

Asim Haračić, Nermina Mujagić, Indira Nović
IZMEĐU ETNONACIONALIZMA I GRAĐANSKE DRŽAVE
Integralna politika: Novi društveni ugovor
za Bosnu i Hercegovinu

Izdavač:
Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka

Za izdavača:
Prof. dr. Sead Turčalo

Recenzenti:
Prof. dr. Asim Mujkić
Prof. dr. Neven Anđelić
Prof. dr. Nerzuk Ćurak

Lektura i korektura:
Amer Tikveša

Dizajn naslovnice:
Rešad Grbović

DTP:
Rešad Grbović

Tiraž:
300 primjeraka

Asim Haračić
Nermina Mujagić
Indira Nović

**IZMEĐU
ETNONACIONALIZMA I
GRAĐANSKE DRŽAVE**
Integralna politika: Novi društveni ugovor
za Bosnu i Hercegovinu

Sarajevo, 2026.

SADRŽAJ

Rekli su o knjizi	9
Predgovor	11
I STADIJI SVIJESTI I POLITIČKI KONSTRUKTI	13
Asim Haračić i Indira Nović	
1. KAKO SVIJEST OBLIKUJE POLITIČKI ŽIVOT	13
1.1. Evolucija svijesti... o čemu je to?	20
1.2. Stadiji u evoluciji svijesti	26
Nermina Mujagić	
2. STVARANJE NACIJA KROZ POLITIČKU SVIJEST	45
2.1. Konstruisanje nacije	45
2.2. Građanski vs. etnički model nacije	47
2.3. Nacija kao kulturna zajednica	54
2.2. (De)integriranje nacije	56
II IDEOLOŠKO SVOJATANJE NACIJE I TEHNOLOŠKA	
FRAGMENTACIJA SVIJESTI	61
Nermina Mujagić	
1. IDEOLOŠKO SVOJATANJE NACIJE	61
1.2. Fašizacija nacije	63
1.2. Nacija kao klasna pripadnost	65
1.3. Nacija kao vjerska zajednica	66
2. TEHNOLOŠKA FRAGMENTACIJA SVIJESTI	68
2.1. Kriza društvene kohezije u BiH	72

III POLITIČKO (DE)KONSTRUISANJE BOSNE I HERCEGOVINE 77

Asim Haračić i Indira Nović

1. LINIJA POLITIČKIH SUKOBA: Svi skupa ili razdvojno? 77

1.1. Država razapeta između Dejtona i Brisela 91
 1.2. Zajedno ili svako sebi? 101

2. RAZLIČITE POLITIČKE KONCEPTUALIZACIJE:

Kojim putem dalje? 113
 2.1. BiH će ostati u pat poziciji (?) 116
 2.2. BiH će popucati po etničkim šavovima (?) 118
 2.3. BiH će napraviti razvojni skok i izrasti u
 građansku državu (?) 125

3. KONTROVERZE POLITIČKOG SISTEMA BiH (etnos vs. demos) 132

3.1. Kakav je politički sistem u BiH? 134
 3.2. Može li se promijeniti politički sistem u BiH? 137
 3.3. Apatija – bolest ljevičara 145

4. OTPOR GRAĐANSKOJ BiH I BOSANSKOJ NACIJI (Kako ga prevazići?) 155

IV INTEGRALNA POLITIKA 171

Nermina Mujagić

1. PREDUSLOVI ZA INTEGRATIVNE POLITIKE 171

1.1. Prevazilaženje nacije kroz ustavni patriotizam 171
 1.2. Stvaranje građanina 174
 1.3. Građanstvo 181
 1.4. Multikulturalizam 183

Asim Haračić i Indira Nović

2. SAMOZAVARAVANJA KOLEKTIVNE SVIJESTI

Pet pogrešnih uvjerenja: 189

2.1. Da bi Srbi, Bošnjaci i Hrvati postali građani u toj građanski uređenoj BiH moraju se odreći svoje „nacije“ (svog etnoreligijskog identiteta)	191
2.2. U građanski uređenu BiH će se uvući velikobošnjačka politika	208
2.3. Bošnjaci, bosanski Srbi i bosanski Hrvati – to je sve jedan narod!	215
2.4. Postojanje tri odvojene etnonacije glavni je razlog zbog kojeg BiH ne može postati građanska država i imati svoju (bosansku) naciju	220
2.5. Nije realno očekivati da etnonacionalnu politiku ukine sadašnja generacija Bosanaca i Hercegovaca	237

Nermina Mujagić

3. DEMITOLOGIZACIJA POLITIČKE STVARNOSTI	243
3.1. Mitovi u konstrukciji nacija	243
3.2. Mitovi u i oko Bosne i Hercegovine	244
3.2.1. Mit o granici na Drini	244
3.2.2. Mit o bogumilima	246
3.2.3. Mit o Herceg-Bosni	247
3.2.4. Mit o srpskoj Republici Srpskoj	249

Asim Haračić i Indira Nović

4. INTEGRALNA POLITIKA – Most na putu do građanske BiH	251
4.1. Kako do boljeg bosanskohercegovačkog društva?	252
4.2. Kako je Zohran Mamdani pobijedio na izborima?	311

Pogovor	332
----------------------	-----

Literatura	333
-------------------------	-----

O autorima	351
-------------------------	-----

Rekli su o knjizi:

Bosna i Hercegovina već tri decenije živi između dejtonskog etnonacionalnog poretka koji je zaustavio rat, ali zarobio društvo, i građanske države koja ostaje normativno obećanje, ali još nema dovoljno snažan politički oblik.

Knjiga Asima Haračića, Nermine Mujagić i Indire Nović ulazi upravo u procijep između ta dva politička horizonta. Autori nude ambicioznu i intelektualno provokativnu raspravu o političkoj svijesti, naciji, etnosu, demosu, Dejtonskom ustavu, građanstvu i mogućnosti novog društvenog ugovora za Bosnu i Hercegovinu. Spajajući svoje vlastite istraživačke interese i različite obrazovne pozadine, Haračić, Mujagić i Nović kroz objedinjujuću prizmu političke teorije, socijalne psihologije, razvojnih modela svijesti i kritiku etnonacionalnih mitologija, pokazuju da se kriza Bosne i Hercegovine ne može razumjeti ukoliko se samo gleda kao institucionalna disfunkcionalnost, već je potrebno sagledati je kao krizu političke imaginacije.

Autori zagovaraju integralnu politiku kao put iz začaranog kruga straha, blokada, etničkog vlasništva nad državom i proizvodnje stalne krize. Građanska Bosna i Hercegovina ovdje se ne prikazuje kao brisanje identiteta, već kao politički okvir u kojem identiteti prestaju biti instrument dominacije, ucjene i diskriminacije. Knjiga "Između etnonacionalizma i građanske države: Integralna politika – novi društveni ugovor za Bosnu i Hercegovinu" je knjiga o državi koja još traži svoj demokratski subjekt, to jeste građanina koji ne poništava narode, nego oslobađa politiku od njihove zloupotrebe.

Prof. dr. Sead Turčalo

Integralni pristup, zagovaran u ovoj knjizi, otvara prostor za razvoj političkih praksi koje povezuju građanska prava, kolektivne identitete i socijalno-ekonomske potrebe svih građana i građanki.

Time se stvara temelj za transformaciju političkog poretka – od statične ravnoteže konstitutivnih naroda ka dinamičnom modelu participativne, odgovorne i funkcionalne države.

Jedna od najvećih vrijednosti ove knjige jeste da se koncept integralne politike u Bosni i Hercegovini naglašava kao važan pokušaj prevazilaženja dugotrajne napetosti između etnonacionalnih paradigmi i ideje građanske države što utiče na veliki broj društvenih i kulturnih procesa. Za autora i autorice ove knjige integralna politika ne znači kompromis, već pokušaj uspostavljanja adekvatnijeg modela političkog subjektiviteta koji uvažava pluralnost identiteta.

Prof. dr. Sarina Bakić

Pojam „građanske države“ posljednjih je godina u Bosni i Hercegovini postao zapravo isprazna forma u koju različite skupine performativno ubacuju sadržaj u skladu sa svojom nacionalnom ili drugom ideološkom agendom. Često se pravi smisao otkriva ne u tekstu već u kontekstu i u šifriranome podtekstu rečenoga. Ovom knjigom nastoji se, između ostalih njezinih uspjeha, pojmu „građanske države“ dati sadržajna utemeljenost, kako bi govor o njemu uopće imao neki smisao, ali se i izboriti za prevlast jedne njegove interpretacije, one koja odgovara i realnosti Bosne i Hercegovine i njezinim ZAVNOBiH-ovskim temeljima. To je još jedna diskurzivna borba, ali ona se ne može i ne treba izbjeći.

Franjo Šarčević

U Ustav BiH treba ugraditi građansku armaturu. Individualna prava i slobode su temelj pravedne i demokratske države. Knjiga „Između etnonacionalizma i građanske države“ je djelo koje će, nadam se, naći mjesto na listama literature studenata fakulteta, a trebali bi je pročitati i naši političari.

Miro Lazović

Predgovor

Treba li Bosni i Hercegovini novi društveni ugovor o uređenju države?

Često se ističe da je Dejtonski mirovni sporazum prekinuo vojne sukobe, ali nije uspostavio stabilan i demokratski društveno-politički poredak. Brojni problemi ostali su neriješeni.

Jedan od najvećih odnosi se na pitanje ljudskih prava i političke reprezentacije.

U Ustavu BiH postoje odredbe koje pravo učešća u vlasti vezuju za pripadnost „konstitutivnim narodima“. Time je načelno osigurana ravnopravnost triju najvećih etničkih zajednica, ali ne i puna ravnopravnost svih državljana. Primjera radi, građanin ne može biti član Predsjedništva ako se ne izjašnjava kao Bošnjak, Srbin ili Hrvat. Tako ustavni okvir proizvodi diskriminaciju, a država ostavlja utisak nezrele političke zajednice koja – zbog zaostajanja u razvoju demokratskih standarda – ne može biti prihvaćena kao ravnopravna članica Evropske unije.

Da bi bila prihvaćena, Bosna i Hercegovina, između ostalog, mora implementirati presude Evropskog suda za ljudska prava. To zahtijeva ustavne promjene, odnosno redefinisanje postojećeg društvenog ugovora: pomjeranje od etničkog ka građanskom principu političke participacije. (Parlamentarna skupština Vijeća Evrope je 2006. godine usvojila Rezoluciju pod nazivom „Ustavna reforma u Bosni i Hercegovini“. U ovoj rezoluciji, traži se da mehanizam etničke zastupljenosti bude zamijenjen zastupljenošću po građanskom principu – nosilac suvereniteta ne bi trebala biti etnička grupa, nego građanin kao univerzalni politički subjekt.)

Drugi problem odnosi se na funkcionalnost političkog sistema. Postojeći institucionalni okvir indirektno omogućava dugotrajne blokade u odlučivanju, a mehanizmi veta, zamišljeni kao zaštitni, u praksi često postaju instrumenti političke paralize. Tako etnopolitika, kroz princip stranačkog zarobljavanja institucija, slabi ionako krhku vladavinu prava u BiH.

Treće pitanje tiče se društvene kohezije. U Bosni i Hercegovini i dalje su aktivne politike koje vode ka secesiji – fragmentaciji i etnoteritorijalnom razdvajanju, u cilju ostvarivanja projekata „velikih“ etnonacionalnih država. U slučaju njihove realizacije, država bi se suočila s ozbiljnim problemom dezintegracije. Ako se, ipak, takvi politički planovi ne ostvare, BiH prijeti opasnost da ostane paralizovana u postojećem stanju institucionalne stagnacije.

Političari koji to ne žele šalju poruku: Bosna i Hercegovina ne može dozvoliti nove linije razdvajanja, niti rješenja koja cementiraju podjele i proizvode institucionalnu blokadu. Našoj državi treba transformacija postojećeg modela ka inkluzivnoj, funkcionalnoj i građanski utemeljenoj demokratiji.

Ali kako stići do te i takve inkluzivne, funkcionalne i građanski utemeljene demokratije u kojoj politička prava ne proizlaze iz etničke pripadnosti nego iz statusa državljanina? Na koji način pomoći Bosni i Hercegovini da izraste u državu koja služi svim građanima, a ne samo nekim.

Za ostvarenje tog „trećeg puta“ – puta rasta i razvoja – potrebna je transformacija načina na koji se politika razumije i prakticira.

U kojoj mjeri integralna politika može doprinijeti takvoj transformaciji, tema je ove knjige.

Autori

I STADIJI SVIJESTI I POLITIČKI KONSTRUKTI

Asim Haračić i Indira Nović

1. KAKO SVIJEST OBLIKUJE POLITIČKI ŽIVOT

U gotovo svakom većem evropskom gradu jedni pored drugih žive progresivni ljevičari koji se zalažu za prava migranata i homoseksualnih osoba, ratoborni ultradesničari koji napadaju migrante i homoseksualne, i ljudi tradicionalnih uvjerenja koji ne iskazuju otvorenu netrpeljivost, ali ne osuđuju čak ni najbrutalnije napade na njih.

I univerzitetski profesori, kolege s istog fakulteta, često imaju različite svjetonazore. Zato se jedan neće pridružiti Paradi ponosa, a drugi hoće. Prvi je vjernik i ne odobrava homoseksualnost. Drugi, iako nije homoseksualac, nosit će zastavu duginih boja u znak solidarnosti s manjinskom grupom građana koji traže svoja prava. Kako objasniti ove razlike u perspektivama?

Razlike su najvidljivije u raspravama o političkim temama. Jedni podržavaju Donalda Trumpa, drugi se raduju pobjedi Zohrana Mamdanija. Neki glasaju za desničare, neki za ljevičare, a neki za centriste. U Sjedinjenim Američkim Državama centar se podijelio na centar-desni i centar-lijevi, pa je stari dvopartijski sistem sve više nalik četveropartijskom (alt desni populist; establišment republikanci; establišment demokrati; demokratski socijalisti), što dodatno produbljuje razlike u gledištima, kako primjećuje filozof i politički analitičar Slavoj Žižek. (Žižek, 2025.)

Razlike u perspektivama vidljive su i u političkom prostoru Bosne i Hercegovine. Posebno dolaze do izražaja u raspravama o etničkom i građanskom principu uređenja države, kao i u različitim tumačenjima pojmova narod i nacija. Iskristalisale su se četiri linije razmišljanja:

Prva. Na jednoj strani su zagovornici ideje da svaki narod, odnosno nacija (klero-etno-nacija) treba imati vlastitu teritoriju. Pojmove narod i nacija koriste kao sinonime. Smatraju da je nacija „politički osviješten narod koji se bori da ima svoju državu“. (Pod parolom *Mi smo nacija!* indirektno se ističe pravo na državu.) Ova ideologija (u političkoj areni označena kao etnonacionalističko-separatistička) počiva na oštroj podjeli: *mi* i *oni*. Ko su *oni*, a ko *mi*? *Mi* smo zajednica povezana porijeklom, religijom, jezikom, običajima i tradicijom. *Oni* su: druge etno nacije, etnonacionalne manjine (poput Roma), takozvani „neopredijeljeni“ (najčešće su to djeca iz mješovitih brakova) i „ostali“ koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici jedne od etno-religijskih zajednica, ali i „unutrašnji neprijatelji“ – pripadnici vlastitog naroda koji ne zagovaraju tu ideologiju. Često je izražen osjećaj nadmoći *nas* nad *njima* i uvjerenje da *oni* nemaju – i ne treba da imaju! – jednaka prava kao *mi*. Politički cilj je homogenizacija i teritorijalno ujedinjenje *našeg* naroda, kako bi se omogućilo stvaranje velike etnonacionalne države.

Druga. Na drugoj strani su zagovornici Bosne i Hercegovine kao države njenih naroda (i „ostalih“) koji žive – i treba da žive! – na zajedničkoj teritoriji. Smatraju da je važno njegovati dobrosusjedske, pa i tople prijateljske odnose s pripadnicima drugih etničkih i vjerskih zajednica, ali da treba izbjegavati dublje miješanje (npr. kroz mješovite brakove).

Kako razumiju pojmove narod i nacija?

Narod (etniija) i nacija i za njih su uglavnom sinonimi, iako se ponekad pravi razlika između monoetničke i multietničke nacije. Definicija nacije kao zajednice svih državljana jedne države – bez obzira na etničko ili religijsko pripadanje (tzv. francuski, odnosno zapadni model nacije) – za neke je zbunjujuća. Ovaj koncept nacije

počeo je prodirati na prostor Balkana u drugoj polovici 19. stoljeća, s pojavom *moderne* (liberalna, građanska svijest) i izazvao je strah. Takva ideja nacije širi se nauštrb ideje o narodu, smatraju ljudi koji vjeruju da ovako definisana nacija „poništava“ postojanje naroda. I neki Bosanci i Hercegovci se plaše da će se njihov konkretni etnički identitet utopiti u apstraktnoj naciji u kojoj se njihov narod (ili skup naroda) ne prepoznaje. To je razlog što pružaju otpor državljanskoj naciji Bosanac. Ako sebe nazivaju Bosancem, to nije zato što su po nacionalnosti Bosanci, nego zato što bosanstvo povezuju s porijeklom ili zemljom u kojoj žive. Njihov politički cilj je očuvati postojeće društveno-političko uređenje uspostavljeno Dejtonskim mirovnim sporazumom i spriječiti raspad države po etničkim linijama, ali i odbaciti model „jedna država – jedna nacija“ (nacionalna država).

Treća. Treća linija razmišljanja oslanja se na uvjerenje da je potrebno napraviti balans ili neku vrstu kompromisa između etničkog i građanskog principa uređenja države BiH kako bi i građani i narodi bili ravnopravni. Polazi se od ideje da građansko uključuje etničko, a etničko (narod) podrazumijeva građansko (pojedinaac), zato treba pomiriti ova dva principa, pa bi pojedinci bili zaštićeni u svojim individualnim pravima kao građani Bosne i Hercegovine, dok bi njihova etnička i druga kolektivna prava (poput prava na vjeroispovijest) bila osigurana ustavnim okvirom, na osnovu pripadnosti jednoj od četiri skupine: Bošnjaci, Srbi, Hrvati i Ostali.

Četvrta. Na četvrtoj strani su oni koji tvrde da građanin, odnosno državljanin, treba biti u središtu Ustava Bosne i Hercegovine. Naglašavaju da građanin, u ovom kontekstu, nije isto što i stanovnik. Građanin je individua koja ima državljanstvo i samim tim uživa sva zagarantovana prava, uključujući aktivno i pasivno biračko pravo – pravo da bira i bude biran na svim nivoima vlasti. Kao argument navode da je u državama s razvijenom demokratijom upravo građanin, a ne narod, osnovna jedinica političko-pravnog poretka. Smatraju da u Bosni i Hercegovini već trideset godina ne postoji istinska demokratija, već etnokratija, jer temelj političkog predstavljanja nije demos (građani kao pojedinci), nego etnos (narodi kao kolektivi).

Etnos podrazumijeva kolektiv ljudi koji sebe prvenstveno vide kao pripadnike određene etničke grupe. Demos čine građani s jednakim pravima, bez obzira na etničko porijeklo, vjeru, rasu ili društveni status. Ističu i da je Bosna i Hercegovina jedina država u kojoj ustav onemogućava Jevrejima i Romima da se kandiduju i budu birani u Predsjedništvo, a to skandalozno pravilo opstaje uprkos presudama Evropskog suda za ljudska prava! Također, smatraju da je pogrešno to što Bosna i Hercegovina nema svoju državljansku naciju. U međunarodnom pravu svaka država ima naciju kao političku kategoriju koju čine njeni građani. Prema tom shvatanju, neko je po nacionalnosti Bosanac zato što je državljanin te države, kao što je neko Francuz, bez obzira je li rođen u Parizu ili u Maroku.

U raspravama s onima koji zagovaraju balans između građanskog i etničkog modela, ističu da se ta dva principa ne mogu spojiti jer predstavljaju različite paradigme. Pojedinaac se može osjećati i kao Bosanac i kao Bošnjak, Srbin ili Hrvat, ali država može biti zasnovana ili na etničkom ili na građanskom principu. Zbog toga, smatraju, nema smisla „sabirati“ građane i narode.

I još nešto. Tvrde da Bošnjaci, Srbi i Hrvati nisu konstitutivni narodi, nego da je riječ o pogrešnom prevodu – da je termin ‘*constituent peoples*’ nepravilno preveden kao „konstitutivni“, umjesto kao „konstituentni“.

Konstituentni narodi: Bošnjaci, Hrvati, Srbi i Ostali

(The constituent status of Bosniaks, Croats, Serbs and Others
constituent status of all the peoples „on the entire territory“ and in both
Entities (Ademović, Steiner, 2009.)

Kako su se formirale ove četiri linije razmišljanja? Zašto različiti ljudi istu društveno-političku stvarnost vide iz različitih perspektiva, zagovaraju različite vrijednosti i zastupaju različite ideologije? Zato što se nalaze na različitim stadijima razvoja svijesti, tvrdi Ken Wilber, savremeni američki filozof. Ovaj utjecajni mislilac i vizionar

još kao dvadesettrogodišnjak skrenuo je pažnju javnosti knjigom *No Boundary* (Bez granice), u kojoj na pristupačan način opisuje „mapu svijesti“.

Wilber je i osnivač Integralnog instituta (*The Integral Institute*, Denver, Colorado), gdje naučnici, umjetnici, intelektualci i stručnjaci rade na integraciji saznanja iz različitih oblasti: nauke, politike, ekonomije, medicine, obrazovanja, duhovnosti i umjetnosti. Istražuju i evoluciju svijesti.

SVIJEST

Svijest (engl. *consciousness*) je složen fenomen. Obično se asocira s pojmom svjesnost (engl. *awareness*) i opisuje kao proizvod rada mozga. (Postoji li svijest koja nije u direktnoj vezi s funkcijama mozga?)

Jedna od najčešće citiranih definicija glasi: svijest je svjesnost o unutrašnjem i vanjskom svijetu.

(Consciousness: as its simplest, is awareness of internal and external existence.

Svijest: najjednostavnije rečeno, jeste uvid u vlastito unutrašnje stanje i u svijet izvan nas.)

Kako rastemo i razvijamo se, mijenja nam se svijest o tome ko smo i kakav je svijet u kojem živimo. Iako se može govoriti o svojevrsnim „psihološkim mentalnim programima“ koji oblikuju percepciju unutrašnje egzistencije, drugih i svijeta oko nas (vanjska egzistencija), razvoj svijesti se ne može ni izjednačiti, ni svesti na razvoj kognitivnih (spoznajnih) funkcija.

Zato je važno naglasiti da razvoj svijesti nije isto što i razvoj inteligencije, ističe Ken Wilber.

Ljudi mogu imati isti koeficijent inteligencije i isti nivo obrazovanja, a nalaziti se na potpuno različitim razvojnim stadijima. (Koeficijent inteligencije mjeri „snagu uma“, ali način na koji um procesira i tumači sliku stvarnosti zavisi od stadija u razvoju svijesti.)

Kad se spomenu razvojni stadiji, prvo nam je pitanje: *Gdje sam ja na toj skali?* Biti na nekom stadiju u razvoju svijesti znači da je „težište svijesti“ osobe na tom stadiju. Ali stvari nisu baš tako jednostavne. Beck i Cowen, autori modela *spiralne dinamike* (u tom modelu stadiji su obilježeni bojama), naglašavaju da niko nije sasvim „jednobojan“ i da svi imamo ugrađen potencijal da razvijemo sve stadije. Drugo, cilj je fleksibilno koristiti karakteristike svakog stadija, zavisno od situacije u kojoj se nalazimo. Naprimjer, kad navijamo za naš fudbalski tim, svi smo mi na stadiju crvene ratničke svijesti! I pored toga, čak i kad to znamo, često se javi pomisao da su ljudi čija je dominantna svijest (težište svijesti) na ranijim razvojnim stadijima inferiorniji od onih „razvojno iznad njih“. Probudi nam se osjećaj superiornosti, počnemo ih osuđivati i etiketirati, ponašamo se kao djeca u šestom razredu koja se osjećaju pametnija od djece iz četvrtog razreda. To etiketiranje i osuđivanje „onih koji ne misle isto kao mi“ proizilazi iz napuhanog ega, ali i iz činjenice da često ne razumijemo zašto ljudi razmišljaju drugačije, ističu pristalice integralne teorije.

Stadiji u razvoju svijesti kao spratovi u zgradi

Ken Wilber često koristi sljedeću analogiju: poredi skalu razvoja svijesti s kućom koja ima više spratova. Svaki sprat u kući u kojoj živimo predstavlja jedan razvojni stadij, a svi imamo potencijal da dosegemo sve stadije. Kako se razvijamo, kao da se „selimo“ na viši sprat. Tamo provodimo najviše vremena i tu nam je „težište svijesti“. To ne znači da niži spratovi nestaju. Pogled na svijet s višeg nivoa postaje dominantan, ali svi prethodni ostaju pohranjeni u našoj svijesti i dostupni kad god zatrebaju. Sjetimo se, naprimjer, hrabrih ljudi čija je dominantna svijest možda bila na višim razvojnim stadijima, ali su u ratu „aktivirali ratničku svijest“ (crvena svijest, u modelu *spiralne dinamike*), uzeli pušku i odbranili grad. U drugačijim okolnostima – recimo na intervjuu za posao, isti ti ljudi aktiviraju racionalnu svijest (narandžasta svijest), jer žele „prodati“ svoje kvalitete i predstaviti se u najboljem svjetlu.

Evo još jedne analogije koja pomaže da razumijemo stadije u razvoju svijesti:

Sjetimo se operativnog sistema na računaru ili telefonu, npr. Windows, Android ili iOS.

Kada sistem dobije novu verziju, postaje napredniji: dobija nove funkcije i može obavljati složenije zadatke. Ali to ne znači da su stari kodovi nestali. I dalje su u sistemu, jer su osnovne funkcije zasnovane na njima. Drugim riječima, razvoj svijesti liči na „update“ operativnog sistema – dobijamo nove kapacitete, ali prethodni „programi“ ostaju prisutni i mogu se aktivirati kad zatreba.

Zašto se raniji stadiji ponekad aktiviraju? Zato što mogu biti korisni u određenim situacijama, naročito pod stresom ili kad smo u životnoj opasnosti.

Razvoj svijesti i ljudske vrline

Ljudi koji su dosegli viši stadij u razvoju svijesti nisu nužno bolji i pametniji.

Istraživanja u razvojnoj psihologiji, posebno radovi Jean Piageta i Robert Kegana, pokazuju da razvoj svijesti zapravo znači širenje perspektive. Na ranijim stadijima, perspektiva je uska. Pogled na sebe, druge i svijet je sužen, pa je teško razumjeti drugačiji svjetonazor.

Osoba može biti vrlo inteligentna, vrhunski naučnik ili briljantan programer, a imati rigidna politička ili religijska uvjerenja. Ponekad joj upravo inteligencija pomaže da još uvjerljivije brani vlastite stavove, a zahvaljujući dobrom obrazovanju uspijeva pronaći argumente koji učvršćuju postojeću tvrdokornu poziciju ili ultradesničarsku političku ideologiju.

Integralisti naglašavaju da ljude ne treba posmatrati samo na osnovu toga gdje se trenutno nalaze na razvojnoj spirali. U raspravama o evoluciji svijesti fokus bi trebalo prebaciti s pojedinca na razvojni proces. Jer mi smo danas na jednom razvojnem stadiju, sutra možemo biti na drugom!

1.1. Evolucija svijesti... o čemu je to?

Čovjek je biološko, psihološko, socijalno i duhovno biće. Svaki od ta četiri aspekta ljudskog bića raste i razvija se – evoluira. Poput razreda u školi, razvojni stadiji smjenjuju se jedan za drugim, svi su podjednako važni i nijedan se ne može preskočiti. Svaki naredni uključuje prethodni, ali i dodaje nešto novo. Tako svjetonazori postaju sve širi, a obrasci razmišljanja, ponašanja, komuniciranja i udruživanja s drugima sve složeniji. S prelaskom na viši stadij mijenja se i identitet jer se slika o sebi širi i postaje kompleksnija. Kako se to dešava?

Mi gradimo identitet u zavisnosti od toga s kim ili s čim se identificiramo. Slikovito govoreći, identificirati se znači nacrtati kružnicu oko nekog jezgra koje nazivamo *sebstvom* (ili jastvo; *self*.)

Ono što se nalazi unutar te kružnice doživljavamo kao *ja*, a sve izvan nje kao *ne-ja*.

Prva ego identifikacija je identifikacija s tijelom. Novorođenče živi u svojevrsnom nediferenciranom svijetu u kojem nema granice između njega i majke. (Psihoanalitičari ovo stanje svijesti nazivaju „okeanskim osjećanjem“.) Potrebno je izvjesno vrijeme da razdvoji vlastito tijelo od majčinog i „zaključí“: *ja sam ovo tijelo, a majka je ono tijelo*.

Sličan proces odvija se i u formiranju odnosa *mi* i *oni*. Te kružnice se s vremenom šire, jer svaki naredni razvojni stadij uključuje prethodni, ali ga i nadilazi (transcendira). Naprimjer, kad malo dijete kaže *mi*, obično misli na najužu porodicu. Kako raste, *mi* postaje sve šire – uključuje djecu iz ulice, ljude iz naselja u kojem živi, zatim grad (*mi Sarajlije*), etničku grupu (*mi Romi*), naciju (*mi Francuzi*), kontinent (*mi Evropljani*). Tako vidimo da kolektivni identitet zavisi od toga gdje povlačimo granicu između *nas* i *njih*.

Sa svakim novim stadijem javljaju se i nove potrebe, a s njima i novi vrijednosni sistem. (Vrijedno je ono što je potrebno na određenom razvojnem stadiju.) Na samom početku života dominiraju

osnovne egzistencijalne potrebe, pa je vrijedno ono što omogućava preživljavanje. Na narednom stadiju tražimo sigurnost u okrilju porodice, zato je važno da se osjećamo prihvaćeni i voljeni. Kad smo tinejdžeri, želimo da budemo slični idolima i herojima kojima se divimo. Gradimo samopouzdanje kroz sliku drugih o nama, vrijedno je ono što će pomoći da nas drugi vide kao talentovane, moćne, sposobne, pametne ili lijepe. U ranom odraslom dobu gradimo porodicu, zato vrednujemo stabilnost u partnerskim odnosima i u odnosima s drugim ljudima u zajednici u kojoj živimo. U narednoj fazi pridajemo važnost „uspjehu u životu“, vrijedna su lična postignuća, materijalno blagostanje, napredak u karijeri. Kad zadovoljimo i te potrebe, horizont (svjetonazor) se ponovo širi, postaje nam važna dobrobit i drugih ljudi, brinemo za buduće generacije i za planetu.

Kroz slične stadije prolazi i razvoj društvenih zajednica. Paralelno s razvojem društva razvija se i kolektivna svijest: od plemenske, preko ratničke, etno-religijske (tradicionalne) i racionalne (moderne), do progresivne (postmoderne). Sa svakim novim stadijem širi se pogled na sebe, druge i svijet. Svjetonazori – a s njima i sistemi vrijednosti – određuju razlike među kulturama, pa govorimo o plemenskoj i ratničkoj kulturi, kulturi tradicionalista, modernista ili postmodernista. Pojava novog stadija ne znači da prethodni iščezava. Sve kulture nastavljaju egzistirati u okviru šire društvene zajednice.

Tri prozora u svijet: *tradicionalizam, moderna, postmoderna*

U svakom većem evropskom gradu susrećemo ljude iz različitih kultura. Njihov svjetonazor i vrijednosti koje zastupaju uveliko zavise od kulturnog okvira kojem pripadaju.

Tradicionalni pogled na svijet. U središtu je: tradicionalna porodica (trajna zajednica muškarca, žene i djece); etnička zajednica („naš narod“), monoteistička religija („naša vjera“), zemlja („domovina“). Naglašavaju se moralna načela ispravnog i neispravnog, „Božja volja“ i važnost poštovanja zakona.

Moderni pogled na svijet. U fokusu su: obrazovanje, nauka, ekonomski razvoj, lični uspjeh i status u društvu. Naglašava se važnost sistema koji osigurava ravnopravnost svih ljudi i individualne slobode, uz poštovanje zakona i institucija.

Postmoderni pogled na svijet: Vrednuje se: egalitarizam, inkluzivnost i multikulturalizam, socijalna pravda, zaštita prava manjina, kao i briga za planetu.

Sukobi između tradicionalista, modernista i postmodernista – često nazivani „kulturnim ratovima“ – nastaju onda kada jedni vrednuju ono što drugi odbacuju kao zastarjelo, štetno ili opasno. U osnovi tih sukoba leži činjenica da ljudi na različitim stadijima razvoja svijesti imaju različite referentne okvire kroz koje tumače stvarnost. To je razlog što ista društvena i politička zbivanja posmatraju iz različitih uglova. Svaki od tih okvira, svaki „prozor u svijet“, nosi sa sobom specifičan sistem vrijednosti.

Tako se, na primjer, modernisti zalažu za građanska prava, ravnopravnost žena, sekularnu državu i odvajanje obrazovnih od religijskih institucija. Tradicionalisti im se u mnogim evropskim društvima suprotstavljaju, insistiraju na očuvanju tradicionalnog poretka i vrijednosti koje često nazivaju judeo-kršćanskim.

Ipak, nakon Drugog svjetskog rata, u Zapadnoj Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama dolazi do postupnog smirivanja tenzija između tradicionalista i modernista – uspostavlja se svojevrsna ravnoteža ili „primirje“ između ove dvije kulturne paradigme.

Krajem 1960-tih na društvenu scenu stupa treći talas – *postmoderna*. Postmodernisti izražavaju senzitivnost za potrebe manjina, slabih i marginaliziranih grupa. Iako preuzimaju mnoge vrijednosti *moderne*, postoje i aspekti koje kritikuju i kojima se aktivno suprotstavljaju, poput konzumerizma, sebičnosti, zagađivanja planete ili težnje za profitom po svaku cijenu.

Šta uslovljava prelazak iz jednog razvojnog stadija u drugi?

Procesi *diferencijacija* i *integracija* predstavljaju osnovni „motor“ razvoja ne samo u društvu, nego i u biologiji, pa se pretpostavlja da je jedan od ključnih faktora inherentna težnja ka integraciji prethodno diferenciranih socijalnih zajednica. Kroz ova dva procesa nastaju sve složenije zajednice (porodice se udružuju i nastaje pleme; plemena se udružuju i formiraju narod...), a pojava nove forme obilježava i novi stadij u razvoju kolektivne svijesti. Važnu ulogu ima i „poriv“ socijalnih jedinica da budu i cjelina i dio veće cjeline.

Koestlerova teorija holona i Wilberova integralna teorija

U knjizi *The Ghost in the Machine* Arthur Koestler uvodi pojam *holon* – entitet koji je istovremeno i cjelina i dio veće cjeline. (Koestler, 1967.)

Primjeri: Čelija je cjelina → ali i dio tkiva.

Čovjek je cjelina → ali i dio društva.

Riječ je cjelina → ali i dio rečenice.

Holoni ispoljavaju dvije osnovne tendencije: a) očuvati vlastiti identitet (samoafirmacija); b) uklopiti se u veći sistem (integracija u veći holon). Naprimjer: pleme zadržava svoj plemenski identitet, ali je istovremeno i dio šire etničke zajednice; narod može biti integrisan u državljansku naciju, a da pritom zadrži svoj etnički identitet. Na taj način holoni formiraju *holarhije* (hijerarhije). Ne radi se o krutim hijerarhijama zasnovanim na dominaciji, nego o razvojnim hijerarhijama baziranim na rastu kompleksnosti. Zato u ovoj holarhiji nijedan identitet ne ugrožava drugi.

Problemi nastaju kad se naruši ravnoteža između dvije osnovne tendencije holona:

U jednom slučaju, manji holon gubi identitet, recimo kroz asimilaciju ili „topljenje“ u većoj cjelini (*melting pot*). Primjer: Narod je izgubio svoj

identitet jer ga je drugi narod asimilirao ili se desila fuzija, različite etničke i religijske grupe su se „istopile“ i nastala je nova zajednica.

U drugom slučaju, manji holon odbija integraciju u veću cjelinu, teži separaciji i formiranju vlastite, zatvorene zajednice. Primjer: Narod (manji holon) odbija da bude dio državlanske nacije (veći holon), teži ka separaciji (etnonacionalizam-separatizam) kako bi formirao Veliku etnaciju. Radi se o devijantnoj pojavi jer se ugrožava život drugih socijalnih holona i narušava razvoj prirodne holarhije.

U oba slučaja se narušava balans između autonomije i pripadanja, a to dovodi do poremećaja u razvoju.

Ken Wilber ide korak dalje i uvodi koncept *transcend and include* – prevazići prethodni nivo, ali uključiti ono što je vrijedno (Wilber, 2000). Objašnjava da svaki naredni razvojni stadij uključuje prethodni, ali ga i nadilazi. (I kao što organizam nije samo zbir organa, tako ni nacija nije puki zbir naroda.) Svaki naredni stadij u razvoju društvene zajednice, kulture i kolektivne svijesti nadilazi prethodni, ali dodaje novu dimenziju. Zato su svi stadiji važni, svaki doprinosi ukupnom razvoju. Primjer takve integracije vidimo u ideji „dobrog društva“: Dobro društvo je ono u kojem su integrisane i tradicionalne vrijednosti (koje osiguravaju red i stabilan društveni poredak) i vrijednosti *moderne* (koje donose slobodu i ravnopravnost) i vrijednosti *postmoderne* (uče nas empatiji, pa cijenimo pluralizam i štitimo prava manjina).

Postoji još jedan važan faktor koji uslovljava (ili ubrzava) razvoj društvenih zajednica. Prelazak iz jednog razvojnog stadija u drugi obično se dešava onda kada se važna razvojna potreba ne može zadovoljiti ili kada se ozbiljan problem s kojim se društvo suočava ne može riješiti s nivoa svijesti na kojem je nastao, objašnjavaju Don Beck i Clare W. Graves, poznati po svom modelu *spiralne dinamike*. (Beck, Corwan, 1996.) Nezaдовољjene potrebe, razni izazovi i problemi podstiču traganje za rješenjem problematične situacije. A traganje za rješenjem problema stimuliše razvoj svijesti.

S promjenom stadija u razvoju individualne i kolektivne svijesti mijenja se i politička ideologija koju ljudi zagovaraju. Kako to objasniti?

Kakvu političku ideologiju zagovaramo, zavisi od toga kako razmišljamo o važnim društveno-političkim temama. Tako postaje očigledno da je sukob političkih ideologija ustvari sukob perspektiva ljudi na različitim stadijima u razvoju svijesti (različit *mindset*): jedni misle ono što drugi ne misle; jedni vrednuju ono što drugi smatraju bezvrijednim, štetnim ili čak opasnim. Ako uporedimo vrijednosti za koje se zalažu, ako razumijemo viziju, misiju i politički cilj koji žele da ostvare, vidjet ćemo da su poput aviona koji lete na različitim nadmorskim visinama, teško ih je usaglasiti.

Razumijevanje ideologije ultradesničara, desničara, centrista i ljevičara, kao i dublje sagledavanje razloga zbog kojih se zalažu za određene političke ciljeve, pomaže nam da bolje razumijemo društveno-politička dešavanja, od kojih nam nekad život zavisi, tvrde zagovornici integralne politike.

Integralna politika predstavlja novu paradigmu u politologiji. Oslanja se na integralnu teoriju Kena Wilbera i na model *spiralne dinamike*. Integralna teorija omogućava socijalnoj psihijatriji da poveže individualne psihičke procese sa širim društvenim, kulturnim i sistemskim faktorima, pa se sve češće spominje i u američkoj socijalnoj psihijatriji. (Short, 2026.)

Da bismo razumjeli način na koji osoba misli, osjeća i ponaša se, moramo znati na kojem razvojnem stadiju se nalazi. Zahvaljujući istraživanjima u ovim oblastima, znamo da na svakom stadiju razvoja društvene zajednice i kolektivne svijesti postoje devijacije koje treba otkloniti, ali i vrijednosti koje se ne mogu osporiti. Zato je deviza integralista: *Uključi sve što je vrijedno u kulturama ljudi na svim razvojnim stadijima i pronađi način da se eliminišu devijacije koje se javljaju na svakom od tih stadija.*

Model *Spiralne dinamike* spominje se i u politologiji. Pomaže stručnjacima da bolje razumiju društveno-politička zbivanja. Poka-

zao se kao koristan i u rješavanju sukoba u političkoj areni, naročito u periodima društvene tranzicije. Poznato je da su autori ovog modela, Don Beck i Christopher Cowan, bili bliski saradnici i savjetnici Nelsona Mandele. (Beck, Cowan, 1996.)

U modelu *spiralne dinamike* razvojni stadiji su prikazani kao zone (segmenti; pragovi) na spirali, a radi lakšeg prepoznavanja zone su obilježene različitim bojama: zona 1 - **bež** (*arhaična*/nagonska svijest); zona 2 - **ljubičasta** (*plemenska*/magijska svijest); zona 3 - **crvena** (*ratnička*/egocentrična svijest); zona 4 -

plava (*tradicionalna*/etnocentrična svijest); zona 5 - **narandžasta** (*racionalna*/pragmatična svijest); zona 6 - **zelena** (*humanitarna*/egalitarna svijest); zona 7 - **žuta** (*sistemska*/integralna svijest) i zona 8 - **tirkizna** (*holistička*/univerzalna svijest).

1.2. Stadiji u evoluciji svijesti

Evo kratkog opisa stadija u razvoju društvenih zajednica i u evoluciji kolektivne svijesti:

BEŽ SVIJEST. Pretpostavlja se da se pojavila prije 100.000 godina: *Homo sapiens survivalus* (fokus je na preživljavanju; ljudi su organizovani u horde; žive od onoga što se nađe u prirodi).

Sistem vrijednosti: vrednuje se sve što obezbjeđuje preživljavanje (hrana; sklonište...). Bilo da je riječ o prvim ljudima u evoluciji homo sapiensa ili o novorođenčetu, svijest je preokupirana preživljavanjem, pa je vrijedno ono što zadovoljava osnovne egzistencijalne potrebe.

Na ovom stadiju su i teški invalidi, prosjaci, senilni stari ljudi, izbjeglice koje traže sklonište...

LJUBIČASTA SVIJEST. Prije 50.000 godina: *Homo sapiens mysticus* (plemenska svijest; magija; duh predaka; rituali; simboli koji se crtaju po tijelu; početak umjetnosti).

Ovo je doba djetinjstva čovječanstva. Ljudi se udružuju kako bi formirali porodicu/klan, a porodice i klanovi s vremenom prerastaju u bolje organizovana plemena.

Razvija se „*mi* svijest“ – cilj je osjećaj sigurnosti i stabilnosti, zato je važno pripadati grupi, biti blizak s onima koji će te zaštititi od opasnosti. Opasnosti su razne: vremenske nepogode, divlje životinje, opasni ljudi, zli duhovi... Ali plemenske poglavice i iskusni iscjelitelji znaju kako izliječiti rane, zaštititi slabe i otkloniti crnu magiju. To znanje naslijedili su od mudrih predaka, a stečeno znanje i vještine ostavit će potomcima.

Sistem vrijednosti: Vrednuje se mudrost starijih, poštuju se tradicija i naslijeđene vještine koje treba prenositi s generacije na generaciju (jer ako se kojim nesretnim slučajem zaborave ili izgube, život će biti u opasnosti!) Vrednuje se lojalnost zajednici. Važno je održavati sklad u odnosima između članova plemena, važno je i živjeti u harmoniji s prirodom.

Neke zajednice su i danas na ovom stadiju u razvoju svijesti.

CRVENA SVIJEST. Prije 10.000 godina: *Homo sapiens exploiticus* (ratnička svijest; širenje horizonata, istraživanje i osvajanja novih teritorija, volja za moć, vjera u moćne bogove).

Za razliku od plemenske *mi* svijesti, ratnička svijest je *ja* svijest. (Sa svakim skokom na narednu razvojnu stepenicu fokus svijesti premiješta se sa *ja* na *mi*, s *mi* na *ja*, zatim

ponovo na *mi...*) Šta uslovljava prelazak s plemenske *mi* svijesti na ratničku *ja* svijest?

Strah za golu egzistenciju (bež svijest) se smanjio, pripadnost klanu/plemenu (ljubičasta svijest) pojačava osjećaj sigurnosti i javlja se nova razvojna potreba: proširiti i učvrstiti ego-identitet. Kao i kod tinejdžera, fokus je na razvijanju individualnosti (*Ja sam individua, ne samo član grupe!*) Svijest je egocentrična, cilj je izgraditi sliku o sebi kao pametnom, lijepom, sposobnom, moćnom, privlačnom, vrijednom divljenja i poštovanja. Važno je istaknuti se vještinama, fizičkom snagom ili atraktivnim izgledom. Izražena je preokupiranost sobom (*Ko sam ja?; Koliko vrijedim?*), a slika o sebi formira se uglavnom kroz poređenje s drugima, pa se javlja potreba za takmičenjem i učestvovanjem u aktivnostima koje pojačavaju osjećaj specijalnosti i (nad)moći.

Religija: Politeistička. Glavne karakteristike politeizma su: vjerovanje u moćne bogove iz egipatskog, grčkog, rimskog ili nekog drugog panteona, zavisno od kulture i vremena; idolopoklonstvo i idolatrija (obožavanje i prinošenje žrtava božanstvima); pridavanje važnosti totem životinjama (totemi: orao, vuk, zmaj..., simbolička su reprezentacija boga čija se pomoć traži, naročito kad se ide u rat.)

I danas je živa tradicija da se paravojnim grupacijama („ljudi ratničke svijesti“) daju imena totemskih životinja: Beli orlovi, Škorpioni, Tigrovi...

Sistem vrijednosti: Vrijedno je ono što će ti pomoći da budeš pobjednik, heroj i zaštitnik (a ne žrtva). Vrednuje se snaga, mudrost i vještina da se istakneš tako što nešto osvojiš (teritoriju, trofej, nagradu).

Zdrava i devijantna ratnička svijest: Postoji velika razlika između zdrave i devijantne ratničke svijesti. „Ratnici zdrave svijesti“ imaju vitešku etiku, krase ih vrline kao što su moć i odlučnost da zaštite slabe i ugrožene. (Zato ove ljude ratničke svijesti nazivaju vitezovima). Viteški ideali su: hrabrost, lojalnost, junaštvo i slava. (Slavu stižu i kao pobjednici na takmičenjima i viteškim turnirima.)

U grupi se ističe pojedinac kojeg karakteriše mudrost, odvažnost i iskustvo. Ako je potrebno, on preuzima ulogu vođe.

Za razliku od etike ljudi zdrave ratničke svijesti, „etika“ osoba devijantne ratničke svijesti uglavnom se svodi na lojalnost vođi. Skloni su nasilju i egzibiciji sile, impulsivni su i brutalni, žude za nadmoći i takmičenjem koje ima za cilj uniziti protivnika. U kulturama ljudi devijantne ratničke svijesti česti su interpersonalni sukobi i ratni konflikti. Cilj ratovanja je osvojiti nove teritorije, a onda pljačkati, silovati i eksploatisati poražene.

Ova devijantna svijest prisutna je u kriminalnim bandama, u organizacijama kakve su mafija, u terorističkim i ekstremističkim grupama, u plaćeničkim vojskama i paramilitarnim jedinicama koje se šalju da „odrade prljave poslove“ (npr. etničko čišćenje i genocid), a to uvijek podrazumijeva ubijanje, protjerivanje ljudi iz njihovih domova, pljačkanje, paljenje i rušenje bez ikakvog osjećaja krivice.

Politička ideologija ljudi devijantne crvene svijesti: Ultradesničarska.

Na svakom razvojnem stadiju vidimo specifične patološke pojave i društvene devijacije. O patologiji na ovom stadiju govorimo kad ego žudi za nadmoći nad drugima pa se osoba ne može osjećati „uzdignuto“ ako ne „unizi“ druge. Zato su ultradesničari u neprekidnoj potrazi za neprijateljem. (Naročito su opasni kad se „neprijatelj“ bori za ravnopravnost i dovodi u pitanje njihov „superiorni“ položaj.) Svijet posmatraju kao džunglu u kojoj samo jaki opstaju: čovjek je čovjeku vuk, ili si pobjednik ili poraženi (il' si bos il' si hadžija). Vlastito neprijateljstvo prikazuju kao samoodbranu, a nasilje nad migrantima, crncima, muslimanima, kršćanima, homoseksualcima, ženama... pravdaju narativom o ugroženosti. (*Borimo se protiv migranata jer nam oduzimaju radna mjesta; Crnci su opasni; Ne može ona, žena, prekinuti vezu sa mnom!*)

Političar devijantne crvene svijesti: Devijantna ratnička svijest prisutna je i kod članova političkih partija koje zastupaju ultradesničarsku ideologiju. Kad osvoje vlast, sebe vide jednakim rimskim carevima (ili bogovima s Olimpa).

Vlastodržac na ovom stadiju u razvoju svijesti može biti šarmantan, ophoditi se prijateljski, pružiti pomoć i zaštitu u kriznoj situaciji, ali ispod maske prijateljske i tople osobe krije se hladni i opasni predator. Ego mu je napuhan, jednom kad se popne na vrh želi tu i da ostane. Varanje i namještanje izbornih rezultata dio su „ratne igre“ koju strastveno igra. Kad govori o pravima i slobodi, govori o pravu i slobodi da dominira. *Ja kažem šta god ja hoću da kažem, uzimam šta hoću da uzmem!* Osjećaj sigurnosti gradi kroz kontrolu nad ljudima i institucijama. Ljude dijeli na saveznike i protivnike. Osjeti li se ponižen, neće se smiriti dok se ne osveti. Ne osjeća kajanje ni krivicu. Strah osjeća samo kad mu zaprijeti moćna oružana sila – moćnija od njegove. Dok se to ne desi, mirne duše će nastaviti s „eliminacijom“ svih onih koje vidi kao prijetnju.

Komunikacijski stil političara devijantne crvene svijesti – diktat. Nazivaju ga diktatorom zato što komunicira s ljudima tako što izdaje naredbe (diktira).

Komunikacija je direktna i nedvosmislena; osjećanja sagovornika ne uzimaju se u obzir. Zahtijeva lojalnost i poslušnost – on je taj koji donosi sve važne odluke! Ne obazire se na demokratske principe i ne traži ničiju saglasnost, ne zanima ga dijalog ni kolaboracija. Šta ga zanima? Moć i kontrola.

Cilj diktatora je uspostaviti dominaciju i učvrstiti hijerarhiju. Neposlušne čeka drakonska kazna. Čim osjeti nečiju neposlušnost on kažnjava, prijeti, ucjenjuje ili manipuliše tako što obećava nagrade. Uspjeh mjeri po tome koliko je u stanju obezbijediti kontrolu nad društvenim institucijama. Vjeruje u efikasnost sistema upravljanja u kojem lideri imaju čvrstu kontrolu, a oni ispod njih su odani i poslušni. Podređeni su ovisni o njemu, pokazuju vrlo malo inicijative i kreativnosti u onom što rade.

Kako rješava probleme? Kad se nađe u nevolji, želi što prije „otkloniti problem“ tako što se bavi površinskim simptomima. Ne zanimaju ga dublji razlozi ili uzroci problema, traži najkraći izlaz iz problematične situacije i vjeruje u devizu „cilj opravdava sredstvo“.

Konflikte rješava silom (zatvaranje ili fizička eliminacija oponenta) i prisiljavanjem osobe da mu se pokori. Političku opoziciju doživljava kao nelojalne i neposlušne protivnike koje treba „potisnuti“ (eliminirati).

PLAVA SVIJEST. Prije 5.000 godina: *Homo sapiens absoluticus* (tradicionalna svijest; rasuđivanje i ponašanje zasnovano na apsolutističkim načelima ispravnog i neispravnog; formiranje institucija koje štite etnoreligijski poredak; traganje za smislom života).

Propast Rimskog carstva obilježava početak vladavine tradicionalne plave svijesti.

Fokus svijesti se pomjera s impulsivne i egocentrične *ja* svijesti na etnocentričnu *mi* svijest: *naš* narod (etnička grupa), *naša* zemlja (domovina), *naša* vjera (religija).

Postaju važne vrijednosti kao što su dobrobit zajednice, poštovanje zakona i pravila ispravnog ponašanja u porodici i društvu, očuvanje tradicije. Insistira se na održavanju stroge patrijarhalne hijerarhijske strukture u kojoj svako zna gdje mu je mjesto i šta treba da radi. Javlja se i potreba za pripadanjem široj zajednici. Pripadanje etničkoj zajednici jača *mi* identitet, a *mi* identitet jača osjećaj egzistencijalne sigurnosti i zaštićenosti (*Moji će se pobrinuti za mene*).

Nema *mi* bez *oni*, zato se kolektivni (*etno*) identitet gradi i kroz diferenciranje od drugih etničkih grupa – svaka zajednica ima svoju prepoznatljivu narodnu nošnju i vojnu uniformu, a brakovi s pripadnicima drugog naroda se izbjegavaju „jer to slabi etnički identitet“.

Šta je uslovalo prelazak sa stadija ratničke svijesti na stadij tradicionalne svijesti? Smatra se da je strah od hordi ratnika devijantne crvene svijesti, koji pljačkaju, porobljavaju i ubijaju, bio jedan od ključnih faktora. Taj strah je pokrenuo traganje za rješanjem problema. Rješenja često dođu „s više perspektive“.

Neke devijantne pojave u društvu mogu suzbiti samo ljudi koji su dosegli viši stadij u razvoju svijesti. Poznato je da je epidemija nasilja, kriminala, anarhije i nereda, koja je harala u kulturama ratnika devijantne crvene svijesti, suzbijena tek kada su na vlast došli ljudi s razvijenom tradicionalnom sviješću i izgradili državne institucije poput dobro organizovane milicije čija je osnovna funkcija zaštita zajednice i očuvanje poretka u kojem vladaju red i disciplina.

Također, uvođenje strogih moralnih načela, zasnovanih na monoteističkim religijama, značajno je doprinijelo suzbijanju nasilničkog ponašanja. (Kada ljudi ratničke svijesti prihvate jednu od monoteističkih religija, prihvataju i moralna načela o ispravnom i neispravnom ponašanju.)

Religija: Monoteistička. (*Jedan je Bog!*) Potiskuje se politeizam (paganstvo), vjerovanje u više bogova i obožavanje različitih božanstava (idolopoklonstvo) više nije dozvoljeno. Biti vjernik znači vjerovati u pravednog, svemogućeg, sveznajućeg i sveprisutnog Boga. Usvajanjem monoteističke religijske doktrine učvršćuje se uvjerenje da život nije nepredvidljiv i besmislen. Iako često težak i bolan, ljudski život ima smisao, a ishode događaja određuje svemogući Bog.

Organizovane monoteističke religije, (judaizam, kršćanstvo i islam) uspostavljaju norme moralno ispravnog ponašanja i određuju jasne odrednice „pravog i krivog“ puta u životu, čime doprinose uspostavljanju reda u zajednici i stabilnog društvenog poretka. Ljudi vjeruju da ispravne čeka nagrada, izbjegavaju ono što se smatra grijehom, spremni su na žrtvu u sadašnjosti kako bi nagradu dobili u budućnosti, marljivo rade da bi zaradili za život, štede za crne dane. Religije služe i kao snažno vezivno tkivo koje povezuje teritorije i narode. Zahvaljujući misionarima, stanovništvo na osvojenim područjima često usvaja religiju osvajača, pa religijske institucije doprinose ujedinjavanju različitih naroda i kultura. Državna uprava i duhovno učenje (teologija) djeluju nerazdvojno, politička i religijska sfera međusobno se prožimaju. Politički lideri su religiozni, a vjerski autoriteti imaju značajan uticaj na politička zbivanja.

Sistem vrijednosti: Tradicionalni poredak izgrađen je na jasno propisanim normama ispravnog življenja. Polazi se od uvjerenja da postoji samo jedan ispravan način razmišljanja i ponašanja. Duboko je ukorijenjena ideja da se red i mir u zajednici mogu očuvati jedino ako se slijede učenja svetih knjiga (Tora, Biblija, Kur'an) i poštuju zakoni i pravila koje propisuju svjetovni i vjerski autoriteti.

Pravila, zakoni i regulative ne mogu se i ne smiju mijenjati, moraju se očuvati u izvornom obliku. Svaka promjena doživljava se kao prijetnja stabilnosti poretka, koji se smatra dobrim i funkcionalnim. Upravo zato je konzervativna svijest usmjerena na očuvanje („konzerviranje“) postojećeg sistema, a ne na uvođenje novina. Briga za vlastiti narod (etničku zajednicu), domovinu (teritoriju), vjeru i porodicu čini temeljni vrijednosni okvir ljudi tradicionalne svijesti.

Porodica. Tradicionalna porodica shvata se kao trajna zajednica muškarca i žene. Na razvod braka ne gleda se blagonaklono, čak i u situacijama kada je odnos narušen nasiljem. Njena osnovna funkcija je rađanje i odgoj djece (prokreacija); žena se primarno posmatra kroz reproduktivnu ulogu, pa se kontracepcija i abortus ne odobravaju. Djeca nastavljaju običaje i tradiciju, čime se osigurava kontinuitet – budućnost treba da liči na prošlost.

Narod. Narod se doživljava kao proširena porodica (*napad na moj narod napad je na mene lično!*)

Domovina. Domovina zauzima izuzetno važno mjesto u sistemu vrijednosti, izražen je snažan (etno)patriotizam.

Politička ideologija: konzervativna, desničarska. Cilj je održati patrijarhalni hijerarhijski društveni poredak. Ako je takav poredak izgubljen, treba ga vratiti! Nepisano, ali svima poznato pravilo glasi: Ako se kojim nesretnim slučajem pojavio neko ko je ugrozio naše tradicionalne vrijednosti – simbolički prikazane kao kruna sa tri šiljka: *tradicionalna porodica, vjera, domovina* – dužnost je i lidera i svih članova zajednice da sruše „nametnuti“ sistem, vrate stari tradicionalni i rehabilituju (osvete) pretke.

Političar plave svijesti: Lideri tradicionalne svijesti imaju precizno određene ciljeve koje treba da ostvare: a) osigurati teritoriju za naš narod, a onda raditi na jačanju i širenju zajednice; b) održavati poredak koji je zasnovan na tradiciji i naslijeđenim ulogama (sadašnji kralj je sin bivšeg kralja; sadašnji predsjednik je sin ili bliski saveznik bivšeg predsjednika). Lični ciljevi lidera tradicionalne svijesti su: a) ostati na vlasti što duže (po mogućnosti do kraja života); b) obogatiti se.

Kada su se obraćali stanovnicima, kraljevi su koristili izraz „moji podanici“. Sadašnji lideri etničkih zajednica koriste izraz „moj narod“. Cilj i jednih i drugih je praktikovati politiku koja vodi ka stvaranju etnički i vjerski homogene zajednice. Cilj je i zaštititi zajednicu od „vanjskih uticaja“ i „tuđih sistema vrijednosti“ (naročito liberalnih). Politička opozicija se doživljava kao prijetnja opstanku našeg naroda, a opozicionari iz našeg naroda (obično su to liberali i progresivci koji su u političkoj areni označeni kao ljevičari) viđeni su kao izdajnici.

Komunikacijski stil političara – doktrina (političar govori šta se mora, šta se ne smije!). Česta je i demagogija. Demagog tobože govori u ime naroda, a zapravo mu je cilj steći moć ili se održati na vlasti. Održati se na vlasti podrazumijeva i održavanje postojećeg nivoa svijesti onih uz čiju pomoć je došao na vlast. Jer naprave li njegovi birači skok na naredni razvojni stadij, glasat će za novog lidera.

NARANDŽASTA SVIJEST. Prije 1.000 godina: *Homo sapiens materialensis* (racionalna svijest; doba prosvjetiteljstva i pojava *moderne*; ateizam; razvoj nauke i tehnologije).

Kad se učvrsti etnički *mi* identitet i kad ojača osjećaj egzistencijalne sigurnosti kroz pripadanje zajednici, fokus svijesti se ponovo vraća na *ja*. Javlja se otpor prema konformiranju (*Neću da budem ovca u etničko-religijskom stadu!*) i dogmatskom načinu razmišljanja, jača želja da se samostalno odredi način na koji će se živjeti. Osoba teži autonomiji, govori o suverenitetu,

nastoji da razvije i izrazi individualne karakteristike, talente i sposobnosti, želi pravo na lični uspjeh (*moj uspjeh*, a ne uspjeh *moje* grupe). Profesija i mogućnost da se zaradi novac omogućavaju veći stepen nezavisnosti od zajednice, slabi interes za etnički patriotizam, a jača interes za individualna postignuća, materijalne vrijednosti, naučne i tehničke inovacije... Ljudi na ovom stadiju u razvoju svijesti ne plaše se Božje kazne, nego neuspjeha; ne boje se pakla, nego finansijske propasti.

Religija: Mono-teizam plave svijesti (*Jedan je Bog!*) prerasta u a-teizam (*Nema boga!*).

Na ovom razvojnem stadiju, racionalna (ateistička) svijest potiskuje tradicionalnu (religijsku). Materijalni, empirijski svijet, svijet koji opažamo sa pet čula, smatra se jedinim koji postoji, a duhovnost se proglašava nečim iracionalnim. Lako se upada u zamku negiranja duhovnih vrijednosti, pa se dešava da religijska dogma biva zamijenjena materijalističkim redukcionizmom. To često vodi u scijentizam – limitiranu naučnu paradigmu u kojoj se svijest opisuje isključivo kao proizvod rada mozga. (*Kad umre mozak, nema više svijesti... nema više ničega!*)

U izlaznoj fazi ovog stadija, kad narandžasta svijest prelazi u zelenu, neki ateisti postaju agnostici. („Nema boga“ prerasta u „Ne znamo ima li boga/božanskog“.) Agnostici su otvoreni za razgovore o duhovnim temama (kliše s dejting sajtova: „Duhovan, ali ne i religiozan“), interesuje ih istočna filozofija, parapsihološki fenomeni, astrologija, reinkarnacija...

Sistem vrijednosti: Vrednuje se pragmatičnost (*vrijedi ono što je korisno*) i racionalnost (*tačno je ono što je naučno dokazano da je tačno*). „Narandžasti“ razmišljaju o tome šta je praktično i korisno, vrednuju efikasnost i produktivnost, stalo im je do profita i materijalnog blagostanja. Njihove vrijednosti i praktični ciljevi služe kao motor u razvoju ekonomije, tehnologije, nauke, medicine...

Politička ideologija: Politika je liberalna. Zagovaraju se liberalne vrijednosti kao što su građanska prava i individualne slobode,

slobodno tržište, slobodni protok kapitala... Insistira se na sekularnoj državi u kojoj su religija i etničko porijeklo privatne stvari ljudi. Kolektivni identitet se pomjera s etnoreligijskog (*Ja sam Srbin, pravoslavac*) na državljanski (*Ja sam Srbijanac*). Cilj je živjeti u državi u svemu ravnopravnih građana, u demokratskoj državi u kojoj se svi ljudi mogu obrazovati, razvijati potencijale i talente, obogatiti se... *Svi građani moraju imati pravo da odlučuju ko će biti lider i svi moraju imati mogućnost da budu birani za poziciju lidera!* Postoji otpor i averzija prema režimima u kojima manjina vlada nad većinom, a muškarac dominira nad ženom.

Patološke društvene pojave na prelazu od tradicionalne ka liberalnoj svijesti: a) crony kapitalizam; b) militantni ateizam.

Crony kapitalizam. U društvima ljudi tradicionalne svijesti većina bogatstva je u rukama kraljeva, plemića i religijskih lidera. U prelaznoj fazi, kad se izlazi iz *tradicionalizma* (plava svijest) i ulazi u *modernu* (narandžasta svijest), javlja se socijalni fenomen zvani *crony* kapitalizam. Riječ je o takozvanom *ortračkom kapitalizmu*, recipročnoj razmjeni po sistemu „ti meni, ja tebi“ između onih koji imaju privatni biznis i onih na vlasti koji imaju pristup državnim fondovima. Biznismeni će glasati za osobu na vlasti i podržavati njegovu političku stranku, a političar će prebacivati novac iz državnih fondova u njihove privatne džepove. (U BiH, transakcija novca iz državnog fonda u ruke privatnika uglavnom se odvija kroz takozvane namještene tendere.)

Militantni ateizam. Kad ulazimo u naredni stadij dešava se da „pređemo u drugu krajnost“ – negiramo ili obezvrjeđujemo sve ono što je karakteristično za prethodni stadij. Tako neki ljudi postanu „militantni ateisti“. Za razliku od tolerantnih liberala, ateista koji nikom ne oduzimaju pravo na vjeroispovijest, militantni ateisti ispoljavaju netrpeljivost prema religijskim institucijama i religijama.

Neoliberalizam. Društvena patologija na ovom stadiju u razvoju kolektivne svijesti ogleda se i u tome što u centru moći nisu više bogati feudalci koji eksploatišu seljake, sad su to beskrupulozni kapitalisti (neoliberali) koji eksploatišu radnike i prirodne resurse.

Političar devijantne narandžaste svijesti: Političar devijantne narandžaste svijesti „boluje“ od egocentrizma i patološkog narcizma. Ne štiti interese zajednice kojom rukovodi, nego svoje lične interese. Nije mu stalo do međusobnog razumijevanja i dogovora, nego do osjećaja superiornosti.

Komunikacijski stil političara devijantne narandžaste svijesti – debata. Komunikacija je takmičarska, glavni cilj je diskreditovati sagovornika i dokazati da je njegova tačka gledišta jedina ispravna. U toku političkih debata više vremena provodi napadajući politiku suparnika nego što govori o vlastitim programima i planovima. Za svakog ima „etiketu“: ultradesničare naziva opasnim kriminalcima, a desničare (tradicionaliste) etiketira kao ljude staromodnih svjetonazora. (*To su dinosaurusi i vjerski fanatici!*) Političare slične sebi doživljava kao konkurenciju. Političare koji se bore za zaštitu okoline i prava manjina („zeleni“) opisuje kao naivne idealiste, hipike i previše ženstvene mekušce. Opoziciju vidi kao protivnike koje treba poraziti kritikom i kontraargumentima. Akademici i politički analitičari integralne svijesti su „filozofi od čije filozofije nema praktične koristi“, ali čita njihove knjige i tekstove, a informacije do kojih dođe prodaje kao vlastitu mudrost.

ZELENA SVIJEST. Prije 150 godina: *Homo sapiens humanisticus* (humanitarna i egalitarna svijest; borba za ljudska prava i prava manjina; briga za planetu;).

Kraj 60-tih godina prošlog vijeka (hipi pokret) obilježava procvat *postmoderne*. Javlja se revolt protiv ratovanja i ubijanja civila, odbacuju se diskriminacija po bilo kojoj osnovi, jača solidarnost i zajedništvo među ljudima. Pojavljuju se humanitarne organizacije, vodi se borba protiv dogmi tradicionalizma, ali i protiv kapitalističkih praksi modernizma koje doprinose zagađenju planete.

Prelazak na ovaj stadij u evoluciji kolektivne svijesti dešava se kada su niže razvojne potrebe zadovoljene, a osjećaj lične moći

i vrijednosti učvršćen. Fokus svijesti ponovo se pomjera s *ja* na *mi*. Međutim, to više nije „*mi i oni*“ (kao na stadiju tradicionalne svijesti), nego – *mi svi!*

Lična postignuća i materijalne vrijednosti i dalje imaju značaj, ali se javlja potreba da se unaprijedi ne samo vlastiti život, nego i život drugih ljudi, kao i život budućih generacija. Zelena humanitarna i egalitarna svijest teži harmoničnim međuljudskim odnosima; cilj je dobrobit šire zajednice i svih građana, bez obzira na njihove razlike. Ljudi na ovom razvojnem stadiju protive se rasnim, vjerskim i etničkim podjelama, kritikuju konzumerizam, neoliberalizam i pohlepu kapitalističkog sistema. Zalažu se za ljudska prava i prava manjina, često ističu važnost empatije, ukazuju na patološke društvene pojave i kritikuju političare koji, zbog ličnih interesa, zanemaruju ili izdaju vrijednosti ljevice.

Religija: Iz ateizma u deizam. „Zeleni“ ukazuju na manipulacije i kritikuju zloupotrebu religije u nastojanjima demagoga da se domognu pozicija u političkoj areni ili se održe na vlasti i zalažu se za oslobađanje ljudskog duha od religijskih dogmi. Ipak, to ne znači da su nužno ateisti. Neki od njih sebe nazivaju deistima i ističu da pitanja vječnog, odnosno božanskog, nisu nimalo jednostavna, posebno ako se uzme u obzir mogućnost postojanja svijesti koja nije samo proizvod rada mozga.

Ko su deisti? Razlikuju se od politeista, monoteista i ateista, prije svega po načinu na koji posmatraju odnos svjetovnog i sakralnog (materijalnog i duhovnog).

Taj odnos tumače kroz paradigmu koja nadilazi klasičnu dihotomiju „ili si vjernik ili si ateista“. Vjeruju u „univerzalnu inteligenciju“, „supersvijest“ (engl. *superconsciousness*, izraz koji se sve češće koristi) ili u „vječni bitak“ (ono što nema ni početak ni kraj), ali ne prihvataju religijske dogme.

Poput ateista, zalažu se za sekularnu državu i suprotstavljaju se ideji teokratskog poretka u kojem političku moć dijele svjetovni i religijski lideri. Ali smatraju da je potrebno prevazići materijalističko-

redukcionistički empirizam u nauci i kritikuju „hladnu racionalnost“ ateističkog pogleda na svijet, koji sve duhovno proglašava iracionalnim, a time i irelevantnim.

Sistem vrijednosti: Vrijednosti za koje se zalažu su ravnopravnost svih ljudi i zaštita prava manjina; funkcionalan i svima dostupan obrazovni i zdravstveni sistem; kultura i umjetnost; zaštita okoline... Povelja Ujedinjenih nacija i ciljevi ove organizacije – održavanje mira i sigurnosti; isporuka humanitarne pomoći; borba za ravnopravnost... – jasno opisuju vrijednosti „zelenih“. Zagovaraju bratstvo i jedinstvo, naglašavaju važnost kooperacije, uzvikuju *Vodimo ljubav a ne rat!* Bune se protiv svakog oblika nasilja, protiv zloupotrebe moći, manipulacije i eksploatacije ljudi.

Politička ideologija: Ljevičarska. (Pod ljevicom se podrazumijeva širok spektar ideja i pokreta, uključujući pokrete za građanska prava, sekularizam i anti-etnonacionalizam, environmentalizam, feminističke pokrete, itd.)

Politički aktivizam „zelenih“ organizovan je na dva načina: **a)** kao političke stranke koje demokratskim putem žele doći na vlast; i **b)** kao širi društveni pokreti s ciljem podizanja svijesti o važnim društveno-političkim pitanjima, bez želje za preuzimanjem vlasti.

Političari zelene svijesti donose odluke konsenzusom, ističu važnost kooperativnih međuljudskih odnosa, konflikte rješavaju kroz dijalog – *svačije mišljenje treba da se čuje!* Kada rješavaju probleme, razmjenjuju ideje i insistiraju na saglasnosti – *svi treba da se slože!*

Slijepi mrlje: „Zeleni“ se protive eksploataciji i zloupotrebi moći, svrstavaju se na stranu slabih, zlostavljanih i ugroženih, bez obzira na to da li su *naši* ili *njihovi*. Zanima ih humanistička psihologija; angažovani su u humanitarnim organizacijama poput *Ljekara bez granica* (*Médecins Sans Frontières*), aktivni su u borbi protiv nasilja u porodici i u nevladinim organizacijama koje štite prava manjina. Nerijetko izlažu vlastiti život opasnosti kada kritikuju vlast ili se suprotstavljaju korporacijama i ekonomskim strukturama koje ugrožavaju planetu. Međutim, to ne znači da njihov egalitarni i

humanitarni način razmišljanja (mindset) nema slabosti i „slijepe mrlje“.

Jedna od njih je nerazumijevanje načina razmišljanja i sistema vrijednosti ljudi koji nisu na istom stadiju u razvoju svijesti kao i oni. (Ista ta slijepa mrlja – nerazumijevanje onih koji ne misle kao mi – prisutna je, u različitim oblicima, na svim prethodnim stadijima.) Na svakom razvojnom nivou postoje vrijednosti koje se ne mogu zanemariti, uključujući vrijednosti „ratničke“ i „tradicionalne“ svijesti.

„Zeleni“, međutim, te vrijednosti često ne prepoznaju i skloni su osuđivanju. Šta osuđuju? Sve što se sukobljava s njihovim sistemom vrijednosti. Naročito osuđuju hijerarhije i podjele na *mi* i *oni*. Postoje dvije vrste hijerarhija: hijerarhije dominacije i hijerarhije rasta. Hijerarhije rasta formiraju se na osnovu kompetencije, ali „zeleni“ često iskazuju netoleranciju i prema takvim hijerarhijama. (*Dole hijerarhije!*) Diferencijacija naroda i formiranje podjela na *mi* i *oni* predstavlja prirodnu fazu u razvoju društvenih zajednica, ali „zeleni“ teško prihvataju podjele među ljudima. *Egalitarizam i inkluzivnost su najviše vrijednosti, ako ih ne prihvataš, odmah ću te nalijepiti!* – ljute se „zeleni“.

Druga njihova slijepa mrlja proizilazi iz uvjerenja da je ideologija stvar slobodnog izbora. Ljudi mogu birati koju će političku ideologiju zastupati, prema tome, ultradesničari i desničari mogli bi promijeniti svoja uvjerenja i voditi drugačiju politiku kada bi to zaista željeli. (Ali ne žele!)

ŽUTA SVIJEST. Prije 50 godina: *Homo sapiens integratus* (integralna/sistemska svijest; sistemi se posmatraju kao holarhije sastavljene od holona – jedinica koje su cjelina, ali su ujedno i dio veće cjeline. Teorija holona uvodi novi način rješavanja sistemskih problema, uključujući i probleme u društvenoj zajednici i političkoj areni.)

Na ovom stadiju u evoluciji svijesti cilj je samoaktualizacija, puni razvoj ljudskih potencijala. Vrijedno je ono što omogućava rast i ono što pomaže da se otklone prepreke u razvoju, da se isprave devijacije u društvu i izliječi socijalna patologija.

Žuta svijest je individualistička, ali ne na način karakterističan za crvenu ili narandžastu *ja* svijest. Dok ljudi na tim stadijima imaju tendenciju da uzdižu sebe na račun drugih, osobe na ovom razvojnom nivou djeluju iz „unutrašnjeg jezgra“ – visoko etičnog sebstva (selfa). Potreba za superiornošću je znatno smanjena, nastoje zadovoljiti vlastite potrebe i želje, ali ne na štetu drugih ljudi ili planete.

Sve donedavno govorilo se o tri velike epohe: o tradicionalizmu, moderni i postmoderni. Postmoderna (zelena svijest) smatrana je vrhuncem razvojne spirale. Danas se govori o novoj paradigmi i novom pogledu na svijet, referentnom okviru koji se opisuje kao integralna svijest (post-postmoderna).

Prelazak na ovaj stadij u razvoju svijesti rezultat je dubljih uvida u način na koji se odvija evolucija prirodnih i društvenih sistema. (Ključni pojam u tom razumijevanju je holon: cjelina koja je istovremeno dio veće cjeline. Čelije su holoni koji se udružuju i formiraju veći holon – organ; organi su dijelovi još većeg holona – organizma. Slično tome, narod se može posmatrati kao holon unutar državljske nacije, dok su nacije dijelovi još šire cjeline – globalne zajednice.)

Sistem vrijednosti: Ljudi na ovom stadiju razvoja svijesti (post-postmoderna; integralna svijest) sagledavaju cijelu razvojnu spiralu, a ne samo pojedinačne segmente. Uočavaju da viši stadiji uključuju niže, ali ih i transcendiraju. (Razumiju da je kultura modernista izrasla iz kulture tradicionalista, iako im se svjetonazori i sistemi vrijednosti bitno razlikuju. Isto tako, kultura postmodernista proistekla je iz *moderne*, ali je i nadilazi.)

Dok tradicionalisti, modernisti i postmodernisti često polaze od uvjerenja da je njihov sistem vrijednosti jedini ispravan, ljudi integralne svijesti razumiju da vrijednosti, uvjerenja i prakse često

zavise od razvojnog konteksta u kojem nastaju. Zbog toga su u stanju prepoznati i prihvatiti vrijednosti za koje se zalažu ljudi na različitim stadijima razvoja kulture.

Političari integralne svijesti: Cilj njihovog političkog angažmana je omogućiti i podstaknuti razvoj pojedinaca, organizacija i društvene zajednice u cjelini. To znači omogućiti uslove kako bi svi mogli dosegnuti narednu razvojnu stepenicu. (Integralna politika je razvojna politika.)

Razumiju kako i zašto se formiraju različiti svjetonazori – naprimjer, zašto se jedni zalažu za etnički, a drugi za građanski društveno-politički model. Svjesni su da iz ograničenih svjetonazora i ideologija mogu proizaći opasne devijacije koje je potrebno prepoznati i suzbiti.

Prave razliku između razvojnih i dominatorskih hijerarhija (poput etnonacionalizama koji jačaju vlastitu grupu kroz dominaciju nad drugima.) Uočavaju vrijednosti u različitim perspektivama i uvažavaju različita mišljenja, ali poduzimaju odgovarajuće mjere kako bi se zaštitila prava svih i otklonile štetne pojave u društvu.

Viši nivo svijesti omogućava im da, u zavisnosti od okolnosti, budu i lideri i sljedbenici.

Otvoreni su za nova saznanja. Autoritet priznaju samo onda kada je utemeljen na znanju i stručnosti.

Osjećaj lične moći im je učvršćen i stabilan, nemaju potrebu za nadmoći nad drugima.

Ne traže pohvale ni priznanja i često djeluju „iza scene“.

Teško ih je potkupiti jer im je čista savjest važnija od položaja, materijalne koristi ili političke moći.

Stil rukovođenja političara integralne svijesti: transformaciono liderstvo.

Transakcioni i transformacioni stil liderstva

Dva su stila rukovođenja koja se najčešće viđaju u svijetu politike:

A) Transakciono (*ja tebi, ti meni*) – Lidera ne zanima budućnost zajednice i razvoj društva.

Njegov primarni cilj je održati se na vlasti i obogatiti se. Zato usmjerava novac prema onima koji će lobirati i glasati za njega. Koristi taktiku *nagrađivanje i kažnjavanje* (oni koji su lojalni i glasaju za lidera bit će nagrađeni, oni koji nisu lojalni, neka ne računaju na pomoć!)

B) Transformaciono – Fokus političara je na kontinuiranom razvoju zajednice; cilj je postojeće društvo učiniti boljim za sve ljude. Kvaliteti ovog političkog lidera: **a)** ima viziju – gradi društvenu zajednicu koja omogućava bolji i kvalitetniji život za sve; **b)** ima karizmu koja podstiče entuzijazam i budi nadu; **c)** sposoban je da prepozna talente i potencijale saradnika i da podrži njihov razvoj.

Jasno definišu strategije neophodne za realizaciju vizije, na način koji privlači i motiviše sljedbenike.

Vode računa o potrebama ljudi s kojima rade i podstiču razvoj njihovih potencijala i talenata. Ohrabruju kreativnost, inicijativu i razvoj inovativnih metoda i pristupa u radu. Nude slobodu i autonomiju u izvršavanju zadataka čime jačaju motivaciju zaposlenih i njihov osjećaj kompetentnosti. Paralelno s tim, podstiču timski rad u atmosferi uzajamne podrške i povjerenja. U takvom okruženju zaposleni pokazuju veću kreativnost i iznose nove ideje. Zadovoljni su poslom koji rade, a to se odražava na kvalitet rezultata i uspješno ostvarenje radnih ciljeva.

Nermina Mujagić

2. STVARANJE NACIJA KROZ POLITIČKU SVIJEST

2.1. Konstruisanje nacije

Puno je zablude u koje se zapliću naši površni umovi kada pokušavamo da definišemo šta je to nacija. U mnoštvu literature koja je više zbunjujuća, naći ćemo primjere koji navode da je nacija jedinstvo postignuto zahvaljujući dinastiji (Francuska), ili pak jedinstvo postignuto samom voljom provincije (Nizozemska, Švicarska, Belgija). Za neke je to posljedica rada opće svijesti (Italija, Njemačka). Međutim, nacija može postojati i bez dinastije. Švicarska i SAD su se stvorile same, poput konglomerata kasnijim širenjem, nemaju dinastijsku osnovu, ali jesu nacije. U svakodnevnom jeziku, nacija se dovodi u vezu s rasom, etničkim porijeklom, jezikom, religijom i teritorijem. Rasprave o rasi mogu biti beskonačne ali znanost je utvrdila da nema nijedne nacije čiste rase. Najmodernije nacije, kao što su engleska, francuska i talijanska su one nacije u kojima je krv izmješana. Francuska je keltska, iberska i germanska. Njemačka je germanska, slavenska i keltska. Dakle, etnografske činjenice nisu imale značajnu ulogu u stvaranju nacija.

Da li je onda jezik taj koji je odlučujući u formiranju nacije? Iako jezik poziva na ujedinjenje, on ne sili ljude da to učine. U SAD i Engleskoj se govori istim jezikom, ali ne govorimo o istoj naciji. Švicarci govore više jezika, ali oni jesu jedna nacija. Kako upozorava francuski teoretičar Ernest Renan, pretjerano insistiranje na jeziku, kao i opsesivno vezivanje za rasu, nosi ozbiljne opasnosti. Takva logika zatvara pojedinca u uski okvir jedne kulture, ograničavajući njegov horizont i prekidajući njegov odnos s univerzalnim prostorom čovječanstva. Umjesto da sudjeluje u širokom, otvorenom iskustvu zajedničkog ljudskog svijeta, pojedinac se povlači u zatvoreni krug vlastite zajednice, među „svoje“. „Ništa ne može biti strašnije za um;

Polazeći od shvatanja Ernesta Renana, nacija počiva na dvjema nerazdvojnima dimenzijama: *zajedničkom, bogatom naslijeđu sjećanja i stalno obnavljanoj saglasnosti da se živi zajedno*. U tom okviru, nacionalna ideja crpi svoju snagu iz konstrukcije prošlosti: iz narativa o herojskim epizodama, iz isticanja „velikih ljudi“ i iz proizvodnje onoga što se prepoznaje kao slava. Posebno je značajno što se u tom pamćenju ne privilegiraju nužno trenuci trijumfa. Kolektivno sjećanje često snažnije oblikuju iskustva gubitka, patnje i poraza, i povezuju zajednicu, usmjeravajući je prema kontinuitetu i odgovornosti. No, kako upozorava oštra kritičarka nacionalizma i književnica Dubravka Ugrešić, proces konstruiranja nacionalnog identiteta rijetko je neutralan. On se često odvija kroz ono što ona naziva „terorom sjećanja“, mehanizmom koji selektivno oblikuje prošlost putem

preuveličavanja, mitologizacije i heroizacije, pa granica između historijskog iskustva i njegove ideološke obrade postaje zamagljena.

2.2. Građanski vs. etnički model nacije

Savremene nacije formiraju se kroz dva osnovna modela: građanski i etnički. *Građanski model* polazi od ideje političke zajednice slobodnih građana, kakva se počinje oblikovati u Engleskoj nakon razdvajanja krune i crkve od papinskog autoriteta. Jedan od najznačajnijih predstavnika liberalizma John Stuart Mill u tom kontekstu govori o *volji naroda – o većini građana koja želi da živi pod zajedničkom vlašću*. S druge strane, francuski filozof Jean-Jacques Rousseau konceptualizira naciju kao političko tijelo utemeljeno na općoj volji, dok Francuska akademija još krajem 17. stoljeća definiše *naciju kao ukupnost stanovnika jedne države*. U savremenom svijetu pojam nacije se svodi na samo jedno značenje: država jeste nacija. Naciju čine svi građani jedne države, pa se država i nacija sve češće preklapaju. Međutim, za jednog od najutjecajnijih mislilaca u društvenim naukama, Maxa Webera, nacija postoji tamo gdje postoji svijest o zajedničkoj pripadnosti, ali i želja da ta zajednica dobije ili održi vlastitu političku formu kroz državu. Zato je u njegovim radovima nacija politički projekat, povezan s moći i prestižom. Dok Renan naglašava zajedničko sjećanje i volju za zajedničkim životom, Weber više ističe dimenziju političke ambicije i borbe za status. Poistovjećena s državom, nacija sadrži i prinudu, jer raspodjeljuje vlast i otjelotvoruje se u institucijama.

Proces konstituiranja ovakve nacije podrazumijeva da je nacija zamišljena zajednica, kako to formulira historičar i politički teoretičar Benedict Anderson, u kojoj se članovi, iako se međusobno nikada neće upoznati, „zamišljaju kao dio iste cjeline“. Taj osjećaj zajedništva oblikuje se kroz ono što možemo nazvati socijalizacijom duša, institucionaliziranim procesom koji se odvija kroz obrazovni sistem, medije, političke rituale i kulturne narative. Anderson analizira povijesne promjene koje su se dogodile u 19. stoljeću i tvrdi da *službeni*

nacionalizam „nije ništa drugo no svjesna, *samozaštitna* politika čvrsto povezana za očuvanje interesa imperija i dinastija“ (Anderson, 1998: 151) koja se emitira iz države i najprije služi interesima države. Kroz taj proces, pojedinci se emocionalno i simbolički vežu za naciju – osjećaju ponos, bol, pripadnost i odgovornost, preuzimajući narative o zajedničkoj prošlosti, mitovima o porijeklu, patnji ili veličini, te simbolima poput himne i zastave. Granice nacije u tom smislu nisu samo administrativne, već i unutarnje, afektivne, one se učvršćuju kroz razlikovanje između „nas“ i „njih“, gdje se pripadnost ne gradi samo uključivanjem, već i isključivanjem *Drugog*. Nacija se tako internalizira kao osjećaj pripadnosti zajednici sudbine, čak i kad ta pripadnost nije potkrijepljena ličnim iskustvom, već je rezultat naučenih afekata, rituala i pripovijesti koji tvore tkivo zamišljene nacionalne bliskosti. Konstruisanje nacije ne odvija se spontano. Političke elite, države i društvene institucije (represivni i ideološki aparati države) igraju važnu ulogu u oblikovanju nacionalnog identiteta. Kroz narative, simbole i specifične historijske interpretacije, oni mogu učvrstiti ili oslabiti osjećaj zajedništva i nacionalne pripadnosti.

Drugo shvatanje nacije bilo je dominantno u srednjoj i istočnoj Evropi, posebno u Njemačkoj, i nije se temeljilo na dogovoru građana unutar određenog teritorija, kakav definira državu, već na *etničkom konceptu nacije*. Dok su u Francuskoj i Engleskoj najprije formirane države, a potom konstituisane nacije, u njemačkom kontekstu država je nastajala spajanjem više zajednica koje su se povezivale kroz kulturne i etničke sličnosti, kako je isticao zagovornik kulturnog nacionalizma Johann Gottfried Herder. Njemački historičar Friedrich Meinecke pravi razliku između „državne nacije“ i „kulturne nacije“. Prva se formirana kroz političko ujedinjenje, a druga na pretpostavci zajedničkog porijekla, jezika, religije i kulturnih vrijednosti. Identiteti su u njoj zasnovani na „krvi i tlu“ (njem. Blut und Boden), često se doživljavaju kao vječni i nepromjenljivi. Pripadnost je biološka i teritorijalna, a etničko porijeklo je glavni kriterij pripadnosti naciji. Kultura, jezik i religija su elementi koji „prirodno“ povezuju članove nacije.

Dakle, u savremenom smislu, etnička grupa se razumije kao zajednica ljudi koji dijele kulturnu tradiciju i osjećaj međusobne pripadnosti i bliskosti, dok nacionalna grupa je u vezi s državom, institucionalnim poretком i političkom zajednicom. Njemački sociolog Ulrich Beck precizno naglašava da etničnost nije neka izvorna datost društvenog života, već „posve političko-birokratski konstrukt“. U tom smislu, ono što danas prepoznajemo kao *etničko* često je institucionalno proizvedeno, kroz državne klasifikacije, obrazovne politike, popise, jezične standardizacije i druge birokratske instrumente. Etnička grupa se obično određuje na osnovu šest osnovnih obilježja: kolektivnog vlastitog imena, mita o zajedničkom porijeklu, zajedničkih historijskih sjećanja, jednog ili više elemenata zajedničke kulture (jezik, religija, običaji), osjećaja povezanosti s određenom domovinom te izražene solidarnosti među značajnim dijelom populacije. Ta emocionalna i simbolička povezanost lako postaje politički mobilizirajući resurs.

Oba ova modela, i građanski i etnonacionalni, mogu da se suoče s nacionalizmom, koji služi u konstrukciji nacije. Međutim, razlika između građanskog i etničkog nacionalizama ogleda se u tome da je *etnički nacionalizam* razorniji jer se temelji na porijeklu, jeziku, religiji ili kulturi, pa stvara jasnu granicu između „nas“ i „njih“, što često vodi do nasilnog prekrajanja granica, diskriminacije i marginalizacije manjina, genocida, etničkih čišćenja i ratova. *Građanski nacionalizam*, iako nije imun na zloupotrebe, u pravilu je inkluzivan: zajednica se temelji na izboru, zajedničkim vrijednostima i poštovanju zakona, pa smanjuje rizik od konflikata između različitih etničkih ili kulturnih grupa. Etnički nacionalizam, koji je težio usklađivanju političkih granica s etničkim, izazvao je brojne nerješive konflikte i tragedije, naročito u Srednjoj i Istočnoj Evropi. U tim područjima mnogi narodi su stoljećima živjeli izmiješani, pa se „nacionalno pitanje“ često pokušavalo rješavati prinudom, pri čemu je etnička pripadnost postajala presudan kriterij.

Etnonacija bazirana na tradicionalnoj političkoj svijesti, često je prepreka vlastitoj evoluciji svojih građana, jer pokušava

„očuvati“ svoj identitet u svijetu koji se ubrzano globalizira, gdje sloboda kretanja i razmjena ideja mogu biti doživljeni kao prijetnja. Etnonacionalni identitet, često sveden na prošle sukobe i mitove, ne ostavlja prostor za otvoreno suočavanje s prošlim nepravdama i pogreškama. Kroz taj proces, građani se ne osnažuju, već se potiču da slijepo prate tradicionalne narative koji se oslanjaju na srodstvo i krv i postaju centralni kriteriji nacije. Takav pristup lako prelazi u ekskluzivnost, nasilje i diskriminaciju svih onih koji se razlikuju od „domaće“ etničke grupe. Etnonacija postaje silovita i opasna. Takav nacionalizam, postaje kako tvrdi britanski historičar Eric Hobsbawm, nelegitiman jer je utemeljen na podjeli, prepravlja istoriju, koristi silu da osigura teritorijalno i etničko preklapanje granica i zahtijeva pretjerano vjerovanje u narative koji često nisu u skladu sa stvarnošću. Za Hobsbawma, jezik, religija ili etnička pripadnost zapravo bivaju instrumenti koji se zloupotrebljavaju u etničkom nacionalizmu. Međutim, etnička nacija svoje uporište je našla u radovima engleskog teoretičara Anthonyja D. Smitha koji je ustvrdio da su moderne nacije nasljednice drevnih etničkih zajednica (tzv. „ethnies“). Smith daje velik značaj mitovima, kolektivnom sjećanju i kulturnim simbolima u formiranju nacije, a njegovo naglašavanje imaginarnog „zajedničkog porijekla“ ukazuje da podcjenjuje ulogu politike, ekonomije i institucionalnih procesa u stvaranju i održavanju nacije. Njegov model etnonacije utemeljene na kulturi, bio je inspiracija velikodržavnim i nacionalističkim politikama na Balkanu. Naglašavajući srodstvo, zajedničke tradicije i mitove Smith je dao intelektualno gorivo onima koji su u ime etnički čiste nacije ubijali i činili genocide.

Pojmovi nacije i države su ženskog roda i oba termina se metaforički poistovjećuju s majkom. Floskula „Majka domovina“, uvriježila se u našem jeziku da bi pojačala osjećaj pripadnosti i sigurnosti, ali i emotivnu povezanost prema državi/naciji koja često nadilazi racionalne interese. U toj metafori, nacija postaje izvor života, ona se ponaša kao neko ko „rađa i odgaja“ i, u konačnici, oblikuje naš politički i kulturni identitet. Odnos prema naciji često nadilazi puku pripadnost i poprima snažnu emocionalnu dimenziju,

ispunjen je ljubavlju, ali i razočaranjem, očekivanjima, pa i osjećajem izdaje. Upravo kroz tu emocionalnu matricu oblikuje se politička svijest: nacionalni narativi ne djeluju samo kao priče o porijeklu i identitetu, već kao okviri kroz koje pojedinci razumiju moć, legitimitet i vlastitu poziciju u društvu. Oni se konstruiraju tako da djeluju prirodno, samorazumljivo, pa čak i sveto, čime se prikriva njihova historijska i politička uvjetovanost. Odrastajući unutar tih narativa pojedinci ih internaliziraju ne kao ideološke konstrukte, već kao „normalan“ poredak stvari, što presudno utiče na način na koji percipiraju političku stvarnost, granice mogućeg djelovanja i vlastitu ulogu unutar kolektiva.

„Briga za naciju“, naročito u kriznim trenucima, tokom ratova, okupacija, ekonomskih potresa, poprima oblik gotovo porodične brige: zaštitničke, ali istovremeno duboko normativne i disciplinirajuće. Za engleskog teoretičara Charls Tillyja, rat stvara državu, kroz mobilizirajući okvir koji zahtijeva lojalnost, homogenizaciju i spremnost na žrtvu. Homogenizacija i lojalnost su vrhovne vrijednosti države/nacije. Međutim, rat može i da posluži da se država „očisti“ i prilagodi jednoj etničkoj naciji. Genocidi, etničko čišćenje, prisilne migracije, teritorijalno „precrtavanje“ su dokazi da rat može da posluži i za etničko preoblikovanje države.

„Narativi o ratu u BiH“ najbolje oslikavaju koliko borba za državno-teritorijalno uređenje BiH nije prestala. U javnom prostoru postoje najmanje tri dominantne i međusobno povezane diskurzivne formacije o ratu u Sarajevu i šire koje utiču u manjoj ili većoj mjeri na kulturu sjećanja onih koji su preživjeli opsadu Sarajeva. Jedna, ona najneposrednija, uokvirena je oko službenog narativa o ratu u Sarajevu koji se sastoji od teza o najdužoj opsadi Sarajeva (1992. – 1996.) u modernoj historiji Evrope; agresiji od strane Republike Srbije (u to vrijeme Savezne Republike Jugoslavije), opsadi grada od strane Vojske Republike Srpske, paravojnih srpskih jedinica, dobrovoljaca iz Srbije, Crne Gore, Rusije i sl., potpomognutih artiljerijom JNA; odbrambeno-oslobodilačkom ratu, teškim egzistencijalnim uslovima života pod opsadom (svakodnevno i

danonoćno granatiranje i snajperska djelovanja) koji je za sve bio jednak (struja, voda, grijanje, hrana), u kojem su se svi snalazili kako su mogli; o solidarnosti te o Sarajevu kojeg su branili pripadnici svih etničkih grupa. Rat se također reprezentira postepenim građenjem odbrambenih snaga, Armije Republike BiH, ali i drugih službi u svrhu funkcioniranja grada pod opsadom. Dalje, rat se reprezentira brojem žrtava do kojih su veliki broj bili i civili, posebno djeca. Svaki od ovih elemenata u postratnom periodu dobiva svoj način institucionalizacije, kao što su npr. komemoracije, obično u vidu obilježavanja važnih datuma (među kojima su i oni koji predstavljaju godišnjice važnih datuma stradanja i odbrane grada), podizanja spomenika žrtvama, itd. Rat u Sarajevu dodatno se reprezentira kao i odbrana bh. multikulturalnosti, nezavisnosti i opstojnosti pod prijetnjom agresora i podjele teritorije države. Ovaj diskurs najbliži je „građanskom diskursu“ o ratu u Sarajevu. Međutim, narativi o ratu ne formiraju se samo u odnosu na ovaj zvanični odbrambeni diskurs, nego i u odnosu na jednu diskurzivnu formaciju koja se sastoji od istovremenog postojanja tri (bošnjački, srpski i hrvatski) zvanična, kompetitivna i prilično monolitna narativa o ratu u BiH, zasnovana na etnopolitici. „Svaki od njih reprezentira rat kao čin napada (kroz etničko čišćenje, genocid, silovanja, progone ili prijetnju toga) na vlastitu etničku grupu od strane druge (ili druge dvije), s ciljem nestanka sa teritorija BiH. U skladu s ovim, vlastito ratno djelovanje predstavlja se kao legitimno odbrambeno djelovanje u cilju opstanka zajednice na datom teritoriju. Najveća podrška i legitimacija ovom diskursu zasnovana na viktimizaciji jesu brojevi žrtava, protjeranih, koje se potkrepljuju informacijama o nađenim grobnicama i ostacima žrtava, presudama za ratne zločine (na selektivan način), ispovijestima žrtava...“ (Čengiće, 2017:61). Mada, prema presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju najveći broj i najteži zločini jesu oni počinjeni prema bošnjačkom stanovništvu od pripadnika VRS, te ova činjenica jeste značajan element u bošnjačkom narativu o ratu u BiH. *Politika poricanja* u odnosu na žrtve druge etničke grupe najviše je prisutna u srpskom političkom narativu. U ovim narativima integrisani su narativi o ranijim (čak i vjekovnim)

etničkim nepravdama i netrpeljivostima (podržane historijskim revizionizmom devedesetih) što ojačava kolektivne identitete. Svaki od ovih narativa svog najvećeg neprijatelja nema nužno u drugoj etniji, već je upravo njihov najveći neprijatelj, najveća opasnost života u miru: *zaborav*. Ovako prezentiran rat uzima se kao izvor legitimiteta ne samo za djelovanje u ratu, već i nakon njega. U vezi s ovom drugom diskurzivnom formacijom važno je reći da nemaju sve etničke političke elite isti odnos/lojalnost prema državi BiH. I dok ga srpske i hrvatske političke elite u velikoj mjeri zasnivaju na politikama susjednih država koje doživljavaju kao matične („prve domovine“), bošnjački narativ o ratu u BiH i postratnom životu je najviše prodržavni (integracijski u teritorijalnom smislu). Drugim riječima, bošnjački diskurs o odbrani BiH najviše se izražava u sukobu s teritorijalnim pretenzijama susjednih država (prvenstveno Srbije, a onda i Hrvatske) i velikim dijelom i srpskih i hrvatskih etničkih političkih elita u BiH da podijele ovu zemlju i pripoje dijelove teritorija ovim zemljama. (Čengić, 2017.) U ovom pogledu, ali i nekim drugim, linija između prvog predloženog, tzv. građanskog ili bosanskog diskursa o ratu u Sarajevu i bošnjačkog diskursa o ratu u Sarajevu i BiH je ponekad vrlo tanka. Oni će upravo od strane drugih etničkih korpusa, naročito srpskog, biti izjednačeni i viđeni kao bošnjački. Drugim riječima, upravo se srpskim etnopolitičkim narativom negira broj žrtava u Sarajevu, multietničnost ratnog i postratnog Sarajeva, multietničnost ARBiH, itd.

Dalje, formiranje narativa o ratu u Sarajevu određeno je i međunarodnim diskursom o ratu u BiH. Ovaj treći diskurs opet nije homogen. „Na međunarodnom nivou rat se karakterizira kao građanski rat, agresija, ili pak agresija s mnoštvom građanskih ratova, naglašavajući lokalni karakter ratova unutar BiH. Rat se često povezuje s prethodnim komunističkim režimom, njegovim neuspjehom, nedostatkom demokratske kulture i vjekovnom mržnjom između etničkih grupa koje u njoj žive, kao dio preddemokratske kulture“ (Čengić, 2017: 63). Diskurs međunarodne zajednice o ratu u BiH nadovezuje se na Dejtonski mirovni sporazum kojim je 1995. godine posredstvom međunarodne zajednice prestao rat.

Osnovna proturječnost ovog diskursa sadržana je u misiji izgradnje liberalnog mira i liberalnih vrijednosti, s jedne strane, i misiji da osigura sprovođenje Aneksa IV Dejtonskog mirovnog sporazuma, koji je zasnovan na pravima etničkih kolektiviteta (kolektivnim pravima), s druge strane. Mirovni proces najčešće se reprezentira kroz diskurs ljudskih prava, prava manjina, rodne ravnopravnosti, promoviranje suživota, pomirenja, tolerancije, tranzicione pravde, EU i NATO integracija. „Tiha većina“ najviše je interpelirana prvim građanskim diskursom o ratu u Sarajevu, ali na govor o ratu sigurno da utiču i druga dva predočena diskursa. Štaviše, etnopolitički i međunarodni diskurs osporavaju i degradiraju preživljeno iskustvo, uskraćuju vanjsku verifikaciju proživljenog ili pak pružaju okvir za odstupanje od dominantnog građanskog diskursa. Tako se stvara politička svijest koja ne potiče sumnju, ne preispituje dominantne narative, jer etnonacije nisu izraz želje za otvorenim društvom *koje omogućava reformuliranje i rađanje novih diskursa*, proširivanje polja raspravljivosti. U tom smislu, može se tvrditi da u konstrukciji etnonacije prošlost nije mrtva, već upotrebljiv i aktivan sadržaj. U tom procesu leži i mogućnost manipulacije jer ti diskursi ne samo da direktno degradiraju individualno iskustvo rata, nego ostavljaju iza sebe i društvene odnose koji su opterećeni necivilnošću i dubokom nesigurnošću. Političke *pozive za sjećanjem* treba gledati dvostruko: kao strah od zaborava, na čemu se zasniva etnopolitika, ali i kao *rat narativa o ratu*, nastavak sukoba drugačijim sredstvima, prvenstveno govorom.

2.3. Nacija kao kulturna zajednica

Kanadski politički filozof i jedan od značajnijih savremenih autora multikulturalizma Will Kymlicka ističe da, iako u liberalnim demokratijama svaki pojedinac treba uživati jednaka prava, kulturološke zajednice unutar tih država često zahtijevaju posebna kolektivna prava (kao što su jezička prava, politika afirmativne

akcije ili kulturna autonomija) kako bi sačuvale svoju posebnost i identitet. Kymlicka razmatra kako se kulturne nacije često suočavaju s problemima u *političkom priznavanju svojih prava* u većinskim društvima. Njegov argument je da jednostavno pravo na jednakost nije dovoljno za ostvarenje pravičnosti za manjinske etničke i kulturne zajednice. On se protivi univerzalističkim pristupima koji ne uzimaju u obzir specifične kulturne identitete, jer smatra da je +kulturna samospoznaja ključna za ljudsku slobodu i razvoj. Kymlicka posebno razmatra kontekst multikulturalnih država, kao što su Kanada, Švicarska i Belgija, gdje kulturne zajednice (kao što su Quebecois u Kanadi ili Flamanci i Valonci u Belgiji) imaju specifična kulturna i politička prava koja omogućuju očuvanje i razvoj njihovih kultura unutar šire nacionalne i političke zajednice. Kymlickina teorija pretpostavlja da kulturne nacije unutar liberalnih demokratija mogu ostvariti svoja prava kroz političku autonomiju unutar šire nacionalne zajednice (radi socijalne integracije i pomirenja). Međutim, njegova teorija nije lako ostvariva, posebno u društvima u kojima su etničke podjele duboko ukorijenjene, a politički identiteti često povezani s etničkom i vjerskom pripadnošću. Kymlickina teorija o kulturnoj autonomiji, posebno jezičkoj na primjerima balkanskih zemalja (posebno BiH) dovodila je do dalje fragmentacije, a pitanje „jezičke autonomije“ je služilo kao instrument za jačanje etničkog identiteta na štetu građanske identifikacije. Tako u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, službeno se govore tri jezika: bosanski, hrvatski i srpski, koji su lingvistički gotovo istovjetni, ali politički maksimalno divergirani. Lingvistica Snježana Kordić decenijama raskrinkava ovu farsu utemeljenu na jeziku kao ideološkom alatu, pokazujući da su bosanski, hrvatski i srpski tek standardne varijante jednog policentričnog jezika, čiji se govornici bez problema razumiju, osim kad se nađu u zgradi neke institucije, pa moraju „prevoditi“ vlastiti jezik sami sebi, tri puta, da bi svi bili jednako neuvrijeđeni. Roland Barthes bi rekao da se tu ne radi o jeziku, već o mitu, mitu nacije koji se hrani sitnim razlikama u „službenim“ dokumentima gdje „dijete“ postaje „dete“, a „mlijeko“ „mleko“. Ili uzmimo za primjer ćirilicu, pismo koje je nekad bilo jedno od dva ravnopravna u bivšoj

Jugoslaviji, danas postaje toksični simbol u Hrvatskoj. U Vukovaru je pokušaj njegove afirmacije na tablama dočekan razbijanjem tih istih tabli, ne zato što ljudi ne znaju ćirilicu, već zato što ona u javnom prostoru simbolizira „neprijatelja“ koji se služi ćiriličnim pismom. Pismo, koje bi moglo biti kulturno bogatstvo, postalo je politička provokacija, a jezik, kao i svaka druga ideološka forma, kako bi rekao Barthes, biva naturalizovan. Proizvodnja razlika, koje su proizvod dezintegrativnih političkih odluka, počinje se doživljavati kao prirodna, neupitna, gotovo biološka.

2.5. (De)integracija nacije

Nacija nije etnička sudbina, nego politička zajednica slobodnih građana koje nastaju kroz demokratske institucije i zajednički politički život (Bibó, 1964: 134). Nacije koje su pokazale sposobnost da se definiraju putem odnosa između političkog projekta i etničkih društvenih obilježja populacija koje su preko države organizovane u naciju smatraju se integrisanim nacijama. Riječ je o Velikoj Britaniji, SAD, Francuskoj i nekolicini malih evropskih država. Takvi politički projekti su u modernim demokratijama oslabljeni i zato se nastajanje nacija uglavnom povezuje s prošlim vremenima. Tako su u srcu britanskog političkog projekta bili sloboda i parlamentarizam, politički režim koji je jamac slobode ličnosti i štampe. Britanska nacija svoj mitološki narativ povezuje s rodoljubljem ali ne kao s vrlinom, već kao s pravom koje je povezano s osnovnim dostojanstvom svakog čovjeka. Britanci nisu imali uzore jer su ideju nacije povezali sa svojom tradicijom koja je podrazumijevala stvaranje konkretnih sloboda, koje su otete od kraljevske vlasti preko uspostavljanja protiv-vlasti, posebno parlamenta. Dakle, ideja britanske nacije nije proizlazila iz metafizičke apstrakcije revolucionarnih težnji evropskog kontinenta, već je „biti slobodan značilo sačuvati nasljeđe koje su engleskim podanicima zavještavali njihovi preci“ (Šnaper, 1996: 79). Amerikanci su nastajanje svoje nacije povezali s

kolektivnim mitom da su oni prvi istinski tvorci demokratije koja je nastala iz pobune protiv britanske imperijalističke sile. Drugi mit je povezan sa stvaranjem nacije oslobođene svih etničkih dimenzija i otvorene za sve one kojima je zajednički bio ideal slobode. Medison je čak tvrdio da je američka republika izumila ideju političkog predstavljanja, a nastanak američke demokratije bio je praćen pretresanjem mnogih intelektualnih tradicija uključujući i teološke iz kojih je najdominantnija ona o mitu o Novom svijetu, koji je oslobođen tereta i tiranije. Na početku, taj politički projekt je bio ograničen jer je istrebljivao ili isključivao Indijance i Afroamerikance iz političkog života. Francuski politički teoretičar Aleksis Tokvil će to proglasiti najstrašnijim zlom koje je ugrožavalo budućnost SAD. Od kolonijalnog perioda, koji počinje u 17. stoljeću, pa sve do 20., Indijanci su doživjeli prisilnu relokaciju, gubitak teritorija, kulturnu i političku marginalizaciju. Stotine hiljada ih je ubijeno ili prisilno premješteno s jugoistoka zemlje u zapadne rezervate. Tek 20. stoljeće donosi za njih neka formalna prava. Iako su od 1920. godine, formalno, građani SAD, većina nije imala pravo glasa u saveznim i državnim izborima, sve do usvajanja Indian Citizenship Acta (1924. godine) kada dobivaju pravo glasa. Nakon ukidanja ropstva 1865. godine (13. amandman), Afroamerikanci su se također suočavali s dugotrajnom segregacijom i diskriminacijom, posebno kroz Jim Crow zakone koji su legalizirali rasnu segregaciju. Ovi zakoni nametali su odvojene škole, javni prijevoz, restorane, parkove, WC-e i druge javne prostore, dok su prepreke poput poreza na glasanje, testova pismenosti i tzv. „grandfather clause“ onemogućavale Afroamerikancima pravo glasa. Ukidanje Jim Crow zakona bio je postepeni i višedecenijski proces, koji je započeo presudom Vrhovnog suda Brown v. Board of Education (1954.), kojom je segregacija u školama proglašena neustavnom, a nastavljen donošenjem Civil Rights Acta (1964.), koji je zabranio diskriminaciju u javnim prostorima i zapošljavanju, te Voting Rights Acta (1965.), kojim su uklonjene prepreke glasanju Afroamerikanaca. Iako su ovi zakoni formalno ukinuti, njihovi dugoročni učinci ostavili su duboke društvene i ekonomske posljedice. Politička integracija američke nacije uobličena je borbom za građanska prava i društvene

reforme koje su vodili Pokret za građanska prava (1950. - 1960.), predvođen Martinom Lutherom Kingom Jr. i Rosom Parks, potom Black Power pokretom (1960. - 1970.) predvođen liderima poput Malcolma X-a i Stokelyja Carmichaela, dok su pokreti za ženska prava širili principe jednakosti i ljudskih prava. Svi ovi pokreti zajedno oblikovali su modernu borbu za pravdu, jednakost i društvenu integraciju, ostavljajući dubok uticaj na zakonodavstvo i društvene norme ne samo u Americi, već i širom svijeta.

Međutim, prve državne ustanove i prva patriotska osjećanja nalazimo u Francuskoj još u srednjem vijeku. Francuska nacija se izgrađivala oko države i kroz djelovanje države. Tako da Francuzi također pretenduju da su izumili modernu naciju. Mit tvrdi da je Francuska revolucija bila sveopći uzor koji je pred svijetom potvrdio ovo načelo legitimnosti i to prvi put u ime cijelog svijeta proglasivši ***Deklaraciju o pravima čovjeka***. Njihov politički projekt temeljno je bio povezan s historijom prava građanstva i demokratije koja je omogućavala da se stranci asimiliraju, a takav projekt su nosile nacionalne ustanove i jaka politička volja. Tako je pravo na državljanstvo koje je bilo otvoreno u zemlji imigracije, pretvaralo useljenike ili njihovu djecu u građane i vojnike. Više nego u drugim zemljama, model integracije nacije na „francuski način“ temelji se na ideji i na vrijednosti individualnog prava građanstva te na pravoj i političkoj jednakosti pojedinaca/građana. U trenutku kada su Francuzi odlučili postati prva nacija po zapadnoevropskom modelu, većina njih nije govorila istim jezikom niti su imali slično etničko porijeklo. Pored Francuske, i brojne druge evropske države odlučile su se da za vrhovno načelo vlastitog društva uzmu zajedničke norme ponašanja i tako je nastala država-nacija: politička legura čije unutrašnje „etničke granice ne presijecaju političke“, jer „država ne nastaje od sličnika“. Protivnici ovakvog modela nacije tvrde da je on asimilirajući, odnosno, da poništava važne karakteristike naroda, pretvarajući ga u nepostojanu, bezobličnu i poslušnu masu. Stoga oni preferiraju kulturni/etnički model nacije čiji postulati izviru iz Hegelovog, Renanovog i Smithovog principa „duhovne nacije“. Po ovom načelu, nacija prebiva u svoje dvije egzistencije, prošlosti i

budućnosti, pa tako u prvoj pronalazi sopstvene osnove, dok u drugoj teži realizaciji povijesne misije (Renan, 109:33). Ovakvim nacijama izuzetno je važno „duhovno zajedništvo“ putem kojeg se zajedničko porijeklo stanovnika povezuje na antropološki ili biološki način (Smith, 2003:26). Radi se o elementima kojima je teško utvrditi fizičke granice, pa ovakav pristup kreiranja i pronalaženja nacije često biva popraćen zahtjevima i za promjenom geografskih granica (Biling, 2009: 51). Nadalje, ovakvi istočno i srednjoevropski modeli nacija, često u svom djelovanju koriste tri religijska elementa „o izabranom narodu, obećanoj i svetoj zemlji“ i „nadovezivanja na tradiciju mesijanizma“ (Hans Ulrikh-Veler, 2002:34) čime se, zapravo, cijeloj kampanji kulturne nacionalizacije, koja može i da ponire u granice tuđih država daju izgovori „svetosti“. Sudarajući se s upravo ovakvim konceptom nacije, čije je rodno mjesto radikalna Srbija, Bosna i Hercegovina, nalazi se pred višedecenijskim iskušenjem integrisanja vlastite državljanske nacije.

II IDEOLOŠKO SVOJATANJE NACIJE I TEHNOLOŠKA FRAGMENTACIJA SVIJEŠTI

Nermina Mujagić

1. IDEOLOŠKO SVOJATANJE NACIJE

Ideologije mogu biti pluralne i nepluralne. Kako god ih razumjeli, kao pozitivne, negativne ili neutralne, one ne oblikuju samo odnos prema vlasti i državi, već i prema naciji. One odgovaraju na pitanja: ko čini zajednicu?; ko su „mi“ i ko su „oni“?; na kojim vrijednostima zasnivati zajedništvo? Upravo na ovim pitanjima se vežu ideologija i nacija jer nacija, kao što smo ranije rekli, nije samo činjenica porijekla, već i „zamišljena zajednica“ (Anderson) koja se konstruira kroz političke ideje i druge orijentacije.

Liberalizam je ideologija koja se temelji na individualnim slobodama, ljudskim pravima i vladavini prava i teži da uspostavi političke zajednice u kojima je ključna sloboda svakog pojedinca i zaštita njegovih prava. Liberalizam naglašava političku naciju građana koja se temelji na političkoj zajednici svih koji prihvataju demokratski poredak i vladavinu prava. Nacija nije homogenizovana etnički ili kulturno, već se formira oko zajedničkih vrijednosti kao što su sloboda, jednakost i solidarnost. Nacija u liberalnom okviru uključuje sve građane, neovisno o njihovom etničkom, vjerskom ili kulturnom porijeklu. Liberalne ideologije često favoriziraju multikulturalizam, dopuštajući različitim grupama da zadrže svoje

identitete, dok zajednički žive u okviru jednog političkog sistema (Primjeri: Sjedinjene Američke Države).

*Nacija u liberalnom okviru uključuje sve građane,
 neovisno o njihovom etničkom, vjerskom ili kulturnom porijeklu.*

Socijaldemokratija se temelji na ideji da ekonomska jednakost i socijalna pravda moraju biti osigurane u svakom društvu. Socijaldemokratija nastoji balansirati između tržišta i socijalne države. U socijaldemokratskom okviru, nacija je zajednica koja se temelji na solidarnosti između svih njenih članova. Socijaldemokrati vjeruju da su svi građani odgovorni jedni za druge i da nacija mora brinuti o socijalnim pravima i jednakosti svojih članova. Socijaldemokratija potiče naciju u kojoj su različiti identiteti priznati, ali u kojoj se istovremeno nastoji smanjiti društvena nejednakost. Nacija je inkluzivna, ali s naglaskom na smanjenje ekonomskih i socijalnih razlika (primjer: skandinavske zemlje, nacije koje kombiniraju liberalnu slobodu s jakim socijalnim sistemima).

*U socijaldemokratskom okviru, nacija je zajednica koja se
 temelji na solidarnosti između svih njenih članova. Socijaldemokrati
 vjeruju da nacija mora brinuti o socijalnim pravima i jednakosti
 (ravnopravnosti?) svojih članova.*

Konzervativizam naglašava tradicionalne vrijednosti, porodične norme, red i stabilnost. Konzervativci vjeruju u važnost čuvanja društvenih institucija i smatraju da promjene trebaju biti postepene i u skladu s tradicijom. Konzervativizam vidi naciju kao zajednicu koja je temeljena na tradiciji i kulturnom identitetu. Nacija je povezana s historijskim normama, moralnim vrijednostima i sociokulturnim normama koje čine društvo stabilnim i funkcionalnim. Konzervativci često vjeruju da nacija mora biti homogena u smislu vrednovanja zajedničkih tradicija i kultura, pa stoga mogu biti protiv pretjerane kulturne pluralnosti. Konzervativizam naglašava važnost društvenog reda i autoritarnih struktura u održavanju nacije, s fokusom

na stabilnost. U Velikoj Britaniji nacija inkorporira monarhiju, historijske institucije i kulturni identitet.

Demokršćanske ideologije temelje se na kršćanskim moralnim načelima (kao što su solidarnost, pravičnost i ljubav prema bližnjem) i političkoj filozofiji koja se zalaže za socijalnu tržišnu ekonomiju i demokratske institucije: Demokršćanske ideologije naglašavaju moralnu odgovornost građana jednih prema drugima, temeljeći naciju na solidarnosti i moralnim vrijednostima. Iako demokršćanske ideologije priznaju društvenu heterogenost, naglašavaju zajedničke vrijednosti i ciljeve koji proizlaze iz kršćanske etike. Nacija je otvorena, ali nudi moralne smjernice koje građani trebaju slijediti. Demokršćanske ideologije balansiraju između tradicije i modernih političkih struktura, tražeći društvenu stabilnost kroz vjerske i političke vrijednosti. Tako u Njemačkoj, CDU promoviše kršćanske vrijednosti unutar političkog sistema i istovremeno favorizira socijalnu pravdu i političku stabilnost.

Monističke ideologije polaze od ideje da postoji jedna istina, jedan ispravan put i jedan nosilac legitimnosti. U tom smislu, one ne prihvataju pluralizam, političko neslaganje niti etničku i kulturnu raznolikost kao vrijednosti. Nacija se u tim okvirima oblikuje kao homogena, centralizovana i često sakralizovana zajednica. Identitet nacije je isključiv, često usmjeren prema unutrašnjem „neprijatelju“ (manjinama, opoziciji, stranim uticajima).

1.1. Fašizacija nacije

Fašizam oblikuje naciju kao mističnu, biološku i vječnu zajednicu, u kojoj su svi pojedinci podređeni volji države i vođe. Nacija je sveta kategorija, superiorna nad individuum. Vođa (duče/firer) utjelovljuje volju nacije – on „zna“ šta je najbolje za naciju. Država je sredstvo zaštite i veličanja nacije, a ne prostor političkog pluralizma. Kroz pažljivo oblikovane narative, fašizam je oblikovao naciju kao biološki,

kulturno i moralno čistu zajednicu, čije je postojanje neprestano ugroženo – izvana i iznutra.

Jedan od centralnih mitova nacističke Njemačke (period između 1933. i 1945. godine) bio je mit o čistoj rasi. Nacija se definisala rasno: njemački narod je zamišljen kao „arijevski“, superioran u odnosu na druge: Jevreje, Rome, Slavene – koji su označeni kao „niže rase“. Ova ideja nije bila marginalna teorija, već temelj političke i pravne prakse, od segregacije do masovnog istrebljenja.

***Fašizam.** Nacija se definiše rasno: njemački narod je zamišljen kao „arijevski“, superioran u odnosu na druge: Jevreje, Rome, Slavene - koji su označeni kao „niže rase“.*

Drugi njemački narativ bio je mit o poniženju i izgubljenoj slavi. Versajski sporazum iz 1919. predstavljen je kao historijska nepravda koja je njemačku naciju osramotila i osakatila. Taj osjećaj kolektivnog poniženja poslužio je kao osnova za mobilizaciju: nacija mora da se uzdigne, da vrati svoju snagu, teritoriju i dostojanstvo. Revizija istorije, glorifikacija prošlosti i nostalgija za „velikom Njemačkom“ postali su politički motor ideologije.

Poseban značaj imalo je i personaliziranje nacije kroz lik vođe. Hitler nije predstavljan samo kao lider, nego kao utjelovljenje narodne volje. Führer je, prema toj ideologiji, bio „onaj koji osjeća šta narod hoće“, autentični izraz kolektivne svijesti. Time je uklonjena potreba za demokratskom deliberacijom: jedan čovjek „govori u ime svih“.

Na kraju, ključno mjesto u fašističkoj konstrukciji nacije zauzima mit o unutrašnjem neprijatelju. „U srcu fašizma leži vjerovanje u potrebu da se nacija očisti od svojih neprijatelja, unutaranih i vanjskih, kako bi se stvorio prostor za obnovljeni nacionalni duh.“ (Griffin, 1991: 101) Nacija nije ugrožena samo spolja, već iznutra – od „neprijatelja u sjeni“: Jevreja, komunista, pacifista, homoseksualaca, Roma... Oni su predstavljeni kao kvaritelji tkiva nacije, biološke i moralne prijetnje. Uklanjanje tih grupa viđeno je kao čin „čišćenja“,

regeneracije i spasenja nacije. Gentile tvrdi da „stvaranje fašističke države nije bilo samo politička revolucija, već i religijski čin, jer je prizivao božansku misiju za vraćanje nacionalne slave i postizanje vječne budućnosti.“ (Gentile, 2000: 78) Fašizam, dakle, nije bio samo politički, već i religijski pokret, povezujući političku moć s idejom „spasenja“ naroda.

1.2. Nacija kao klasna pripadnost

Za razliku od fašizma, komunizam (u klasičnom marksističko-lenjinističkom obliku) smatra da će nacija nestati u budućem besklasnom društvu, ali u praksi koristi pojam nacije kao sredstvo mobilizacije. U teoriji komunizma, internacionalizam i klasna solidarnost važniji su od nacionalne pripadnosti, međutim, u praksi državni komunizam je često nacionalizirao svoju ideologiju (npr. Staljinova „socijalistička nacija“). Partija utjelovljuje narod, pa se svako neslaganje s partijom smatra izdajom naroda. Politička nacija postoji samo kroz ideološku poslušnost, identitet građanina je određen klasnim interesom, a ne pluralnim izborom. U sovjetskom komunizmu, posebno tokom Staljinove ere, mitovi nisu bili samo dio propagande, oni su oblikovali samu strukturu društva i poimanje nacije. Iako je komunizam idejno težio internacionalizmu, u praksi se razvio snažan model političke nacije, definisane kroz ideološku lojalnost, klasnu pripadnost i revolucionarni narativ.

Komunizam. *Nacija se definiše kroz klasnu pripadnost (proleter), ideološku lojalnost (lojalnost partiji i vođi) i revolucionarni narativ. (Proleter svih zemalja, ujedinite se u borbi protiv klasnog neprijatelja!)*

Jedan od ključnih temelja bio je mit o besklasnom društvu. Komunizam je obećavao dolazak pravednog poretka u kojem neće postojati eksploatacija, a svi će biti ravnopravni. Prema toj viziji, historija ima smjer, vodi prema neizbježnom kraju klasnog društva.

Ova slika budućnosti, nažalost, opravdavala je represiju. Žrtve su se smatrale „nužnim“ na putu prema idealu. S tim je povezan i mit o historijskoj nužnosti. Komunistička partija se predstavljala ne kao politička opcija među mnogima, nego kao jedini autentični tumač historijskog toka. Njen dolazak na vlast nije smatran rezultatom političke volje naroda, već izrazom neizbježnog historijskog procesa. Partija zna „kuda ide historija“, a oni koji se tome protive smatraju se protivnicima progresa. Unutar takvog ideološkog okvira, nacija je „čišćena“ kroz mit o klasnom neprijatelju. Kulaci (bogatiji seljaci), bivša buržoazija, religiozni građani, čak i sumnjivi komšije, lako su označavani kao saboteri i neprijatelji revolucije. Iako su često bili obični ljudi, njihovo postojanje se nije uklapalo u projekt nove, „čiste“ socijalističke zajednice. Etnička pripadnost je bila manje važna od ideološke čistoće: pripadnost naciji podrazumijevala je bespogovornu odanost partiji. Posebno mjesto u izgradnji sovjetskog patriotizma zauzima mit o domovinskom ratu i herojskoj prošlosti. Borba protiv fašizma, pobjeda Crvene armije i žrtve partizana uzdignute su na nivo temeljnog narativa. Sovjetski narod se konstruira kao osloboditelj Evrope, a nacionalni ponos gradi se na vojnoj hrabrosti i žrtvi. Tako se klasa i ideologija prepliću s osjećajem pripadnosti naciji – onoj koja je pobijedila zlo i stvorila novi poredak.

1.3. Nacija kao vjerska zajednica

Vjerski fundamentalizam vidi naciju kao vjersku zajednicu u kojoj su vjerski zakoni (šerijat, halaha, itd.) iznad ustava i prava. Nacija je produžetak vjere, pripadnost naciji uslovljena je pripadnošću vjeri.

Vjerski fundamentalizam. Nacija se definiše kao vjerska zajednica.
 Pripadnost naciji uslovljena je pripadnošću vjeri.
 Vjera ne samo da određuje ko pripada naciji,
 već i ko je njen neprijatelj.

Politički sistem mora biti podređen božjem zakonu i ustav, parlament i pravo važe samo ako su u skladu s religijskom normom. Druge vjere, nevjernici, sekularisti ne mogu biti ravnopravni članovi nacije. Vjerski fundamentalizam gradi političku zajednicu na temelju vjere kao izvora identiteta, legitimiteta i autoriteta. Nacija se ne razumije kao kulturna ili politička, već kao sveta zajednica, izabrana od Boga i obavezna da ostane vjerna božanskom poretku. Vjera ne samo da određuje ko pripada naciji, već i ko je njen neprijatelj. Talibani u Afganistanu naciju zasnivaju na vjerskoj čistoći, uz jasno odbacivanje demokratskih institucija, prava žena i manjina. Nacija je zamišljena kao zajednica pokornih vjernika koji se moraju držati isključivo jedne interpretacije islama, svaka različitost je prijetnja, a Zapad je stalni simbol izopačenosti i neprijateljstva.

Iz svega navedenog, možemo se složiti s francuskim analitičarem političkih mitova Raoulom Girardetom, koji u svojim radovima tvrdi da nacionalni mitovi ne djeluju kroz racionalnu argumentaciju, već kroz simboliku koja može da razori narode. Riječ je o emocionalno nabijenim narativima koji pojednostavljuju stvarnost i nude naciji prividan osjećaj svrhe i zajedničke sudbine. Fašizam, komunizam i vjerski fundamentalizam koristili su mnogobronje mehanizme moći i kontrole da bi legitimirali svoje pogubne politike i moć, pretvarajući političke projekte u sudbinske zadatke katastrofalnih posljedica za čovječanstvo. Moment u kojem nacionalno postaje nacionalističko zapravo je ključni i najopasniji moment stvaranja nacionalne države.

2. TEHNOLOŠKA FRAGMENTACIJA SVIJESTI

Globalizacija se s početka definirala kao proces povećanja međusobne povezanosti i interakcije između ljudi, kompanija i država širom svijeta, u cilju stvaranja globalne ekonomske, političke i kulturne mreže. Širenje trgovine, kapitala, informacija i ljudi, Giddensovim rječnikom kazano „društvo bez granica“, trebalo je da dovede do *smanjenja granica između nacija* i da *povećava integraciju svjetske ekonomije*. Međutim, globalizacija je i alat za stvaranje nejednakosti i *kontrole* nad svjetskom ekonomijom. Preko teorije akumulacije putem razdvajanja, David Harvey, jedan od kritičara globalnih procesa, tvrdi da se kapital usmjerava u određene regije i industrije, dok druge regije i industrije ostaju marginalizirane. Takva neravnomjerna distribucija ne oblikuje samo ekonomske odnose, već i pristup informacijama, obrasce percepcije i načine subjektivacije, proizvodeći fragmentiranu, parcijalnu svijest koja je prilagođena logici globalnog kapitala. Savremeno društvo sve se manje može razumjeti bez uvida u način na koji tehnologija oblikuje ne samo naše ponašanje, nego i samu strukturu društvene i političke svijesti. Tehnološka fragmentacija svijesti označava proces u kojem digitalne tehnologije, posebno algoritamski sistemi i društvene mreže, razbijaju kontinuitet pažnje, iskustva i značenja, proizvodeći parcijalne i međusobno nepovezane interpretacije stvarnosti. Savremeni digitalni režim ide korak dalje od disciplinarne moći (Michel Foucault), on ne ograničava subjekt, već ga aktivno proizvodi kroz tokove informacija, afekata i vidljivosti, što Jean Baudrillard naziva hiperrealnošću, prostor u kojem znakovi ne upućuju na stvarnost, već je zamjenjuju. U digitalnom okruženju, stvarnost više nije nešto što se reflektira, nego nešto što se generira.

Fragmentaciji svijesti doprinosi globalna politika kriza i straha koja pokušava da „normalizira“ nacionalističke, ksenofobne, rasističke, antisemitske, antimuslimanske, antifeminističke i antimigrantske političke narative.

Milton Friedman, jedan od ključnih teoretičara neoliberalizma, u knjizi *Kapitalizam i sloboda* je napisao: „Isključivo kriza, stvarna ili percipirana, proizvodi stvarne promjene – kada do takve krize dođe, preduzete radnje su uslovljene idejama koje kruže (...) sve dok ono što je politički nemoguće ne postane politički neizbježno.“ Ovakav uvid odredio je da je kriza trajni modus upravljanja i da neoliberalna racionalnost upravlja svijetom kroz proizvodnju i cirkulaciju nesigurnosti, gdje se pojedinci kontinuirano dovode u stanje potencijalne opasnosti. U političkoj praksi, diskurs krize operacionalizira se kroz prepoznatljive narative.

Nakon 11. septembra, sigurnosni diskurs „preventivnog djelovanja“ i „zaštite građana po svaku cijenu“ legitimizirao je širenje nadzora i redefiniciju pravnih standarda u liberalnim demokratijama. Slično tome, tokom COVID-19 pandemije, narativi poput „vanredne mjere su nužne“ i „nema prostora za odlaganje“ omogućili su suspenziju određenih prava, predstavljajući takve intervencije kao privremene, ali neizbježne. Ovi obrasci jasno se reflektiraju i u političkom diskursu Bosne i Hercegovine i šireg balkanskog konteksta. Česte formulacije poput „ugrožena je stabilnost države“, „institucije moraju hitno reagirati“ ili „politička kriza zahtijeva izuzetne mjere“ proizvode permanentni osjećaj institucionalne nestabilnosti. U takvom okviru, pravni poredak se ne percipira kao stabilan skup normi, već kao fleksibilan instrument koji se prilagođava „vanrednim okolnostima“, dok se političke odluke legitimiziraju kroz retoriku nužnosti i opstanka. Kriza, kao takva, naturalizira postojeću realnost i doživljava se kao neutralan, gotovo prirodan i nepovratan proces, izvan dosega društvene intervencije. Italijanski politički teoretičar Giorgio Agamben to precizno dijagnosticira u tekstu *Dokle smo stigli?* tvrdeći da savremeno društvo više ne vjeruje ni u šta osim u „goli život“. Zbog toga, ni krizu ne treba razumjeti kao spontanu ili prirodnu strukturnu pojavu, već kao novu tehnologiju upravljanja koju koriste i savremene nacije kreirajući novi, nesigurni planetarni plebs koji nema političku svijest da se odupre fragmentaciji. Nakon 11. septembra uspostavljen je dominantan sigurnosni narativ zasnovan na distinkciji „mi“ i „oni“ čime se demokratija reducirala

na svoju sigurnosnu dimenziju. Takva logika proizvela je ne samo političke intervencije, već i dublju kulturnu i religijsku distancu, strukturirajući percepciju *Drugog* kao trajne prijetnje. Globalna finansijska kriza iz 2007. i 2008. godine, poznata kao Velika recesija, dodatno je destabilizirala povjerenje u ekonomski poredak. Pokrenuta slomom hipotekarnog tržišta u Sjedinjenim Američkim Državama, ova kriza je razotkrila krhkost neoliberalnog modela i dovela do porasta euroskepticizma i paradoksalne rehabilitacije države kao ključnog ekonomskog aktera. Dok je klasična liberalna misao, utemeljena kod Adama Smitha, polazila od ideje „nevidljive ruke“ i samoregulirajućeg tržišta, savremeni kontekst pokazuje da su čak i najtvrdi zagovornici tržišta prihvatili nužnost državne intervencije u uslovima krize. Migracije potaknute Arapskim proljećem otvorile su prostor za snažnu politizaciju i sekuritizaciju kretanja ljudi. Iako je termin „migrantska kriza“ analitički problematičan, njegova učestala upotreba svjedoči o diskurzivnoj konstrukciji prijetnje koju promoviraju konzervativni politički lideri kroz izjave koje su izrazito rasističke i ksenofobne („migranti nose drogu i kriminal“, „migranti ugrožavaju evropsku sigurnost i kulturu“, „trebamo kontrolisati naše granice od invazije s Bliskog istoka i Afrike“, „migranti nisu izbjeglice“, „uvedimo moratorij na legalnu migraciju“).

Konačno, COVID-19 kriza uvela je nove oblike biopolitičke regulacije, koja svoje korijene nalazi u razdoblju moderne države, u kojem se država počela baviti demografijom, zdravstvom, reprodukcijom i sigurnošću kako bi osigurala vlastitu stabilnost i jačanje. U knjizi *Rađanje socijalne medicine*, Michel Foucault tvrdi: „Društvena kontrola pojedinca, svodi se ne samo uz pomoć svijesti ili putem ideologije, već i uz pomoć tijela i preko tijela. Za kapitalističko društvo biopolitika je najvažnija stvar, ono biološko, somatsko, tjelesno“ (Foucault). U Sjedinjenim Američkim Državama debate o abortusu ogoljuju biopolitičku logiku savremenih režima upravljanja, u smislu kako je to artikulirao Foucault. Tokom više generacija, rasprave o abortusu i kontracepciji kontinuirano se strukturiraju oko nekoliko ključnih osi: prava na privatnost (da li je abortus individualna odluka žene ili predmet javnog interesa), prava

na život (uz tvrdnje da život počinje začećem i da abortus predstavlja njegovo oduzimanje), pitanja zdravstvene sigurnosti (ko, kada i pod kojim uslovima ima pristup abortusu), kao i moralnih, religijskih i vrijednosnih normi. Na taj način, abortus prestaje biti isključivo medicinsko ili lično pitanje i postaje centralno političko i pravno pitanje, kroz koje se definišu granice između države, prava i tijela. I u drugim savremenim državama, kroz javne rasprave i izborne kampanje, sve je izraženija tendencija discipliniranja i regulacije ženskog tijela kao ključnog mjesta političke intervencije. Rasprave o minaretima u Švicarskoj, burki u Velikoj Britaniji, marami u Austriji, svjedoče o tome da se žensko tijelo ne tretira samo kao individualno, već kao simboličko mjesto na kojem se prelamaju pitanja identiteta, sigurnosti i pripadnosti. Tako npr. objektivizacijom žena intenzivira se promocija ideje „nacionalne porodice“, koja se nastoji očuvati kroz tradicionalni, patrijarhalni poredak spolova. U tom okviru, žensko tijelo postaje nosilac reprodukcije „nacije“, čije se granice simbolički i biološki štite, često kroz diskurse „čistoće“ i pripadnosti. Kada se ovim ideološkim obrascima pridruže etnocentrizam, islamofobija, antisemitizam i seksizam, postaje jasno da je riječ o međusobno povezanim i međusobno pojačavajućim formama isključivanja koje su odlike dezintegrativnih politika.

Diskurs pandemije, često označene kao „prijetnja gora od terorizma“, transformirao je društvo u svojevrsnu „kliniku“, u kojoj su zabrane kretanja, socijalna distanca i digitalizacija svakodnevice postali normalizirani. Obrazovni sistem, rad i društvene interakcije premješteni su u online prostor, čime je dodatno intenzivirana tehnološka posredovanost iskustva. U cjelini posmatrano, ove krize ne djeluju samo na institucionalnom nivou, već duboko preoblikuju načine na koje pojedinci percipiraju stvarnost, proizvodeći fragmentiranu svijest koja doprinosi porastu populističke i nacionalističke retorike. U takvom političkom okruženju, razvija se politička svijest koja neutralizira alternative.

Kriza ima svog vjernog prijatelja. To je strah, politički i medijski konstruisan. Strah je glavno oružje ekstremne desnice koje projicira

razne fantazije i imaginarije. Teorija nas uglavnom podučava o strahu koji se uglavnom veže za ono što je „iznad“ nas, bilo to država, vladar, despot, režim, a politička praksa je strah prolila „iznutra“ svojih nacionalnih država (strah od Jevreja, strah od Roma, strah od modernih stranaca koji su „paraziti i uništavaju tijelo domaćina iznutra“ (Simmel, 1950.), te strah npr. od postmodernih strankinja (pokrivenih muslimanki), koje nose odjeću koja nije prihvatljiva zapadnoj civilizaciji (burka/hidžab se tretiraju kao bolest/oboljenje). Dakle, savremena politika više se ne strukturira oko klasnih sukoba, već oko konflikata vrijednosti, identiteta i pitanja života i smrti. Političko polje postaje arena afektivne mobilizacije, u kojoj mediji i društvene mreže ubrzavaju širenje moralnih panika, dok ekonomska pitanja ostaju u pozadini kao „neupitna“ i depolitizirana. Vanredno stanje i permanentna kriza postaju osnovna paradigma upravljanja, kroz koju se racionalizira širenje kontrole i sužavanje prostora slobode. U digitalnoj sferi, fragmentirana svijest se dodatno učvršćuje: pojedinci su atomizirani, izloženi selektivnim informacijama i algoritamski filtriranim narativima, što pojačava polarizaciju i osjećaj stalne prijetnje. U takvom kontekstu, politički i društveni subjekti ne okupljaju se oko zajedničkih interesa, već oko simboličkih i vrijednosnih linija podjele.

2.1. Kriza društvene kohezije u BiH

U Bosni i Hercegovini ovaj fenomen poprima dodatnu složenost. Fragmentacija svijesti ovdje nije samo rezultat tehnologije, već i historijski sedimentiranih političkih i društvenih lomova. Digitalna fragmentacija tako ne nastaje u praznom prostoru, ona se nadovezuje na postojeće pukotine i produbljuje ih. U tranzicijskom periodu zaslijepljena, zatvorena, rigidna i samoljubiva poluznanja, lišila su bosanskohercegovačko društvo međusobne povezanosti i društvene kohezije. Ta kohezija je historijski nadilazila društvene statuse, regije, etničke i religijske identitete. Danas, međutim, ona biva

potisnuta kombinacijom lokalnih političkih struktura i globalnih digitalnih mehanizama. Kako pokazuje američki pisaci i aktivist Eli Pariser, algoritamska personalizacija proizvodi „filter balone“, zatvorene informacijske svjetove koji korisnicima nude potvrdu umjesto izazova. U bh. kontekstu, to znači da se digitalni prostori preklapaju s etničkim i političkim linijama razdvajanja, proizvodeći paralelne stvarnosti koje rijetko ulaze u dijalog. Time se urušava ono što je Jürgen Habermas nazivao javnom sferom - prostor racionalne, zajedničke deliberacije.

U svojoj prošlosti BiH nije imala tehnološka bogatstva, nije imala konvencije koje su je obavezivale na sprečavanje diskriminacije, ali imala je i danas ima nešto što druga društva nemaju. Posljednje stoljeće je bilo stoljeće duhovne dekadencije. Uz stalne ratove, progone i izbjeglice, ekonomske i političke migracije u ovoj i prema ovoj zemlji posijala su se mnoga zla i unesrećili milioni ljudi. U periodu posljednjeg rata protiv BiH (1992. – 1995. godine) ubijeno je oko 100.000 osoba, više od dva miliona ljudi je raseljeno, a privreda zemlje je u potpunosti uništena. Dejtonski mirovni sporazum iz 1995. godine okončao je nasilje, ali je isto tako uspostavio složenu političku i institucionalnu strukturu koja BiH svrstava među države zamrznutog sukoba. Naime, da bi se uspostavila jednaka podjela vlasti između tri dominantne etničke skupine u BiH, mirovnim sporazumom su uspostavljena dva entiteta: Federacija BiH (FBiH) i Republika Srpska (RS), te Distrikt Brčko, iznad kojih stoji državna vlada i rotirajuće Predsjedništvo. Iako je zemlja pod međunarodnim nadzorom, koji provodi Ured visokog predstavnika zajedno s brojnim ambasadama i međunarodnim organizacijama, BiH je i dalje politički nestabilna država. Iskustvo patnji, podjela i nesigurnosti, ujedini, nagomilani strukturni problemi još uvijek razdiru i razdvajaju ljude u suprotne torove. Povjerenje u ljude i sistem pada, ljudi gube osjećaj pripadnosti zajednici, zbunjeni su, umorni i dezorijentirani, što sa sobom vuče brojne negativne posljedice, od razvoja toksičnog okruženja pa sve do niske društvene podrške. Političke elite u zemlji i dalje igraju ambivalentnu ulogu u traganju za kompromisima i kvalitetnim rješenjima za te probleme. One često brane interese

vlastitih izbornih jedinica na štetu odluka koje bi dovele do veće dobrobiti za cjelokupno stanovništvo. Nepostojanje vladavine prava i mogućnosti dostojnog zaposlenja, kultura nepotizma, smanjenje prostora za civilno društvo i opća apatija doveli su do toga da se sve više ljudi, naročito kvalifikovane omladine, odlučuje za napuštanje BiH, uglavnom da bi otišli u Zapadnu Evropu. S druge strane, sistemska proizvodnja intelektualnog i ekonomskog siromaštva direkto se reflektira na fragmentaciju političke svijesti. Ne radi se ovdje o siromaštvu koje je posljedica prirodnih okolnosti naše zemlje (naprotiv, imamo dobar geostrateški položaj, klimatske uslove solidne, obilje obradivih površina, mnoštvo vodenih tokova, šumske i druge resurse). Riječ je o intelektualnom siromaštvu koje je etički suverenitet svelo na etnički kojeg održava politički i ekonomski nadmoćna većina koja je ozakonila bijedu i društvenu nepravdu ne samo u odnosu naspram onih koji su na marginama, nego i naspram manjina i slabijih unutar etničkih grupa koje predstavljaju. Takva oholost pozicionirala je BiH u države s najmanje kupovne moći u Evropi, a u svjestkim razmjerima BiH spada u 13 najgladnijih zemalja svijeta. Osnaženi globalnim trendovima i previranjima, ekonomija i siromaštvo postaju dva uzročno-posljedična pojma, jer krize, bez obzira o kojima se radilo, ostavljaju tragove na svijest ljudi, tako da oni najranjiviji u krizama iskuse još veću nesigurnost, beznađe, zaduženost i socijalnu izolaciju.

Zbog nepodnošljive lakoće toleriranja sive ekonomije, budžetskih davanja i zaduživanja, odsustva strategija za djelovanje, bosanskohercegovačko društvo postaje društvo bez kompasa.

Politika koja kontinuirano proizvodi nesigurnost, pretvara se u zonu bezličnosti, bez potencijala i inicijative za integrativne politike. Energija se gubi na osiguravanje ili rušenje tankih parlamentarnih većina, a hiperpluralnost pretpolitičkih mišljenja čine je uzrokom niske političke svijesti i oružjem društvenog razdora. Konstantno banaliziranje i minimiziranje štetnog uticaja političkih sadržaj zadržava se predugo u našim mozgovima, pa govor mržnje dobija svoj

legalitet i legitimitet jer ga ne sankcioniraju ni zakon, ni javnost ni esnaf. Digitalno, ali i svako drugo nasilje, od vršnjačkog do političkog, bez obzira da li se zbiva u porodičnoj/privatnoj ili javnoj sferi, nosi sa sobom ogromne posljedice pa se politička svijest fragmentira tako da su stigmatiziranje, etiketiranje, otvorene prijetnje usmjerene često na najslabije društvene skupine (djeca, žene, osobe kojima je narušeno mentalno zdravlje, migranti i drugi). Druženje i interakciju zamijenila je moderna tehnologija. Digitalne mreže (posebno Facebook, Tick-Tok, Instragram) u BiH su zavodljive, transparentne, ali istovremeno svačije i ničije, pa često postaju utočište za socijalno fobične pojedince.

S druge strane, *kultura kiberemocija*, u kojoj preovladavaju nepromišljenost, zabava, dosada, ljutnja, osveta, želja za podrškom, postaje novi model zadovoljstva i ispunjenosti. Međutim, traganje za tom vrstom uživanja postavlja pitanje ljudskosti i prirodnosti u emocionalnom doživljaju druge osobe. Zamišljena publika daje osjećaj lažne pripadnosti i da nekontrolisano prisustvo na društvenim mrežama stvara proaktivnu agresivnost zbog koje su pod rizikom djeca, adolescenti, žene, manjine i ranjive kategorije stanovništva.

U takvom kontekstu, pitanje upravljanja društvenim, političkim i tehnološkim rizicima postaje ključno. Društvena kohezija je temelj političkog i društvenog opstanka. Bosna i Hercegovina i dalje posjeduje specifičan oblik društvene topline i neposrednosti i takva jedna sposobnost za međuljudsku bliskost mogla bi da predstavlja potencijal otpora tehnološkoj fragmentaciji svijesti. Rješenje stoga ne leži samo u regulaciji tehnologije, već u obnovi društvene kohezije kroz kritičku svijest, etičku odgovornost i kolektivno djelovanje. To podrazumijeva oslobađanje od poluznanja i stvaranje društvenog prostora u kojem empatija, solidarnost i odgovornost prema *Drugome* postaju temeljne vrijednosti koja je u srži integrativnih politika.

*U vremenu političke, društvene i tehnološke fragmentacije,
zajedništvo postaje radikalan čin.*

III POLITIČKO (DE)KONSTRUISANJE BOSNE I HERCEGOVINE

Asim Haračić i Indira Nović

1. LINIJA POLITIČKIH SUKOBA: ZAJEDNO ILI SVAKO SEBI?

Februarski protesti u Bosni i Hercegovini 2014. godine počeli su kao štrajk obespravljenih radnika. Privatizacijom preduzeća mnogi su ostali bez posla, a stopa nezaposlenosti dostigla je 47% i postala svakodnevna stvarnost. Stanovništvo se sve više suočavalo sa siromaštvom, glad je postajala sve prisutnija. Hiljade radnika nije moglo ostvariti pravo na penziju jer nije stupio na snagu zakon o uvezivanju radnog staža, a plate funkcionera zaposlenih u institucijama BiH enormno su se povećavale.

Bunt građana ubrzo je privukao pažnju medija. Britanska glumica Vanessa Redgrave snimila je film „*Bosna ustaje*“ koji je premijerno prikazan 2. oktobra 2014. u Sarajevu. Film stavlja u fokus sudbinu radnika tuzlanske fabrike „Dita“ koji se godinama bore za opstanak i svoja prava. Na konferenciji za novinare Vanessa Redgrave je izjavila: „Ovi ljudi se bore za socijalnu pravdu.“

Uskoro se borba za socijalnu pravdu nastavila kao borba i protiv korupcije, privilegija i kriminala i prerasla u prvi organizovani otpor etnopolitičkom poretku u zemlji – otpor etničkim podjelama i diskriminaciji.

Građani širom zemlje: u Tuzli, Sarajevu, Banja Luci, Bihaću, Konjicu, Bijeljini i Mostaru, nepodijeljeni po etničkom i entitetskom ključu, kroz različite oblike političke participacije (proteste,

plenuma i druge inicijative) zahtijevali su da im se vrati izgubljeno dostojanstvo. Građanska solidarnost bila je na djelu.

BORBA ZA UKRADENU DEMOKRATIJU

S jedne strane su korumpirane političke kaste koje produciraju etničke konflikte u zemlji i na tome temelje svoju politiku, dok su s druge strane probuđeni građani i građanke koji su uglavnom bili istisnuti izvan demokratskog uređivanja zemlje i koji zahtijevaju da se politika bavi njihovim životima. Većina tih „ljudi s ulice“ nisu imali posao niti socijalno i zdravstveno osiguranje, iscrpljeni su i bolesni, dok njihovi politički predstavnici imaju vile i ogromne plate, neki čak i avione i jahte.

Nakon što su se građani i građanke Bosne i Hercegovine pobunili protiv privilegija političke kaste, nastupio je politički autizam. Dakle, niko im se od vlasti nije obratio lično i direktno, nego su patetična i neuvjerljiva saosjećanja s građanima uglavnom dolazila preko javnih medija. To je izazvalo nepovjerenje prema medijima, ali i ogolilo karakter vlasti.

Vlast je koristila medije da „kriminalizira“ proteste, dijeleći demonstrante na miroljubive građane i huligane koji prave anarhiju u državi. No, anarhija u državi napravljena je već odavno, i to u Ustavu BiH, Aneksu IV Dejtonskog mirovnog sporazuma. **Zbog tog i takvog Ustava BiH je država u kojoj je sve etnicizirano putem tzv. etnodemokratije.** Riječ je o demokratiji koja je ukradena građanima.

Promovirajući „privilegiju“ etničke distance, Dejtonski mirovni sporazum konstantno povređuje dostojanstvo i ljudska prava. Iako je zaustavio rat, nije u stanju da napravi unutrašnju promjenu.

Izlazak iz etničke iluzije, oslobođanje iz ropstva nametnutog ovim međunarodnim sporazumom, moguć je jedino transformacijom političke kulture, tj. preobražajem političke svijesti. (Mujagić, 2017.)

Protesti Bosanaca i Hercegovaca „svih krvnih zrnaca“ – srpskih, bošnjačkih, hrvatskih i „ostalih“ – pokazali su da se ključni sukob vodi između naroda, već između opljačkanih građana i političkih elita iza čijeg narativa o zaštiti interesa *našeg* naroda stoje sumnjive privatizacije, prebacivanje novca iz državnih fondova u privatne džepove i sistematsko urušavanje preduzeća kroz spregu političkih aktera i ekonomskih poduzetnika.

Crony (ortački) kapitalizam

Klijentizam i korupcija, razvijeni tijekom postsocijalističkog razdoblja, koji su stvorili ortački kapitalizam, imaju najveći utjecaj na naše zaostajanje. (Švarc, 2018.)

UVIJEK ISTA PRIČA: Rudari štrajkuju za plate dok se milioni troše na privatne firme!

Radnički neposluh rudara privremeno je zaustavljen jer su krajem novembra konačno dobili teško zarađene plate za mjesec oktobar. Pitanje je vremena kada će rudari ponovo morati obustaviti proizvodnju, jer agonija rudara oko isplate plata traje već godinama.

„Sindikalna organizacija radnika R.M.U. Kakanj je osnovana prvenstveno iz nužde zato što su rudari postali žrtve nakaradnog sistema (Vlada, Elektroprivreda, Uprava). Taj sistem ih ubrzano vodi u propast, a niko ne štiti prava radnika“, navedeno je u pozivu rudarima da se pridruže novom sindikatu. (*Žurnal. info*)

Opljačkani, iskorišteni i zaduženi stanovnici BiH jasno i glasno su rekli da njihov problem nije komšija iz druge etničke zajednice, nego oni na vlasti koji im ugrožavaju голу egzistenciju!

Milorade, gdje su pare?!

Ambasada SAD se obraća porodici Dodik: RS vam dođe kao porodični biznis!

Zbog poteza vlasti građanima RS-a egzistencija je sve upitnija. Politički moćnici vode RS kao porodični posao, od kojeg profitiraju porodice i prijatelji. Šta je s potrebama građana?!

Ono što je još frapantnije, jeste da State Department u svom izvještaju o Bosni i Hercegovini doslovno obeshrabruje investitore da ulažu u Bosnu i Hercegovinu poručivši im da ih ovdje čekaju crnolistaši i korupcija: „BiH je sistem pod utjecajem etnonacionalističkih stranaka i njihovih pokroviteljskih mreža.“

Dakle, ispašta cijela država. Jedini ko ne ispašta je onaj koji je direktan uzrok svega toga. (*Face Portal*, 2024.)

„BiH je sistem pod utjecajem etnonacionalističkih stranaka i njihovih pokroviteljskih mreža. Zbog poteza vlasti egzistencija građana je ugrožena. Dakle, ispašta cijela država. Jedini ko ne ispašta je onaj koji je direktan uzrok svega toga“ – navodi se u izvještaju američke ambasade. Ali kako je došlo do toga da je „zbog poteza vlasti“ ugrožena egzistencija građana?

Zašto „etnoteritorijalna koncepcija“ ne postoji nigdje, osim u BiH?

U Lisabonu je državni suverenitet Republike Bosne i Hercegovine, kao temelj njenog Ustava, podijeljen na tri dijela, a zatim prenesen na tri etničke grupe koje su tamo predstavljala tri etnonacionalistička lidera. Svako od grupa dodijeljena je zasebna teritorija nad kojom su političke strukture svake od njih od tada pokušavale uspostaviti suverenu kontrolu.

Te teritorije, formalno dodijeljene trima etničkim grupama kako bi one vršile suverenu kontrolu nad njima, praktično su pretvorene u privatno vlasništvo njihovih etničkih oligarhija.

Takav podijeljeni i preneseni suverenitet sveden je zapravo na privatno vlasništvo nad zemljom, pri čemu je **većina resursa unutar tih teritorija dodijeljena u privatno vlasništvo pojedinim članovima tih oligarhija, s predtekstom privatizacije.**

Ove strategije provodile su i provode lokalne političke oligarhije, ali su ih sponzorirali i sponzoriraju neki od globalnih igrača, čija je agenda od Lisabonske konferencije do danas bila isključivo podjela države Bosne i Hercegovine. To također znači da takozvani „etnički sukob“ ne treba promatrati kao inherentni dio kolektivnog identiteta postojećih etničkih skupina u zemlji, već kao umjetno generirani projekt osmišljen od strane gorespomenutih lokalnih oligarhija i njihovih globalnih sponzora.

Ovi vlastodršci, baš kao i oni predmoderni, nastojali su uspostaviti vlastitu kontrolu nad određenim teritorijama kako bi osigurali posjedovanje i eksploataciju resursa. (Hadžidedić, 2024.)

Jasno je da iza narativa o zaštiti (etno)nacionalnog interesa često stoje sumnjive privatizacije i pljačkanje javnog novca, ali se postavlja pitanje kako građani nemaju moć da to zaustave?

Borba protiv milijarderske pljačke: Poslanici kreću u obračun sa „kriminaliziranim elitama“

Poslanik u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine **Saša Magazinović** izjavio je da se, prema procjenama, godišnje u procesu javnih nabavki u BiH ukrade oko milijardu maraka. Kaže da se zakoni moraju promijeniti zato što se „javni novac brutalno krade, a sankcionisanje je otežano, a i kada dođe do njega, ono je finansijski simbolično na način da motivira lopove da krađu još više“.

Pljačka javnog novca

„Ljudi namjeste tender, pogoduju drugima, udruže se da bi varali, samostalno sebe proglase firmom koja ne mora poštivati javne nabavke, ogromne poslove daju prijateljima, namještaju tendersku dokumentaciju, krivotvore dokumente i šta sve ne rade, uz to ukradu milione i šta se na kraju desi? Ništa. Plate simboličnu kaznu, prekršajnu, i nastave. To je trenutno stanje“, naveo je Magazinović. (*Radiosarajevo.ba*, 2025.)

Etničke elite, baš kao i oni predmoderni vlastodršci (kraljevi i carevi) uspostavili su kontrolu nad državnim institucijama, kako bi osigurali posjedovanje i eksploataciju resursa. I kako to uvijek biva u zemljama u kojima cvjeta *crony* kapitalizam, kad se oni bogate, samo mala grupa njima lojalnih se bogati. Ostali siromaše.

Crony kapitalisti – ljudi u prelaznoj fazi

Crony kapitalizam je ekonomski sistem uspostavljen između:

- a) političara koji ima pristup državnim fondovima i
- b) poslovnih partnera koji će na izborima glasati za političara ili njegovu stranku, ali i na druge načine pomagati da vlastodršci ostanu na vlasti.

Biznismen na čiji privatni račun će biti prebačen novac iz državnog budžeta najčešće je član porodice, prijatelj ili saradnik vladinog službenika koji odlučuje o državnom novcu. Zato se ovaj ekonomski sistem naziva ortački ili rođački kapitalizam (engl. *crony* – ortak, rođak, prijatelj, saveznik).

Izraz *crony* kapitalizam skovan je da opiše oblik kapitalizma na Filipinima za vrijeme vladavine Ferdinanda i Imelde Marcos. Novac iz državnih fondova odlazio je na njihove privatne račune i privatne račune članova njihove porodice i saveznika, a stanovništvo je toliko osiromašilo da su

ljudi umirali od gladi. Izuzetno visokoj stopi smrtnosti od gladi i bolesti doprinijelo je i to što su „poslovni partneri“ porodice Marcos bili vrlo neposlovni, a često i nesposobni da urade poslove za koje su dobijali ogromne novce.

Politički analitičari tvrde da *crony* kapitalizam nalazimo u zemljama sa slabom i nesposobnom političkom vlašću, obično u procesu privatizacije, kad staro socijalističko ili komunističko društveno uređenje prerasta u kapitalističko. (Nović, Haračić, 2022.)

Problem ekonomskog nazadovanja zemlje, nezaposlenosti i siromaštva usko je povezan s problemom korupcije, nepotizma i stranačkog zapošljavanja, pa mnogi stanovnici Bosne i Hercegovine traže bolje uslove za život, ali i protestuju protiv vladajuće oligarhije i protiv uređenja države na etničkom principu. Kažu, „zahvaljujući“ Dejtonskom uređenju važnije je kojem narodu pripadaš, nego kakav si čovjek i šta znaš da radiš. Osjećaju se poniženima. U ovom nakaradnom sistemu ljudi se moraju učlaniti u stranku da bi ostvarili neku ličnu korist, da bi imali „štelu“ i dobili posao. Jer sistem je tako postavljen da lakše ostvariš svoja prava kroz etničke stranke, nego kroz institucije države.

*Gledamo kako političke stranke preuzimaju
funkcije države, i nama to ne smeta!*

Nermina Mujagić

Revolt je dodatno podstaknut i činjenicom da se neki građani žele izjašnjavati jednostavno kao Bosanci (a ne kao pripadnici jedne od tri konstitutivne etničke grupe ili kategorije „ostalih“), ali u tom slučaju, prema važećem Izbornom zakonu, na neke funkcije ne mogu biti birani.

A kto je ta, gdje li je ta kolektivna jednakost

Bošnjaka, Srba i Hrvata u BiH?

Veliki antivladini protesti u BiH, februara 2014. godine, potencirali su građanska prava, prava na rad te osnovna ljudska prava iznad nacionalnih.

Protesti su inicirani nakon objave insolventnosti u četiri privatizirane fabrike u Tuzli, a proširili su se na cijelu BiH.

Dok političari ponovo potežu pitanja konstitutivnosti, nešto više od mjesec dana uoči lokalnih izbora u BiH, za Sarajliju Sabahudina Kasumića pripadanje jednoj od tri nacionalne skupine i isključivo prihvatanje principa konstitutivnosti zapravo predstavlja kršenje njegovih prava. „Hoću da sam Bosanac, a u Izbornom zakonu nema taj naziv i time sam diskriminiran“, smatra Kasumić.

Član Predsjedništva BiH Milorad Dodik u intervjuu za „Večernji list“ u subotu (26. septembra) poručio je da „BiH ne bi postojala da nije u njezinim temeljima ravnopravnost dvaju entiteta i triju konstitutivnih naroda“. Otišao je i korak dalje, pa je kazao kako će Savez nezavisnih socijaldemokrata i Hrvatska demokratska zajednica BiH sačiniti **Deklaraciju o izlasku Srba i Hrvata iz BiH ako se bude insistiralo na provođenju presuda Evropskog suda za ljudska prava što, za njega, znači uvođenje građanskog principa u Ustav BiH.** (Halimović, Slobodna Evropa, 2020.)

Zato protestuju i protiv Dejtonskog ustava. Tako je državljanka BiH Azra Zornić tužila Bosnu i Hercegovinu Evropskom sudu za ljudska prava jer ne može biti kandidat za Predsjedništvo BiH zbog toga što se ne izjašnjava kao pripadnica jednog od tri naroda. Sud je

presudio u njenu korist i potvrdio da nema objektivnog i razumnog opravdanja da neko ko nema etničko porijeklo ne može biti kandidat za Predsjedništvo BiH.

**Azra Zornić, Bosanka, apelantica pred Evropskim sudom za
ljudska prava u Strazburu, dobila je spor protiv
Bosne i Hercegovine.**

U obrazloženju svoje odluke, Sud je, između ostalog, utvrdio da nemogućnost učestvovanja na izborima, na osnovu svog etničkog porijekla, nema objektivno i razumno opravdanje – što te odredbe Ustava čini diskriminirajućim. (*Radiosarajevo.ba*, 2023.)

„Mogu postojati različiti razlozi da se osoba ne izjašnjava kao pripadnik bilo koje određene grupe poput, naprimjer, mješovitog braka ili roditelja koji su različitog porijekla, ili jednostavno, da se aplikantica (Azra Zornić) željela izjasniti kao građanka Bosne i Hercegovine. Iako nije jasno koji su razlozi aplikantice u ovom predmetu, Sud ih u svakom slučaju smatra nebitnim. Aplikantica ne treba biti onemogućena da se kandidira na izborima za Dom naroda zbog njenog ličnog samoodređenja.“ (*Slobodna-Bosna.ba*, 2022.)

Sada treba provesti presudu, a da bi se provela presuda Evropskog suda za ljudska prava neophodno je promijeniti Ustav BiH. Mnogima to nije u interesu.

**Zašto „etnoteritorijalna koncepcija“ ne postoji
nigdje osim u BiH?**

Proces je pokrenut na prilično bizaran način. Prije izbora 1990. godine, na kojima su po prvi put pobijedile tri etnonacionalističke stranke, cijela zemlja je odjednom bila preplavljena etničkim mapama, u obliku letaka i

plakata. Na tim mapama su trima najbrojnijim etničkim grupama u Bosni i Hercegovini dodijeljene teritorije, na temelju statističke većine: gdje god je određena grupa imala većinu od 51%, taj komad zemlje pripisan je datoj grupi kao njeno isključivo vlasništvo i to je bilo označeno zasebnom bojom. Ondje gdje su Srbi bili u većini teritorija na mapi bila je označena crvenom bojom; gdje su Hrvati bili u većini teritorija na mapi bila je označena plavom bojom; gdje su Muslimani bili u većini zelenom bojom.

Niko nikada nije objasnio ko je stajao iza tako velike i skupe obavještajne operacije. Ali, sama pojava mapa u tako velikom broju bila je jasna sugestija svim stanovnicima ove zemlje da **treba da se razvrstaju po etničkoj osnovi** i da planiraju budućnost u skladu s konsekvantnom teritorijalnom podjelom, kao pripadnici etničke većine na određenoj teritoriji. I, zaista, od tada je ideja o pripadnosti određenoj etničkoj većini na određenoj teritoriji postala glavni motiv u političkom životu zemlje.

Sljedeći odlučujući korak predstavljala je **implementacija ovih mapa na terenu, s ciljem oficijelne podjele zemlje po etničkim linijama**. Ovaj proces pokrenuo je predsjedavajući Konferencije o bivšoj Jugoslaviji, Lord Carrington, djelujući s ovlaštenjem tadašnje Evropske zajednice, a današnje Evropske unije. Praktičnu etničku podjelu Bosne i Hercegovine provodio je njegov pomoćnik, portugalski diplomat Jose Cutilleiro, tokom niza tajnih pregovora između lidera tri bosanske etnonacionalističke stranke (Alija Izetbegović u ime SDA, Radovan Karadžić u ime SDS-a i Mate Boban u ime HDZ-a). Ovi tajni pregovori poznati su kao Lisabonska konferencija i s prekidima su se održavali u periodu 1991. – 1992. Od izuzetne važnosti je da napomenemo da su **ovi pregovori o etničkoj podjeli započeli više od pola godine prije početka rata u Bosni i Hercegovini**, tako da etnička podjela NIJE bila predložena zbog potrebe da se okonča oružani sukob (kao što su svi međunarodni posrednici tvrdili). Štaviše, sam rat se vodio duž linija nacrtanih na mapi dogovorenoj u Lisabonu – tako što su se zauzimale unaprijed dogovorene teritorije, kako bi ih se učinilo etnički „očišćenim“.

*Dakle, Bosna i Hercegovina je u potpunosti podijeljena u
Lisabonu, znatno prije rata.*

*Međutim, sam rat, uz proces etničkog čišćenja, bio je neophodan
kako bi se podjela mogla provesti na terenu*

*i kako bi se eliminirale etničke manjine s teritorija
predviđenih za etničke većine.*

To može biti razlog zašto, sve do danas, svako spominjanje Lisabonske konferencije ostaje obavijeno velom šutnje. Naravno, sama Konferencija održana je u gotovo potpunoj tajnosti, ali glavni razlog njenog izostavljanja iz oficijelne historije jeste to što je ona uspostavila ne samo trajni normativni okvir za ratne operacije i etničko čišćenje, nego i **trajnu prepreku za sve kasnije pokušaje da se bosanskohercegovačko društvo i država vrate u predratni oblik.**

U Lisabonu je dogovorena mapa unutardržavnih granica, koje su implementirane putem ratnih operacija, a zatim formalizirane naknadnim mirovnim pregovorima. Te granice još uvijek postoje i sprečavaju obnovu komunikacije između stanovnika ove države kao pojedinaca i građana, **namećući im isključivo komunikaciju kao pripadnika tri etničke grupe.** (Hadžidedić, 2024.)

Zašto im nije u interesu?

Nakon smrti Josipa Broza Tita dolazi do jačanja političkih pokreta koji su se protivili dotadašnjem sistemu i državnom uređenju u kojem etnička i vjerska pripadnost nisu politički dominantne. Kritičari tog sistema su ga smatrali „nametnutim“ i zagovarali povratak „etnički definisanog društva“ i „tradicionalnih vrijednosti“. Poznata je činjenica da rat u Bosni i Hercegovini nije bio spontani sukob, nego sredstvo za provođenje već ranije planirane etničke podjele teritorije. Pregovori o podjeli BiH počeli su prije samog rata, a rat je bio način da se ti planovi realizuju na terenu.

Podjela po etničkim linijama je provedena, srušen je „nametnuti“ režim i ponovo uspostavljen stari izgubljeni etnički poredak. Mijenjati

Dejtonski ustav – kako bi se izbrisali etnički prefiksi – značilo bi ugroziti postojeći etnički poredak.

MISIJA etnonacionalista-separatista:

vratiti izgubljeno, završiti nezavršeno!

U knjizi *Um teroriste (The Mind of the Terrorist)* Jerrold M. Post, profesor psihijatrije i političke psihologije, poredi umove socijal-revolucionara i nacionalista-separatista.

Za razliku od socijal-revolucionara, nacionalisti-separatisti nisu u sukobu s ideologijom svojih roditelja. Naprotiv, vide sebe kao borce koji će nastaviti da se bore za isto ono za šta su se borili njihovi preci: očevi, amidže, stričevi, daidže i djedovi. Riječ je o transgeneracijskom prenosu nacionalističko-separatističke ideologije, objašnjava profesor Post.

Od ranog djetinjstva ovi ljudi slušaju priče o nepravdama koje je *nama* počinio taj-i-taj (recimo Tito) i njegov takav-i-takav (socijalistički) režim. Slušaju o tome kako je režim gušio njihovu tradiciju, potiskivao im religiju, nazivao ih ratnim zločincima. Slušaju o članovima porodice koji su završili u zatvoru jer su ubijali civile i o tome kako su morali pognute glave hodati kroz čaršiju. Djedovi i roditelji mrzili su taj-i-takav režim; sad ga i sinovi mrze. Zašto? Zato što smatraju da su žrtve tog režima. Ali došlo je vrijeme da dignu glavu! Oni će sada – kad je napokon pao taj „mračni poredak koji je u ime lažnog bratstva i jedinstva potirao njihov etnoreligijski identitet“ – prestati biti žrtve i početi borbu koja ima plemenit i uzvišen cilj. Borbu za ono što je naše: naš narod, vjera i tradicija!

Socijalni analitičari tvrde da „vraćanje onog što je naše“ nije ništa drugo do historijski revizionizam. Kad je riječ o zemljama bivše Jugoslavije, radi se o prekrajanju historije Drugog svjetskog rata i nedavnog rata. Ali nacionalisti-separatisti to ne vide kao „prekrajanje“, nego kao povratak

našim najvećim vrijednostima: naša domovina (porijeklo i teritorija), vjera (religija), tradicionalna porodica.

Razlikuju se zavisno od etničkog, religijskog, ekonomskog ili društvenopolitičkog konteksta u kojem su rasli, ali, bez obzira s koje strane svijeta dolaze (istočne ili zapadne), jedno im je zajedničko – oni imaju misiju! Srušiti „nametnuti poredak“ (i partizanske spomenike kao obilježja tog i takvog poretka), vratiti stari (tradicionalni) poredak i rehabilitovati pretke, sveta je misija nacionalista-separatista! Misija se, slično genetskim programima, prenosi s koljena na koljeno, piše profesor Jerrold M. Post. Glavni ciljevi su: **A.** osigurati što čistiju teritoriju za vlastitu etničko-religijsku zajednicu i **B.** osvetiti se.

Poriv sinova da „osvete“ očeve i djedove može biti vrlo snažan. Zašto? Nije lako to objasniti. Tek učimo o epigenetici i transgeneracijskom prenosu mentalnih programa. Ali znamo ovo: ako je prethodna generacija doživjela poraz ili gubitak nečega što je za njih bilo važno i vrijedno, naredna generacija kao da se nađe pod nejasnim i neobjašnjivim, ali vrlo jakim pritiskom. Osjećaju se obavezni da vrate staro, nadoknade izgubljeno i očiste ljagu s onih koje slave kao svoje narodne heroje.

U većini slučajeva mladi naraštaji nacionalista-separatista nisu sasvim svjesni tog pritiska. Kad ih upitamo zašto ruše partizanske spomenike, često dobijemo nejasan odgovor: „To je trebalo srušiti!“ Rasli su u atmosferi u kojoj se izražavala ljubav prema *našem* narodu i *našoj* vjeri, poštovali su se *naši* običaji i *naša* tradicija. Rečeno im je da su njihove tradicionalne vrijednosti u opasnosti, a etnoreligijski poredak, za koji su se zalagali očevi i djedovi, izgubljen je. Ako uspiju da izgubljeno vrate, očevi i djedovi će biti ponosni na njih. Rečeno im je i da je njihovom narodu učinjena velika nepravda i da su im preci stradali. Sinovi će uraditi veliku stvar ako pretke rehabilituju (dokažu njihovu nevinost) i osvete ih. Kako će ih osvetiti? Pošto vjeruju da su članovi porodice bili žrtve nepravednog režima, osvetit će ih tako što će se osvetiti režimu. Uništiti će sve što podsjeća na režim, srušiti će *njihove* spomenike, promijeniti će nazive ulica i javnih ustanova koje nose imena *njihovih* režimlija (komunjara) i zamijeniti ih imenima *naših* heroja. Jer „osvetiti se“ ne znači samo srušiti *njihovo* nego i podići *naše*!

*Za posljedicu imamo stasavanje novih generacija koje se,
 umjesto otklona od ratnih zločina koji su njihovi
 preci počinili, odgajaju da slave zločince.*

Gordana Katana

Rehabilitacija onog što je *naše* veoma je važan dio misije. Podrazumijeva i vraćanje vjeronauke u državne škole, odvajanje *naše* djece od *njihove* (fenomen „dvije škole pod jednim krovom“), različite udžbenike istorije/ historije/povijesti, ali i preoblikovanje *naše* krivice u *našu* nevinost. Kako se to radi? Tako što se, slično kao i u slučajevima poricanja ratnog zločina i genocida, zamijene uloge (*Mi nismo bili zločinci nego žrtve!*) i redefiniše se „ono što se desilo“. Redefinisanje se oslanja na *naše* studije o tome šta se dešavalo. Tako se sudija koji osuđuje zločin nađe u ulozi okrivljenog, a zločinac u ulozi sudije. Oživljavaju se i mitovi o *našoj* slavnoj prošlosti. Naravno, svi junaci iz etnonacionalnih mitova su heroji koji su činili samo dobro – nikad zlo!

*Ako su naši koljači naši heroji, normalno da onda građanska
 država – koja u svoj protokol ne uključuje dodjelu odlikovanja za
 ubojstva – postaje daleki, daleki san.*

Viktor Ivančić (Nović, Haračić, 2022.)

Misija etnonacionalista-separatista, bez obzira kojoj etničkoj zajednici pripadaju, uvijek je ista: obezbijediti odvojenu teritoriju/ državu, a onda je jačati i po mogućnosti proširiti, piše profesor Post. To je razlog što će bosanskohercegovački etnonacionalisti-separatisti nastojati održavati postojeće stanje permanentne krize, u nadi da će zemlja jednog dana napokon popucati po etničkim šavovima.

*Razbijanje bosanske građanske nacije neophodno je
 da bi se država vratila na postavke „etničke ravnoteže“.*

Nermina Mujagić

1.1. Država razapeta između Dejtona i Brisela

Nismo svi na istom nivou razvoja političke svijesti, zbog toga zastupamo različite političke ideologije. Koje ideologije dominiraju u političkom prostoru Bosne i Hercegovine? Najlakše ćemo to uočiti ako političare pitamo u kakvoj BiH žele živjeti i šta podrazumijevaju pod zamjenicom *mi*.

Svi je koriste, ali joj ne daju isto značenje. Za jedne, *mi* znači „naš narod“ koji treba da živi na vlastitoj, odvojenoj teritoriji. Za druge, *mi* također označava „naš narod“, ali narod koji treba da živi u zajednici s drugim narodima Bosne i Hercegovine. Treći pod *mi* podrazumijevaju Bošnjake, Srbe, Hrvate i ostale građane. Za četvrte, *mi* obuhvata sve državljane Bosne i Hercegovine, bez obzira na etničku ili bilo koju drugu pripadnost.

Ove četiri perspektive održavaju četiri različite koncepcije društveno-političkog uređenja BiH:

Etnoteritorijalna. Ova prva koncepcija zasniva se na ideji etničke teritorijalne podjele, prema kojoj svaki narod treba imati vlastiti politički prostor i visok stepen samostalnosti, pa i mogućnost potpunog razdvajanja. U ovom modelu država se posmatra kao zbir odvojenih (etno)nacionalnih jedinica.

Treba imati odvojenu teritoriju na kojoj živi (dominira) *naš* narod/nacija. Ako je *naš* narod/nacija „razbacan“ po različitim teritorijama, treba ga uvezati tako što će se odvojene subetničke grupe pripojiti „matici“. Zajednička religija u tome ima veoma važnu ulogu!

Tronarodna. Druga koncepcija također polazi od primata naroda, ali zagovara njihov suživot unutar zajedničke države. Ovdje se insistira na međusobnom uvažavanju i ravnoteži između kolektivnih prava, uz očuvanje jedinstvenog državnog okvira.

Treba imati državu u kojoj će se ostvariti ravnopravnost naroda. Važno je imati prijateljske i dobrosusjedske odnose s pripadnicima drugih etničkih/vjerskih zajednica, ali se ne treba „miješati“, jer mješoviti brakovi slabe etnoreligijski identitet. Inicijativa nekih intelektualaca i naučnih radnika koji koriste izraz bosanska nacija (možda zato što vjeruju da bi to omogućilo homogenizaciju bosanskohercegovačkog društva) je razumljiva, ali ta apstraktna i nepostojeća monolitna nacija zvana Bosanac – nije potrebna! I ne samo da nije potrebna nego je i štetna, jer se time poništavaju (etno)nacije Bošnjak, Srbin, Hrvat. Dodatna opasnost leži u tome što pojam Bosanac služi kao instrument državnog unitarističkog projekta Bošnjaka koji se nadaju da će dominirati u toj građanskoj BiH jer su najbrojniji.

Etnograđanska. Treća koncepcija naglašava ravnopravnost svih konstitutivnih naroda i „ostalih“, kroz institucionalne mehanizme koji osiguravaju njihovu zastupljenost i zaštitu. Fokus je na kompromisu i podjeli vlasti, kako bi se spriječila dominacija bilo koje grupe.

Treba naći kompromis između etničkog i građanskog principa uređenja BiH, jer to je način da se i tri konstitutivna naroda i svi pojedinci osjećaju ravnopravni. (Ako bismo raspisivali referendum, referendumsko pitanje trebalo bi da glasi: *Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana i naroda BiH: Bošnjaka, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?*)

Građanska. Četvrta koncepcija polazi od građanskog principa, prema kojem su svi pojedinci prije svega građani, a ne pripadnici etničkih grupa. U ovom modelu naglasak je na jednakim pravima državljana i na izgradnji države zasnovane na univerzalnim demokratskim vrijednostima.

Treba imati državu u svemu ravnopravnih građana-državljana. Imati građansku državu Bosnu i Hercegovinu znači imati državu u kojoj nosioci suverene moći nisu etničke zajednice.

*Da bi postojao pravni poredak, mora postojati
pravna država, dakle mora se znati
ko je suveren, tj. ko donosi ključne političke odluke.*

Nermina Mujagić

Mogu li se ove četiri različite perspektive pomiriti? Teško. Ako uporedimo vrijednosti i ideologije koje zastupaju, ako razumijemo njihove vizije, misije i ciljeve, postaje jasno da su stvarni dogovori nemogući. Diskusije se zato često završavaju međusobnim optužbama, nerijetko i uvredama. Kada se sukobe u političkoj areni, njihov odnos se svodi na nadjačavanje i nadglasavanje.

Ipak, ako bismo ove pozicije morali svesti na dva suprotstavljena politička bloka, dvije šire koalicije koje se takmiče za podršku birača, mogli bismo govoriti o dva dominantna tabora.

S jedne strane su oni koji zagovaraju etnopolitički pristup, odnosno princip vlasti utemeljen na konstitutivnim narodima kao nosiocima političkog legitimiteta. U takvom modelu naglasak je na kolektivnim pravima i etničkoj reprezentaciji. S druge strane su zagovornici građanskog principa uređenja države, u kojem je pojedinac državljanin osnovni nosilac demokratskog legitimiteta. Ovaj pristup stavlja u fokus univerzalna politička prava.

Zanimljivo je da su obje ove perspektive – etnička (dejtonska) i građanska (strazburško-briselska) koncepcija uređenja države – ugrađene u Ustav Bosne i Hercegovine. Zato bi se moglo reći da je BiH istovremeno i građanska i etnonacionalna država. Ipak, u javnom prostoru etnonacionalizam je izraženiji i glasniji od građanskog principa, koji je prisutan, ali politički slabije artikulisan.

Na sceni je sukob dvije političke koncepcije

Na sceni je sukob dvije političke koncepcije: **etnoteritorijalne (dejtonske)** koja zagovara ekskluzivni status i primat etničkih grupa, tzv. konstitutivnih naroda u političkom predstavljanju, i **građanske (strazburško-briselske)** koja daje primat čl. 25 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, koji je – da paradoks bude potpun! – dio Ustava BiH.

Vladajuće etnonacionalne političke elite se bore za održanje statusa quo, što državu BiH i bh. društvo drži u stanju „permanentne privremenosti“. (Arnautović, 2019.)

S postojećim ustavnim uređenjem, BiH se doima kao država razapeta između Dejtona i Brisela, kaže Miro Lazović, nekadašnji predsjednik Skupštine Republike Bosne i Hercegovine.

S ovakvim ustavnim uređenjem današnja BiH se doima kao razapeta država između Dejtona i Brisela

Brisel traži da brže idemo ka EU, a noge nam sputane dejtonskim lancima. Dejtonski ustav afirmira etnički koncept i etničke podjele, a Brisel zagovara građansko društvo i državu punih ljudskih prava i sloboda, govori Miro Lazović.

Prema njegovim riječima, naša je država na raskršću: ili ćemo ostati zarobljeni u etničkim kavezima gdje stradaju individualna prava ili ćemo raskinuti etničke okove i krenuti ka izgradnji građanske države, punih ljudskih prava i sloboda na cijelom prostoru. (Lazović, *Slobodna Bosna*, 2024.)

Brisel traži da brže idemo ka EU, a noge nam sputane Dejtonskim ustavom, tvrde zagovornici građanske BiH. Kako nas sputava Dejtonski ustav?

Ustav BiH je diskriminatoran i nefunkcionalan – dvije su kritike koje najčešće čujemo.

Građanski princip uređenja države, zasnovan na Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. godine, ima za cilj izgradnju društva utemeljenog na ravnopravnosti svih ljudi. U svojim presudama protiv Bosne i Hercegovine, Evropski sud za ljudska prava u Strazburu utvrdio je postojanje systemske diskriminacije, odnosno neravnopravnosti među građanima. Ta nejednakost se ogleda u različitim sferama života: od političke, jer svi građani nemaju jednaka prava u izbornom sistemu, do društvene i ekonomske, zato što ne postoje jednake šanse za zapošljavanje i napredovanje.

Sistem u Bosni i Hercegovini funkcioniše tako da često daje prednost etničkoj pripadnosti, pa od etničkog prefiksa može zavisiti nečija mogućnost zapošljavanja. Osim toga, prilike za posao i društveni napredak nerijetko zavise i od dijela zemlje u kojem građanin živi.

*Svi građani nemaju ni jednako pravo na rad.
Jer politički sistem u Bosni i Hercegovini je takav da on
preferira nečiju etničku pripadnost
i da na temelju te etničke pripadnosti građani BiH
imaju veća ili manja prava,
kao i u zavisnosti od toga u kojem dijelu zemlje žive.*

Nermina Mujagić

Evropska komisija je u više navrata upozorila da je jedan od ključnih uslova za pristupanje Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji uklanjanje diskriminatornih odredbi koje se odnose na aktivno i pasivno biračko pravo, koje je trenutno uskraćeno građanima koji ne pripadaju konstitutivnim narodima ili žive u „pogrešnom“ entitetu.

Dejtonski Ustav Bosne i Hercegovine mora se mijenjati iz temelja

Iako je Dejtonskom sporazumu predviđan kratak život, čak i od onih koji su ga napisali i potpisali, on je i danas osnova uređenja i funkcioniranja države koja ne prestaje grcati u problemima, države

apartheida, koja je i službeno tako okarakterisana presudama Evropskog suda za ljudska prava. (Išerić, *Patria*, 2022.)

*Zahvaljujući Dejtonskom uređenju, za obavljanje
funkcija važnije je kojem narodu pripadate
i na kojem dijelu države živite, od onog kakav ste
čovjek, šta znate i za šta ste sposobni.*

Miro Lazović

Dejtonski ustav je često kritikovan i zbog svoje nefunkcionalnosti. Politički sistem Bosne i Hercegovine, proistekao iz Dejtonskog mirovnog sporazuma, ne odgovara savremenim demokratskim standardima, jer je neefikasan i omogućava česte blokade i političke opstrukcije u funkcionisanju države.

Karakter Dejtonskog sporazuma i Ustava BiH

Dejtonski sporazum je princip vladavine ljudskih prava definirao kao suverenu vrijednost. Međutim, sadržaj ljudskih prava u BiH nema adekvatnu institucionalnu organizaciju koja bi osigurala njihovo provođenje i zaštitu.

Ugrožena ljudska prava. Ljudska prava u praksi vitalno su ugrožena i na individualnoj i na kolektivnoj razini. Državi nedostaju mehanizmi preko kojih se ljudska prava ostvaruju, a dokaz tome su sve češće apelacije građana Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburu.

Kroz Dejtonski ustav (Aneks 4 u Dejtonskom sporazumu) BiH je izgubila neke svoje značajke: **Republika BiH nije više republika.** Dokinut je status republike, uveden je novi sistem ustrojstva s dva entiteta i Republika BiH je prerasla samo u BiH. Podjela teritorije 51% - 49%, u korist entiteta Federacije Bosne i Hercegovine ne može se opravdati bilo kakvim racionalnim argumentom.

Apsurdno tripartitno predsjedništvo. Dejtonski sporazum donio je tripartitno predsjedništvo, što je politički i pravni apsurd, po čemu je BiH unikatna u svijetu. Izbor tri člana baziran je na etničkom principu, zanemaruju se oni koji nisu članovi dominantnih etnoskupina.

U Predsjedništvu Bosne i Hercegovine svakih osam mjeseci smjenjuju se tri člana koja moraju pripadati jednoj od tri etničke grupe, pa je rotiranje na funkciji predsjednika dodatno usložnilo već veoma složen pravno-politički sistem.

Princip demokratije sadržan je kao zbirno jedinstvo prava i obaveza naroda. Jednom riječju, kao složen proces usaglašavanja kroz forme **konsocijacijske demokratije**. Riječ je o modelu demokratije koji je tipičan po tome što se vlast dijeli na grupe, zajednice (u

bosanskohercegovačkom slučaju tzv. konstitutivne narode) koje imaju pravo relativnog veta, kako većinska zajednica ne bi nametala odluke manjinskoj. Tako su u institucijama u državi BiH – zakonodavnim, sudskim i izvršnim – pripadnici naroda, a njihov veto (kojim se štiti **nacionalni vitalni interes**) blokira proces donošenja odluka. Kako Ustav BiH propisuje da se vlast dijeli među izabranim dužnosnicima obaju entiteta, ***ovaj mehanizam se pretvorio u tzv. entitetsko glasanje koje je preraslo u etnoteritorijalni mehanizam blokade vlasti.***

*U BiH privatizacija se provela kao **uzurpacija i pustošenje javnih resursa od različitih grupa koje su (is)koristile državni aparat za gomilanje vlastitog bogatstva i promociju vlastitih interesa, sve pod parolom navodne „zaštite vitalnih (etno)nacionalnih interesa“.***

Entitetsko glasanje preraslo u mehanizam blokade vlasti.

Predstavnička demokratija koja potiče blokadu, tj. koja služi kao oružje koje je u rukama samo 23% poslanika, pretvorila se u tiraniju manjine nad većinom! Državni parlament je blokiran na stotine puta, a u većini slučajeva nisu data obrazloženja zašto se blokiraju značajni nacrti zakona.

Ideja vladavine prava mehanizmom entitetskog glasanja u potpunosti je iznevjerena, jer separatističke politike nameću svoju volju na ostalih 77% poslanika.

Očigledno je da s postojećom dejtonskom strukturom BiH ne može postati stabilna, funkcionalna i progresivna država.

Etnička ravnoteža nije ključ za stabilnost kao što misle neki visoki dužnosnici, štaviše, ona je ključ nestabilnosti koji zahtjeva nekog suca koji će odlučivati o mnogim pitanjima.

Princip potpune etničke ravnoteže nije spojiv ni s pravnom državom niti s demokratijom. Institucionalne blokade procesa donošenja odluka, politička polarizacija, redukcija političkih procesa na etničku pripadnost

i nagrađivanje sve ekstremnijih pozicija političkih stranaka ugrađeni su u samu DNK Dejtona. **Sistem se treba nužno promijeniti. Pitanje je jedino kako.** (Mujagić, 2022.)

Ne kritikuju svi Dejtonski ustav. Postoje i oni koji smatraju da je odličan! Iako priznaju da nije savršen, tvrde da je manje nedostatke u Ustavu BiH moguće popraviti.

Dejtonski ustav – jedan od najboljih na svijetu!!

„Dejtonski ustav je svojim tekstom jedan od najboljih ustava na svijetu. On, doduše, ima nekoliko tehničkih manjkavosti, koje su, međutim, lako otklonive“ – kaže Aleksandar Savanović, profesor Fakulteta političkih nauka iz Banja Luke. „Jedna od dominantnih antidejtonskih strategija u bošnjačkom političkom korpusu jeste tvrdnja da je naš Ustav etnički diskriminatoran. U tom kontekstu najčešće se navodi ‘Sejdić-Finci’. I to je tačno – zaista je neprihvatljivo da se neki naši sugrađani ne mogu kandidovati za neku političku funkciju. Međutim, to nije nikakav antidejtonski argument, jer je u pitanju lako otkloniva anomalija. Političari iz RS su predložili korektno rješenje: umjesto da za izbor predstavnika na ove funkcije stoji ‘pet Srba’ iz RS, kako je to slučaj sa Domom naroda – treba da stoji ‘pet iz Republike Srpske’. I time je ovaj ‘nerješivi’ problem riješen na suštinski način. Ko zna? – možda se za par godina pojavi Bošnjak kandidat za Predsjedništvo za koga će glasati i većina Srba. Koliko god to iz današnje perspektive djelovalo kao naučna fantastika, zapravo je vrlo moguće. Ko je, recimo, mogao prije 50 godina očekivati da će crnac musliman biti predsjednik SAD-a? Pa je Barack Hussein Obama ipak to postao. Prema tome, ovaj problem je lako rješiv – njegovo nerješavanje je očit dokaz da nekim bošnjačkim političkim akterima odgovara održavanje narativa kako je Ustav diskriminatoran. Treća karakteristična mantra je fora o ‘građanskoj’ BiH. Pri čemu se to shvata kao formula ‘jedan-čovjek-jedan-glas’. Međutim, to nije stvarno značenje termina ‘građanski’, već je formula za ‘većinski’ model demokratije. Apsurdno je govoriti o prelazu sa ‘dejtonske’ na ‘briselsku’ BiH“. (Savanović, BN, 2023.)

Očigledno je da su se po pitanju „za ili protiv Dejtonskog ustava“ iskristalisale različite perspektive, pa političari i politički analitičari budućnost Bosne i Hercegovine posmatraju iz različitih uglova.

Jedni tvrde da se BiH nalazi na raskršću: ili ćemo ostati zarobljeni u etnički podijeljenom sistemu (u „etničkim kavezima“), u kojem trpe individualna prava, ili ćemo prevazići etničke podjele i krenuti ka izgradnji građanske države, zasnovane na punoj ravnopravnosti i slobodama svih građana.

S druge strane, postoje oni koji odbacuju tvrdnju da su „zarobljeni u etničkim kavezima“. Pripadnost vlastitom narodu doživljavaju kao prirodnu i legitimnu, ne osjećaju se ograničeno u tom smislu i ne vide potrebu za „raskidanjem etničkih okova“. Izražavaju skepsu prema građanskom modelu uređenja države, strahujući da bi u takvom sistemu njihov etnički identitet mogao biti potisnut ili izgubljen.

Postoje i oni koji ne prave jasnu razliku između liberalnog građanskog društveno-političkog uređenja i koncepta tobože građanske Bosne i Hercegovine za koji se neki zalažu. Njihovi etnički lideri nerijetko koriste takvu njihovu percepciju kako bi ih zastrašili „građanskom BiH koja je u interesu jedino Bošnjacima“:

Bosna i Hercegovina ne može biti klasična građanska država jer bi se pretvorila u državu s dominacijom jednoga, bošnjačkog naroda. BiH ne može biti klasična građanska država. Ovo ne može biti država jednog naroda. (Čović, Index.ba, 2022.)

Karakteristična mantra je fora o „građanskoj“ BiH. Pri čemu se to shvata kao formula „jedan-čovjek-jedan-glas“. Međutim, to nije stvarno značenje termina „građanski“, već je formula za „većinski“ model demokratije. Apsurdno je govoriti o prelazu sa „dejtonske“ na „briselsku“ BiH. (Savanović, BN, 2023.)

I.2. ZAJEDNO ili SVAKO SEBI

Zajedno! – rekao bi Ivor Perić

*Ivor istinski vjeruje u ono što su ga učili roditelji
a to je da Bosne i Hercegovine, kao i Mostara
nema bez zajedništva, da ovo trodecenijsko stanje nije
normalno i da se isplati boriti za bolje sutra
svih nas, a ne samo jednih, drugih ili trećih. „Zajedno ili nikako“,
rekao bi Ivor. (Tačno.net, 2024.)*

Svako sebi! – kazao je Milorad Dodik

*„Proces razdruživanja će se prirodno desiti.
Jedino rješenje je mirno razdruživanje...
svako sebi“, kazao je Dodik. (Face Portal, 2024.)*

U oba entiteta Bosne i Hercegovine i na obje strane rijeke Neretve žive ljudi koji istu društveno-političku stvarnost posmatraju iz različitih uglova. Taj ugao posmatranja zavisi od svjetonazora: tradicionalnih, modernih ili postmodernih. A iz različitih pogleda na sebe, druge i svijet razvijaju se i različite političke ideologije.

BREXIT – Referendum Ujedinjenog Kraljevstva o članstvu u Evropskoj uniji

Suočen s jačanjem političkog protivnika koji se zalagao za izlazak Ujedinjenog Kraljevstva iz Evropske unije – i koji je imao značajnu podršku desničarskih i ultradesničarskih birača – David Cameron obećao je građanima održavanje referenduma o članstvu zemlje u

EU ako pobijedi na izborima.

Nakon izborne pobjede 2015. godine, ispunio je to obećanje i raspisao referendum. Referendumsko pitanje glasillo je: *Treba li Ujedinjeno Kraljevstvo ostati član Evropske unije ili je napustiti?*

Uz podršku bivšeg premijera Gordona Browna i Johna Majora, lidera liberalnih demokrata, David Cameron predvodio je kampanju za ostanak zemlje u Evropskoj uniji. Pozvao je birače da razmišljaju o ekonomiji i radnim mjestima i da „odbace neistine“ zagovornika izlaska iz EU.

Na referendumu, poznatom kao *Brexit referendum 2016*, nazvanom prema kovanici nastaloj spajanjem riječi *Britain* i *exit*, većina građana (51,89%) glasala je za izlazak Ujedinjenog Kraljevstva iz Evropske unije. Razočaran ishodom, Cameron je podnio ostavku.

Birači su se uoči referenduma grupisali u dva bloka: *Remain* (ostanak) i *Leave* (izlazak). Istraživanja pokazuju da je podjela – poznata kao *Leave-Remain divide* – u velikoj mjeri odražavala političke ideologije koje su birači zastupali. Većina onih koji su podržavali ostanak (*pro-remain*) svrstava se u lijevi politički blok, dok se većina pristalica izlaska (*pro-leave*) grupiše u desni.

Desni blok. Zagovornike izlaska iz Evropske unije najviše je brinulo pitanje migranata i „miješanje s drugim kulturama“ (*mi i oni*). Tvrdili su da članstvo u EU ugrožava nacionalni suverenitet Ujedinjenog Kraljevstva. Otvorene granice omogućavaju dolazak velikog broja stranih radnika, što, po njihovom mišljenju, slabi anglo-kršćanski identitet. Zbog toga su insistirali na vraćanju kontrole nad granicama.

Lijevi blok. Zagovornici ostanka u Uniji isticali su ekonomske koristi i političku stabilnost koje članstvo donosi. Naglašavali su važnost zajedništva („mi svi“) i protivili se podjelama (*mi i oni*).

Smatrali su da bi izlazak iz EU predstavljao rizik za ekonomski prosperitet zemlje, smanjio njen utjecaj u međunarodnim odnosima, otežao saradnju u oblasti sigurnosti (uključujući pristup zajedničkim evropskim bazama podataka o kriminalu) i stvorio nove barijere između Ujedinjenog Kraljevstva i njegovih susjeda na evropskom kontinentu.

Uloga mladih glasača

Referendum je bio predmet kritika i zbog toga što osobama od 16 i 17 godina nije bilo omogućeno glasanje. Zanimljivo je da im je to pravo bilo dato na referendumu o nezavisnosti Škotske 2014. godine, ali ne i na ovom.

Mladi birači su širom zemlje u velikoj većini podržali ostanak Ujedinjenog Kraljevstva u Evropskoj uniji. Prema istraživanjima javnog mnijenja, uključivanje ove starosne grupe u biračko tijelo moglo je dovesti do drugačijeg rezultata referenduma.

Porast rasno motivisanog nasilja i zločina iz mržnje

Neposredno nakon referenduma o izlasku Ujedinjenog Kraljevstva iz Evropske unije zabilježen je nagli porast rasno motivisanih incidenata i zločina iz mržnje, pri čemu su zabilježeni deseci, pa i više od stotinu slučajeva u samo nekoliko dana. Posebno su bili pogođeni migranti iz Istočne Evrope, uključujući i slučajeve vandalizma u Cambridgeshireu s porukama poput „no more Polish vermin“, kao i napad na Poljsku socijalnu i kulturnu asocijaciju u Londonu. U brojnim slučajevima počinioci su se eksplicitno pozivali na rezultat referenduma kao legitimaciju za ksenofobno ponašanje.

(Independent.co.uk, 2016.)

Nakon referenduma u Ujedinjenom Kraljevstvu, brojni politički analitičari ukazivali su na to da su rezultati razotkrili duboke unutrašnje podjele u društvu, prije svega podjele između lijevog i desnog političkog bloka, oblikovane razlikama u svjetonazorima i ideološkim opredjeljenjima.

Slične podjele mogu se uočiti i u Bosni i Hercegovini. U samoj političkoj areni one nisu uvijek jasno vidljive, dijelom i zato što najveći prostor zauzimaju etničke elite, koje dominantno oblikuju politički diskurs. Međutim, izvan formalne politike: na konferencijama, tribinama, seminarima i u medijima, sve se češće

čuju glasovi ljudi koji zagovaraju liberalne vrijednosti i građanski model uređenja BiH.

S jedne strane nalaze se tradicionalisti, koji nastoje očuvati postojeće obrasce i vrijednosti koje smatraju provjerenim i funkcionalnim. S druge strane su liberali, koji teže promjenama i unapređenju društva. Razlike između ova dva svjetonazora postaju sve izraženija.

Ako bismo građanima Bosne i Hercegovine postavili pitanje: „Treba li Bosna i Hercegovina prerasti u građansku državu?“, vrlo vjerovatno bi se i ovdje formirala dva suprotstavljena bloka – lijevi i desni:

Desni. U desnom bloku našli bi se:

1. oni koji smatraju da treba zadržati postojeći „tronarodni“ sistem;
2. etnonacionalisti i separatisti koji zagovaraju stvaranje odvojenih etnonacionalnih država;
3. predstavnici etničkih elita, političari i funkcioneri koji sebe vide kao legitimne zastupnike „svog“ naroda;
4. članovi njihovih porodica i bliski saradnici;
5. oni koji bi, u slučaju gubitka vlasti etničkih elita, izgubili radna mjesta ili pristup javnim resursima i fondovima.

Naravno, bilo bi i onih koji bi tvrdili da je pitanje „Jeste li za građansku BiH?“ pogrešno postavljeno. Smatrali bi da je potrebno pronaći kompromis ili balans etničkog i građanskog principa. U slučaju da se ipak moraju opredijeliti za jednu od ove dvije opcije, vjerovatno bi se podijelili na umjereniji centar-desni blok (koji bi nastojao zadržati etničke prefikse) i centar-lijevi blok (koji bi zagovarao jačanje uloge građanina kao temelja ustavnog poretka).

Ove podjele još uvijek nisu vidljive u formalnom političkom prostoru, u bosanskohercegovačkoj političkoj areni ne postoje „jasno profilirane ideološke stranačke porodice“.

Zašto se bosanskohercegovački stranački sistem nije jasno profilirao u stabilne ideološke grupe stranačkih porodica na ideološkom kontinuumu lijevo-centar-desno? (Arnautović, 2019.)

Ipak, moguće je odrediti gdje je političar pozicioniran na kontinuumu lijevo-centar-desno na osnovu njegovog stava prema pitanju etnička vs. građanska koncepcija uređenja BiH.

Krajnje desno. Etnonacionalisti-separatisti se razlikuju u zavisnosti od etničkog, religijskog i političkog konteksta u kojem su odrasli, ali jedno im je zajedničko – uvjerenje da imaju misiju! Profesor Jerrold Post ističe da je snažan osjećaj misije često praćen spremnošću da se ciljevi ostvaruju bez obzira na posljedice, uključujući i patnju nedužnih civila. U tome ih može zaustaviti samo neko ko je jači od njih.

Nerealno je očekivati da će ovi ljudi lako odustati od ideje o odvojenoj državi u kojoj dominira jedna etnoreligijska zajednica. Suživot s drugim narodima samo je prelazna faza, stanica na putu do finalne destinacije, do vlastite države u kojoj bi „naši“ imali potpunu političku dominaciju.

Desno. Ako pitamo naše komšije koji se izjašnjavaju kao Bošnjaci/muslimani, Srbi/pravoslavci ili Hrvati/katolici u kakvoj zemlji žele da žive, većina će govoriti o mirnom i tolerantnom suživotu tri naroda i „ostalih“. Neće reći da žele građansku Bosnu i Hercegovinu, ma koliko im zagovornici građanskog modela države nastojali objasniti da bi to bilo pravednije i bolje rješenje za sve, jer u postojećem etnoteritorijalnom uređenju ni tri naroda nisu u potpunosti ravnopravna. Zašto pružaju otpor ideji građanske BiH?

Mnogi svoju etničku zajednicu nazivaju „naš narod“ i doživljavaju je kao proširenu porodicu. Ako sumnjaju da bi identiteti Bošnjak, Srbin i Hrvat bili potisnuti ili zamijenjeni bosanskim identitetom ili bi se istopili u nekakvoj nedefinisanoj „mješavini“ etničkih identiteta,

prirodno je da će pružati otpor. I sama pomisao na gubitak vlastitog identiteta može izazvati osjećaj nesigurnosti i straha.

Strah se dodatno pojačava ako narativ o građanskoj BiH doživljavaju kao masku iza koje se kriju interesi drugih koji bi da dominiraju. (*Mi ćemo se suprotstaviti bošnjačkoj unitarističkoj politici!*)

Takav strah je često opravdan, jer o građanskom uređenju govore i oni koji vjeruju da će zahvaljujući principu „jedan čovjek-jedan glas“ imati privilegije koje drugi nemaju ili će moći preglasavati druge etničke grupe zato što su brojniji.

Razumljiv je i strah od asimilacije. U kolektivnoj svijesti mnogih naroda duboko je urezano sjećanje kad su ih drugi narodi okupirali, a onda asimilirali, oduzeli im njihov etnički identitet i nametnuli svoj, pretvorili ih u robove i slugu. Ili ih protjerali (etničko čišćenje). Ili im kroz genocid izbrisali svaki trag.

Iz antropološke perspektive, genocid – kao sistematski zločin s namjerom uništenja ciljane socijalne grupacije – osim fizičke eliminacije njenih članova i uništenja njihove materijalne kulture, također podrazumijeva i brisanje cijele kozmologije lokalnih zajednica: njihovog metafizičkog poimanja svijeta, običaja, specifičnih kulturnih i vjerskih praksi, narodnih predaja, narječja, folklorne tradicije i cijele nematerijalne baštine. (Halilovich, *Prometej*, 2025.)

Strah za golu egzistenciju i strah od gubitka etnoreligijskog identiteta često se navode kao razlozi zbog kojih birači podržavaju političke lidere iz svojih etničkih zajednica. Iz njihove perspektive, zaštititi svoj narod osnovna je i najvažnija dužnost i svjetovnih i vjerskih lidera. Nestanu li lideri, nestat će i narodi! Pitanja poput diskriminatornih odredbi u Ustavu ili nedovoljnog angažmana etničkih lidera na integraciji Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju doživljavaju se kao manje prioriteta.

Ko su politički lideri za koje glasaju?

Politički akteri desnice u Bosni i Hercegovini nastoje očuvati postojeći društveni poredak i sadašnje odnose između tri najbrojnija naroda. Za razliku od liberala, koji teže ka novom i boljem, konzervativci ne žele promjene, nego žele zadržati ono što se u prošlosti pokazalo kao dobro i funkcionalno. Zato je *mindset* političara desničara u BiH (konzervativna, tradicionalna svijest) sličan *mindsetu* nekadašnjih kraljeva: cilj je konzervirati postojeći društveni poredak, a lični cilj im je održati se na vlasti što duže, po mogućnosti do kraja života.

Fokus im je na dinamici koja se odvija između tri etničke grupe, dok druge društvene i političke teme često ostaju u drugom planu. Krize i konflikti pomažu da se održi *status quo* – zato su njihova glavna polazišta: *moj narod ugrožen od drugog naroda*; položaj *mog naroda* nepovoljan u odnosu na druge narode.

*Proizvodnja permanentne etničke krize i stanja
ugroženosti je cilj etnopolitike u BiH
jer se tako održava status quo.*

Nermina Mujagić

Mali vodič kroz najčešće korištene floskule međunarodnjaka u BiH

„Hitno potrebne reforme“

Hitnost je očigledno relativan pojam, jer ove „hitne“ reforme čekaju još od Dejtona, i postale su sinonim za „nikad“. Ova fraza je kao podsjetnik na listi obaveza koji se prebacuje iz godine u godinu, nešto tipa „od ponedjeljka ću u teretanu“ ili „od sutra prestajem da pušim“. Te „hitne“ reforme su

kao Godot – svi ih čekamo, ali nikad ne dolaze.

„Nema mjesta za blokade.“

Ova fraza je vrhunac ironije. Govoriti o blokadama u zemlji gdje je politički sistem dizajniran kao lavirint pun mogućnosti za blokade, a svaka druga rečenica političara je najava nove blokade.

„Neophodan je dijalog.“

To je sastanak bez dnevnog reda, gdje svi pričaju, niko ne sluša, a zaključak je uvijek isti: potreban je nastavak dijaloga. Nakon svakog takvog sastanka slijedi izvještaj o tome kako je dijalog bio „konstruktivan“, bez ijednog opipljivog rezultata.

Dijalog je čarobna riječ koja zvuči kao rješenje, ali je zapravo izgovor za odlaganje, kupovanje vremena i simulaciju aktivnosti. (Trifunović, *TIP. ba*, 2025.)

Nije im u interesu da se mijenja Dejtonski ustav, niti ih zanima implementacija presuda Suda za ljudska prava.

Pregovori završili potpunim neuspjehom

Svjesna neophodnosti ustavne reforme, međunarodna zajednica je 2006. godine izvršila pritisak na domaće političare da stupe u pregovore s ciljem usvajanja izbornog sistema koji bi garantirao ista politička prava svim državljanima, bez obzira na njihovu etničku pripadnost, **ali su ti pregovori završili potpunim neuspjehom**. (Evropski sud za ljudska prava, *SEJDIĆ I FINCI protiv BOSNE I HERCEGOVINE*, 2009.)

Ukidanje diskriminacije zahtijeva promjenu Ustava i usvajanje izbornog sistema koji bi omogućio ista politička prava svim državljanima, bez obzira na njihovu etničku pripadnost, ali pregovori etničkih lidera po tom pitanju uvijek završe neuspjehom.

Partijske elite ne mogu, već dvadeset godina, da se dogovore ni o jednom bitnom pitanju funkcionisanja države i u svemu su suprotstavljene, a saglasnost mogu postići jedino oko podjele vlasti na principu podjele plijena. (Nešković, 2013.)

Centar. Na prelazu između tradicionalne i liberalne političke svijesti, u prostoru između desnog i lijevog političkog bloka, formirala se ideologija koja se naziva centrizam.

Centristi vjeruju da se do kompromisa i praktičnih rješenja za društvene izazove može doći kroz dijalog i pregovore između političkih aktera različitih ideoloških opredjeljenja i perspektiva.

Kako centristi u Bosni i Hercegovini promišljaju društveno-političko uređenje države? Njihova vizija je cjelovita Bosna i Hercegovina, država za sve njene građane. Zalažu se za sistem u kojem su zaštićena i individualna i kolektivna prava, pa građanski i etnonacionalni princip nisu u sukobu, nego u ravnoteži. Smatraju da je moguće prožimanje etničkog i građanskog principa (*Čovjek je i građanin države i pripadnik etničke nacije!*) Zalažu se za sekularnu državu, u kojoj se vjerska prava ostvaruju kroz vjerske institucije, a ne kroz državne.

Ipak, iako često koriste pojmove poput „građanin“ i „suverenitet“, centristi izražavaju skepsu prema „čistom“ građanskom modelu uređenja države. Razlog za to je strah od mogućeg potiskivanja etničkih identiteta Bošnjaka, Hrvata i Srba, a oni naglašavaju važnost očuvanja multikulturalizma.

Smatraju i da je ideja građanske BiH u određenoj mjeri kompromitovana. Kritički posmatraju činjenicu da građansko uređenje podržavaju i politički akteri s etnonacionalističkim agendama, koji zagovaraju „građansku“ državu jer je vide kao način za ostvarivanje većinske dominacije. Slične historijske analogije pronalaze i u iskustvima iz bivše Jugoslavije, gdje su se pojedini

etnonacionalni projekti pravdali idejom zajedništva, u nadi da će dominirati oni koji su najbrojniji.

Na pitanje kako bi riješili problem diskriminacije u Dejtonskom ustavu, neki centristi odgovaraju da diskriminatorne ustavne odredbe, kojima su nepripadnici konstitutivnih naroda lišeni svojih prava, bit će izbrisane tek kada političke elite postignu dogovor o reformi državnih institucija i dogovor o reformi teritorijalnog ustrojstva entiteta, *pazeći da se ne ugrozi mehanizam podjele vlasti među konstitutivnim narodima!* Citiraju Habermasa, koji je demokraciju definirao kao poredak koji osigurava okvir za artikuliranje različitih perspektiva i često ističu važnost dogovaranja, pravljenja kompromisa i pregovaranja – jer suprotstavljene strane se ne moraju voljeti, ali moraju komunicirati i razvijati makar minimalne oblike saradnje!

Čak i ako se suoče s gorkom činjenicom da etničke elite ne žele razvijati ni „minimalne oblike saradnje“ ako im to nije u interesu, centristi odbijaju da potonu u pesimizam. Smatraju da treba biti pragmatičan i ne gubiti nadu. Ideju o građanskoj BiH – i dubinsku transformaciju društva – treba odgoditi za neke kasnije povoljnije vremenske okvire, a sada se koncentrirati na ono što je trenutno izvodljivo u praksi.“

Kad se spomene tema etničko vs. građansko uređenje BiH, mnogi govore o „dubokom jazu između dvije strane u sukobu“. Objašnjavaju da je duboki jaz nastao zato što su zagovornici građanske opcije idealisti. Idealisti su zato što građansku državu predstavljaju kao idealan tip političke zajednice građana koji uživaju jednaka prava, neovisno o obilježjima poput etničkih, rasnih, vjerskih i drugih sličnih odrednica. To je lijepo, ali idealisti ne uviđaju da su zagovornici etničkog principa, koji im se žestoko suprotstavljaju, brojniji i moćniji.

Slažu se s tvrdnjama da neki članovi etničkih elita podsjećaju na konzervirani i zacementirani oblik starinskog društva, svaka primjesa savremenosti predstavlja za njih (za te „dinosauruse“) veliku opasnost i prijetnju za opstanak *njihovog* naroda. Ali, kažu, činjenica je da su etničke elite na vlasti! A na vlasti su zato što ih

narod već, evo, trideset godina, bira i dovodi na vlast. Prema tome, treba biti realista i prihvatiti situaciju takva kakva jeste, objašnjavaju centristi. Iako su etničke nacije relikat prošlosti, iako se treba boriti za uvođenje modernog građanskog nacionalnog identita, to se u BiH neće desiti u skorjoj budućnosti. Neće se desiti jer ljudi ne mogu preko noći razviti građansku svijest. To je naprosto naša politička realnost! Prema tome, ne preostaje nam ništa drugo do držati se okvira Dejtona i raditi na zbližavanju naših Srba, Hrvata i Bošnjaka. Time će se stvarati pozitivna energija koja će nas (prije ili kasnije) odvesti na put ka demokratskoj, multietničkoj, građanskoj BiH.

Lijevo. Za razliku od bosanskohercegovačkih tradicionalista, koji zagovaraju miran i prijateljski suživot različitih etnoreligijskih grupa, ali bez njihovog miješanja, i za razliku od centrista, koji nastoje pronaći kompromis između etničkog i građanskog principa, liberali se otvoreno zalažu za građanski model uređenja države.

Neki od njih priznaju da im je pozicija centrista nejasna. Ne razumiju kako neko može pokušavati pomiriti građansko i etničko, a riječ je o dvije potpuno različite političke paradigme. Objašnjavaju da je liberalna politika inkluzivna, pojam građanin obuhvata sve državljanke, bez obzira na njihovo etničko porijeklo. Građanski model automatski podrazumijeva zaštitu svih individualnih i kolektivnih prava, dok etničko uređenje ne uključuje sva građanska prava, nisu svi u svemu ravnopravni.

Liberali ulaze i u rasprave s tradicionalistima, ističući da Bosna i Hercegovina nije multinacionalna, već multietnička država. Bosanstvo ne negira etničke identitete Bošnjaka, Hrvata i Srba, ali naglašavaju da je država BiH više od prostog zbira tri naroda i „ostalih“.

Potkopavanje Bosne ili zašto neki žele bosanstvo ukaljati – po svaku cijenu!

Danas se govori o nacijama, državama članicama Organizacije ujedinjenih nacija (OUN).

Danas je beskorisna i netačna tzv. Kardeljeva definicija nacije kao etničkoreligijske zajednice; ona nas obmanjuje, zavlači, drži u etničko-religijskoj zatočenosti kojom upravljaju sveštenici i etnopolitičari.

Bosanski suverenisti znaju da je nacija politička zajednica slobodnih i ravnopravnih građana, državljana jedne države. U sociologiji, politologiji, antropologiji i pravnoj nauci danas je razvijen sasvim drugačiji koncept nacije: „političke zajednice slobodnih i ravnopravnih građana“.

Prigovor da bosanstvo poništava etničko-kulturne identitete Bošnjaka, Hrvata, Srba i drugih narodnih grupa u Bosni jeste suspektan, pogrešan i obmanjujući.

Bosanstvo je inkluzivno, humano, suverenističko, ono ne isključuje nikoga iz bosanske ukupnosti, cjelovitog bića Bosne, bosanske povijeno-kulturne i političke cjeline. Naspram toga, etnopolitika – bošnjačka, srpska ili hrvatska – odbacuje ideju bosanstva, a to onda znači i nacionalnost BiH. (Lavić, *Radiosarajevo.ba*, 2024.)

Kad ih pitaju kako doći do takve građanski uređene države, bosanskohercegovački liberali govore o važnosti razvijanja građanske svijesti, svijesti o modernom građanskom nacionalnom identitetu, pozivaju građane da se ujedine i da aktivno zahtijevaju svoja prava, i na tome se obično zaustave .

2. RAZLIČITE POLITIČKE KONCEPTUALIZACIJE – *Kojim putem dalje?*

Nakon trideset godina od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma postalo je jasno da se politički predstavnici tri naroda ne mogu dogovarati i sarađivati jer su im interesi suprotstavljeni.

Uspostavilo se da je odnos prema državi glavni kamen spoticanja.

Etničke elite imaju različite vizije zemlje u kakvoj žele živjeti, zbog toga povlače konopac u suprotnim pravcima. Krizne situacije koriste kao priliku da optuže druge dvije strane za kršenje Dejtonskog sporazuma. Najčešće optužbe koje se mogu čuti su: „Srbi pokušavaju izbrisati granice između Srbije i Republike Srpske, čime krše i Dejton i Ustav BiH“; „Bošnjaci tvrde da je Dejtonski sporazum zamišljen kao privremeno rješenje, a zapravo nameću svoju staru ideju – unitarna BiH“; „Hrvatima je izbor člana Predsjedništva BiH iz reda hrvatskog naroda sporno pitanje, pa traže izmjene Izbornog zakona jer, prema Dejtonu, član Predsjedništva iz reda Hrvata ne predstavlja isključivo Hrvate, a trebao bi!“. Tako Dejton ostaje jedna od najčešće korištenih političkih tema, naročito pred izbore. Služi za raspirivanje straha od druga dva naroda, a raspirivanje straha služi kao sredstvo za homogenizaciju biračkog tijela koja političke elite održava na vlasti.

Postoji i drugačija vizija države Bosne i Hercegovine. To je vizija ljudi koji tvrde da se ovakva kakva je sada, skrojena na etničkom principu, BiH ne može razvijati.

*Da bi se Bosna i Hercegovina mogla razvijati, koncept
etnoteritorijalnog uređenja BiH, uspostavljen u Lisabonu i
ozvaničen u Daytonu, mora biti odbačen.*

Zlatko Hadžidedić (2024.)

Ulazak u Evropsku uniju podstakao bi razvoj, nažalost, BiH ne može biti primljena u EU dok ne sprovede presude Evropskog suda za ljudska prava. Zašto su presude problem za EU integracije?

Presude Evropskog suda za ljudska prava (npr. Sejdić-Finci, Zornić, Pilav) traže da svi državljani Bosne i Hercegovine imaju ista politička prava. Trenutni ustav (nastao iz Dejtonskog mirovnog sporazuma) daje privilegovani položaj „konstitutivnim narodima“, što je u suprotnosti s evropskim standardima.

Uvođenje „građanskog ustava“ ne znači ukidanje kolektivnih prava, nego ukidanje diskriminacije. Drugim riječima: pomjeranje s etnički definisane vlasti ka modelu bližem liberalnoj demokratiji.

Zašto se to ne dešava? Problem nije pravni, nego politički, objašnjavaju eksperti. Evo razloga:

- Stranke koje crpe moć iz etničkog sistema nemaju interes da ga mijenjaju;
- Postoji duboko nepovjerenje među narodima;
- Svaka promjena ustava zahtijeva široki konsenzus (koji trenutno ne postoji).

Drugim riječima: postojeći sistem blokira sam sebe.

Hadžidedić za referendum: Za nas u BiH je sada pitanje biti ili ne biti

Kao uvodničar sesije Kruga 99 Hadžidedić je na online konferenciji za medije pojasnio da riječ „nacija“ u ostatku svijeta ne znači ono što znači u BiH. Nacija je nužno povezana s pojmom države. Nacija se sastoji od građana, a kod nas dolazi do zabune zbog toga.

Da bismo se uklopili u norme evropskog sistema, on smatra da BiH mora biti jedna država svih Bosanaca, da to mora biti ispoštovano ako će ta država da opstane. **Jedini način na koji se stanovništvo može izjasniti o tome je referendum – zaključio je profesor Hadžidedić.**

Ovo pitanje je presudno za nas u BiH, za demokratski preporod na konceptu građanskog političkog uređenja – naglasio je predsjednik Asocijacije intelektualaca Krug 99 Adil Kulenović. (*Faktor*, 2021.)

Da li je referendum rješenje? Ideja referenduma zvuči logično, ali u praksi:

- Ustav Bosne i Hercegovine ne predviđa jednostavan način da se referendumom promijeni državni ustav;
- Entiteti bi mogli blokirati ili ignorisati takav proces;
- Postoji opasnost od dodatne političke destabilizacije.

Tako postaje očigledno da referendum nije „shortcut“. Bez političkog dogovora teško je provediv.

Potrebna je politička promjena iznutra!

Zaključak: Problem je u tome što se sudaraju dva koncepta:

- stabilnost kroz etnički balans (Dejtonski model) – čuva mir, ali koči razvoj;
- ravnopravnost kroz građanski model – obećava napredak, ali izaziva strah kod dijela političkih aktera.

Šta je rješenje?

Najčešće se pominju tri opcije:

- A) Postepene reforme. (Parcijalne izmjene izbornog sistema; kompromisi koji djelimično provode presude; sporo približavanje EU).
- B) Međunarodni pritisak. (EU može pojačati uslovljavanje, ali bez domaće političke volje ima ograničen efekat.)
- C) Politička promjena iznutra. (Došli na vlast novi ljudi koji žele drugačiji model države.)

Logično se nameće zaključak da je politička promjena iznutra jedini način za dublju ustavnu transformaciju. Dejtonski ustav, a s njim i etnički poredak, moguće je promijeniti tek kad na vlast dođu borci za modernu demokratsku BiH i pitaju Bosance i Hercegovce u kakvoj državi žele da žive: *u državi u kojoj vlada etnokratija ili u modernoj građanski uređenoj državi u kojoj vlada liberalna demokratija (?)*

Ali kako će takvi ljudi doći na vlast?

Teško je predvidjeti budućnost Bosne i Hercegovine. Djeluje kao da je na raskrsnici, neodlučna, predomišlja se hoće li: **A)** ostati tu gdje jeste (*pat pozicija*), **B)** popucati po etničkim šavovima (*breakdown*) ili **C)** skočiti na narednu razvojnu stepenicu (*breakthrough*) i izrasti u funkcionalnu državu koja služi svim građanima, a ne samo nekim.

2.1. BiH će ostati u pat poziciji (?)

O (ne)mogućnosti sukoba i o budućnosti BiH

Sve što možemo očekivati je dodatno desetljeće hladnog rata, praćeno prevlašću mediokriteta, kriminalom i korupcijom, slabljenjem sekularnog i građanskog elementa u korist stalnog jačanja političke religioznosti i konzervativizma. Država će, dakle, formalno opstati, s manje ili više zajedničkih institucija, u to se kladim, ali ne vjerujem u zdravu budućnost društva u Bosni i Hercegovini. (Šarčević, 2023.)

Mnogi tvrde da je Dejtonskim mirovnim sporazumom Bosni i Hercegovini navučena ludačka košulja.

Kad razularenom pacijentu navuku ludačku košulju, spriječe ga da povređuje druge i sebe. Dejtonski sporazum slično je uradio državi BiH. Zahvaljujući ovom sporazumu zaraćene strane više ne ratuju,

konflikt je zamrznut i uspostavljen je mir, što je dobro, ali je razvoj onemogućen, a funkcionisanje državnih institucija uveliko otežano, što nije dobro.

BiH se nije raspala, niti su njeni dijelovi pripali nekoj od susjednih država, ali njeno unutrašnje uređenje je rekonstruirano tako da se ona danas ne može ni raspasti, ali ni integrisati.

Nermina Mujagić

Kome odgovara da BiH ostane u pat poziciji?

Mnogi kažu, *status quo* najviše odgovara tradicionalistima koji BiH vide kao tronarodnu državnu zajednicu i, da se njih pita, oni ništa ne bi mijenjali u sadašnjem društveno-političkom sistemu Bosne i Hercegovine. Tačno je da „tradicionalistima“ odgovara ovakav sistem, ali oni nisu jedini. *Status quo* u Bosni i Hercegovini opstaje jer je to presjek interesa političkih elita, institucionalne inercije i opreza međunarodne zajednice.

Ko zaista ima korist od *statusa quo*?

1. *Etnonacionalne političke elite (na svim stranama)* Stranke koje svoju moć grade na etničkom predstavljanju imaju najviše koristi od postojećeg sistema. Zašto? A) biračko tijelo se mobilizira kroz strah i kolektivni identitet; B) lakše je zadržati kontrolu nad „svojim“ dijelom vlasti; C) odgovornost za loše stanje se prebacuje na „druge“.
2. *Dio političkih struktura koje se deklarativno zalažu za promjene.* Paradoksalno, i neki akteri koji pričaju o reformama zapravo profitiraju od postojećeg stanja jer mogu stalno biti „opozicija sistemu“, izbjegavaju odgovornost za loše rezultate i politički opstaju bez stvarnih reformi.
3. *Administrativni aparat i interesne mreže.* Kompleksna struktura države (entiteti, kantoni, nivo države) znači: A) širok prostor

za zapošljavanje po političkoj liniji; B) teško je uvesti transparentnost; C) mnogo funkcija i pozicija.

Rekorderi po broju funkcija

BiH ima tri člana Predsjedništva BiH, ukupno 148 ministara na svim nivoima, 429 zastupnika koji su izabrani direktno na izborima i 123 delegata koji se indirektno biraju u Dom naroda Federacije BiH i Vijeće naroda RS. (Slobodna Bosna, 2023.)

4. *Međunarodni faktor* (djelimično). Iako Evropska unija i drugi traže reforme, u praksi često prioritet daju stabilnosti (izbjegavanju konflikta) nad dubokim promjenama. To obično znači tolerisanje sporog napretka.

Zaključak: *Status quo* ne opstaje zato što ga želi samo jedna grupa, nego zato što: 1) više različitih aktera ima različite razloge da ga ne mijenja; 2) nema dovoljno snažne, ujedinjene političke snage koja bi ga promijenila.

2.2. BiH će popucati po etničkim šavovima (?)

Skine li se „luđačka košulja“, postoji opasnost da se zamrznuti konflikt počne odmrzavati. Takav razvoj događaja mogao bi dovesti do pucanja i konačnog sloma države BiH (*breakdown*). Ako BiH popuca po etničkim šavovima, separatisti će zadovoljno trljati ruke.

Serwer o Dodiku: Šta je Trump dobio da bi učinio nešto što neće biti dobro za SAD?

Daniel Serwer, bivši američki diplomat, specijalni predstavnik Sjedinjenih Američkih Država i ugledni profesor John Hopkins Univerziteta objavio je novu analizu koja se tiče naše zemlje.

Serwer analizu otvara citirajući ambasadoricu Dorothy Shea, zamjenicu američkog predstavnika pri Ujedinjenim nacijama (UN): „Sada je vrijeme za lokalna rješenja, predvođena lokalnim akterima koji predstavljaju tri konstitutentna naroda Bosne i Hercegovine...”

– I ja mislim da rješenje treba biti lokalno, ali problem je u tome ko sjedi za stolom. „Predstavnici tri naroda“ je formula za stavljanje rješenja u ruke etničkih nacionalista. **Vođe glavnih etničkih nacionalističkih stranaka su spremne, ako se prepuste same sebi, da podijele Bosnu** – naglašava američki profesor. – Oni bi radije stvorili još dva „entiteta“ pored RS-a. Jedan bi bio hrvatski entitet, poznat tokom rata 1990-tih kao Herceg-Bosna. Drugi bi bio muslimanski entitet, za koji se tokom rata smatralo da je „Zeleni vrt“. Od toga do daljnjeg etničkog čišćenja i raspada države nije velika razdaljina. Intervencije 1990-tih su nastojale to izbjeći. Prvo stvaranjem hrvatsko-muslimanske Federacije, a kasnije i Dejtonskim sporazumom.

Bilo bi mnogo bolje kada bi Amerikanci shvatili grešku riskiranja raspada bosanske države. Trumpova administracija se hvali svojim transakcijskim vještinama, ali ovaj dogovor (s Dodikom) izgleda kao loš. Čime su uspjeli da Trumpa uvjere da učini nešto za što je tako malo vjerovatno da će proizvesti dobre rezultate za Sjedinjene Države? (*Radiosarajevo.ba*, 2025.)

Da bi separatističke politike uspješno ostvarile svoj cilj - razdvajanje od drugih naroda u BiH i pripajanje „državi matici“ - neophodno je pridobiti i „ljude iz svog naroda“ kojima nije do sukoba i ratovanja. Kako? Kontinuiranim izazivanjem straha od drugih. Ti

drugi se predstavljaju kao prijetnja našoj egzistencijalnoj sigurnosti, identitetu, religiji i tradicionalnim vrijednostima.

Još jedni „historijski izbori“

U Bosni i Hercegovini se održavaju još jedni historijski izbori na kojima se spašava država, odnosno narod, na kojima se odlučuje o biti ili ne biti. Bar tako kažu oni koji već tri decenije u rubriku zanimanje mogu pisati „spašavanje države“, odnosno „spašavanje naroda“. Uvijek i iznova, opet i opet, građanima naše zemlje, odnosno pripadnicima naših naroda, nude stare i prokušane priče o tome da je došlo sad ili nikada, da se ne smije odustati od utabanih i „provjerenih“ politika i od povjerenja svim tim strankama i klanovima koji – tako govore – znače ni manje ni više nego sam opstanak naroda i države.

Da bi uspjeli u toj misiji, nacionalisti svih boja i organizacija uspješno plaše svoj narod, igrajući na kartu triju temeljnih strahova u BiH. To su: nestanak države BiH (za Bošnjake), nestanak entiteta RS (za Srbe) i nestanak naroda (za Hrvate).

Tim strahovima se vješto manipulira, njih se podgrijava i oni uzrokuju to da ostajemo u pretpolitičkom društvu, u stanju u kojem ne prevladavaju argumentirane i racionalne, već prvenstveno emocionalno i iracionalno uvjetovane odluke.

SDA i esdeaovska ideologija u svojim brojnim varijantama, od klerikalnog do sekularnog ogranka, uspješno plaši Bošnjake Dodikom, Čovićem i drugim silama koje njima i državi BiH rade o glavi. Svakako, samo ponašanje Dodika i Čovića doprinosi razvijanju tog straha.

HDZ i hadezeovska ideologija uspješno plaše Hrvate Izetbegovićem, Komšićem i njima srodnim pojavama koje, po njihovom, rade na političkoj eliminaciji Hrvata u BiH, njihovom sistemskom majoriziranju i „dekonstruiranju“. Isti obrazac vrijedi i za nosioce srpske politike u BiH. I tako sve u krug. (Šarčević, 2023.)

Igranje na kartu straha radi ostvarivanja političkih ciljeva jedna je od najefikasnijih tehnika masovne manipulacije. Dobro je poznata svima koji su proučavali sociologiju i socijalnu psihologiju.

KAKO JE KARADŽIĆ POSTAO ARHITEKTA GENOCIDA?

Kako je Karadžić uspio naoružati toliki broj normalnih ljudi – ljudi koji nisu ni psihopate ni njegovi psihotični pacijenti, a uz to ih i zaštititi od osjećaja krivice i straha od kazne?

Svako ko je pročitao udžbenik *Uvod u vojnu psihologiju* zna za dvije jednostavne tehnike masovne manipulacije: 1) igranje na kartu straha i 2) zadovoljavanje potrebe za osvetom. U knjizi *My War Criminal: Personal Encounters with an Architect of Genocide* Jessica Stern piše:

Kako susjedi počnu ubijati susjede? – pitala sam ga.

Odgovor je strah, on (Karadžić) reče.

Raspirivanje straha je moćno oružje. Susjedi će se okrenuti jedni protiv drugih.

„Prava moć je strah.“ Kao što Karadžić reče, onaj ko se boji da će biti ubijen može da ubija.

Ratovi u Jugoslaviji nisu počeli s masakrima. Počeli su tako što je neko izazivao strah.

U svom svjedočenju pred ICTY Miroslav Deronjić, civilni administrator Srebrenice koji je direktno izvještavao Karadžića, objasnio je kako su volonteri u paravojnim jedinicama namjerno stvarali „atmosfera straha“ među Bošnjacima i Srbima. Pričao je kako bi paramilitarci „jurili okolo po gradu u svojim automobilima, išli u muslimanska naselja, u srpsko susjedstvo, upalili bi sirene, pucali u zrak, i tako stvarali atmosferu u kojoj su se Srbi, a naročito Muslimani, osjećali vrlo uplašeni. Bila je to loša sredina za sve stanovnike.

Srbi su bili uplašeni, a mogu zamisliti kako su se Muslimani osjećali. Bilo je mnogo panike i straha među stanovništvom, a sve je to bilo namjerno izazvano“.

Dobrica Ćosić i Karadžić su uhvaćeni kako raspravljaju o važnosti širenja strah, naročito među Srbima.

Lideri igraju važnu ulogu u izazivanju, kao i jačanju etničkih strahova. Oni će često pretjerivati u opisima prijetnji „našoj grupi“ – bez obzira da li je ta grupa cijela nacija ili samo jedna etnička grupa u okviru države – i onda tvrditi da imaju rješenje za prijetnju.

Igranje na kartu straha je taktika koja se koristi već hiljadama godina kako bi se ostvario neki politički cilj.
 Najefikasnija je tehnika masovne manipulacije.

Kao psihijatar, ja vam mogu reći da veliki dio onog što se dešava u umu nema nikakve veze s realnim događajima.

Cijela psihijatrija se vrti oko irealnog, oko iluzija i prevare.

– **Radovan Karadžić** –

(u knjizi Jessica Stern *My War Criminal: Personal Encounters with an Architect of Genocide*)

Kako ta tehnika radi? Znaš da ćeš izazvati javnu reakciju ako otvoreno predložiš rat, protjeraš ljude s teritorije na koju pretenduješ, centraliziraš vlast, ukineš građanske slobode ili ugroziš ljudska prava. Zato o takvim stvarima ne govoriš otvoreno, nego kreiraš problem koji će izazvati strah, egzistencijalni strah, strah od gubitka privilegija ili statusa, i slično. Problem moraš prikazati kao realnu prijetnju („Muslimani žele islamsku državu, imamo dokaze za to!“). To ponavljaš i postepeno pojačavaš strah u narodu („Ako se Srbi ne budu branili, islamski ekstremisti će ih istrijebiti!“) te tako ohrabriš ljude da zahtijevaju da se nešto hitno učini kako bi se opasnost otklonila. Onda ponudiš rješenje za problem koji si napravio. Stern piše:

„Ljudima je bilo potrebno moje vodstvo jer su se bojali“,
 rekao mi je Karadžić.

„Čekali smo trenutak da i zadnji Srbin postane
 uplašen – ne našim akcijama,
 nego zbog naše neaktivnosti.“

Karadžić je sam objasnio kako se iznenada našao u poziciji lidera Srpske demokratske stranke. Na čelo stranke ga je izbacila jednostavna rečenica: „Srbi, uprkos svim progonima, pokoljima, pritiscima i stradanjima, još uvijek postojite i smijete da budete Srbi”, rekao je novinaru koji ga je intervjuisao. Govorio je Srbima na način na koji članovi identitetskog pokreta govore o ugroženosti bijele rase (eng. identitarians; desničarski pokret koji se protivi muslimanskim migrantima, tvrdeći da oni ugrožavaju evropski identitet).

Kako napraviš problem? Počneš s programiranjem percepcije „neprijatelja“. Vojna psihologija 101, lekcija 1: Dehumanizacija je propagandna tehnika kojom se promoviše određena ideja o neprijatelju. Prvo definiši neprijatelja kao realnu prijetnju tvom narodu. Daj mu zastrašujuće ime. Ko su tvoji neprijatelji? Nevini civili u Bosni i Hercegovini? Ne! Tvoji neprijatelji su „Turci“! Opiši ih kao opasne i prebaci na njih svu odgovornost za ono što im radiš. Da bi podstaknuo svoje ljude na borbu, moraš ih zaštititi od osjećaja krivice i straha od kazne zbog zločina koji će počiniti: etničko čišćenje, koncentracioni logori, logori za silovanje žena, granatiranje i masakri civila u gradovima, itd. Zaštitit ćeš ih od krivice – a naročito od straha od kazne! – ako ih oslobodiš osjećaja lične odgovornosti za ono što rade. Konstantno ih bombarduj tvrdnjama da je neprijatelj odgovoran za rat, da je moralno ispravno to što rade jer se oni samo brane, i navodi primjere o zlodjelima koje neprijatelj čini. Ilustruj horor pričama. Horor priče moraju zvučati uvjerljivo i tačno! Izbaci iz njih sve što ti ne ide u prilog. Jer tvoji ljudi se moraju osjećati žrtvama, žrtvama koje imaju pravo na osvetu!

Evo šta je Stern naučila o tome:

Ovo je recept koji me je Karadžić naučio. Podsjeti slušaoca na prestupe, ili, još bolje, na zločine koje je neprijatelj počinio u prošlosti.

Ljudi moraju osjećati: mi smo žrtve, vi ste napadači. Moji ljudi, moja kultura, moje vrijednosti su u opasnosti.

Imamo puno pravo da branimo svoj narod. Ovo je samoodbrana, ne napad!

Vojne ciljeve, etničko čišćenje i masakre moraš opravdati vlastitom narodu! Zato uvijek tvrdi da to radiš kako bi odbranio svoju vojsku ili narod, a napade na „neprijatelja“ prikaži kao opravdanu kaznu ili odmazdu za zlodjela koja je počinio, bez obzira da li su zlodjela stvarna ili izmišljena, nedavna ili davna. Stern nastavlja:

11. jula 1995., jedinice vojske bosanskih Srba, pod komandom generala Ratka Mladića, zaposjele su grad Srebrenica. Mladić je objavio da „predaje taj grad srpskom narodu kao poklon“ i da je „došlo vrijeme da se osvete Turcima u regionu“, misleći na 1804. godinu kad su osmanski vladari ugušili ustanak srpskih pobunjenika.

Moraš se također pobrinuti da neutralni ostanu neutralni kako ti se ne bi mijesali u posao ili štitili tvoje „neprijatelje“.

U periodu kad su zapadne vlade oklijevale da intervenišu u jugoslovenskim ratovima, u modi su bile tvrdnje da su istorijski animoziteti, uključujući i bitku na Kosovu iz 1389., bili odgovorni za rat.

I sa zapadnim zemljama igray na kartu straha. Ubijedi ih da je islamski ekstremizam u Bosni i Hercegovini realna prijetnja, a ne tek puka racionalizacija za zločinački rat koji vodiš. Tako će tvoj „strah“ pojačati njihov, pa će se staviti na tvoju stranu ili tvrditi da je taj rat rezultat starih etničkih konflikata i da oni tu ništa ne mogu učiniti osim da budu medijatori „u sukobu zaraćenih strana“. Kad god razgovaraju ili pregovaraju s tobom, ili kad te intervjuišu da bi napisali knjigu o tebi, vrti se oko najvažnije teme i naglašavaj svoju najvažniju poentu: bosansko-muslimansko rukovodstvo htjelo je da nametne islamsku državu, a tvoja sveta dužnost bila je da zaštitiš srpski narod. Oni će onda željeti „da sagledaju situaciju i iz tvog ugla“ i zaključiti: ima istine u tome! To će pomoći i drugim vođama „tvog naroda“ da nastave negirati ratne zločine i genocid i pokušaju dovršiti ono što si započeo.

Sad bolje razumijemo kako je Karadžić uspio nagovoriti normalne ljude da ubijaju komšije. Nije on jedini. Pojavit će se novi likovi koji će igrati na istu poznatu kartu straha i zaštite interesa našeg naroda. Takve ideologije su kao opasni virusi: nevjerovatno brzo se šire i dok god ne znamo kako utiču na masovnu svijest ljudi, ne znamo ni kako da se zaštitimo od njih. (Nović, *Tačno.net*, 2020.)

2.3. BiH će napraviti razvojni skok i izrasti u građansku državu (?)

Krizne situacije i sukobi mogu djelovati i kao podsticaj za proboj na viši razvojni stadij (*breakthrough*). Često upravo kroz krize, konflikte i savladavanje prepreka pravimo najznačajnije razvojne iskorake. Drugim riječima: ono što nas nije slomilo, može nas ojačati.

Prelazak na viši razvojni stadij podrazumijeva prelazak iz jednog stanja bivanja u drugo. BiH bi napravila takav iskorak kada bi prešla iz poretka u kojem dominira etnos u liberalno-demokratski poredak u kojem dominira demos.

Vladavina u različitim sistemima

Monarhija

U klasičnoj monarhiji vlast je u rukama vladara. To znači da većina podanika nema politička prava (iako danas postoje i ustavne monarhije gdje građani imaju sva prava).

Etnokratski / konsocijacijski sistem

Model koji postoji u Bosni i Hercegovini nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma:

- političko predstavljanje je u vezi s etničkom pripadnošću;
- „narodi“ su ključni politički subjekti;
- elite govore u ime kolektiva;

Radi se o kombinaciji podjele vlasti između grupa (konsocijacija) i etničkog predstavljanja.

Liberalna demokratija

- vlast formalno pripada građanima;
- svi imaju jednako biračko pravo (aktivno i pasivno);
- politički legitimitet dolazi iz individualnih glasova, ne iz kolektivnog identiteta.

Etnos i demos

U državama s etnokratskim društveno-političkim poretom vlada etnička elita; oni su predstavnici naroda (*etnosa*).

Pojam *demos* dolazi iz antičke Grčke i označava političku zajednicu građana.

Demos = politički narod, ne samo skup ljudi koji žive na teritoriji.

Pojam *demos* se obično asocira sa skupinom ravnopravnih građana koji imaju ista biračka prava.

U državama s liberalno-demokratskim poretom vladaju u svemu ravnopravni građani-državljeni. Građanin (engl. *citizen*) nije isto što i stanovnik države (engl. *resident*).

Građani vladaju tako što imaju pasivno i aktivno biračko pravo, pa mogu odlučivati ko će biti njihov predstavnik u vladi, a mogu i biti izabrani za političke funkcije na svim nivoima vlasti.

U Bosni i Hercegovini sudaraju se dva principa: demos (građani kao pojedinci) i etnos (narodi kao kolektivi). Prvi polazi od ravnopravnosti svih građana, drugi naglašava zaštitu kolektivnih identiteta.

Kako BiH može postati država ravnopravnih građana? Otvorili smo stotinu linkova s tekstovima o ovoj temi, u većini njih se ističe da BiH treba biti građanski uređena država, ali se ne nudi konkretan odgovor na pitanje kojim putem doći do tog cilja – rugaju se cinici.

Zaista, narativ o građanskoj državi često ostaje na nivou puke želje, bez razrađenog operativnog plana. Tome doprinosi i duboko ukorijenjena zabluda da se „prvo mora stvoriti nacija“. Međutim, historijska iskustva pokazuju da to nije nužno tačno. U mnogim državama, poput Francuske ili Sjedinjenih Američkih Država, nacija nije prethodila državi, već se postepeno oblikovala kroz razvoj institucija.

Drugim riječima: građanska država ne čeka da se pojavi građanska državljanska nacija (demos).

Stvorili smo Italiju, sada moramo stvoriti Talijane!

Ni talijanska nacija nije starija od oko stoljeća i pol. Znamenita je izjava talijanskog intelektualca i političara Massima d'Azeglija izrečena poslije stvaranja (ujedinjenja) Italije 1861. godine: „Stvorili smo Italiju; sada moramo stvoriti Talijane“. (Šarčević, 2023.)

Ipak, mnogi lijevičari vjeruju da je jačanje nacionalnog (bosanskog) identiteta preduslov za izgradnju građanske Bosne i Hercegovine. Zato

ističu važnost edukacije i podizanja svijesti o štetnosti etnopolitike i „političkih elita naviknutih da čuvaju svoje etničke ograde“, kako to slikovito opisuje Dino Mustafić. (Mustafić, 2025.) Nadaju se da će se uvođenjem građanskog uređenja država izvući iz blata beskrajnih blokada, korupcije i pljačke javnog novca i ponavljaju tezu da BiH ne može postati stabilna i funkcionalna građanska država ako ne bude konstruisana kao država koja ima vlastitu naciju. Objašnjavaju da se termin „državljska politička nacija“ odnosi na oblik zajednice u kojoj je osnov političkog identiteta državljanstvo, a ne etnička pripadnost. Ideja „državljske političke nacije“ podrazumijeva da svi državljani BiH čine jednu političku naciju i da politička prava ne zavise od etničkog izjašnjavanja. To ne znači ukidanje etničkih identiteta, nego njihovo razdvajanje od političkog odlučivanja.

Ali šta treba da se desi pa da Bosna i Hercegovina dobije svoju državljsku naciju?

Iluzorno je očekivati da se kolektivni identitet (bilo etnički, bilo nacionalni, odnosno državljski) može usvoji voljom ili promijeniti dekretom – nekom političkom odlukom o uvođenju određene nacije (francuske, talijanske, bosanske). Takvi identiteti ne nastaju administrativnim putem, nego se formiraju sporo, kroz iskustva s institucijama i kroz dugotrajan proces prilagođavanja društvenom i političkom sistemu u kojem ljudi žive. Evo primjer:

- ako sistem nagrađuje etničko glasanje → ljudi glasaju etnički;
- ako sistem nagrađuje programe i ekonomske politike → ljudi glasaju racionalnije.

Drugim riječima, institucije (uređene ustavom, izbornim zakonima i drugim pravilnicima) oblikuju političko ponašanje, a to iskustvo s vremenom oblikuje identitet.

Kako to izgleda u praksi u Bosni i Hercegovini?

- politička prava su u značajnoj mjeri povezana s etničkom pripadnošću;
- kandidature i javne funkcije često su etnički definisane;

- politička konkurencija odvija se prvenstveno između etničkih grupa.

Rezultat je da sistem kontinuirano proizvodi i učvršćuje „etnički način političkog razmišljanja“. Zato prvi korak u izgradnji demosa podrazumijeva promjenu institucija u pravcu sistema koji građane tretira kao pojedince, a ne prvenstveno kao pripadnike kolektiva. To znači dosljednu primjenu principa jednakosti pred zakonom, bez obzira na etničku, vjersku ili drugu pripadnost.

Institucije moraju postati neutralne, funkcionalne i sposobne da štite prava svakog građanina.

U takvom okviru, ključne promjene bi bile:

- glas svakog građanina ima jednaku težinu;
- izborni uspjeh zavisi od šire društvene podrške, a ne samo od „vlastite“ etničke baze.

Posljedice takvih institucionalnih promjena bile bi vidljive i u ponašanju političkih aktera i birača.

Političari bi morali:

- obraćati se širem biračkom tijelu;
- nuditi teme koje prelaze etničke podjele (ekonomija, standard, zdravlje, obrazovanje).

Birači bi, s druge strane, postepeno počeli:

- glasati izvan uskih etničkih okvira;
- vrednovati programe i rezultate, a ne samo identitetsku pripadnost kandidata.

Zaključak: Bosna i Hercegovina neće dobiti svoju državljansku naciju kroz uvjeravanja i parole „Svi smo mi Bosanci“, nego kroz svakodnevnu praksu:

- etnički prefiksi ne bi bili naglašeni, pa bi ljudi sve više prepoznavali zajedničke interese;

- institucije bi ih tretirale kao ravnopravne, što bi jačalo osjećaj zajedničkog političkog pripadanja.

Vremenom bi se formirao dodatni sloj identiteta. etnički identiteti ne bi nestali, ali bi im se pridružio politički identitet građanina. Upravo taj sloj čini ono što nazivamo *demos*.

Centristički pristup, koji insistira na pravljenju kompromisa ili na dogovaranju i pregovaranju etničkih lidera, u postojećim političkim okolnostima pokazuje se nedovoljnim. Više je nego očigledno da, s aktuelnim političkim akterima koji nisu u stanju postići konsenzus oko pitanja od opšteg interesa, Bosna i Hercegovina teško može evoluirati u funkcionalnu, građansku i evropsku državu.

S druge strane, ljevičarske perspektive stavljaju u fokus građane, naglašavajući važnost edukacije, podizanja svijesti i političkog „buđenja“. („Postat ćemo građanska država kad se probudi 3,2 miliona Bosanaca i Hercegovaca i shvate da su oni, građani, nosioci suvereniteta, a ne ‘tri naroda i ostali’“.)

Prema tom shvatanju, građanska država će nastati onda kada građani shvate da su oni nosioci suvereniteta (a ne „tri naroda i ostali“). Takav pristup precjenjuje moć edukacije i „podizanja svijesti“, a potcjenjuje ulogu institucionalnog okvira.

Bosna i Hercegovina može napraviti stvarni razvojni skok („proboj“) tek kada uspostavi institucije koje „nagrađuju“ građansko, a ne etničko političko ponašanje. A to znači uvođenje građanskog modela uređenja države. Za uvođenje građanskog modela potrebna je politička većina koja takvu promjenu može iznijeti. To podrazumijeva postojanje političke snage – šire koalicije – sposobne da dobije izbore na platformi koja jasno poručuje: „Predstavljamo sve građane.“ Naravno, ta koalicija mora imati jasnu viziju građanskog modela države, ali ne nastupa radikalno („Ne ukidamo identitete, nego diskriminaciju“). Fokus je na zajedničkim, socijalno-ekonomskim problemima, na životnom standardu, ekonomiji i kvalitetu javnih usluga. Samo tako mogu uvjeriti dovoljan broj ljudi – i zadobiti povjerenje i birača koji trenutno glasaju po etničkoj liniji – da ovom promjenom poretka ništa ne gube, nego dobijaju.

Formiranje ove političke alternative nužno će voditi u politički sukob.

Razlog je postojanje dvije suštinski različite vizije države:

- A. *Etnički / konsocijacijski model*, zasnovan na Dejtonskom mirovnom sporazumu – u kojem su narodi (*etnos*) temelj političkog sistema, a kolektivna prava, odnosno zaštita etničkog identiteta, centralni princip;
- B. *Građanski / liberalni model* – u kojem je pojedinac osnov političkog poretka, svi građani imaju jednaka prava, a država funkcioniše kao politička zajednica građana (*demos*).

U tom sukobu jedna strana insistira na „zaštiti naroda“, dok druga nudi model ravnopravnosti svih građana kroz demokratske institucije. Ishod tog sukoba određuju birači – na izborima.

3. KONTROVERZE POLITIČKOG SISTEMA BiH (etnos vs. demos)

Poznata je uzrečica da demokratija vlada u onim društvenim zajednicama u kojima ima mjesta za sve, a tiranija u onim u kojima ima mjesta samo za neke.

Naprimjer, u Afganistanu vlada tiranija. Politika talibana ima izrazito ultrakonzervativan karakter: žene treba da ostanu u kući, moraju biti podređene muškarcima i uskraćeno im je pravo na obrazovanje. U takvom poretku nema više mjesta za žene koje žele biti doktorice.

Politolozi govore i o fenomenu zvanom tiranija većine. Upozoravaju da se u državama s takozvanom iliberalnom demokratijom vlast često poziva na većinsku volju kako bi ograničila ili ukinula prava manjina i onih koji zagovaraju drugačiji sistem vrijednosti: *Mi smo došli na vlast većinom glasova! Zato nema ništa pogrešno što ćemo ukinuti prava žena na abortus i prava gejeva – jer se to ne uklapa u naš sistem vrijednosti.* Drugim riječima, demokratski legitimitet koristi se kao opravdanje za nametanje jednog svjetonazora svim članovima društva.

Iliberalna demokratija

Iliberalna demokratija (engl. *illiberal democracy*) – termin je kojim se opisuje društveni sistem u kojem formalno postoje demokratske institucije, ali one ne funkcionišu onako kao su zamišljene.

Za razliku od klasične diktature, u sistemu iliberalne demokratije održavaju se izbori, dozvoljene su demonstracije protiv vlasti, i sl. Međutim, vlastodršci imaju kontrolu nad izbornim procesom i vrlo ih je teško svrgnuti s vlasti.

Kao primjer države u kojoj je uspostavljen sistem iliberalne demokratije često se navodi Rusija i Mađarska, nakon dolaska na vlast stranke Fides predvođene Orbanom.

Budućnost suvremenih društava: Iliberalne demokracije ili liberalne autokracije?

Iliberalna demokracija najčešći je tip defektne demokracije.

Postoje demokratske institucije koje se koriste kao glavni kanal za dolazak na vlast, no u kojemu je politički proces organiziran tako da favorizira one koji obnašaju vlast. U tim poredcima održavaju se izbori koji su kompetitivni ali nisu do kraja poštteni, jer oni koji obnašaju vlast, manipulacijama sebi stvaraju prednost i dovode u pitanje pravičnost političkog natjecanja.

Izbori se održavaju redovito te postoje mogućnosti da opozicija na njima pobijedi, no političko natjecanje organizirano je tako da daje veće šanse onima koji su na vlasti.

Pravičnost političkog natjecanja najčešće je ugrožena nejednakim pristupom finansijskim resursima, te pristrasnošću medijskog i pravosudnog sustava koji su izrazito naklonjeni političkim akterima na vlasti.

Mješavina demokracije i autoritarnosti različita je od zemlje do zemlje, no sve iliberalne demokracije imaju problem s prevelikim opsegom djelovanja **vlasti koja to postupanje legitimira pozivanjem na većinsku volju.** (Šalaj, *Političke perspektive*, 2024.)

U Islamskoj Republici Iran zaštićena su prava i vrijednosti formirane unutar tradicionalnog svjetonazora. Ali prava i vrijednosti onih s liberalnim pogledom na svijet su ograničena. Naprimjer, sve žene dužne su nositi hidžab, bez obzira na to žele li ga nositi ili ne.

U liberalnim društvima poštuje se pravo na vjeroispovijest i sloboda izbora – žena ima pravo da nosi hidžab i ima pravo da ga ne nosi.

To je razumljivo, jer liberalni svjetonazor formira se na višem razvojnem stadiju u odnosu na tradicionalni. I kao što školski

program za peti razred podrazumijeva znanja iz četvrtog, tako i svaki naredni stadij u evoluciji kolektivne svijesti uključuje vrijednosti s prethodnog, ali ih i nadilazi.

3.1. Kakav je politički sistem u BiH?

Je li Bosna i Hercegovina *multietnička* država – u kojoj narodi već vijekovima žive zajedno – ili je *multinacionalna* država – koju su formirale različite nacije, pa te nacije polažu pravo na samoodređenje, odnosno otcjepljenje?

Kakva je demokratija u BiH? Liberalna, iliberalna ili neka treća?

Postoji li i u Bosni i Hercegovini fenomen tiranije većine nad manjinom?

Demokratski princip podrazumijeva političku ravnopravnost svih građana, odnosno državljana.

Zato u demokratskim sistemima važi pravilo „jedan državljanin – jedan glas“. Birači odlučuju ko će doći na vlast, što podrazumijeva određeni stepen podudarnosti između stavova birača i onih koji vladaju.

Međutim, demokratija nije jedinstven model. Jedan od tih modela je konsocijalna (ili konsocijacijska) demokratija.

Konsocijalna demokratija

Konsocijalna demokratija zasniva se na četiri glavna principa:

- 1) *Velika koalicija*. (U BiH tu koaliciju čine predstavnici etničkih grupa.)
- 2) *Pravo veta*. (Veto služi da se zaštite interesi grupe (*mog naroda*) i da se ukloni strah od asimilacije ili dominacije drugih grupa (etničkih zajednica.)

- 3) *Proporcionalna zastupljenost (kako bi se osigurala ravnopravnost.)*
- 4) *Visok stepen autonomije grupa; decentralizacija. (Lijphart, 1992.)*

PROBLEMI KONSOCIJALNE DEMOKRATIJE

Tiranija manjine nad većinom – kroz zloupotrebu veta

Ako kod autonomnih segmenata nema želje za očuvanjem celine, onda se pojavljuje sledeći veliki problem funkcionisanja konsocijalne demokratije a to je zloupotreba veta. Kod ovakve pojave zapravo dolazi do preterane upotrebe veta (čak i kod manjih nevažnih pitanja, ali koja mogu biti u podeljenim društvima podignuta na nivo najveće važnosti) i do zastoja u dogovaranju elita, a što dalje vodi u blokadu rada svih državnih institucija i uvod u nestabilnost. Dakle, zaključak je da **veto može biti veliki problem, čak do te mere da može u jednom podeljenom društvu stvoriti tiraniju manjine nad većinom**, što uvodi to podeljeno društvo u nestabilnost. (Ilić, 2005.)

U literaturi se ističe da konsocijalna demokratija, zbog prekomjerne upotrebe veta – čak i kod pitanja od marginalnog značaja, koja se mogu podići do najvišeg nivoa važnosti – generira uslove za pojavu „tiranije manjine nad većinom“.

Konsocijacija kao mit – zašto BiH nije država „legitimnog predstavljanja“

Bosna i Hercegovina se već decenijama opisuje kao „**konsocijacijska** demokratija“. Taj se pojam koristi gotovo rutinski: u akademskim analizama, međunarodnim izvještajima i domaćim političkim raspravama, kao da je riječ o samorazumljivoj činjenici. Međutim, ni teorija konsocijacije, ni ustavni poredak uspostavljen Dejtonskim mirovnim sporazumom, a ponajmanje historijski principi ZAVNOBiH-a, ne potvrđuju takvu tvrdnju.

Šta konsocijacija zaista jeste: Lijphartov model vladavine elita

Konsocijacijska demokratija, kako ju je teorijski formulirao Arend Lijphart, prije svega nije opšti naziv za multietničke države. Riječ je o vrlo preciznom institucionalnom modelu, namijenjenom duboko podijeljenim društvima, u kojem **političku vlast ne ostvaruju građani neposredno, nego etničke, vjerske ili jezičke elite putem međusobnog dogovora.**

U tom modelu, društvo je podijeljeno na segmente koji djeluju kao politički subjekti. Svaki segment ima „svoje“ predstavnike, a legitimitet vlasti proizlazi iz činjenice da su te elite priznate kao autentični glas svojih kolektiva. Izbori u klasičnom smislu gube presudnu ulogu; ključni mehanizam postaje konsenzus elita, uz pravo veta i proporcionalnu raspodjelu moći.

Konsocijacija ne zahtijeva teritoriju. Politička stabilnost postiže se isključivo institucionalnim dogovorom elita, a ne razgraničenjem prostora. Dakle, nikakva etnoteritorijalizacija se ne podrazumijeva i ne zahtijeva.

Dejtonski ustav

Dejtonski ustav Bosne i Hercegovine polazi od potpuno drugačije pretpostavke. Njegova temeljna logika nije segmentacijska, nego teritorijalna. Politička reprezentacija ne proizlazi iz etničke pripadnosti, nego iz administrativno definiranih teritorijalnih jedinica – entiteta. **Ustav BiH ne poznaje etničke kolektive kao nosioce političke vlasti. On ne propisuje da etničke grupe biraju „svoje“ predstavnike,** nego da se određeni organi biraju s određenih teritorija, glasovima svih građana koji na tim teritorijama žive.

Najjasniji dokaz ove razlike jeste način izbora Predsjedništva Bosne i Hercegovine. **Iako se u političkom i medijskom govoru uporno govori o „srpskom“, „hrvatskom“ ili „bošnjačkom“ članu Predsjedništva, takve kategorije ne postoje u Ustavu.** Ustav jasno propisuje: jedan član Predsjedništva iz reda srpskog naroda bira se s teritorije Republike Srpske, a dva člana Predsjedništva, iz reda bošnjačkog i hrvatskog

naroda, biraju se s teritorije Federacije Bosne i Hercegovine – direktnim izborom, glasovima birača s tih teritorija, bez obzira na njihovu etničku pripadnost.

Princip **direktnog izbora** – direktnim glasanjem birača s date teritorije, u potpunoj je suprotnosti s **konsocijacijskim modelom**, koji podrazumijeva princip **indirektnog izbora** – biranjem predstavnika etničkih elita unutar samih tih elita.

To znači da **član Predsjedništva ustavno nije predstavnik etničke grupe**, jer nije biran indirektno, unutar njene etničke elite, nego predstavnik birača – bez obzira na njihovu etničku pripadnost – unutar date teritorijalne izborne jedinice. Upravo tu se **ruši cijela konstrukcija „legitimnog predstavljanja“**. (Lavić, Hadžidedić, *Radiosarajevo.ba*, 2025.)

3.2. Može li se promijeniti politički sistem u BiH?

Društveno-politički sistem svake države određen je njenim ustavom. Često se dešava da politički akteri na vlasti mijenjaju ustav kako bi ga prilagodili vlastitim svjetonazorima. A kad se promijeni ustav, promijeni se i način na koji stanovnici te države žive.

*...jer, kako neki teoretičari prava i države kažu,
ustavno pravo je ono kako mi živimo.*

Ferid Otajagić (2024.)

Uvođenjem takozvanog Dejtonskog ustava osigurana je ravnopravnost tri najbrojnija naroda u Bosni i Hercegovini, ali ne i ravnopravnost svih građana. Razlog tome je što subjekt političkog predstavljanja nije građanstvo (*citizenship*), shvaćeno kao zajednica ravnopravnih državljana, već etnička pripadnost.

Nerazumijevanje pojma konstitutivnosti naroda:

Prepreka razvoju građanske BiH

Moramo biti svjesni da pravo na učestvovanje u vlasti, u principu, mogu uživati samo pojedinci u svojstvu građanina, a ne u svojstvu pripadnika određene grupe.

Mi dajemo ekskluzivno pravo narodima da vladaju i postepeno se udaljavamo od već davno utvrđene evropske, demokratske građanske tradicije. (Ademović, 2026.)

Tako Ustav onemogućava državljaninu BiH da bude član Predsjedništva ako se ne izjašnjava kao pripadnik jedne od tri etničke grupe. Time se dovodi u pitanje temeljni princip liberalno-demokratskog poretka.

Liberalna demokratija

Građanin je elementarna čestica onog političko-pravnog tijela koje je zbiljski supstrat liberalne, predstavničke demokracije. Liberalna demokracija počiva na tom i takvom građaninu, onom kojega zakon definira kao posjednika (jednakih) prava, i kao takva jeste vladavina naroda kao demosa – skupa ravnopravnih građana državljana.

Po Ustavu (čl. I/2) Bosna i Hercegovina je demokratska država. Međutim, ustavni subjekt političkog predstavljanja u Bosni i Hercegovini nije demos nego etnos (preambula Ustava, st. 10.), kolektiv kojega čine pojedinci posve određenih (etničkih) svojstava. Po tome ispada da se politička konstitucija ove zemlje, proturječna u sebi, opire i teorijskim postulatima i zdravom razumu jer „svi zvanični naponi na uspostavljanju demokratije kao cilja od kojeg se ne smije javno odustati svode se na sastavljanje njezinih ustanova i procedura u službi ciljeva koji se ne smiju javno priznati“. (Ljubičić, *Prometej*, 2018.)

Razlika između liberalne demokratije i etnokratije ogleda se u tome što u društvu zasnovanom na liberalno-demokratskom poretku svi državljani imaju jednaka prava, bez obzira na etničku pripadnost, rasu, klasu, vjeroispovijest i druge identitetske odrednice.

U Bosni i Hercegovini, međutim, građani nemaju ista biračka prava, što upućuje na zaključak da ne postoji punopravna liberalna demokratija. Umjesto toga, na djelu je ono što politolozi nazivaju etnokratijom: u političkoj areni dominira etnos, kolektivni subjekt sastavljen od pojedinaca viđenih kao pripadnici i politički predstavnici jedne od tri etničke zajednice: Bošnjaka, Srba i Hrvata.

Etnos i kultura

Tražeci odgovor na pitanje o biti etnosa prihvatila sam stanovište koje je danas vrlo rašireno u antropologiji: da se taj fenomen temelji na subjektivnom činu kojim jedna ljudska grupa deklarira svoje zajedništvo i utvrđuje granice prema drugima. Etnos je, dakle, stalni proces subjektivnog razgraničavanja između grupe *MI* i grupa *ONI*. (Supek, *Migracijske i etničke teme*, 1989.)

Problem s ovakvim društveno-političkim uređenjem leži u činjenici da Bosna i Hercegovina nije homogena društvena zajednica. Njeni građani imaju različite svjetonazore i zastupaju različite sisteme vrijednosti, jedni se zalažu za primat etnosa, a drugi za primat demosa.

Etnos i demos – kakva je razlika?

Prva razlika:

Fokus etnosa je na etničkom dobru – na onom što je dobro za *naš narod*.

Fokus demosa je na zajedničkom dobru – ono što je dobro za *sve nas*, građane države.

Druaga razlika:

Etnička svijest (etnos) evolutivno je starija od građanske svijesti (demos). Kao i razredi u školi, naredni stadiji u razvoju kolektivne svijesti niču iz prethodnih. Zato zaštita građanskih prava podrazumijeva i zaštitu kolektivnih (etnoreligijskih) prava. Ne važi i obrnuto – niži razvojni stadij ne može uključiti vrijednosti s višeg stadija. To je razlog što je Dejtonski ustav, baziran na etničkom principu, diskriminatoran. Ne štiti prava svih, nego samo nekih ljudi.

Vladavina etnokratije u BiH nije problem za etnos, ali jeste za demos.

Demonstracije su pokazale da građanstvo, tiha većina, ipak postoji u BiH!

Za razliku od svih prethodnih godina, prvi put u političkom polju bilježimo borbu, tj. suprotstavljanje dva viđenja političkog života.

Na jednoj strani su norme i prakse koje političke kaste provode u ime „multikulturalizma u BiH“.

Ustavno načelo koje im osigurava etničku raspodjelu vlasti su „konstitutivni narodi“ – pa su procedure političkog odlučivanja uglavnom etničke, dakle kolektivne, a individualna prava su zamagljena. **Ovako konstruisana, država je zapravo virtualno vlasništvo Srba, Hrvata i Bošnjaka, a „Ostali“ su podstanari.** Zloupotrebljavajući praksu „konstitucionalnosti“, političke elite promovišu etnosegregaciju i proizvode fundamentalne neravnopravnosti. Oni su „čuvari Dejtonskog ustava“.

Na drugoj strani su građani i građanke kojima neprijatelj nije „etnički drugi“ nego etničke elite, sumnjive privatizacije, pustošenje firmi,

sprega između političara i ekonomskih poduzetnika, ogromna politička neodgovornost u zemlji... Oni znaju da i Srbe i Hrvate i Bošnjake ne ugrožavaju „oni drugi narodi“ nego političke kaste.

Iskustva bosanskohercegovačke demokratije jasno pokazuju da samo građani i građanke BiH mogu da se suprotstave etnokratskoj vlasti. Cilj građanstva je novi društveni aranžman. Borba građanstva je borba protiv privilegija i diskriminacije, korupcije, kriminala i nasilja... borba protiv etničkih granica kojima se narušavaju ljudska prava i dostojanstvo čovjeka. Takva borba je moralni imperativ građanstva u BiH. (Mujagić, 2017.)

Jedni Bosnu i Hercegovinu vide kao državu u kojoj žive tri naroda, zato smatraju da vlast treba da bude u rukama političkih predstavnika tri naroda. Za druge je etnokratija problem. Tvrdе da je takav model možda bio prihvatljiv u ranijim epohama, ali da ne odgovara savremenim demokratskim standardima.

Unutar etnosa djeluje i struja etnonacionalističkih separatista. Insistiraju na teritorijalnom razdvajanju od drugih naroda u Bosni i Hercegovini, a politički cilj im je ujedinjenje s pripadnicima vlastite etničke zajednice u susjednim državama. U okviru njihovog svjetonazora, ideja razgraničenja po etničkim linijama percipira se kao legitimna i poželjna.

Međutim, s obzirom na etničku izmiješanost stanovništva, ostvarenje takvih ciljeva nemoguće je bez etničkog čišćenja, genocida i urbicida. (Cilj uništavanja gradova kao što su Sarajevo, Tuzla i Mostar bio je uništiti ih kao mjesta zajedničkog življenja.)

Logika homogenizacije: zašto podjela proizvodi rat

Lisabon 1992.: institucionalizacija etničkog principa

Na Lisabonskoj konferenciji u februaru 1992. godine, pod pokroviteljstvom Evropske zajednice, izaslanici Lord Carrington i José Cutileiro predstavili su plan ustavne reorganizacije Bosne i Hercegovine zasnovan na etničkom

principu. Taj plan, poznat kao Carrington-Cutileiro plan, predviđao je transformaciju Republike Bosne i Hercegovine u državu sastavljenu od tri „konstitutivne jedinice“ definirane prema etnonacionalnoj većini. Time je, nekoliko mjeseci **prije izbijanja otvorenog oružanog sukoba**, uvedena predstava da Bosna i Hercegovina ne može opstati kao jedinstvena politička zajednica građana, nego samo kao zbir teritorijalno razdvojenih etničkih kolektiviteta.

Taj model, naravno, odgovarao je Srbiji i Hrvatskoj, koje nisu skrivale svoje ekspanzionističke aspiracije na bosanski državni prostor.

Rat kao realizacija unaprijed zacrtanog modela

Rat koji je započeo u aprilu 1992. godine nije imao za cilj osvajanje cjelokupne teritorije Bosne i Hercegovine od strane niti jedne od armija koje su u tom ratu učestvovala. Cilj je bio uspostavljanje i teritorijalno zaokruživanje etnički homogenih prostora. **Rat je tako postao sredstvo realizacije prethodno legitimirane političke formule.**

Logika homogenizacije: zašto podjela proizvodi rat

U društvima poput bosanskohercegovačkog, gdje su stanovništvo, naselja i gradovi historijski izmiješani, teritorijalna homogenizacija ne može se postići političkom deklaracijom – ona zahtijeva fizičko razdvajanje ljudi. Rat je, dakle, instrument etničkog razdvajanja grupa i pravljenja etnički čistih teritorija. Time se povijest zajedničkog života u BiH direktno napada i pokušava uništiti.

Da bi se etnički izmiješano stanovništvo razdvojilo u separatne, etnički homogene teritorije, potrebna je sila. Taj koncept jeste, ustvari, prizivanje sile da bi se ostvarili politički ciljevi. Drugim riječima, **u multietničkim državama ideja teritorijalne etničke homogenizacije logično i neminovno vodi ka oružanom sukobu.**

Retorika koja prati ovakve planove uvijek je ista: priznati „realnost na terenu“, institucionalizirati razlike i time spriječiti nasilje. A kada se suverenitet razdvoji po etničkom principu, država prestaje biti politička zajednica građana i postaje arena trajnog pregovaranja između

kolektivnih identiteta. **Takva država, nažalost, postaje bojno polje i konflikt nesamjerljivih interesa.** To znači da se ne može razvijati, jer je iznutra razdiru nametnute iracionalnosti s jasnom namjerom da bude nefunkcionalna. **Od Lisabona 1992. do Daytonu 1995. godine, princip etničke podjele ostao je konstanta. A kada je formalno okončan rat, podjela je ostala izvor trajnog konflikta.**

Zaključak

Koncept etnički homogenih teritorija u etnički mješovitim državama nosi u sebi klicu nasilja. On podrazumijeva fizičko razdvajanje zajednica koje su historijski živjele isprepletene. U tom smislu, nametanje takvog koncepta nije neutralna diplomatska intervencija, nego politički čin koji logično vodi ka sukobu. (Lavić, Hadžidedić, *Radiosarajevo.ba*, 2026.)

Politički cilj demosa u Bosni i Hercegovini u potpunosti je suprotnosti s ciljem separatista. Prioritet je izgradnja društva zasnovanog na elementarnim građanskim principima, društva u kojem su prava svih građana zaštićena na cijeloj teritoriji države. U takvom društvu vodila bi se borba protiv siromaštva, kriminala, nasilja i svakog oblika diskriminacije.

Strah „manjinskog“ naroda od „većinskog“ postao bi neutemeljen, a osjećaj ogorčenosti i nepravde – izražen kroz tvrdnje poput „*mi smo najbrojniji narod, a oni zauzimaju više pozicija*“ – izgubio bi svoj smisao. Drugim riječima, cilj je uspostaviti državu u kojoj nosioci vlasti djeluju u interesu zajednice i rješavaju konkretne probleme svih građana, pri čemu etničke pripadnosti i druge identitetske odrednice postaju politički irelevantne.

Ali kako doći do takve države?

Bosanskohercegovački centristi koriste sintagmu „ravnopravnost naroda i građana“ i ističu da BiH neće izrasti u građansku državu „ugonjenjem u nacionalni patriotizam“ i uzvikivanjem parole: *Svi smo*

mi Bosanci! Kažu, nemoguće je natjerati ljude da glasaju za građanski model uređenja. Stabilnu Bosnu i Hercegovinu – kao državu „tri naroda i ostalih građana“ – moguće je graditi samo kroz međusobno poštivanje razlika i pronalaženje zajedničkih rješenja.

Ljevičari se ne slažu. Ističu da se „građani“ i „tri naroda“ ne mogu sabirati, da građanin (državljanin; *citizen*) nije isto što i stanovnik (*permanent resident*) i da BiH može biti ili „država tri naroda i ostalih“ ili građanski uređena nacionalna država.

Ukazuju na razloge zbog kojih bosanska nacija nije na istoj razini kao etnonacije: Bošnjak, Srbin, Hrvat i na činjenicu da identitet „Bosanac“ nije isključivo teritorijalni ili regionalni (u smislu: „ja sam Bosanac jer potječem iz Bosne“), već državljanski identitet. Kao takav, ne predstavlja prijetnju etničkim identitetima. (Tvrde da je bosanska nacija prijetnja samo autorima velikosrpskog i velikohrvatskog projekta, jer postane li BiH nacionalna građanska država, velikohrvatski i velikosrpski projekti padaju u vodu!)

Mnogi Bosanci i Hercegovci razumiju ovu argumentaciju i razloge zbog kojih je potrebno hitno početi proces tranzicije – izgradnje novog ustavnog i institucionalnog okvira koji bi omogućio uspostavljanje modernog demokratskog sistema. Ali smatraju da taj proces može započeti tek kada se u široj javnosti proširi svijest o tome da postojeći diskriminatorni i korumpirani sistem postaje neodrživ. Jer kada građani to spoznaju, neće više glasati za iste političke lidere.

Takva linija razmišljanja počiva na uvjerenju da Bosna i Hercegovina mora čekati da postane građanska država, mora čekati da građani razviju odgovarajuću političku svijest i počnu prepoznavati ograničenja postojećeg sistema. A pošto ljevičari ne vjeruju da će se to uskoro desiti (možda će generacija njihove djece ili unuka biti bolje sreće), tonu u apatiju.

3.3 Apatija – bolest ljevičara

„Došao je na tu poziciju, a glasalo je za njega svega 17.75% registrovanih birača.

To nije volja naroda. To je posljedica apatije!“

Apatija nije isto što i depresija. Apatija je emocionalno stanje koje se javlja kao rezultat dugotrajnog osjećaja bespomoćnosti. Zasnovano je na uvjerenju da nije moguće promijeniti postojeću situaciju. Osjećaj beznađa – kada postoji želja za promjenom, ali i uvjerenje da je nedostižna – pojačava doživljaj bespomoćnosti, a bespomoćnost vodi u još dublju apatiju.

Rašireno je vjerovanje da apatija među ljevičarima, njihovo odbijanje da se politički angažuju i slaba izlaznost na izbore, doprinosi uspjehu desničara i ultradesničara u političkim arenama u modernim zapadnim zemljama.

Tamna nijansa zelene

Često čitamo naslove: „Nakon pisanja o ratnom zločincu pretukli su ga metalnom šipkom...“; „Profesor Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, oštar kritičar etno nacionalističkih elita u BiH, napadnut je i brutalno pretučen...“; „Novinar koji se bavi istraživačkim novinarstvom pretučen je sinoć...“.

Uprkos prijetnjama i premlaćivanjima, mnogi ne odustaju. Nema sumnje, zadivljujuća je hrabrost ovih ljudi. Međutim, kad se desničarima treba suprotstaviti kroz političku borbu, ostavljaju drugačiji utisak.

Ljudi zelene svijesti moćni su aktivisti i humanitarci, bore se protiv korupcije, diskriminacije, nasilja nad ženama... Ipak, kako to da ti isti moćni aktivisti, tako efikasni kad se treba staviti u zaštitu manjina i ugroženih, nisu tako efikasni u politici, čak i onda kad desničari postanu smrtno ozbiljna prijetnja! Slavoj Žižek kaže da u svijetu politike izgledaju kao da su u rasulu.

No, kako je upozorio slavni filozof Slavoj Žižek, koji Janšu, Orbana i Kačinjskog naziva „novom osovinom zla“, najveća prednost ovih desničara je rasulo njihovih protivnika.

Desničari i ultradesničari mnogo bolje i brže zbiju redove i uvijek su spremni da se bore za vlast. I ljevičari bi trebali ući u političku arenu, zbiti redove, formirati jaku političku platformu i osvojiti vlast, jer to je jedini način da zaustave desničare, ali... Svjesni su oni da se porastu etnonacionalizma i slavljenja ratnih zločinaca može suprotstaviti samo zakonom koji uvijek i strogo sankcioniše ove pojave. No, da bi uveo takav zakon, moraš prvo doći na vlast!

Ovi pametni i hrabri novinari i aktivisti, akademici i intelektualci govore i pišu o tome kako fašizam nije pobijeđen, nego se mora neprestano pobjeđivati, upozoravaju na opasnost od militantnog etnonacionalizma i tvrde da se „osovina zla“ pod hitno mora skinuti s vlasti. Ali ko će je skinuti? Oni, kažu, nisu ti koji treba da otimaju desničarima vlast. To bi trebali biti neki drugi ljudi, ljudi kojima je politika profesija. Ljudi koji imaju viziju i čiji politički programi nisu tek prazne riječi i nabacane fraze. „Zeleni“ ih ne vide, pa zato i ne izlaze na izbore. *Za koga da glasaš?*

Ima mnogo istine u tvrdnji da su upravo ovi „zeleni apstinenti“ odgovorni za to što su desničari na vlasti. Izbjegavanjem da se politički angažuju, oni omogućavaju manje apatičnim glasačima (desničarima) da „ponovo izaberu svoje“. (Nović, Haračić, 2022.)

Činjenica je da u Bosni i Hercegovini nema mnogo ljevičara koji se profesionalno bave politikom. Ako se i angažuju, najčešće rade kao politički analitičari, kritičari ili komentatori. Malo ih je u političkoj areni, pa se jedva čuje glas političara koji smatraju da etničke prefikse treba ukinuti.

Takva situacija stvara pogrešan utisak da nema mnogo Bosanaca i Hercegovaca kojima je stalo do moderne, funkcionalne i ekonomski razvijene države, usklađene s evropskim standardima i sposobne za članstvo u Evropskoj uniji.

*I međunarodna zajednica, nažalost, postaje dio problema,
a ne dio rješenja za BiH.*

*Političkom retorikom međunarodne zajednice stvara se utisak da
alternativni diskurs – drugačiji od vladajućeg etnopolitičkog – faktički ne
postoji i nije poželjan u zemlji.*

Nermina Mujagić

Ikako stvari trenutno stoje, na političkoj sceni Bosne i Hercegovine najviše prostora zauzimaju etničke elite, a izborni proces oblikovan je tako da očuva postojeći etnopolitički režim. „Izbori su služili (i služe) kao rituali simboličkog učešća birača u potvrđivanju egzistirajuće troetničke etnoteritorijalne vlasti“ – navodi prof. dr. Suad Arnautović u tekstu „Geneza izbornih procesa u Bosni i Hercegovini i moguće promjene u Ustavu i Izbornom zakonu“. (Arnautović, 2019.)

Politika bi trebala služiti građanima, pa je razumljivo da građani, koji u takvom etnopolitičkom sistemu ne prepoznaju konkretan interes niti korist, sve češće odlučuju da ne izlaze na izbore.

Posmatranje konstantnih političkih „prepucavanja“ bez konkretnih rješenja, osjećaj da se političari ne bave njihovim problemima, kao i uvjerenje da se glasanjem ne može ništa promijeniti, dovode do zasićenja i apatije. Naročito među mladim ljudima.

Politička apatija: Ako na mladima svijet ostaje, BiH se ne piše dobro

Čuvena izreka „na mladima svijet ostaje“, odavno je mrtvo slovo na papiru u političkom životu Bosne i Hercegovine. I ne radi se o floskuli, već o brojkama koje pokazuju da je na prošlim lokalnim izborima u BiH tek **16 posto birača mlađih od 30 godina iskoristilo svoje pravo glasa.**

Tradicionalno, najviše discipline na dan izbora i dalje imaju **glasači preko 60 godina starosti, kojih je čak 70 posto.**

„Mladi se ne mogu zaposliti, sve je stranački“, „Ne znam, sve je isto i prije i nakon izbora...“ Ovako razmišljaju mladi iz Sarajeva, Banje Luke i Zenice. Sumnjaju u to da bi njihov glas mogao nešto promijeniti.

Institut za razvoj mladih Kult predstavio je rezultate istraživanja koji su pokazali da mladi politiku najčešće povezuju s kriminalom, korupcijom, stranačkim zapošljavanjima i nacionalizmom.

Mlađu populaciju u dijaspori skoro da ne zanimaju izbori u BiH, što se vidi iz ogromnog pada broja registriranih birača iz inostranstva.

„Mladi treba da sudjeluju u kreiranju stvarnosti!“

Istina, ima i onih koji više nisu mogli čekati promjene koje bi zavisile od njihovog glasa, pa su se aktivno uključili u izborni proces. Jedan od njih je Aleksandar Jokić iz Banje Luke, kandidat za zastupnika u skupštini Grada Banje Luke. „Programi za mlade su stalno usmjereni na zabavu, sport i malo obrazovanja. A zapravo sva politika je politika za mlade i mladost odlazi upravo jer su isključeni iz kreiranja svakodnevnice. Smatram da je pogrešno imati posebnu politiku i program za mlade, nego treba zainteresirati mlade da sudjeluju u kreiranju stvarnosti“, kaže Jokić. (*Radiosarajevo.ba*, 2024.)

„Mladi treba da sudjeluju u kreiranju stvarnosti“, ističe Aleksandar Jokić, kandidat za zastupnika u Skupštini Grada Banje Luke. Prestali bi čekati da se promjene dese bez njihovog učešća i aktivnije bi se uključili u oblikovanje vlastite budućnosti.

Nažalost, apatija vlada među mladima.

Ništa se neće promijeniti bez promjena u obrazovanju

Faruk Vele: U Bosni i Hercegovini često dominira osjećaj društvene paralize i političke apatije. Može li iskustvo studentskih protesta u Srbiji imati inspirativan ili otrežnjujući efekt na mlade u BiH?

Nenad Veličković: Da može, do sada bi valjda imalo. Volio bih da griješim u ovoj procjeni.

(Radiosarajevo.ba, 2026.)

Kao razloge neizlaska na izbore najčešće navode osjećaj da su „svi isti“ (ne postoji stvarna politička alternativa) i uvjerenje da se, bez obzira na promjene vlasti, suštinski problemi ne rješavaju. Prisutan je i stav da je ishod izbora unaprijed poznat, pa čak i da su izbori „namješteni“, naročito u sredinama u kojima iste etničke stranke dominiraju godinama. Dodatni razlozi uključuju percepciju „loše političke ponude“, nedostatak novih lica, ideja i programa koji bi inspirisali birače, kao i nizak nivo povjerenja u institucije (zbog korupcije, političkih afera, izostanka odgovornosti i neispunjenih obećanja). Zbog svega toga, mnogi mladi ne vide razlog da izađu na izbore. Ako se političari ne bave njihovim ključnim problemima: zapošljavanjem, obrazovanjem i stambenim pitanjem, i ako njihovo učešće u izbornom procesu nema stvarnog efekta, ne vide zašto bi izlazili na izbore.

Takva situacija nije specifična samo za Bosnu i Hercegovinu. Statistički podaci pokazuju da se u većini zemalja izlaznost na izborima kreće između 30 i 60 posto. Oni koji ne glasaju time često poručuju da ih politika ne zanima – prije svega zato što ne prepoznaju konkretnu korist od nje.

Međutim, iza te „ravnodušnosti“ često stoji dublje nepovjerenje: osjećaj da politički sistem ne nudi stvarni izbor, da su ključne odluke već unaprijed donesene, da se suštinski ništa neće promijeniti.

Jedan od problema leži i u nedostatku političara, posebno na ljevici, poput Zohrana Mamdanija, koji jasno artikuliraju šta namjeravaju učiniti ako dođu na vlast, ali i *kako* to planiraju postići. Mamdani je prepoznatljiv po tome što ne ostaje na nivou apstraktnih obećanja. Ono što ga dodatno izdvaja jeste način komunikacije: direktan, pristupačan i usmjeren na stvarne probleme ljudi.

<https://www.zohranfornyc.com/platform>

THE PLATFORM

New York is too expensive.

Zohran will lower costs and make life easier.

Housing

Freeze the rent.

Building affordable housing.

Cracking down on bad landlords.

Supporting homeowners and ending deed theft.

Safety

The Department of Community Safety

Affordability

City-owned grocery stores.

Fast, fare free buses.

Fighting corporate exploitation.

Early Childhood & Education

No cost childcare.

Baby baskets for New York's newborns.

K-12

Paying for Our Agenda

Taxing Corporations & the 1%

Climate

Green Schools For A Healthier NY

LGBTQIA+ Protections**Healthcare****Labor**

Raising the minimum wage to \$30 by 2030.

Regulating delivery apps & protecting delivery workers.

Small Business**Libraries****Trump-Proofing NYC**

U Bosni i Hercegovini, istraživanja i statistički podaci ukazuju na postojanje značajne razlike u svjetonazorima između glasača i apstinenata (birača koji ne izlaze na izbore). Glasači u većoj mjeri zastupaju tradicionalne vrijednosti i imaju konzervativnije svjetonazore od onih koji apstiniraju.

Među njima je izraženiji etnonacionalizam, kao i lojalnost političkim strankama s bošnjačkim, srpskim ili hrvatskim predznakom. To je razlog što se stvara pogrešan utisak da je biračko tijelo u BiH podijeljeno isključivo po etničkoj liniji.

Istraživanja također pokazuju da među glasačima iz tri etničke grupe postoje relativno male razlike u političkim stavovima. Bez obzira na etničku identifikaciju, izlazak na izbore često se doživljava kao pitanje opstanka vlastitog naroda.

Iz straha da bi drugi narodi mogli ugroziti njihove interese, glasanje za etničke političke lidere percipira se kao patriotski čin, kao svojevrsni nastavak borbe za odbranu svog naroda, ali demokratskim sredstvima.

Ideološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini

Istraživanje o socio-psihološkom profilu glasača i apstinenata u BiH ukazalo je da se ove dvije kategorije građana razlikuju:

Između glasača i apstinenata postoji statistički značajna razlika na skali nacionalizma. **Nacionalizam je izraženiji kod građana koji glasaju, nego kod apstinenata.**

Takođe, **glasači su konzervativniji od apstinenata.**

Sobzirom na prihvatanje određenih ideoloških stavova, dobijeni rezultati ukazuju da se glasači najvećih političkih partija u Bosni i Hercegovini malo razlikuju. Obično pred izbore, ili važne reforme, političari koji su na vlasti (uz pomoć medija) dižu tenzije između tri etničke grupe i tako dovode do stvaranja nepovjerenja i straha između Srba, Bošnjaka i Hrvata. Kao posljedicu toga imamo **homogenizaciju etničkih grupa, a izlazak na izbore doživljava se kao pitanje života i smrti sopstvene etničke grupe.** Glasanje je patriotski čin, nešto što se podrazumijeva kao nastavak odbrane svog naroda demokratskim sredstvima. (Puhalo, Zlokapa, Cipek, 2028.)

Tri su ključna faktora koja motivišu ljude da izađu na glasanje: (1) uvjerenje da će rezultat izbora imati konkretan uticaj na njihov svakodnevni život; (2) uvjerenje da njihov glas može doprinijeti ishodu izbora i (3) uvjerenje da postoji stvarna alternativa postojećoj društveno-političkoj situaciji („ako pobijedi moj kandidat, stvari će se promijeniti“). Izostane li ijedan od ova tri – apatija raste.

I dok glasači lojalni bošnjačkim, srpskim ili hrvatskim političkim strankama vjeruju da je važno izaći na izbore, bilo zato što očekuju zaštitu od „onih drugih“, bilo zbog uvjerenja da im politički lideri mogu pomoći u rješavanju konkretnih egzistencijalnih pitanja (zapošljavanje, penzije, pristup javnim resursima), analize pokazuju da apstinenti ne glasaju jer ne vide stvarnu korist od izbornog procesa.

(Sve je isto kao i prije izbora: stranačko zapošljavanje, kriminal i korupcija...) Najviše ih razočarava to što političari rijetko nude konkretna rješenja za konkretne probleme s kojima se ljudi susreću u svakodnevnom životu. *(Ne nude programe, nego slogane. Etnički lideri su demagozi koji dijele svijet na „mi“ i „oni“. Dobijaju podršku glasača manipulacijom emocija, umjesto argumentima.)* Niti ima političara s jasnom vizijom i planom za razvoj zemlje. *(Fokus nije na programu, nego na političaru.)*

A zašto apstinenti ne uđu u političku arenu i ne uključe se u borbu za vlast? Zašto se ne udruže i ne formiraju snažan lijevi politički blok koji bi otvoreno zagovarao borbu protiv etnopolitičkog režima, diskriminacije, stranačkog zapošljavanja, kriminala i korupcije?

Demos se bori za svoje političke ciljeve na dva načina:

- 1) kroz pokrete koji djeluju „odozdo“:** mobiliziraju zajednicu i podižu svijesti o važnim društvenim pitanjima u zemlji;
- 2) kroz pokrete koji djeluju „odozgo“:** formiraju stranke i koalicije s

ciljem da demokratskim putem dođu na vlast kako bi imali moć da utiču na društvenopolitička dešavanja u okviru formalnog političkog prostora (u političkoj areni).

Obje strategije su važne za ostvarivanje političkih ciljeva demosa.

Općepoznata je činjenica da politički aktivizam, protesti i podizanje svijesti o problemima koji proizlaze iz nefunkcionalnog sistema jesu potrebni, ali nisu dovoljni. Da bi se sistem promijenio, nužno je osvojiti političku vlast.

Logično se onda nameće zaključak da je prvi zadatak demosa ulazak u političku arenu i ostvarivanje izborne pobjede. Njihova borba bila bi usmjerena ka ekonomskom prosperitetu, obnovi demokratskih principa i uvođenju zakona koji osiguravaju ravnopravnost svih građana, kao i ukidanju diskriminatornih praksi, poput segregacije djece u sistemu „dvije škole pod jednim krovom“.

Na taj način bi i oni koji ne mogu ili ne žele aktivno učestvovati u politici dobili svoje autentične predstavnike u političkoj areni Bosne i Hercegovine, predstavnike za koje bi mogli glasati.

Politička platforma koalicije *Možemo!* poručuje:

Konačno imate za koga glasati, ne morate apstinirati!

Tomislav Tomašević: „Naša poruka biračima s lijevim i zelenim političkim vrijednostima je: **Konačno imate za koga glasati, ne morate apstinirati! Mi smo novi ljudi, s novim idejama, za novo doba, za 21. stoljeće.**“ (*Možemo.hr*, 2020.)

4. OTPOR GRAĐANSKOJ BiH i BOSANSKOJ NACIJI (Kako ga prevazići?)

On meni nema „Bosanca“!

On meni nema „Bosanca“

Spriječen je još jedan podmukli pokušaj etnonacionalnih politika da se nacionalnost „Bosanac“ briše u matičnim knjigama. Ovaj put u Brčko Distriktu. Pod plaštom navodne „greške“, Bosancima se brišu upisi i rade preregistracije u „Bošnjak“, „Srbin“ ili „Hrvat“. Spriječeno!

Samo pametna, uporna, mudra pravna bitka i insistiranje na pravnoj državni spašava BiH.

(Nedim Ademović, Facebook, 20. april 2023.)

U političkim arenama mnogih zapadnih zemalja vodi se borba između zagovornika različitih ideologija. Dolaskom na vlast donose zakone u skladu sa svojim uvjerenjima. Na primjer, dođu li na vlast liberali, uvest će zakone koji štite i prava homoseksualnih.

Kroz sve epohe i u svim društvima izvjestan manji procenat ljudi su homoseksualni, a tri vodeće monoteističke religije – judaizam, kršćanstvo i islam – stoljećima su osuđivale homoseksualnost. To je još jedan razlog zbog kojeg tradicionalisti često doživljavaju liberalne vrijednosti (i zakone liberala) kao prijetnju vlastitim uvjerenjima i načinu života.

**Putin jasan: Svi koji mrze Zapad i liberalne vrednosti
neka se nasele u Rusiju!**

Kremlj nudi utočište za „ideološke izbeglice“!

Ruski predsednik Vladimir Putin pozvao je strance koji mrze Zapad i njegove vrednosti da se nasele u njegovoj zemlji. On je potpisao dekret, prema kojem strani državljani, poštovaoci tradicionalnih vrednosti i protivnici nametnutih liberalnih principa, mogu po pojednostavljenoj proceduri da podnesu zahtev za boravišnu dozvolu u Rusiji, bez polaganja ispita iz ruskog jezika i istorije, koji su inače preduslov za to.

Nova Putinova pravila stupaju na snagu od 1. septembra. Prilika se nudi strancima, koji, kako je navedeno, nisu saglasni sa „destruktivnom liberalnom ideologijom“ svojih vlada.

Ova nova uredba doneta je u sklopu ruske državne politike za očuvanje i jačanje tradicionalnih duhovnih i moralnih vrednosti, koju je Putin odobrio još u novembru 2022. Među tim vrednostima su poštovanje života, dostojanstva, ljudskih prava i sloboda, zatim visoki moralni ideali, jake porodične vrednosti, kao i prioritet duhovnosti nad materijalizmom.

Osim toga, Putinova strategija podrazumeva i rađanje više dece. Ruska vlada je takođe najavila zakon koji zabranjuje promovisanje „ideologije bez dece“. Svi ti koraci imaju za cilj da se pozabave smanjenjem stanovništva Rusije i niskom stopom nataliteta. – Velika porodica sa više dece treba da postane norma, filozofija društvenog života, kao i smernica celokupne strategije države – rekao je Putin u obraćanju saveznoj skupštini u februaru.

Zabrana pokreta LGBT

Kad su tradicionalne vrednosti u pitanju, Rusija je prošlog novembra zabranila međunarodni pokret LGBT+, označivši ga kao ekstremističku organizaciju. (*Informer DN.*, 2024.)

Milorad Dodik, sasvim iskreno: „SNSD ne promoviše liberalne vrijednosti!“

Istakao je da je ovo tradicionalno društvo i da SNSD ne promoviše liberalne vrijednosti. „Mi smo spremni da platimo cijenu našeg stava“, naveo je Dodik. (*Slobodna Bosna*, 2024.)

Često se dešava da pobjednici na izborima mijenjaju i ustav. To je razumljivo, jer ustav, kao najviši pravno-politički akt, štiti određeni sistem vrijednosti, a samim tim i društveni poredak koji proizilazi iz tih i takvih vrijednosnosti.

Svi ustavi imaju jasno definirane mehanizme zaštite vrijednosti koje ustav štiti.

Jasmin Hušić (Hušić, 2019.)

U Bosni i Hercegovini razlike u svjetonazorima i sistemima vrijednosti naročito dolaze do izražaja kada se otvori pitanje etničkog naspram građanskog uređenja države. S vremenom su se iskristalisala dva tabora – zagovornici i protivnici građanskog modela uređenja.

Bosanci i Hercegovci koji podržavaju liberalno-građanski poredak smatraju da vlast u BiH treba da vrše predstavnici demosa – zajednice ravnopravnih građana – a ne predstavnici etnosa.

Nasuprot njima stoje oni koji ne vide ništa sporno u tome što ustavni subjekt političkog predstavljanja u Bosni i Hercegovini nije demos, nego etnos – kolektiv koji čine pojedinci s jasno određenim (etničkim) svojstvima.

Postoji nekoliko razloga zbog kojih se zagovornici tronarodne Bosne i Hercegovine protive građanskom uređenju države.

Prvi je strah od preglasavanja. Tvrde da građanska država u suštini počiva na principu „jedan čovjek – jedan glas“ i da se za takvo uređenje zalažu prije svega Bošnjaci, s ciljem ostvarivanja dominacije, naročito u Federaciji, gdje su najbrojniji. Smatraju da bi Bošnjaci, zahvaljujući mogućnosti preglasavanja, mogli podrediti malobrojnije Hrvate i svesti ih na status manjine.

Drugi razlog je strah od gubitka (etno)nacionalnog identiteta. Ističu da zagovornici građanske BiH često spominju ideju bosanstva kao jedinstvene nacije i da bi, u slučaju uspostavljanja građanske države zasnovane na principu „jedna država – jedna nacija“, došlo do nestanka bošnjačkog, srpskog i hrvatskog nacionalnog identiteta.

Državljski, nacionalni identitet „Bosanac“ predstavlja jedan od ključnih problema za etnonacionaliste-separatiste. Oni Bosnu i Hercegovinu nazivaju multinacionalnom državom, a tri bosanskohercegovačka naroda konstitutivnim nacijama koje, prema njihovom shvatanju, imaju „pravo na samoodređenje“, odnosno pravo na odvajanje i eventualno pripajanje „državama maticama“, Srbiji i Hrvatskoj.

Svi Srbi u jednoj državi

Nema još jedinstva po pitanju da li je to namjera za ostvarenjem težnje „svi Srbi u jednoj državi“, jer se ponegdje protura i nudi i kao nekakav kulturni koncept, koji „nikoga ne ugrožava“. „Slojevitost“ takvog objašnjenja razotkriva Ivan Čolović, koji kaže da se „srpski svet“ shvata uglavnom na dva načina. Prvi, da je to isto što i srpska država, ali znatno veća od sadašnje, te se njime upućuje poziv svim Srbima da se ujedine u svom svetu. Drugi način na koji se poima srpski svet jeste zapravo drugo ime za jedinstveni kulturni i duhovni srpski prostor, to jest kulturno i vjersko jedinstvo srpskog naroda.

Čolović otkriva da to nije nikakva povijest političkih ideja, već nekakav hronološki kompendij o 37 ličnosti iz srpske povijesti, a sve ličnosti su muškarci, i svima je zajednički bio „**san o srpskom carstvu**“. (Gudžević, *Nomad*, 2024.)

Dušanovo carstvo i Srpsko carstvo

Dušanovo carstvo (poznato i kao Srpsko carstvo), bilo je balkanska država u srednjem vijeku, koju je osnovao car Dušan Silni, 1346. godine. Obuhvatalo je i teritorije današnje Crne Gore, Makedonije, Bugarske, Grčke, Albanije, dijelove Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Država počinje da se raspada već nakon Dušanove smrti 1355. godine, da bi definitivno prestala da postoji smrću njegovog sina Uroša 1371. godine.

San o „Srpskom svetu“ evocira sjećanje na Dušanovo carstvo kao simbol moći, teritorijalnog uticaja i kulturnog naslijeđa.

Srpski državnik Ilija Garašanin je u svom Načertaniju 1844. tvrdio da Srbija polaže „sveto pravo istoričesko“ na zemlje Dušanovog carstva iz 14. veka i da na tom temelju treba ponovo podići veliku srpsku državu.

Postane li BiH građanska nacionalna država – država koja ima svoju (bosansku) naciju – tri „konstitutivne nacije“ će postati ono što jesu: tri konstituentna naroda (engl. *constituent peoples*).

In Bosnia and Herzegovina, the **constituent peoples** are the Bosniaks, Serbs, and Croats, who are recognized in the constitution as having equal status and rights. This framework was established by the Washington and Dayton Peace Agreements, which aimed to prevent ethnic conflicts and ensure the coexistence of these three ethnic groups.

In BH, the ethnic groups did not live next to each other within the same country. Bosnians, Serbs, and Croats, and other ethnicities, have lived so intermingled with one another that the pre-war ethnic map was vividly called a “leopard’s fur.” Unlike other similar countries where the ethnic separation is the result of natural (geographical, historical, etc.) divisions, the ethnic separation in BH is the result of an aggressive war, ethnic cleansing, and genocide that the international community legitimized by the Dayton Peace Agreement. (Begić i Delić, 2013.)

Zašto „etno-teritorijalna koncepcija“ ne postoji nigdje, osim u BiH?

Definirajmo pojam etničkog identiteta i njegovu primjenu na bosanskohercegovačko političko okruženje.

Zajednički preci. Etnički identitet, ako ga reduciramo tako da uklonimo njegove mnogobrojne vanjske manifestacije, možemo definirati kao identitet suštinski zasnovan na mitu o zajedničkom porijeklu. U tom smislu, pripadnici jedne etničke grupe dijele uvjerenje da potječu od zajedničkih predaka. Na manifestacijskom nivou, oni mogu dijeliti zajednički jezik, vjeru, vrijednosti i običaje; ali također mogu dijeliti neke od tih, ili sve te, karakteristike s drugim grupama. Međutim, ono što jednu grupu razlikuje od ostalih i što čini temelj njenog identiteta jeste zajednički mit o zajedničkim precima.

Teritorija. Postoji još jedna važna osobina koja karakterizira etničke grupe, a koja ih čini različitima od drugih etničkih grupa i od drugih vrsta grupa: povezanost s određenom teritorijom – koju grupa smatra svojim životnim prostorom i prikazuje kao zemlju svojih predaka. Takva teritorija obično ima svoje privremene granice, koje se mijenjaju zajedno sa simboličkim granicama same grupe. Kada grupa iskaže volju da transformira privremene teritorijalne granice u formalne državne granice, ona se pretvara u naciju. Jer, nacionalni identitet možemo definirati kao suštinski zasnovan na mitu o inherentnom pravu grupe na vlastitu državu.

*Kada etnička grupa iskaže volju da transformira
privremene teritorijalne granice
u formalne državne granice, ona se pretvara u naciju.*

Naravno, grupa ne mora dijeliti mit o zajedničkom porijeklu da bi stvorila mit o inherentnom pravu na suverenitet i zahtijevala suverenu vlast nad određenom teritorijom, te se tako transformirala u naciju; dovoljno je da se grupa homogenizira oko mita o inherentnom pravu na vlastiti suverenitet.

Pogledajmo sada kako se ti parametri odnose na grupe koje se u Bosni i Hercegovini obično nazivaju etničkim.

Prvo, sve one dijele zajednički jezik, što bi bez oklijevanja potvrdio svaki nezavisni lingvist; a ovaj jezik dijele i sa stanovništvom susjednih zemalja – Srbije, Crne Gore i Hrvatske.

Drugo, sve one dijele zajedničko južnoslavensko porijeklo i većinu zajedničkih tradicionalnih običaja; drugim riječima, ako ostavimo po strani njihove različite religijske tradicije (katoličku, pravoslavnu i muslimansku), možemo reći da dijele zajedničku kulturu.

Treće, prije 1991. godine nikada nisu imali jasne, etnički definirane teritorije i uglavnom su živjeli zajedno – posebno u urbanim sredinama. Kao što pokazuju sociološka istraživanja, različite religijske grupe mogu relaksirano živjeti izmiješane u zajedničkim područjima, dok različite etničke grupe obično posjeduju ili teže da posjeduju svoje zasebne teritorije, baš kao što različite nacije posjeduju ili teže da posjeduju svoje zasebne suverene države.

*Kao što pokazuju sociološka istraživanja, etničke grupe
obično posjeduju ili teže da posjeduju svoje zasebne teritorije,
baš kao što nacije posjeduju ili teže da posjeduju
svoje zasebne suverene države.*

Dakle, sa sociološkog gledišta, prije rata u BiH, njene zasebne grupe su dominantno pokazivale obilježja religijskih, a ne etničkih ili nacionalnih grupa.

S druge strane, u bivšoj Jugoslaviji, a posebno nakon njenog raspada, u javnom diskursu su ove grupe obično nazivane „nacijama“. Ova praksa je bila posebno čudna s obzirom na činjenicu da je jedna od njih dobila ime po svom religijskom identitetu, kao „Muslimani“. Istovremeno, druge dvije grupe su obično označavane kao „Srbi“ i „Hrvati“, u skladu s nacionalističkim narativima uspostavljenim na Balkanu krajem 19. stoljeća, kada su svi katolici administrativnim putem proglašavani pripadnicima hrvatske nacije, a svi pravoslavci pripadnicima srpske nacije. Na taj način, označene kao „nacije“, sve tri grupe su bile praktično

stimulirane da zahtijevaju ostvarenje svog inherentnog suvereniteta, koji je bio sadržan u samom terminu „nacija“.

Označene kao „nacije“, sve tri grupe su bile praktično stimulirane da zahtijevaju ostvarenje svog inherentnog suvereniteta koji je sadržan u terminu „nacija“.

Drugim riječima, bile su stimulirane da zahtijevaju isključivu kontrolu nad određenim teritorijama, te da transformiraju te teritorije u suverene države, i tako dovedu Bosnu i Hercegovinu do disolucije – da izvrše secesiju tih teritorija od BiH i ujedine ih sa susjednim državama, Srbijom i Hrvatskom. (Hadžidedić, 2024.)

Evo kojim argumentima pokušavaju blokirati izrastanje BiH u građansku državu:

„Bošnjačka politička i intelektualna elita intenzivno radi na ideološkom konstruktivnom slabljenju nacionalne svijesti kod Srba i Hrvata, njihovom transformacijom u neko bosanstvo kao vještačku naciju vezanu za državu.“

„S obzirom da se radi o društvu koje zbog izoštrene unutrašnje podjele ne može funkcionisati po liberalnom, odnosno građanskom modelu demokratije, za ustavno uređenje Bosne i Hercegovine prihvaćen je model konsocijacije kao poseban vid demokratije. Konsocijacijski model uređenja države suprotstavlja se modelu utemeljenom na liberalno-građanskoj demokratiji i konceptu nacije po kojem se nacija vezuje za državljanstvo i građanski utemeljen suverenitet.“

„Građanski model ni u kom slučaju nije primjenjiv na Bosnu i Hercegovinu, državu sa dva entiteta (dvije federalne jedinice) gdje se pozicija entiteta bazira na unutrašnjem pravu na samoodređenje (odcjepljenje) sa visokim stepenom unutrašnje državnosti.“

Postoje i drugačije „linije razmišljanja“ o odnosu između etničkog i građanskog modela uređenja BiH. Jedna od njih se može sažeti na sljedeći način: „Liberalna koncepcija koja promovira status

ravnopravnog građanstva (*citizenship*) ne može poslužiti kao supstitut za etničku, kulturnu niti religijsku identifikaciju. Konceptije ljudskih prava treba da, pored individualnih, obuhvate i grupna prava koja bi štitila manjine od dominacije većine, jer su identiteti manjinskih skupina stalno ugroženi i izloženi opasnosti od asimilacije.“

Zagovornici liberalno-demokratskog uređenja Bosne i Hercegovine tvrde da je strah od asimilacije, preglasavanja i dominacije većinskog naroda – neopravdan.

Samo građanska Bosna i Hercegovina garantuje društvo bez konflikta

Ideja građanske BiH stvara sasvim novu paradigmu u društvenim odnosima. Postat će nevažno koliko ima pripadnika bilo koje etničke grupe. Građanska BiH garantuje i štiti prava pojedinaca, pa se automatski štite i svi identiteti – i to na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine. Biti Bosanac, Bošnjak, Srbim, Hrvat, Rom, Jevrej, itd. u građanskom konceptu nije niti mana niti prednost. Bitno je kakav je neko kao ličnost i stručnjak... da li je sposoban ili nesposoban, vrijedan, pošten ili nepošten. (*Radiosarajevo.ba*, 2023.)

Smatraju ga neopravdanim jer se građansko uređenje temelji na drugačijim društvenim odnosima.

Kakva država je građanska država?

U državi s građanskim uređenjem svi su građani (državljeni; *citizens*) ravnopravni pred zakonom. Svi građani imaju jednaka prava, pa nikakvi grupni identiteti: rasa, etničko porijeklo, vjeroispovijest, spol ili klasa ne omogućavaju im prava koja nema bilo koji drugi sugrađanin.

Biračko pravo. Temeljno političko i ustavno pravo državljana je da biraju svoje predstavnike (aktivno pravo) i da budu birani (pasivno pravo) u predstavnička tijela i na druge javne položaje.

Također, smatraju da postojeću etnokratiju treba što prije zamijeniti liberalnom demokratijom, jer je to jedini način da Bosna i Hercegovina uđe u Evropsku uniju.

Skoro 400 presuda protiv BiH zbog kršenja ljudskih prava

Opća skupština Ujedinjenih nacija je 1948. proglasila Opću deklaraciju o ljudskim pravima. Naglasila je zabranu svake diskriminacije, te jednakost pred zakonima bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja kože, spol, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, imovina, rođenje ili drugi status. Dvije godine kasnije, Vijeće Evrope je, uzimajući u obzir tu deklaraciju Ujedinjenih nacija, donijelo Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Bosna i Hercegovina se kao članica Ujedinjenih nacija (UN) i Vijeća Evrope (VE) obvezala osigurati najviši nivo međunarodno priznatih prava i temeljnih sloboda.

Evropski sud za ljudska prava je u četiri odvojene presude ocijenio i da je Ustav BiH diskriminatoran, praktično, prema svim građanima i građankama BiH, a kojim se garantiraju sva prava iz Opće deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija, te iz Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Evropski sud za ljudska prava donio je, zaključno s 1. decembrom 2020. godine, 395 presuda protiv Bosne i Hercegovine. Zbog nemogućnosti postizanja političkog dogovora presude nisu provedene.

Sud iz Strasbourga je 22. decembra 2009. godine donio presudu po apelaciji Derve Sejdića i Jakoba Fincija, koji se kao i ostali Romi i Jevreji, nisu mogli kandidirati na izborima za članove tročlanog Predsjedništva BiH i Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH i naložio izmjene Ustava BiH jer se, prema postojećem, na te funkcije mogu kandidirati i biti izabrani samo pripadnici naroda – Bošnjaka, Hrvata i Srba.

Sud je 15. jula 2014. donio presudu u slučaju Azra Zornić protiv BiH koja se izjašnjava kao “građanka BiH” i utvrdio da je došlo do povrede članka 14 (zabrana diskriminacije) u vezi s člankom 3 Protokola broj 1 (pravo na slobodne izbore) uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, budući da se ona – jer nije ni pripadnica konstitutivnog niti manjinskog naroda – nije mogla kandidirati i biti izabrana u navedene institucije.

Evropski sud za ljudska prava je po istoj osnovi 9. juna 2016. godine donio presudu u predmetu Ilijaz Pilav protiv BiH, budući da se on kao Bošnjak s adresom stanovanja u Republici Srpskoj nije mogao kandidirati za člana Predsjedništva BiH, jer se u RS-u kao izornoj jedinici bira samo srpski član Predsjedništva BiH.

Evropski sud za ljudska prava donio je 8. decembra 2020. presudu u predmetu Svetozar Pudarić protiv Bosne i Hercegovine, kojom je utvrdio da je BiH diskriminirala Pudarića u vezi s pravom na kandidaturu za člana Predsjedništva BiH iz reda srpskog naroda s teritorije Federacije BiH.

Presudama je navedeno kako je BiH dužna da ukine diskriminatorske odredbe u Ustavu i Izbornom zakonu BiH, koje pripadnicima nacionalnih manjina, ali i onima koji se izjašnjavaju kao građani, te pripadnicima konstitutivnih naroda na cijelom teritoriju države onemogućavaju kandidiranje na izborima za članove Predsjedništva i Dom naroda parlamenta BiH. **To se smatra presedanom u radu ovog suda, jer je od jedne zemlje zatraženo da mijenja svoj ustav.**

Presudu može provesti Parlamentarna skupština BiH gdje je za izmjene Ustava BiH potrebna dvotrećinska većina. (Zvijerac, *Slobodna Evropa*, 2020.)

Zbog diskriminacije po različitim osnovama, ali i nefunkcionalnosti postojećeg političkog sistema, Bosna i Hercegovina u svom sadašnjem obliku ne može djelovati u okviru evropskog pravnog prostora.

BIH – GRAĐANSKA DRŽAVA, ZAŠTO NE!?

Najveći dio građana u BiH podržavaju evropski put BiH, što uključuje i prihvatanje evropskih vrijednosti i pravnog nasljedstva Evropske unije. Osnovni principi ustavnog uređenja BiH nisu, međutim, u velikoj mjeri u skladu sa tim vrijednostima.

Evropska komisija u više izvještaja o napretku BiH na tome insistira. Tako se u posljednjem Izvještaju iz maja 2019. godine ističe:

– „Ustav sadrži odredbe zasnovane na etničkoj pripadnosti i prebivalištu koje nisu u skladu sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. To su odredbe koje se odnose na imenovanje, sastav i postupke odlučivanja šefa države i izvršnih i zakonodavnih tijela, budući da su određena izborna prava rezervisana za građane koji pripadaju ‘konstitutivnim narodima’ – Bošnjacima, Hrvatima i Srbima. Stoga su potrebne značajne dodatne reforme kako bi se osiguralo da svi građani mogu ostvarivati svoja politička prava, u skladu sa presudom Evropskog suda za ljudska prava (ECtHR).“

Evropski sud za ljudska prava ističe da su postojeća ustavna rješenja u trenutku nastanka imala legitiman cilj zaustavljanje rata, ali je on otpao i **zemlja mora prihvatati savremene demokratske standarde koji uključuju ravnopravnost svih građana bez obzira na etničku i teritorijalnu pripadnost.**

Primjer Crne Gore, kao zajednice u kojoj nijedan narod ne čini natpolovičnu većinu, može biti od koristi. Da nisu uspostavili model građanske demokratije, ne bi postigli rezultate kao što su članstvo u NATO savezu i veliki napredak u približavanju EU (*Bošnjaci.net*. 2020.)

Zemlja mora prihvatati savremene demokratske standarde koji uključuju ravnopravnost svih građana bez obzira na etničku i teritorijalnu pripadnost – ponavljaju akademici, univerzitetski profesori i politički analitičari. Kako?

Zemlja mora prihvatiti savremene demokratske standarde koji osiguravaju ravnopravnost svih građana, bez obzira na etničku ili teritorijalnu pripadnost – često naglašavaju akademici, univerzitetski profesori i politički analitičari. Pitamo li ih na koji način uvesti te „savremene demokratske standarde“ kako bi Bosna i Hercegovina postala građanska država – odgovaraju:

- Za prelazak na građanski princip neophodna je politička hrabrost i promjena društvene svijesti, **ali** mi smo daleko od toga.
- Država BiH se mora pomjeriti od etničkog modela upravljanja prema građanskom sistemu jednakih prava, **ali** proces ustavne reforme se u BiH godinama izbjegava.
- Potrebno je da se lojalnost državi i zajedničkim institucijama postavi iznad etničkih linija, **ali** etničke stranke se boje gubitka privilegovanog položaja u sistemu.
- Bez posredovanja međunarodnih aktera teško je očekivati promjene, **ali** međunarodna zajednica, iako deklarativno podržava građanski koncept, u praksi često pristaje na „minimalni konsenzus“ među etničkim liderima, što je pogrešno.
- Postoje stranke koje zagovaraju reforme u pravcu građanskog modela, **ali** njihova politička snaga i institucionalni uticaj još uvijek nisu dovoljni da izazovu promjenu ustavnog okvira.

Takvi odgovori često vode u apatiju i pesimizam. Kada ih slušamo, neminovno se nameće zaključak da je uvođenje građanskog modela „nemoguća misija“.

Nemoguća misija!

Presuda Kovačević, oko koje se zadržavala gotovo sva politička kasta u BiH, podrazumijeva da čitava zemlja postane jedna izborna jedinica. A da bi se provela, potreban je ne samo politički konsenzus vladajućih stranaka, nego i dvotrećinska većina u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH, zatim slijedi Dom naroda, a najveća prijetnja po provođenje te presude dolazi od entitetskog veta koji mogu uložiti predstavnici iz Republike Srpske. A to znači da smo suočeni s nemogućom misijom. (Kazaz, *Prometej*, 2024.)

Nemoguća je, kako se navodi, zato što se etničke elite na vlasti ne mogu dogovoriti; zato što Bosanci i Hercegovci nemaju dovoljno razvijenu građansku svijest; zato što međunarodna zajednica ne pruža adekvatnu podršku... Nemoguća je i zbog toga što postoji velika vjerovatnoća da će i na narednim izborima pobijediti isti etnički lideri; zbog toga što će ključni međunarodni akteri ostati ravnodušni; zbog toga što će građani i dalje s nepovjerenjem gledati na građansku BiH, pa će ponovo glasati za svoje etničke predstavnike... ili će ostati pasivni i neće ni izaći na izbore.

Kraj etničkog modela: BiH mora izabrati građansku budućnost

Ustavni okvir, zasnovan na Dejtonskom mirovnom sporazumu, diskriminiše „Ostale“, koji ne pripadaju jednom od tri naroda (Bošnjaci, Srbi, Hrvati). A nezvanično, „Ostalih“ je skoro petina stanovništva... osoba miješanog etničkog porijekla, što premašuje broj Hrvata u BiH.

Prelazak na građanski princip

„To bi značilo redefinisanje konstitutivnosti naroda i afirmaciju individualnih prava iznad kolektivnih etničkih. Bilo bi nužno izmijeniti

Ustav BiH (Aneks IV Dejtonskog sporazuma).

Evropska unija već dugo insistira na implementaciji ovih presuda: „Sejdić-Finci“ (2009.), „Zornić“ (2014.), „Pilav“ (2016.) i „Šlaka“ (2016). S druge strane, implementacija je naišla na snažan **otpor onih koji profitiraju iz statusa quo, posebno etničkih stranaka koje se boje gubitka privilegovanog položaja u sistemu**. Zato je svaka reforma u BiH do sada zapinjala upravo na političkoj volji.“

A ima li političke volje da se država pomjeri od etničkog kompromisa ka građanskom principu?

„Bosna i Hercegovina se nalazi između dvije paradigme: **etničke realnosti** koja održava krhak mir i kratkoročnu stabilnost, ali cementira podjele, i **građanskog ideala** koji jedini može osigurati dugoročnu stabilnost i evropsku budućnost zemlje. Za prelazak na građanski princip neophodna je politička hrabrost, međunarodna podrška, ali i **promjena društvene svijesti — da se lojalnost državi i zajedničkim institucijama postavi iznad etničkih linija**.

U praksi, **političke elite u BiH ne pokazuju stvarnu volju za napuštanje etničkog modela**. Razlog je jednostavan: postojeći sistem garantuje njihov opstanak na vlasti kroz kontrolu ‘svojih’ biračkih tijela.

Europska budućnost BiH

Pomjeranje ka građanskom modelu značilo bi duboku transformaciju sistema: promjenu Ustava

BiH. ‘Posebno odredbi o izboru Predsjedništva i Doma naroda BiH, redefinisane pojma konstitutivnosti naroda u korist individualnih građanskih prava, reformu izbornog sistema kako bi svaki glas imao jednaku težinu. Takav pomak bi u suštini značio ‘drugi Dayton’, odnosno novo društveno-političko redefinisane države.’

Unutrašnja blokada i različite interpretacije pojma ‘građanskog’

(uglavnom neopravdan strah hrvatske i srpske politike od majorizacije) predstavljaju najveću prepreku.

Bez šireg konsenzusa i posredovanja međunarodnih aktera teško je očekivati korjenite promjene, koje su ipak nužno potrebne za sveopšti napredak i budućnost BiH“, zaključuje Bećirović. (Bećirović, *Radiosarajevo.ba*, 2025.)

Tako postaje očigledno da pesimizam i apatija velikim dijelom proizlaze iz uvjerenja da je za prelazak na građanski princip neophodna: a) promjena društvene svijesti; b) međunarodna podrška i c) širi konsenzus, odnosno dogovor trenutnih lidera na vlasti. Ali, nažalost, svijest ljudi teško je promijeniti, međunarodni akteri odbijaju posredovati, a političke elite u Bosni i Hercegovini ne pokazuju stvarnu volju za napuštanje etničkog modela.

IV INTEGRALNA POLITIKA

Nermina Mujagić

1. PREDUSLOVI ZA INTEGRATIVNE POLITIKE

1.1. Prevazilaženje nacije kroz ustavni patriotizam

Nacija koja podržava svoje građane u njihovoj individualnoj slobodi može samu sebe prevazići. Moderna nacija integriše sve populacije u jednu zajednicu građana i preko te zajednice ozakonjuje djelovanje države. Nacija teži da pravom na građanstvo transcendirira posebna pripadništva, tj. skupine ljudi koji imaju različite nivoe političke svijesti. I zbog toga se moderna nacija utemeljuje u pojmu jednakih ljudskih prava u kojem je građanin apstraktan. Dakle, on nije ni bogat ni siromašan, ni vjernik ni ateista, ni Bošnjak ni Srbin ni Hrvat, ni musliman, ni katolik ni pravoslavac. Takav građanin nema nekih posebnih poistovjećivanja s nekim od svojih identiteta koje sigurno posjeduje. Građanin je vezan za opće pravo glasa, vojni rok i koncepciju javnog dobra koja je religijski i etnički neutralna. Društvena povezanost dakle nije nijedna druga sem politička. Zbog toga se moderna nacija veže za konstitucionalizam koji počiva na tri temeljna principa:

1. Ograničavanje političke moći
2. Privrženost principima vladavine prava
3. Zaštita fundamentalnih ljudskih prava

Postoje različite konstitucionalne tradicije, ali ovdje ćemo se više osloniti na politološke nego na pravne interpretacije. Centralno mjesto konstitucionalizma zauzima Ustav – koji pravno ima formu

najvišeg akta, a politički predstavlja, kako je to slikovito rečeno, „ledenu vodu koja hladi političku moć“. Upravo tu dolazimo do pitanja: na koji način ustav definiše ko pripada naciji? Da li se „nacija“ oblikuje kroz političko zajedništvo i pristanak na zajednička pravila igre? U ovom okviru, ustav postaje temelj političke zajednice, ali i način kroz koji se artikulira identitet nacije – naročito kada naciju razumijemo kao političku zajednicu građana, u skladu s tradicijom ustavnog patriotizma (Habermas). Konstitucionalizam je ideja i praksa vladavine putem ustava a ustav je alat. U nekoj državi može postojati ustav, ali da nema konstitucionalizma – npr. ako se vlast ponaša proizvoljno i krši ustavne norme, onda je ustav samo „mrtvo slovo na papiru“.

Ustav, ako je dosljedno demokratski, ne smije favorizirati ni desnu ni lijevu ideologiju niti jedan identitet nad drugim. Mora omogućiti političku jednakost i artikulirati vrijednosti koje povezuju sve građane, bez obzira na njihovu etničku, vjersku ili kulturnu pripadnost. Američki konstitucionalizam, nastao je iz ideološkog impulsa, kao odgovor na historijski kontekst i potrebe jedne trgovačke klase, ali je s vremenom postao simbol političke nacije. Iako nije bio proizvod demokratije u savremenom smislu, artikulirao je ideju političkog ugovora i individualne slobode, što su temelji modernih koncepcija nacije. Politička neutralnost ustava ne znači odsustvo vrijednosti – naprotiv, kako se navodi, ustav je katalog socijalnih vrijednosti koji uvezuje političku zajednicu, što je i srž pojma nacije u političkom smislu.

Ustav je katalog socijalnih vrijednosti koji uvezuje političku zajednicu.

Dominique Schnapper govori o naciji kao „zajednici građana“, čime se otvara prostor za uključivanje različitosti u okvir zajedničkog političkog identiteta. Ustav ne samo da organizuje vlast, već i izražava kolektivni identitet jedne zajednice, artikulira vrijednosti koje nacija baštini (sloboda, jednakost, pravda), simbolično i pravno utemeljuje „mi“ – ono što čini zajednicu narodom, tj. nacijom. Zato se često kaže da je ustav „autobiografija političke zajednice“, jer kroz

njega nacija kaže ko je, šta želi i u šta vjeruje. Habermasov pojam **ustavnog patriotizma** dolazi upravo iz ove potrebe da se u pluralnim društvima, poput naših, nacija ne gradi na etniji, već na privrženosti demokratskom poretku, vladavini prava i ljudskim pravima. Ustav je tako i moralna osovina nacije, ali samo ako je njen sadržaj inkluzivan, demokratski i otvoren. Habermasov pojam ustavnog patriotizma je zapravo jedan od odgovora na krizu identiteta u postnacionalnom društvu. Umjesto vezivanja lojalnosti za etničku pripadnost, Habermas predlaže identifikaciju građana sa normativnim osnovama ustava: s principima slobode, jednakosti, demokratije i ljudskih prava. On tvrdi da građani mogu osjećati kolektivnu pripadnost samo ako su lojalni prema principima sadržanim u ustavnom poretku, a ne prema jednoj kulturi ili historiji (Habermas, 1992). Vjerujući da se građanin najprije rađa u civilnom društvu, jedna od pretpostavki *moderne državljanske nacije u BiH* je da bude usmjerena i ka ustavnoj demokratiji. Svakodnevno smo svjedoci koliko države „sa svojom anonimnošću, birokratskom rigidnošću i ispražnjenim demokratskim sadržajima“ (Arato) postaju prostor koji ograničava razvoj građanstva. Arato vjeruje da principe građanstva treba lokalizirati. Ako njegov zahtjev primijenimo u lokalnoj zajednici BiH, onda bi građanska/državljanska nacija u BiH prvo trebala da zamijeni „ustav iz nužde“, za tzv. „moralni/samoreferentni ustav“. Riječ je o ustavu koji se „ne opravdava kao epifenomen naroda, nacije ili države“. Politički teoretičar iz ustavne demokratije Nenad Dimitrijević ga vidi kao akt koji nije izveden iz odredivog eksternog izvora niti može biti delegitimiran takvim izvorom. *Samoreferentni ustav* bi trebao da sadrži sve demokratske principe i aranžmane: katalog osnovnih prava, mehanizme ograničene vlade, uključujući i građanske mehanizme kontrole vlasti (kroz izbore, djelovanjem javnog mnijenja, itd). Osnovna razlika ovog ustava sa standardnim demokratskim ustavima sastoji se jednostavno u tome što ovakav akt ne izvodi demokratske principe na spoljnu utemeljujuću instancu, bez obzira da li se radilo o narodu, naciji ili pak državi. Normativni okvir za demokratsku transformaciju etnosa u demos treba tražiti u liberalnom konstitucionalizmu koji sadrži emancipatorsku snagu

koja može da prizna, da prihvati različite kulture koje se u socijalnom okruženju ponašaju po standardima liberalnih načela. Politički identitet je najvažniji identitet za razvoj političke zajednice samo ako „nadilazi tradicionalni pojam države i upućuje na uzajamnu interakciju i napetost civilnog društva i političke države, legalnih statusa i političke kulture“. (Podunavac, 1998: 136) Takav identitet je univerzalna potreba, ne samo lojalnost građana prema državi u kojoj žive, nego zahtjev državi da osigura svakom građaninu i građanki slobodu samostalnog izbora načina života.

1.2. Stvaranje građanina

Od Velike francuske revolucije prisutna je napetost između univerzalističkog pojma građanske nacije i partikularizama koji se temelje na etničkoj i nacionalnoj pripadnosti. Taj odnos postaje posebno osjetljiv u trenucima kada se pokušava graditi politički poredak koji bi prevazišao nacionalističke tenzije. Mnogi mislioci su, u želji da odgovore na te izazove, zagovarali mogućnost stvaranja političke organizacije koja ne bi bila utemeljena na etničkom porijeklu, nego na ideji građanstva kao racionalne i univerzalne kategorije.

Za tradicionaliste, nacija se temelji na etničkoj pripadnosti (kolektivitet; mi svijest).

Modernisti zagovaraju stvaranje političke nacije koja bi bila utemeljena na ideji građanstva. Građanin se promatra kao autonomni subjekt (individua; ja svijest),

a ne kao pripadnik etničke zajednice, rase, religijske grupe ili nekog drugog kolektiviteta.

U toj viziji, pravo građanstva postaje potencijalni instrument smirivanja nacionalnih strasti. Građanin se promatra kao autonomni

subjekt, ne nužno povezan s etničkom ili nacionalnom kolektivnošću. Ipak, takvi pokušaji često su nailazili na otpor u kontekstu revizionističkih nacionalizama, koji su težili stvaranju nezavisnih nacija zasnovanih na etničkoj pripadnosti i kulturno-historijskoj posebnosti.

„Nema dinamičnije figure u modernoj političkoj istoriji od građanina: možda nijedna ideja u ljudskoj istoriji nije tako snažno sažimala u sebi aspiracije ljudi za jednakošću i želju za slobodom kao što je ideja građanstva.“

Milan Podunavac

Različite filozofske tradicije su se bavile pitanjem kako se individua odnosi prema društvu, vlasti i zajednici. Stvaranje građanina, u filozofskom smislu, zahtijeva promišljanje o čovjekovoj prirodi, njegovoj ulozi u društvu i načinu na koji oblikuje svoju sudbinu u okviru političke zajednice. Za Sokrata, najvažnija karakteristika građanina bila je sposobnost samorazumijevanja i prepoznavanja svojih obaveza prema društvu. Sokrat je smatrao da je uloga građanina da postavlja pitanja i kritički preispituje društvene norme i zakone. Kroz filozofski dijalog, građanin ne samo da razvija vlastite misli, već doprinosi razvoju društvene svijesti jer je usmjeren na istinu i pravdu, čak i ako to znači biti u suprotnosti s vladavinom moći. Hegel je proširio koncept građanina u kontekstu svoje filozofije prava, gdje je građanin viđen kao subjekt političke slobode unutar racionalne države. Prema Hegelu, građanin je najpotpuniji u svojoj slobodi kada prepozna da je dio kolektivnog identiteta nacije. Građanin, prema Hegelovoj filozofiji, mora biti svjestan da njegova sloboda nije samo u privatnoj autonomiji, već u tome kako se uklapa u širu društvenu strukturu. U tom kontekstu, stvaranje građanina je proces integracije pojedinca u opći etički okvir koji omogućava društveni i politički razvoj.

Građanin, prema Hegelovoj filozofiji, mora biti svjestan da njegova sloboda nije samo u privatnoj autonomiji, već u tome kako se uklapa u širu društvenu strukturu. U tom kontekstu, stvaranje građanina je proces integracije pojedinca u opći etički okvir koji omogućava društveni i politički razvoj.

Kant, sa svojim naglaskom na autonomiju i moralni zakon, nudi filozofski okvir za razumijevanje građanina kao moralnog bića koje postupajući prema vlastitim moralnim principima doprinosi opštem dobru. Kant je tvrdio da su građani dužni da postupaju u skladu s univerzalnim moralnim zakonima, kao što su oni koje propisuje kategorički imperativ. Građanin je, prema Kantovoj filozofiji, onaj koji se uspinje izvan svojih vlastitih interesa i, postupajući racionalno i moralno, doprinosi ostvarivanju pravde i slobode unutar političke zajednice. Stvaranje građanina, dakle, podrazumijeva moralnu odgovornost prema sebi, prema drugima i prema društvu.

Marx kaže da stvaranje građanina nije samo filozofski, već i ekonomski i društveni proces. Marx je smatrao da prava građanina nisu univerzalna, već da su oblikovana u okviru klase kojoj pripada. Građanin u kapitalističkom društvu je, prema Marxu, često podložan eksploataciji i ideološkim mehanizmima koji održavaju *status quo*. Marksistička kritika građanskog društva poziva na radikalnu transformaciju društva kako bi se stvorio pravi građanin – onaj koji nije podložan društvenim, ekonomskim i političkim nepravdama. U Marxovoj filozofiji, stvaranje građanina podrazumijeva oslobađanje od klasne dominacije i uspostavljanje društva jednakih.

Arendt je u svom radu o političkoj djelatnosti utemeljila ideju da se stvaranje građanina ne može posmatrati izvan političkog angažmana i participacije. Arendt smatra da politička sloboda nije pasivna, već aktivna i da se ostvaruje kroz javnu djelatnost, kroz angažman u zajednici i kroz dijalog. Građanin u Arendtinom shvaćanju nije samo pojedinac koji se pokorava zakonima, već aktivni sudionik u oblikovanju političkog života. Arendt je upozoravala na opasnost od totalitarizma, jer podvlači da se politička sloboda ostvaruje samo u javnom prostoru, gdje građani mogu slobodno djelovati, kritički razmišljati i oblikovati budućnost.

Filozofski gledano, građanin dakle nije samo član nacije, već je subjekt koji kritički pristupa političkom životu, postavljaajući se u odnosu prema svojoj zajednici s odgovornošću, ali i distancom od uniformiranih normi koje mogu ograničiti njegovu slobodu. On nije

samo građanin svoje nacije u njezinim tradicionalnim okvirima, već građanin koji aktivno doprinosi oblikovanju budućnosti, koji ne robuje prošlim dogmama i nije vezan samo za ideološke okvire.

Građanin dakle nije samo član nacije, već je subjekt koji kritički pristupa političkom životu, postavljajući se u odnosu prema svojoj zajednici s odgovornošću, ali i distancom od uniformiranih normi koje mogu ograničiti njegovu slobodu. On nije samo građanin svoje nacije u njezinim tradicionalnim okvirima, već građanin koji aktivno doprinosi oblikovanju budućnosti, koji ne robuje prošlim dogmama i nije vezan samo za ideološke okvire.

Politička društva koja osnažuju građanina otvaraju prostor za razvoj autonomnih, kritičnih i odgovornih individua. Taj prostor uključuje poticanje slobode mišljenja, pluralizma i dijaloga, te omogućavanje svakom pojedincu da kritički preispituje svoju naciju, s ciljem njezinog unapređenja i transformacije. Građanin, kao subjekt, predstavlja ključnog agenta promjena u društvu. Kroz proces samospoznaje i preuzimanja društvene odgovornosti on ne samo da oblikuje svoju individualnu slobodu, već postaje aktivni tvorac nove/željene političke realnosti zasnovane na dubljem razumijevanju, uzajamnoj solidarnosti i zajedničkoj odgovornosti. Kroz dijalog, građanin aktivno doprinosi izgradnji političke zajednice koja prihvata razlike te omogućava autonomiju i slobodu svakom pojedincu.

Međutim, ideja univerzalnog političkog entiteta, u kojem pojedinac pripada političkoj zajednici nezavisno od svog etničkog i kulturnog identiteta, ostaje izazov, posebno u društvima gdje su etničke lojalnosti duboko ukorijenjene, što može otežati razvoj univerzalnijeg političkog identiteta. Tako, npr., princip etničke ravnoteže u BiH ne obrazuje stanovništvo zemlje da prihvati odgovornosti građanskog statusa, kao uvjeta razvoja demokratskih procesa/promjena. Etnička ravnoteža nije ključ stabilnosti kao što misle neki visoki dužnosnici, štaviše, ona je ključ nestabilnosti koji zahtijeva nekog suca koji će odlučivati o mnogim pitanjima. Uvođenje pariteta donosi sa sobom probleme jer kvotama se razlike prave i umjetno održavaju.

Politička teorija nas podsjeća da se grupa mora jako razlikovati od druge ili drugih i mora u prošlosti biti izložena specijalno velikom tlačenju, pa da prednosti kvote nadvladaju nad manama kvote. Princip potpune etničke ravnoteže ili izbalansiran pristup svima nije spojiv niti s pravnom državom niti s demokratijom.

Paradoks između građanskog i etničkog političkog predstavljanja očituje se u mnogim aspektima. Prvi, građanski formalno utemeljen na Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. godine, koja je dio Ustava BiH ima za cilj stvaranje društva koje se temelji na jednakosti svakog ljudskog bića na planeti u njegovom osnovnim ljudskim pravima. Takav sistem vrijednosti, koji u temelju ima jednakost svih pojedinaca unutar nekog društva, na žalost, ne postoji u Bosni Hercegovini. Naime, Evropski sud za ljudska prava iz Strazbura, u svojim pet presuda protiv Bosne i Hercegovine, utvrdio postojanje systemske diskriminacije ili systemske nejednakosti građana BiH. Takva nejednakost ogleda se u više aspekata života, onih političkih jer svi građani nemaju jednaka prava u izbornom sistemu, pa sve do onih da ti isti građani nemaju jednaka prava i šanse u društvenom životu, kao što je pravo na rad, jer je politički sistem u Bosni i Hercegovini takav da on preferira nečiju etničku pripadnost i da na temelju te etničke pripadnosti građani BiH imaju veća ili manja prava u zavisnosti u kojem dijelu zemlje žive. U nedostatku građanskog društva i države, bh. društvu je uskraćana šansa da uveća svoje slobode i sigurnost svih građana.

Davno nas je Ferguson podučio da svaki čovjek ima prirodnu tendenciju da se udružuje u šire društvene asocijacije u kojima, kako on kaže, „uživa društvo drugih“. Njegova koncepcija čovjeka i društva postavljena je tako da komunikativne dimenzije, tj. lingvistička razmjena i komunikacije imaju centralnu ulogu u povezivanju među ljudima. Međutim, drugi, etnopolitički režim proizvodigradane koji jure ka negativnim identitetima koji počivaju na negaciji drugoga i tu je političku komunikativnu zajednicu teško kreirati. Šta zapravo čini osnovnu razliku između Srba, Hrvata i Bošnjaka nije shvaćeno ni do danas, štaviše, te razlike nisu pojačali ni sporazumi o dvojnomo

državljanstvu koje BiH ima sa svojim susjedima, Srbijom i Hrvatskom, a neće sigurno ni pokušaji da se na diplomatskoj razini uključi i Turska, kao mentor Bošnjaka. U prošloj, ali i u ovoj novoj državi jedina razlika među etničkim skupinama ticala se *religije*, mada u mnogim državama takve razlike nemaju nikakav uticaj na organiziranje države. Da li su Bošnjaci, Srbi i Hrvati toliko različiti da se čitavo organiziranje države moralo ravnati prema njihovoj različitosti? Taj usud „etničke ravnoteže“ ili nadmoćni „etnički ključ“ BiH je već pozicionirao kao višenacionalnu državu u kojoj se može živjeti iznenađujuće monokulturno. U odnosu na ratno vrijeme, medijske slike izgledaju manje krvavo, ali to ne znači da su manje štetne jer govor mržnje koji dolazi iz institucija koje bi trebale da štite svoje građane proizvodi nepomirljive razlike u mišljenju, čije domene počinju tamo gdje domena slobode završava.

Demokratija nije prirodno stanje stvari koje će se pojaviti kad nacionalistički programi prestanu da postoje i kada govor mržnje iščezne iz javne sfere. Demokratija je, naprotiv, nevjerovatno sofisticirano stanje s puno pravnih, socijalnih, političkih, vojnih i kulturnih pretpostavki. Ona je otvorena za različita gledišta, ali ne za govor koji je ubija ili politike prijete.

Dodajmo tu i odlučujuću naivnost multikulturalizma koji ne uviđa ulogu države, a ni ulogu civilnog društva. U atmosferi ogromnog nepovjerenja u funkcionalnu državu, kroz diplomatske aktivnosti jednih i potpuno odsustvo svijesti za diplomatiju kod drugih, diskriminacija na etničkoj osnovi stvara i raspiruje atmosferu za proces samoopredjeljenja, s konačnim ciljem disolucije ili raspada Bosne i Hercegovine.

Tako danas umjesto da govorimo o tome kako ojačati društveno bogatstvo kroz integralne politike, bavimo se još uvijek odnosom političkih predstavnika Srba, Hrvata i Bošnjaka koji su dijametralno suprotstavljeni po pitanju budućeg uređenja države BiH te njihovim kolektivnim pravima koja nisu dijelom međunarodnih pravnih akata i stavljamo ih iznad ljudskih prava pojedinaca. Dalje, i neka druga

pitanja, kao što je pitanje granica i teritorijalnog razgraničenja ostala su neriješena jer nacionalnim liderima nije stalo do tog elementa državnosti zbog nacionalističkih pretenzija prema teritoriju zato što vjeruju da se može modificirati. S Hrvatskom BiH ima potpisan Ugovor o državnoj granici, no ni službeni Zagreb ni službeno Sarajevo nisu ga ratificirali, dok ugovor sa Srbijom uopće ne postoji, pa je granica određena zapisnikom. Pitanje granice između BiH i Srbije na Drini interesantno je zbog položaja hidroelektrana Bajina Bašta i Zvornik i njihovog ekonomskog značaja, te kao takvo ima i međunarodnopravni položaj. Konačno rješenje bilateralnih pitanja imalo bi iznimnu simboliku međusobnog povjerenja i saradnje i time bi vjerovatno prestali narativi o teritorijalnim pretenzijama, otcjepljenju, podjelama, etničkim razmjenama teritorija koje hrane i održavaju etnopolitički režim u BiH koji navodno nije uravnotežen u jednom dijelu zemlje – Federaciji BiH. Dodajmo tome neprincipijelna uvlačenja BiH u normalizaciju odnosa između Srbije i Kosova. RS je entitet u okviru bosanske države i ne može se razumijevati kako to Dodik želi: kao „druga srpska država na Balkanu“, niti se pitanje Kosova može vezivati za RS.

BiH treba izaći iz ove pozicije koja joj garantira varljivu stabilnost. Kompleksno izgrađen sistem institucija Bosne i Hercegovine otežava postizanje političkog konsenzusa koji bi zemlju pomjerio ka funkcionalnoj državi s perspektivom da postane članica Evropske unije i NATO saveza, ali na način da se prihvate sve one vrijednosti koje nalažu demokratija, vladavina prava i zaštita ljudskih prava i temeljnih sloboda. Rješavajući etnički kontrast u BiH, diplomatija je upala u etno klopku jer nacionalni identiteti su ovdje važni za podjelu službi, radnih mjesta i javnih resursa. Novi zaokret u diplomatskim aktivnostima koji bi mogao integrisati građanstvo (npr. bilateralni sporazum o poticaju i uzajamnom ulaganju, ili o unapređenju i zaštiti investicija, poštivanju prava manjima) na ekonomskom, kulturnom i društvenom planu su poželjni. Ako Srbija, BiH, Crna Gora ostanu izvan EU, one će postati polje sukobljavanja interesa drugih. U međunarodnoj politici, potvrđuju to primjeri sa Bliskog istoka, sve je, nažalost, postalo legitimno.

1.3. Građanstvo

Građanstvo kao temeljni pojam politike i prava ima svoje brojne definicije, a jedna od njih ga određuje kroz individualna prava i pripadnost konkretnoj zajednici (Kymlicka and Norman, 1995: 283). Upravo kroz koncept građanstva, politička teorija nas podučava o interakcijama između individue i društva, odnosno o načinima „kako živimo s drugima u političkoj zajednici“ (Lazar, 2013:1). Stoga, *građanstvo* možemo razumijevati u kontekstu državljanstva, ali i u smislu *Drugoga* i *Drugosti* jer ta simbioza čini politiku mogućom. Taj proces konstituisanja identiteta građanstva traži da članovi političke zajednice razvijaju određene kvalitete, prava i vrline da bi se razlikovali od stranca, autsajdera i drugih. Anglosaksonska tradicija pod ovim pojmom obrađuje teme građanske participacije, aktivizma, identiteta u okviru kojeg se analiziraju glasačke navike, političko udruživanje i djelovanje, protestne politike, zatim teme iz oblasti građanskog neposluha, pitanja pomirenja različitih partikularnih etničkih, religijskih i drugih identiteta s identitetom građanina date političke zajednice. S druge strane, građanstvo tretira i teme formulisanja uslova pripadnosti političkoj zajednici (ko su državljani, koja su im prava, kako se sprovode politike imigracije i naturalizacije, pitanja dvojnog državljanstva, itd.) „*Citizenship* se ujedno odnosi i na ideju korpusa aktivnosti građanstva, i na pitanja formalnih uslova sistema u kojima građani žive, kao državljani konkretne političke zajednice i pravno definisane zajednice.“ (Vasiljević, 2016: 15) U tom kontekstu *građanstvo* je daleko složeniji, dinamičniji filozofsko-politički koncept, neodvojiv je od ideje političke zajednice, građanskih prava i participacije u njoj. Za razliku od državljanstva koje nam je više manje dato, građanstvo je identitet koji se stiče i gradi na osnovu određenih procesa socijalizacije. Zato se građanstvo može razumijevati i kao fikcija (*Kako odgojiti građanina?*) jer se građani ne mogu pokrenuti u ime neke apstraktne teme. Međutim, građanstvo se postiže integracijom izvjesnog broja konkretnih stvarnosti, vrijednosti i interesa koji opravdavaju zajednički život. Građane integriše djelovanje zajedničkih institucija (koje se određuju

modernim ustavima) ali i ustanovljene prakse kojima naraštaji prenose načine zajedničkog bitisanja i življenja karakteristične za neki osobeni historijski kolektivitet. U klasičnom smislu, građanstvo se definiše kao skup prava i obaveza prema državi. No, to je tek površina. Pravo građanstvo počinje tek onda kada pojedinac integriše svoju ličnu i političku poziciju — kada shvati da više ne mora tražiti dozvolu da postoji. Integrisani pojedinac = emancipovani građanin je čovjek/žena koji: nije više „dijete nacije“, već njen ravnopravan član. On/ona ne traže dozvolu da postoje, da govore, da se razvijaju. To su građani koji mogu biti privrženi svojoj državi, ali ne pristaju na ucjene (emocionalne, ideološke, historijske). Takvo građanstvo nije puko članstvo u političkoj zajednici, nego unutarnja pozicija slobode i odgovornosti.

Građanstvo je čin političke transformacije od subjekta koji pripada, ali šuti, do subjekta koji pripada i govori jer ima šta da kaže.

Ideja BiH kao *građanske* zajednice inspirisala je mnogobrojne međunarodne diplomate, autore, i istraživače što radi svoje univerzalnosti, što radi savremenog poimanja identiteta političke zajednice. Međutim, ona je stavljena pod znak pitanja 2009. godine kada je Evropski sud za ljudska prava donio presudu u predmetu *Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine* u kojoj je naznačeno da je „uskraćivaje prava bosanskohercegovačkih građana na kandidiranje za državno predsjedništvo ili u Dom naroda na osnovu etničke (ne)pripadnosti diskriminatorno“. Sejdić i Finci su se žalili da im je onemogućeno da se kandidiraju na izborima za Dom naroda i Predsjedništvo BiH zbog njihovog romskog, odnosno jevrejskog porijekla. Ustav BiH omogućio je pristup ovim institucijama samo konstitutivnim narodima u Bosni i Hercegovini, Bošnjacima, Srbima i Hrvatima. *Etničko svojatanje države* Bosne i Hercegovine potvrđuje se i jača mehanizmima etničkog predstavljanja tri dominantne etničke skupine, potom preko etničkih klubova u parlamentu i entitetima Federacija BiH i Republika Srpska u kojima određeni konstitutivni narodi imaju većinu. Bez obzira na

intervenisanja i manevrisanja predstavnika međunarodne zajednice koja se zasnivaju na insistiranju i poštivanju kataloga ljudskih prava, građanstvo u Bosni i Hercegovini ostalo je na marginama društvenog političkog života. BiH nedostaje građansko društvo. To je društvo u kojem državni/politički narod obuhvaća sve građane države, i gdje je „etnička pripadnost“ u najboljem slučaju kategorija drugog ili trećeg reda.

1.4. Multikulturalizam

Iako se multikulturalizam temelji na idejama jednakosti, priznavanja razlika i tolerancije, različiti autori ga tumače na različite načine. Za Seylu Benhabib, to je prije svega prostor kulturnog dijaloga; za Yael Tamir – pravo na kulturu; dok drugi ističu potrebu priznavanja autentičnih identiteta, osiguranje individualne autonomije ili čak izbjegavanje društvene okrutnosti. Iza svih ovih interpretacija stoji jedno ključno pitanje: kako oblikovati društvo koje razlike ne doživljava kao prijetnju, nego kao resurs? Države koje prihvataju multikulturalne modele, time zapravo ulažu u stabilnost i dugoročni društveni razvoj, jer jednak tretman svih građana, bez obzira na njihovu etničku ili kulturnu pripadnost, jeste osnova demokratskog povjerenja.

U državama Zapadne Evrope multikulturalizam je dugo promoviran kao liberalna politika integracije uz poštovanje različitosti, ali je doživio brojne izazove, posebno nakon migracijskih talasa i terorističkih napada u 21. stoljeću. U Ujedinjenom Kraljevstvu, Nizozemskoj, Francuskoj i Njemačkoj došlo je do preispitivanja tog modela, pri čemu su mnogi politički lideri (npr. Angela Merkel, David Cameron, Nicolas Sarkozy) tvrdili da je multikulturalizam „propao” jer nije doveo do istinske integracije, već do paralelnih zajednica i društvene fragmentacije.

Naime, to nam potvrđuje da u modernim političkim zajednicama jedni imaju izgrađen „mentalni program“ u kojem su etnije inte-

grisane u naciju (nacionalni identitet; liberalna politika integracije uz poštovanje različitosti), a drugi su na stadiju kada treba učvrstiti diferencirani etnički identitet – koji se često percipira kao ugrožen.

(Dolaze migranti druge vjeroispovijesti i/ili etničkog porijekla... oni plave našu zemlju... oni će postati većina, a mi ćemo biti potisnuti!)

Besmisleno je očekivati da ljudi koji su na stadiju „diferencijacija“ razmišljaju kao i ljudi koji su na stadiju „integracija“. Društvena zajednica nije monolitna društvena struktura. U Njemačkoj, Francuskoj, UK... žive i liberali koji zagovaraju multikulturalizam definisan kao „integracija uz poštovanje razlika“, i tradicionalisti koji zagovaraju „paralelne zajednice“ (ili imaju viziju o našoj *Velikoj monoetničkoj političkoj zajednici u kojoj su „drugi“ beznačajna manjina*). U tom smislu, multikulturalizam nije „propao“. Riječ je o tome da su jedni za multikulturalizam, drugi za monokulturalizam.

Nović i Haračić

Iskustva jugoistočne Evrope, osobito nakon raspada Jugoslavije, pokazuju drugačiji smjer: evociranje historijskih trauma, zazivanje mitova i afirmacija konzervativnog, često i isključivog nacionalizma, u funkciji je stvaranja etnički homogenih država, uz sistemsko brisanje sjećanja na nekadašnju multikulturalnost. Kuzmanić smatra da su na prijelazu iz 80-tih u 90-te. kao i u devedesetim, na području bivše Jugoslavije narodnjaci (a ne nacionalisti) izveli narodnjačke revolucije kojima su, više ili manje, uspješno uspostavili „svoje Narode“ te svoje narodnjačke programe vrlo uspješno prodali kao nacionalističke. Široki dijelovi populacija su kupili taj proizvod, misleći da kupuju nacionalizam te naravno i „svoju državu“, pa su primjereno bili iznenađeni kada su shvatili da je ono što su „kupili“ zapravo Narod koji je u većem ili manjem sukobu ne samo sa svim drugim narodima i državama, nego i sa svojom vlastitom državom ili čak sa samom idejom državnosti.

U vrijeme nastanka novih država, međunarodna zajednica je ohrabivala nacionalizam pod okriljem odlučnosti, ali nikada

nije etničkim grupama rekla da je potrebno imati nešto više od ideje o vlastitoj veličini, svom jeziku ili religiji da bi se mogla organizirati država. Buđenje etniciteta kod pripadnika svih etničkih zajednica u državama bivše Jugoslavije je bilo eruptivna snaga koja ne samo što nije kontrolirana i stišavana, kao što je to bio slučaj u većini postsocijalističkih država u Istočnoj, a naročito Centralnoj Evropi, već je podstican i svjesno ispolitiziran. U takvim uvjetima multikulturalnost nije bila prednost i temelj društvenog prosperiteta, već prepreka njegovom razvoju. Shodno tome nije bilo realno očekivati da će u prvoj fazi demokratske tranzicije etnički podijeljenog, ali politički ujedinjenog i fokusiranog ka izgradnji jednonacionalnog društva, integrativni multikulturalizam postati dominantni društveni obrazac. (Kuzmanić, 2004:83)

Multikulturalnost postsocijalističkog prostora ima svoje duboke historijske korijene. Poslije Drugog svjetskog rata zemlje jugoistoka Evrope uvide socijalističko uređenje koje promovira modernizaciju „odozgo“. Bivša Jugoslavija je najviše otvorila vrata multikulturalnosti kao ideološkom projektu nadnacionalnog cilja povijesti. (Lošonc, 2003:194) U socijalističkoj Jugoslaviji manjine su imale status „narodnosti“, kao ideološku konstrukciju u sferi politike koja u tom obliku nije postojala drugdje. Njihova prava su ostvarivana u širokom opsegu, a velika većina manjina je faktički imala gotovo ista prava kao i konstitutivni narodi. Međutim, pad socijalizma je značio i pad cijelog sistema vrijednosti, što je otvorilo i pojačalo krizu kolektivnog identiteta koja je završila u snažnim procesima etnizacije politike. Upravo zato se u savremenim okolnostima ne može zanemariti prethodno dostignuti stupanj zaštite, već bi trebao poslužiti kao minimalni prag u kreiranju novih modela multikulturalne pravde. Manjinsko pitanje ostaje najranjivija tačka većine postjugoslavenskih društava i potencijalno najeksplozivnija sila njihove delegitimizacije. Bez stvarnog i ravnopravnog uključivanja manjinskih zajednica u društvene, političke i kulturne tokove, ideja multikulturalnosti ostaje prazna parola. Nakon urušavanja socijalizma dolazi do oživljavanja etnocentrističkog poimanja stvarnosti te se multikulturalnost tumači kao ostatak bivšeg sistema. Multikulturalnost pretpostavlja

izgradnju sistema koji omogućava manjinama ne samo da postoje, već da rastu, razvijaju se, oblikuju vlastite obrazovne i kulturne prakse te da se osjećaju prihvaćenima kao ravnopravni članovi zajednice. Osjećaj pripadnosti ne dolazi iz formalnog statusa, nego iz stvarnog iskustva uvažavanja. Da bi država bila „zajednička“, ona mora biti uređena tako da svi u njoj prepoznaju svoj dom. To zahtijeva ne samo normativna rješenja, već i političku volju da se redefinira ono što pojam nacije znači u savremenom društvu. Nacija više ne može biti zatvoreni okvir zasnovan na ekskluzivnom jeziku, religiji ili „krvnom“ naslijeđu.

Istinska multikulturalnost ne može i ne treba se svesti na folklornu raznolikost bez suštinskog političkog priznanja i institucionalnog uvažavanja razlika. To postaje naročito jasno kada se promatraju već spomenute presude Evropskog suda za ljudska prava protiv Bosne i Hercegovine – počevši od historijske presude u predmetu *Sejdić i Finci protiv BiH* (2009.), pa do slučajeva *Zornić protiv BiH*, *Pilav protiv BiH* i *Šlaku protiv BiH*. U svim tim slučajevima Sud je zaključio da Ustav BiH i izborni sistem sistematski diskriminiraju građane koji ne pripadaju konstitutivnim narodima te time krše osnovna ljudska prava. Iako su ove presude donesene prije više od jedne decenije, do danas nisu provedene, što otkriva ozbiljan demokratski deficit i nemoć političkog sistema da integrira ideju jednakosti u svoj temelj.

Ove presude pokazuju da nominalno prihvaćeni principi multikulturalnosti ne znače mnogo ako ne postoji politička volja da se osigura ravnopravan pristup svim građanima, bez obzira na njihovu etničku pripadnost ili identitet. Često u javnom prostoru, kada govorimo o mogućim rješenjima, pokušava se „preslikati“ zapadni model liberalne multikulturalnosti, međutim duboko smo uvjereni da nova multikulturalnost BiH treba razvijati vlastite pristupe, uvažavajući specifičan historijski, kulturni i politički kontekst. Pitanje odnosa prema nacionalnim manjinama postalo je i pitanje evropske agende. Proces evropskih integracija potaknuo je stvaranje određenih institucionalnih mehanizama i politika koje multikulturalnost čine vidljivom i pravno relevantnom. No, to ne

znači automatsku transformaciju društava. Demokratski principi sami po sebi ne garantuju pravedno upravljanje etničkim razlikama. Potrebna je jasna politička vizija, podržana građanskim odgojem, društvenom solidarnošću i politikom koja raznolikost vidi kao javno dobro. Pitanje manjinskih prava je pitanje demokratskog kapaciteta, društvene kohezije i političke odgovornosti. Uključivanjem različitosti u samu strukturu države – ne samo kroz zakon, nego kroz svakodnevne prakse – moguće je stvoriti prostor u kojem razlike nisu ni prijetnja ni povlastica, već dio zajedničke slike. Za kraj, važno je razmotriti i pitanje odricanja: da li su etničke zajednice spremne, zarad građanskog suživota, odreći se nekih ekskluzivnih prava koja crpe iz kolektivnog identiteta? I da li su većinske nacije spremne dijeliti privilegije? Upravo se u tim pitanjima ogleda snaga (ili slabost) demokratske zrelosti. Prevazilaženje nacije u tradicionalnom smislu predstavlja onaj politički momenat kada se stvori prostor u kojem različiti identiteti mogu koegzistirati, doprinositi jedni drugima i obogaćivati zajednicu. Takav pristup je u skladu s principima demokratskog pluralizma i standardima koje promiču institucije poput Evropskog suda za ljudska prava, koje insistiraju na jednakosti prava svih građana bez obzira na njihovu etničku ili vjersku pripadnost.

Asim Haračić i Indira Nović

2. SAMOZAVARAVANJE KOLEKTIVNE SVIJESTI

Evropa šalje jasnu poruku: Ako Bosna i Hercegovina želi članstvo u Evropskoj uniji, „treba preći s Dayton na Bruxelles“ – što znači prelazak s etničkog na građanski princip uređenja države.

Drugim riječima: BiH mora evoluirati iz sistema koji je dizajniran da zaustavi rat u sistem koji može funkcionisati u miru i u EU.

Rezolucija koja je uzdrmala etnokratu

Piše: Dženana Karup-Druško

Evropski parlament je usvojio „Rezoluciju o izvješćima Komisije o Bosni i Hercegovini za 2023. i 2024“, koja je, iako po svom sadržaju izuzetno važna, od strane medija i političara prošla skoro potpuno nezapaženo.

U najkraćem, Evropski parlament traži i podržava jačanje građanske države Bosne i Hercegovine, a osuđuje svaki pokušaj daljnjeg učvršćivanja etničkih podjela.

Posebno važno u Rezoluciji je isticanje „prijelaza s ‘Daytona na Bruxelles’“.

S obzirom na kontekst u kojem je ovo upotrijebljeno u Rezoluciji, nema nikakve sumnje da Evropski parlament, na osnovu izvještaja Evropske komisije, u potpunosti podržava da Bosna i Hercegovina napusti dejtonska rješenja – koncept etničke konstitutivnosti tri naroda ugrađena Mirovnim sporazumom u Ustav BiH iz kojeg su građani potpuno izbrisani – i provede ustavne reforme i promjene Izbornog zakona koje bi prioritetno bile usklađene s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i odlukama Evropskog suda za ljudska prava.

Građanska, a ne etnička BiH

Poruka je više no jasna: Evropski parlament ne poziva na minimalne korekcije unutar postojećeg etničkog okvira, već na duboku, suštinsku transformaciju ustavnog poretka BiH u pravcu pune građanske demokratije čime se u potpunosti demontira narativ da su etničke kvote, konstitutivnost naroda i „legitimno predstavljanje“ evropske „vrijednosti“ – naprotiv, upravo to su ključne prepreke na evropskom putu BiH.

Evropa je, čini se, konačno poslala najjasniju poruku do sada: građanska država nije samo poželjan, nego i neizbježan uvjet za članstvo u Evropskoj uniji. **Bosna i Hercegovina više nema luksuz da bira između Dayton i Bruxellesa.**

Time se, međutim, otvara ključno pitanje: hoće li domaći politički akteri imati snage da slijede taj put, ili će, bježeći od odgovornosti i u nastojanju da zadrže *status quo* i vlastite privilegije, nastaviti zagovarati etnički model i raditi na produbljivanju etničkih podjela? (Karup-Druško, *Istraga.ba*, 2025.)

Pitanje nije samo hoće li domaći politički akteri imati snage da slijede put od Dayton do Bruxellesa („...jer će, u nastojanju da zadrže *status quo* i vlastite privilegije, nastaviti zagovarati etnički model i produbljivati etničke podjele.“), nego i kako prevladati dvije dodatne prepreke na tom putu: 1) različita tumačenja pojma „građanska država“ i nedostatak jasne vizije kako bi takav model uređenja države izgledao u BiH; i 2) strahovi koji iz tih nejasnoća proizlaze. (Najčešće pogrešne interpretacije: „Građanska država znači majorizaciju – ako nema etničkih mehanizama, većinski narod će dominirati“; „To znači ukidanje identiteta naroda – izgubit ćemo identitet Bošnjak, Srbin, Hrvat“; „To je protiv Dayton – protiv mira“; „Građanska država znači centralizaciju – sve će se odlučivati u Sarajevu“; „To je nemoguće u BiH!“)

Evo nekih od pogrešnih uvjerenja koja najčešće čujemo:

Pogrešno uvjerenje br. 1:

”Da bi Srbi, Bošnjaci i Hrvati postali građani u toj građanski uređenoj BiH, moraju se odreći svoje ‘nacije’ (svog etnoreligijskog identiteta).

„Ako bi se nacije obrisale gumicom, u čemu bi se sastojala multikulturalnost Bosne? Nauči djecu da poštuju prvo svoju, a onda tuđe nacije i da vidiš kako nacija prestane da bude problem i postane kultura.“

„Vi na nasilan način pokušavate ugušiti identitete Bošnjaka, Hrvata i Srba i stopiti ih u jedan identitet, pod parolom ‘sve je to naše’. Isto je bio slučaj i s jugoslovenstvom.“

„Oni negiraju postojanje nacije Srba, Hrvata i Bošnjaka. Negiranje nečijeg osjećanja pripadnosti nekoj naciji gore je od nacionalizma Srba, Hrvata i Bošnjaka!“

„Ima u BiH i bosanskih nacionalista koji na silu guraju ideju da postoji bosanska nacija. Ko je to ko će meni (ili bilo kome) reći ko sam i šta sam!?“

„BiH je zemlja u kojoj žive tri naroda, a zemlja u kojoj žive tri naroda ne može naglo postati građanska država zato što to neko tako odluči! Osim toga, BiH nije spremna na to. Nije spremna, jer u građanskoj BiH poginule borce ne bi mogli nazivati šehidima. I još nešto: vjerski praznici bi se slaviti iza dva puta zaključanih vrata!“

„Ja sam odgojen kao Bošnjak. Sjećam se kad sam jednom prilikom rekao ‘Bosanac’, otac mi je objasnio da je bosanac bosanski poni, a čovjek je Bošnjak.“ (Adil Zulfikarpašić, u knjizi Bošnjak – Adil Zulfikarpašić, Milovan Đilas i Nadežda Gaće)

Ljudi pružaju otpor kad imaju osjećaj da im se negira identitet – bilo etnički (*Ja sam Srbin. Nemoj me zvati Srbijancem*), bilo državljanski (*Ja nisam Srbin. Ja sam Srbijanac.*) Posebno su osjetljivi oni koji su odrasli u porodicama i zajednicama u kojima je još uvijek živo sjećanje na periode kada je etnoreligijski identitet bio potiskivan – naprimjer, u vrijeme kada su na vlasti bili „militantni ateisti“.

Vjerski fanatici i militantni ateisti

U fazi prelaska iz jednog stadija kolektivne svijesti u drugi, pojedinci ponekad „odu u drugu krajnost“.

Naprimjer, pri izlasku iz stadija ratničke svijesti i ulasku u stadij tradicionalne svijesti neki se „okrenu vjeri“ i postanu religijski fanatici. (*Do jučer bio panker i nije vjerovao ni u šta, a sad je islamski fundamentalist, spreman da pogine za Allaha.*)

Slično tome, kada se počne razvijati liberalna svijest – i ideja o sekularnoj državi – neki ljudi poprimе karakteristike agresivnih (militantnih) ateista koji zagovaraju zabranu svih religija i ukidanje religijskih institucija. (*Sve donedavno išao u crkvu i molio se Bogu, danas tvrdi da je religija priča za malu djecu.*)

Mnogim demagozima i manipulatorima građanska BiH nije u interesu pa koriste svaku priliku da kod vlastitog naroda pojačaju strah od gubitka etničkog i religijskog identiteta.

*Etničke stranke plaše ljude da u građanskoj BiH gube
svoje identitete do kojih im je stalo.*

To je laž i manipulacija!

Željko Komšić (2023.)

Izazivanje straha od ugroženosti kroz narativ da će u građanskoj Bosni i Hercegovini etnički identiteti i religije biti potisnuti (kao što su, navodno, bila potiskivani u vrijeme komunističke vlasti) i da će od „takve građanske BiH“ koristiti imati isključivo Bošnjaci, kao najbrojniji narod predstavlja jednu od najefikasnijih taktika političke manipulacije.

.....

POZNATA FORMULA

Igranje na kartu straha od „onih drugih“ služi ostvarivanju određenih političkih ciljeva.

Ova taktika funkcioniše po jednostavnom principu: *Konstruiši ili pre naglasi problem kako bi izazvao strah, onda ponudi rješenje tog problema. Ponuđeno rješenje će te dovesti do cilja koje želiš da ostvariš.*

Bosanskohercegovački „igrači“ koriste staru, provjerenu formulu:

1/ Fabrikuj osjećaj ugroženosti od druge etničke zajednice.

Strah, izazvan „saznanjem“ da je naš narod ugrožen, vrlo je neprijatan. Naročito za one koji sebe vide ovisnima o zajednici i/ili lideru. Čim ljudi osjete strah, oni „zbiju redove“ i glasaju za svog lidera, onog koji obećava da će se boriti protiv „neprijatelja našeg naroda“.

Kada lideri pozivaju u rat, osjećaj ugroženosti našeg naroda pojačavaju kroz mentalno programiranje percepcije „neprijatelja“. Generalizacijama se oblikuje slika o drugom narodu (*Svi su oni isti!*) i koristi se mehanizam *dehumanizacije*. Dehumanizacija je propagandna tehnika uz pomoć koje se stvara slika o neprijatelju kao veoma opasnom monstrumu. (*Oni nisu ljudi, oni su monstri!*) Navode se primjeri o zlodjelima koje neprijatelj čini (horor priče moraju zvučati uvjerljivo i tačno!) Da bi podstakli ljude na oružanu borbu – i zaštitili ih od osjećaja krivice i straha od kazne zbog zločina koji će počinuti – lideri neprekidno ponavljaju da je neprijatelj

realna prijetnja *našem* narodu, a vojnike bombarduju tvrdnjom da je moralno ispravno to što rade. (*Mi se samo branimo!*) Uvijek na neprijatelja prebacuju odgovornost za ono što im se „dešava“ (etničko čišćenje, ubijanje, genocid...), a vojnike štite od krivice ili straha od kazne tako što ih oslobađaju od lične odgovornosti. (*Vojnici samo slijede naređenja!*)

2/ Fabrikuj osjećaj ugroženosti od građanske BiH.

Na koji način?

Prvo. Uvjeri svoj narod da će im zagovornici građanske BiH (ako kojim nesretnim slučajem dođu na vlast!) oduzeti etnoreligijski identitet. Nametnut će im bosanstvo isto kao što im je nekad nametano jugoslovenstvo, a zabraniti religiju.

Drugo. Ponavljaj „informaciju“ da je građanska država ništa drugo do sistem „jedan čovjek – jedan glas“. Tako ćeš uvjeriti svoj narod da će u toj građanskoj BiH dominirati Bošnjaci – jer su oni najbrojniji – isto kao što su se srpski nacionalisti zalagali za jugoslovenstvo, jer su oni najbrojniji u Jugoslaviji pa će dominirati!

Treće. Ubijedi svoj narod da će izgubiti dobre plate i tendere ako njihovi etnički lideri izgube vlast.

Četvrto. Ljude iz „tvog naroda“ koji se izjašnjavaju kao Bosanci označi kao izdajnike i „konvertite“, a njihove (liberalne) vrijednosti kao jedan od aspekata djelovanja unutrašnjeg neprijatelja.

Rezultat ovih manipulativnih tehnika uvijek je isti: etničke zajednice se otuđuju i udaljavaju jedna od druge, a lideri eksploatišu podjele i ostaju na poziciji lidera.

.....

Vjerovanje da će se u građanskoj BiH Srbi, Bošnjaci i Hrvati morati odreći svoje etnonacije često proizilazi i iz konfuzije oko pojmova nacija (*nation*) i narod (engl. *people*; njem. *volk*; franc. *peuple*),

a naročito iz nerazumijevanja razlika između tzv. istočnog i zapadnog koncepta nacije.

„Zapadni“ (francuski) koncept nacije

Ideja o naciji i nacionalnoj državi pojavila se krajem 18. stoljeća.

Francuska je prva nacionalna država – država koja ima svoju naciju (francusku).

Integraciji diferenciranih etničkih zajednica naročito je doprinijelo uvođenje jedinstvenog obrazovnog sistema i standardizacija francuskog jezika.

Ljudi koji zagovaraju liberalnu političku ideologiju pod pojmom nacija podrazumijevaju „zapadni“ koncept nacije: naciju čine ravnopravni državljani, bez obzira na etničku pripadnost, vjeroispovijest, rasu, klasu, kulturu, tradiciju ili običaje.

Nacija i narod, odnosno, zašto Republika Hrvatska nije članica Ujedinjenih naroda?

Jeste li se ikad upitali zašto se u hrvatskom jeziku rabi sintagma „Ujedinjeni narodi“, a ne „Ujedinjene nacije“? Vjerojatno niste, uzeli ste to zdravo za gotovo. Ja jesam, i to ne samo zato što sam nekoć bio predsjednik Opće skupštine UN-a.

Proučavajući pomno uporabu oba pojma, zaključio sam da vlada opća konfuzija i u znanstvenim krugovima, i u političkim krugovima te u medijima i među građanima. Stvari su vrlo jednostavne. Pojam „nacija“ je politička kategorija, a „narod“ je etnička kategorija. Mnogi nesporazumi između političke i etničke naravi mogu se izbjeći pravilnim objašnjenjem distinkcije između nacionalnog i narodnog bića.

Ne samo u Hrvatskoj već u čitavoj regiji u ovom dijelu Europe ovo pitanje izaziva mnoge nesporazume pa i konflikte.

Što je nacija, a što narod?

Vratimo se Anićeve Rječniku hrvatskog jezika. Tamo stoji da je nacija etnička, politička i kulturna zajednica (što je nije točno – primjedba autora), a narod je ukupnost ljudi povezanih osjećajem istovjetnosti u povijesti, tradiciji, vjerskoj pripadnosti i jeziku (što je točno – primjedba autora). Međutim, u nastavku objašnjenja pojma „narod“ stoji da je to: cjelokupno stanovništvo jedne države (što je pogrešno – primjedba autora).

Gdje je pogreška?

Prvo, u tome što se pojmu „nacija“ pridaje etničko značenje, što je netočno. Drugo, pogreška je u tome što u cjelokupnom stanovništvu ima pripadnika više naroda (Hrvata, Srba, Židova, Talijana, Mađara, Bošnjaka itd.). Riječ je naravno o Republici Hrvatskoj.

Nacija je jednako država te su u tom smislu svi građani Republike Hrvatske pripadnici hrvatske nacije. Ali nikako ne i hrvatskog naroda. **Stvaranjem Republike Hrvatske stvoreni su uvjeti za nastanak hrvatske nacije kao političke zajednice svih njezinih građana bez obzira na njihovo etničko podrijetlo.**

Uzmite na primjer Sjedinjene Države ili Francusku. Amerikanci su nacija sastavljena od pripadnika irskoga, engleskog, talijanskog, hrvatskog, srpskog, poljskog, ruskog, njemačkog itd. naroda.

Dok je Švicarska primjer uspješna stvaranja nacije koja se razvija i postoji više od dvjesto godina, **Jugoslavija je primjer neuspješna projekta stvaranja nacije** koji je u obje varijante propao: i kao kraljevina i kao federativna republika.

Kad je riječ o Kini, pogrešno se govori o „kineskom narodu“ jer on – ne postoji. Kina se na kineskom jeziku zove: „tzun gua“, ili u prijevodu „središna država“. Većinski narod je Han te se njihov jezik koristi kao državni. No u Kini živi još 70-ak etničkih zajednica, tj. naroda. Znači Kina je država-nacija ili, kako se to u anglosaksonskoj literaturi kaže, „nation

state“. Tako je u SAD-u, Francuskoj, Brazilu, Indoneziji, Kanadi, Nigeriji, Južnoafričkoj Republici, Australiji...

Države, prije svega radi očuvanja mira i sigurnosti u svijetu, ujedinile su se davne 1945. u San Franciscu i stvorile Ujedinjene nacije. United Nations, Naciones Unidas, Nations Unies itd.

Stoga možemo zaključiti da je Republika Hrvatska članica Ujedinjenih nacija, a ne Ujedinjenih naroda (Kerim, *Danas.hr*, 2019.)

Drugi je tzv. „istočni“ (habsburški) koncept „etno nacije“. (Narod [*das Volk*] obrazovao je naciju [*Deutsche*] ujedinjenjem njemačkog naroda u okviru zajedničke države.)

U tom kontekstu, pojmovi narod i nacija često se koriste kao sinonimi, s tim da se naglašava kako narod postaje nacija tek kada uspije uspostaviti vlastitu državu (u kojoj dominira).

„Istočni“ (habsburški) koncept nacije:

Ovaj tip nacionalizma odnosi se, prije svega, na zemlje istočne, slavenske i balkanske Evrope.

Postaje suštinski važno uspostaviti analitičku razliku između ova dva osnovna modela nacije – onog političkog, u smislu civilnog/ građanskog, te onog kulturnog kojeg određuje upravo etnički faktor, slabo usmjeren ka demokratiji. (Sekulić, 2014.)

Koji nam je koncept nacije bliži – istočni ili zapadni – zavisi od stadija u razvoju političke svijesti. Nekima je bliži zapadni, dok drugi naglašavaju istočni koncept.

Narod, nacija, država

Opšteprihvaćena definicija za narod je da je to samoprepoznata zamišljena (ne izmišljena) grupa ljudi na određenoj teritoriji, koja dijeli zajedničku istoriju, kulturu, jezik, tradiciju i, vrlo često, mada ne obavezno, religiju.

Narod koji je uspio da stvori (izgradi) svoju nacionalnu državu zove se nacija.

Imajući u vidu da je nacija zapravo narod koji ima svoju nacionalnu državu, bespredmetno je izmišljati naciju koja nema isto ime kao narod. Ako se naš narod zove bošnjački, onda njegova nacija može i mora da bude samo bošnjačka (Spahić, *Bosanski pogledi*, 2020.)

Ako dvojicu Beograđana sa „srpskim“ imenom i prezimenom pitamo šta su po nacionalnosti, jedan će odgovoriti: „Ja sam Srbin“, a drugi: „Ja sam Srbijanac“. Oni koji prave razliku između etničkog (narodnog) i građanskog (državljskog) identiteta objašnjavaju da pojam „Srbin“ označava narod (etnički identitet), dok „Srbijanac“ označava naciju (državljski, odnosno nacionalni identitet).

SRBIJANCI

Srbijanci je pojam koji ima značenje naziva za stanovnike, odnosno državljane Srbije, nezavisno od njihove etničke, jezičke, verske ili bilo koje druge pripadnosti.

Za ove druge nacije nije samo jedan narod – srpski, niti je mehanički skup naroda koji žive u državi Srbiji.

Nisu svi građani Srbije Srbi, kao što ni svi Srbi nisu građani Srbije

Nije to tek jezičko pitanje za filološko teoretisanje, već je i duboki društveni problem koji se frustrirajuće odražava na građane Srbije koji nisu Srbi. Neprestano slušamo – srpska skupština, srpska vlada, srpska javnost. Da li je Skupština predstavničko telo Srba ili je politički dom Republike Srbije – srbijanski? Semantički je restriktivno i politički nekorektno u tim slučajevima koristiti pridev srpski.

Suština je u sledećem: naziv Srbin nema, u semantičkom smislu, administrativno-teritorijalno ni državno-nacionalno značenje, kao što je to, na primer, naziv Francuz, te se u tom značenju epitet srpski ne bi ni mogao koristiti.

Termin nacionalnost u velikim evropskim jezicima znači državljanstvo.

Razlika dolazi otuda što su veliki evropski narodi u 18. i 19. veku izgradili države kao teritorijalno-administrativno-nacionalna društva građanske orijentacije, prevazilazeći regionalno-etničke zasebnosti.

Tako, biti Francuz pravno-administrativno i društveno-politički znači imati francusko državljanstvo, posedovati francuski pasoš.

Biti državljanin Republike Srbije ne znači neminovno biti Srbin.

Nekad se kao argument protiv Srbijanaca navodi to što Francuz nije Francuzijanac. Paralela je jezički besmislena: Francuska nije Francuzija, zato ni Francuz nije Francuzijanac. Ali, naša država jeste Srbija, te otuda i njen državljanin jeste Srbijanac.

Upotrebljavajući precizan termin srbijanski, kojim se teritorijalno i administrativno označava ono što je u vezi s Republikom Srbijom, crnogorski, hrvatski i bosanskohercegovački mediji otklanjaju zabunu: da li je nešto srpsko u smislu da obuhvata Srbe uopšteno, ne samo srbijanske nego i crnogorske i bosanskohercegovačke Srbe, kao i one

koji žive u Hrvatskoj, ili se govori o nečemu što je srbijansko, tj. u vezi s građanima Republike Srbije.

A jezikoslovcima, istoričarima i političarima savetujem da čitaju kao što je napisano – u Vukovom Rječniku: „Srbijanac – čovjek iz Srbije, srbijanski – koji je iz Srbije“.

Autor je vanredni profesor na Filozofskom fakultetu u Nišu, i Srbijanac.
(Vučelj, *PCNEN Društveno angažovan medij*, 2023.)

„Naša država je Srbija, a državljanin je Srbijanac“, piše profesor Vučelj. Neki se ne slažu. Tvrdi da treba izbjegavati taj „problematični“ pojam Srbijanac.

Pojam Srbijanac je uvredljiv (!?)

Pojam Srbijanci se ponekad osporava kao stran srpskom jeziku, a neki ljudi ga čak i smatraju uvredljivim. Osim toga, u delu srpske javnosti, upotreba odrednice „srbijanski“ shvaćena je i kao pokušaj promene srpskog nacionalnog imena. (Bondžulić, *Danas*, 2023.)

Strah od gubitka najvažnijeg kolektivnog identiteta (*Ja sam po nacionalnosti Srbin iz Srbije, a ne Srbijanac; Ja sam po nacionalnosti Bošnjak iz Bosne, a ne Bosanac*) glavni je razlog zbog kojeg se osporavaju nazivi Srbijanac i Bosanac. (Iz perspektive etničko-religijske kolektivne svijesti, zaista djeluje da se konkretni etnički identitet – *Ja sam Srbin* – „istopio“ u apstraktnom državljanском identitetu – *Ja sam Srbijanac*.)

Pripadanje etnosu kao zajednici se ne isključuje, ali nije dovoljno za izgradnju Bosne i Hercegovine kao moderne političke zajednice. Nažalost, decenijsko uvjeravanje da je etnički identitet jedini politički identitet zamaglilo je našu svijest o važnosti građanskih principa.

Nermina Mujagić

Zbog čega neki ljudi insistiraju na svom etničkom identitetu kao „jedinom pravom“ identitetu?

Holoni i holarhije

Danas znamo da se razvoj mnogih sistema – bioloških, socijalnih i psiholoških – odvija kroz procese *diferencijacija* i *integracija*.

Diferencijacija znači da se dijelovi sistema oblikuju i obavljaju određenu funkciju (postaju različiti i preuzimaju specifične uloge).

Integracija znači da se ti različiti dijelovi povezuju i funkcionišu zajedno kao cjelina.

Ova dva procesa omogućavaju formiranje *holona* i *holarhija*.

Holon je jedinica koja je cjelina, ali je ujedno i dio veće cjeline. Atom je holon... atomi su dio molekule. Molekule su holoni ugrađeni u ćeliju. Diferencirane ćelije formiraju organ (složeniji holon). Diferencirani organi su dio organizma (još složenijeg holona).

Tako vidimo da holoni grade razvojnu hijerarhiju (ćelija-organ-organizam), odnosno **holarhiju**. (Termini posuđeni od Arthura Koestlera).

Svaki holon ima svoje porijeklo (**kauzalni princip**), ali i svoj cilj (**teleološki princip**). Naprimjer, organ nastaje integracijom diferenciranih ćelija (**kauzalni princip**), dok je „cilj“, odnosno svrha postojanja organa (**teleološki princip**) da bude dio veće cjeline – organizma.

Iako teže da budu dio veće cjeline, holoni (na svim razinama u holarhiji) zadržavaju autonomiju i identitet.

Zaključak:

Holoni su programirani da budu entiteti koji zadržavaju svoju autonomiju i identitet, ali su programirani i da budu ugrađeni u veći (kompleksniji) holon.

Ako se razvoj odvija normalno, **integracija diferenciranih holona omogućava rast, a rast dovodi do skoka na viši razvojni stadij.**

Holoni i holarhije u Bosni i Hercegovini

Na svakom stadiju razvoja bioloških jedinica formira se određeni identitet:

- *ćelija* – koja teži da se udruži sa sebi sličnim ćelijama i formira organ;
- *organ* – koji „sarađuje“ s ostalim organima u organizmu;
- *organizam* – koji objedinjuje sve organe i ćelije u jedinstvenu cjelinu.

Slično je i u razvoju društvenih zajednica. Na svakom stadiju formira se specifičan kolektivni identitet.

Pojava novog identiteta ne znači da prestaje postojati identitet formiran na prethodnom stadiju.

U bosanskohercegovačkom društvu žive ljudi koji sebe prvenstveno identifikuju kao Bosance. Za njih je Bosanac državna nacija, a tu državnu naciju vide kao integrisani društveni „organizam“.

U bosanskohercegovačkom društvu žive i ljudi koji sebe identifikuju kao Hrvate katolike, Srbe pravoslavce ili Bošnjake muslimane. Neki žele da razvijaju bliske susjedske i prijateljske odnose s drugim etnoreligijskim grupama, a neki osjećaju veću bliskost s muslimanima iz Srbije, Crne Gore, Hrvatske (ili nekih drugih država), nego s pripadnicima drugih naroda u BiH. Isto važi i za katolike Hrvate ili pravoslavce Srbe – teže ka „uvezivanju sa svojim narodom koji živi u drugim državama“.

Nema ničeg devijantnog u težnji ljudi da se povezuju sa sebi sličnima. Niti je svjetonazor prema kojem se ne preporučuje sklapanje braka s osobom drugačijeg etnoreligijskog identiteta nužno izraz „zatucanosti“. (Fazi *integracija* prethodi faza *diferencijacija* – povlačenje granice između nas i vas.)

O patologiji i devijacijama govorimo kada proces *diferencijacija* ili proces *integracija* „ode predaleko“, pa se rast i razvoj ne odvijaju normalno. (Zdrav razvoj organizma zavisi od ravnoteže između ta dva procesa. Ako jedan „pređe granicu“, dolazi do poremećaja, devijantnih pojava i ugrožavanja života.)

Prvi primjer: Kancerogene ćelije se nekontrolisano razmnožavaju i gube normalnu funkciju. Ne „služe“ cjelini, nego djeluju samostalno i destruktivno.

Drugi primjer: Normalna integracija znači koordinisan rad različitih ćelija i tkiva (nastaje organ s jasno definisanom strukturom i funkcijom). U patološkim slučajevima dolazi do abnormalnog spajanja ćelija ili poremećene organizacije tkiva. Rezultat može biti masa (tumor) koja nema funkcionalnu ulogu u organizmu.

Slične „patološke“ pojave mogu se uočiti i u društvenim zajednicama. Recimo, društveni holoni – grupe, plemena, rodovi, narodi ili nacije teže homogenizaciji i širenju na račun drugih grupa

etnijske ili nacije (kroz asimilacione politike ili imperijalizam, odnosno teritorijalnu ekspanziju).

Jedan od primjera takvog fenomena je etnonacionalizam-separatizam:

Etnonacionalizam: naglašava da nacija treba biti zasnovana na etničkoj pripadnosti;

Separatizam: težnja za odvajanjem i stvaranjem zasebne države ili političke jedinice, što može ugroziti egzistenciju drugih društvenih zajednica.

Zaključak.

Na svakom stadiju u razvoju društva formira se društvena zajednica (holon) koja predstavlja cjelinu, ali i teži da bude dio šire cjeline (većeg holona). Iako teže da budu dio veće cjeline, holoni zadržavaju autonomiju i identitet. To omogućava formiranje sve kompleksnijih društvenih zajednica.

KUDA IDE EVOLUCIJA?

Biološke i socijalne cjeline (holoni) teže da budu dio veće cjeline. Ovaj formativni poriv naziva se *telos*. (Telos = cilj; svrha. Cilj /svrha je rast i razvoj.)

Telos vodi kolektivnu svijest ka novim i sve kompleksnijim razvojnim stadijima. Ide li evolucija nekuda?

Paralelno s razvojem društvenih zajednica razvija se i kolektivna svijest.

Paralelno s razvojem kolektive svijesti razvijaju se i kolektivni identiteti. Svaki naredni identitet uključuje identitet s prethodnog razvojnog stadija, ali ga i transcendira.

Identiteti – formirani na svim stadijima – teže da se održe i tako se formira hijerarhija identiteta.

Kad smo na stadiju tradicionalne svijesti, fokus kolektivne svijesti je na *našem* narodu odvojenom od *njihovog* naroda. Tendencija da se „čuvaju čvrste etničke ograde“ (podjele na *mi* i *oni*) bit će prevaziđena na narednom stadiju – kada etničko-religijski identitet počinje da slabi, a jača racionalno-sekularna liberalna svijest.

S pojavom moderne, u doba buđenja nacionalnog romantizma krajem 18. i početkom 19. stoljeća, oblikuje se nova društvena

zajednica – nacija. Kao kompleksan socijalni „organizam“ koji obuhvata etničke i sve druge zajednice, nacija označava prelazak na naredni stadij razvoja kolektivne i političke svijesti. S pojavom nacije pojavljuje se i novi kolektivni identitet – nacionalni.

Pojava kulture ljudi liberalne svijesti ne znači da kultura ljudi tradicionalne svijesti izumire. Zato će još dugo biti Bosanaca i Hercegovaca za koje je koncept građanska BiH nerazumljiv ili iz određenih razloga neprihvatljiv.

Protivnici ovakvog (građanskog) modela države-nacije tvrde da je asimilirajući, odnosno, da poništava važne karakteristike naroda, pretvarajući ga u nepostojanu, bezobličnu masu.

Zato oni preferiraju etnički model.

Nermina Mujagić

Traumatsko iskustvo, duboko urezano u kolektivnu svijest ljudi, jedan od tih razloga

Kolektivna trauma

Već hiljadama godina vode se ratovi s ciljem prisvajanja teritorije „onih drugih“. Jedan narod okupira drugi, pa ga onda asimilira i eksploatiše (porobljavanje). Ili se uvezuju teritorije na kojima živi *naš* narod, a drugi narodi koji žive na *našoj* teritoriji se protjera.

Zbog takvih historijskih iskustava narodi razviju snažan osjećaj ugroženosti i straha za vlastitu egzistenciju. Posebno su izraženi:

a) strah od asimilacije – kada snažnija etnička grupa nastoji asimilirati slabiju; b) strah od dominacije brojnije etničke zajednice koja teži političkom, kulturnom ili institucionalnom potiskivanju manje brojne; c) strah od „fuzije“ s drugim etničkim zajednicama (zbog čega se mješoviti brakovi osporavaju ili obeshrabuju).

Ovi strahovi djeluju kao kočnica procesima integracije, a pojačavaju diferencijaciju i udaljavanje od drugih etničkih zajednica. Time se narušava ravnoteža između dva temeljna principa razvoja – kauzalnog i teleološkog. (Kauzalni: etničke zajednice crpe svoj identitet iz historijskog i kulturnog porijekla. Teleološki: istovremeno postoji i razvojna tendencija ka integraciji u šire zajednice – nacije.)

Tako strah od asimilacije, porobljavanja i istrebljenja, uzrokovan traumatskim iskustvom, može blokirati prirodnu težnju naroda da se integriše u naciju.

Strah od „bosanskog lonca“

Melting pot = različite etničke, kulturne i religijske grupe se „tope“ i stvaraju novu, zajedničku kulturu.

Pojam „melting pot“ (doslovno: „lonac za topljenje“) koristi se kao metafora da opiše način na koji se različite kulture stapaju u jednu zajedničku. (Primjer: ljudi dolaze iz različitih pozadina, vremenom gube dio svojih posebnosti i formira se jedinstveni identitet.) Najčešće se ovaj koncept veže za Sjedinjene Američke Države, posebno u kontekstu imigracije – Evropljani, Azijati, Afrikanci itd., postaju „Amerikanci“ kroz zajednički jezik.

Mnogi smatraju da „melting pot“ po definiciji podrazumijeva asimilaciju i gubitak identiteta, pa preferiraju druge modele i pojmove kao što su „salad bowl“ – društvene zajednice ostaju različite, ali čine cjelinu (svaki sastojak u salati zadržava svoj ukus), ili „cultural mosaic“ – pojam koji se koristi u Kanadi kad se govori o koegzistenciji različitih kolektivnih identiteta.

melting pot → svi postaju slični;

salad bowl / cultural mosaic → svi ostaju različiti, ali zajedno.

Dok se ne učvrsti i ne ojača, etnički identitet nastoji zadržati primat nad drugim oblicima identiteta, uključujući i nacionalni (građanski).

Nikakvo educiranje i prosvjetljavanje neće uvjeriti dio građana Bosne i Hercegovine da je „tronarodni“ društveno-politički sistem u BiH potrebno zamijeniti građanskim. Temeljne liberalne vrijednosti nalažu da se i takav stav uvaži.

Strah od „melting pota“, i erozije duboko ukorijenjenih etničkih i religijskih identiteta dodatno pojačava otpor prema građanskom modelu uređenja Bosne i Hercegovine.

S druge strane, alternativni model „kulturnog mozaika“ ili „salad bowl“, u kojem različite grupe koegzistiraju zadržavajući svoje posebnosti, također ima slabosti: naglašena fragmentacija dovodi do toga da društveni, obrazovni i politički sistemi funkcioniraju paralelno, umjesto kroz međusobnu interakciju. Rezultat je suživot bez dublje integracije.

Iz perspektive integralne politike, „rješenje bosanskohercegovačkog pitanja“ nije ni u toleranciji ni u eliminaciji različitosti. Cilj je integrisati manje cjeline u funkcionalnu i inkluzivnu veću cjelinu. Budućnost Bosne i Hercegovine ne leži ni u tome da postane „melting pot“, niti da ostane „salad bowl“, nego da evoluiru u integrisano društvo koje uspješno održava ravnotežu između jedinstva i različitosti.

Pogrešno uvjerenje br. 2:

”U građanski uređenu BiH će se uvući velikobošnjačka politika.

„U diplomatskim krugovima špekulira se kako će se uskoro predložiti preustroj Bosne i Hercegovine – građanska koncepcija koja se ne bi temeljila na etničkoj pripadnosti, nego bi politički subjekt postao građanin kao pojedinac.

Iza koncepta te građanske države u stvarnosti se krije plan velikobošnjačke politike da se Hrvati eliminiraju iz BiH. Cilj je Hrvate u toj građanskoj BiH svesti na beznačajnu manjinu. Pritom valja naglasiti kako su pokušaji preustroja BiH prema građanskom modelu protuustavni, jer se u Ustavu BiH jasno navode tri konstitutivna naroda!“

„Bošnjaci traže da se ukine Republika Srpska i hoće građansku BiH, hoće da se uvede formula jedan čovjek-jedan glas, a to je formula za većinski model demokratije.“

„Druga faza bi trebala biti ustavna reforma koja će ukloniti mehanizme blokade, uz ukidanje naziva Republika Srpska. Teško je to postići sada, u situaciji u kojoj je odnos snaga, zahvaljujući supremaciji domova naroda nad zastupničkim domovima dva naprema jedan u korist SNSD-a i HDZ-a, a protiv SDA i našeg probosanskog bloka.“

U raspravama o nacionalizmima spominje se da je u bivšoj Jugoslaviji nacionalizam imao dva oblika – *separatistički* i *unitaristički*.

Separatistički (etno)nacionalizmi počivali su na ideji „Velike Srbije“, „Nezavisne Države Hrvatske“, „Velike Albanije“, itd. Trebalo je razbiti političko jedinstvo Jugoslavije, razdvojiti narode, a onda uvezati pripadnike istog naroda koji žive na odvojenim teritorijalima i formirati „nacionalne države u etničkim granicama“. Radi se o

krajnje desnoj političkoj ideologiji i ultra nacionalizmu koji etničko-religijski identitet proglašava primarnim u odnosu na sve druge kolektivne identitete. Krajnji cilj je država u kojoj dominira jedna (*naša*) etnoreligijska zajednica nazvana nacijom.

Drugi oblik nacionalizma neki autori nazivaju unitarističkim. Šta se pod tim pojmom podrazumijeva?

Za ljude koji zagovaraju liberalnu političku ideologiju Jugoslavija nije bila tek država zbratimljenih naroda. Liberali vide naciju kao zajednicu svih državljana (građana), bez obzira kojem narodu pripadaju ili ne pripadaju nijednom, pa su se zalagali za jačanje Jugoslavije kao moderne (unitarne) nacionalne države koja ima svoju državnu naciju – jugoslovensku. Ali ta ideja nailazila je na otpor.

Ljudi tradicionalne svijesti (u političkoj areni nazivani desničarima) tvrdili su da u Jugoslaviji živi više naroda – nacija i da se zato ne može i ne treba stvarati ta nova nacija – jugoslovenska. Insistiranje na jugoslovenskoj naciji doživljavali su kao prijetnju njihovom etnoreligijskom identitetu. Nekad s pravom, jer su takozvani „militantni ateisti“ (iz redova komunista koji su bili na vlasti) tvrdili da su etnički i religijski identiteti primitivni i zastarjeli, pa ih treba *zamijeniti* „unificiranom“ nacijom s novim imenom: Jugosloveni.

Ali najveći otpor jugoslovenskoj naciji – i Jugoslaviji kao građanskoj nacionalnoj državi – dolazio je od etnonacionalista-separatista koji su radili na obnovi starih etničkih država. I dok su se liberali zalagali za Jugoslaviju u kojoj bi različiti narodi bili dijelovi nacije, ideologija nekih Srba bila je „velikosrpska“. Cilj je ujediniti Srbe koji žive na različitim političkim teritorijama i formirati Veliku Srbiju. (Interesi drugih stanovnika – koji se ne identifikuju kao Srbi-pravoslavci – nisu im važni.) Velikosrpski etnonacionalizam često je bio sakrivan pod maskom brige za očuvanje Jugoslavije (u kojoj oni mogu dominirati jer su najbrojniji narod).

U Jugoslaviji su živjeli i ljudi koji nisu razumjeli razliku između ideologije liberala i srpske etnonacionalističke ideologije sakrivene pod maskom jugoslovenstva. Zato im je svako veličanje

jugoslovenstva „smrdilo“ na velikosrpski etnonacionalizam. (Čak i kad su se za jugoslovensku naciju zalagali i oni koji *nisu* Srbi.)

Slično kao što su se u bivšoj Jugoslaviji formirale suprotstavljene pozicije oko pitanja jugoslovenstva, i u današnjoj Bosni i Hercegovini mogu se prepoznati slične grupe uvjerenja u vezi s idejom bosanstva:

1. Kao što su se liberali zalagali za građanski uređenu Jugoslaviju koja ima svoju jugoslovensku državljansku naciju, tako i bosanskohercegovački liberali smatraju da BiH treba biti država s vlastitom građanskom nacijom, a ne samo zajednica tri „zbratimljena naroda“.
2. U drugoj grupi su etnonacionalisti-separatisti (koji teže odvajanju) i dio ljudi tradicionalnih svjetonazora koji zagovaraju miran suživot s drugim narodima, ali se suprotstavljaju bosanstvu kao naciji. Oni građanski koncept nacije – bilo jugoslovenske (nekad) ili bosanske (danas) – doživljaju kao prijetnju vlastitom etnonacionalnom identitetu.

*Građanski koncept nacije danas se percipira ka antisrpski,
 pa se tako bosanstvo optužuje kao eufemizirano bošnjaštvo,
 dok se crnogorstvo posmatra kao izdajničko u odnosu
 na „maticu“ Srbiju.*

Nermina Mujagić

3. U javnom prostoru često se pojavljuju i identitetski obojeni narativi i političke identifikacije, poput: „Mi Srbi smo čuvari Jugoslavije“ ili „Mi probosanski Bošnjaci zalažemo se za građansku Bosnu i Hercegovinu“.

*Za ideju građanske Bosne i Hercegovine bošnjački nacionalizam
 jednako je poguban, s tom razlikom što ne nastupa secesionistički,
 već je sakriven iza lažnog probosanskog patriotizma.*

Svako suprotstavljanje destrukciji Bosne od strane dva etnonacionalizma (srpskog i hrvatskog) karakterizira se kao „bošnjački nacionalizam koji se skriva iza bosanstva“.
Senadin Lavić

4. Prisutna je i percepcija da ideja građanske države prikriva dominaciju većinskog naroda, slično ranijim tvrdnjama da se za jugoslovenstvo zalažu prvenstveno Srbi kao najbrojniji narod. *(Za jugoslovenstvo se zalažu Srbi jer su oni najbrojniji narod, pa mogu dominirati!)*

Ideja građanske Bosne i Hercegovine često se interpretira slično, kao sredstvo političke prevlasti, a ne kao neutralan model ravnopravnosti građana. *(Ideja o građanskoj BiH je korumpirana i ne znači ništa drugo do vlast i dominaciju većinskog bošnjačkog naroda!)*

I kao što je u bivšoj Jugoslaviji bilo onih koji su vjerovali da se iza ideje jugoslovenstva uvijek krije velikosrpska ideologija, tako i danas u Bosni i Hercegovini postoje ljudi kojima svako zagovaranje bosanske nacije – i Bosne i Hercegovine kao nacionalne države – djeluje kao bošnjački etnonacionalizam.

Naravno, postoje ljudi koji razlikuju bosanstvo kakvo zagovaraju liberali od bosanstva kakvo zagovaraju bošnjački etnonacionalisti, ali im građansko društveno-političko uređenje nije u interesu, pa svjesno i namjerno proizvode strah predstavljajući građansku Bosnu i Hercegovinu kao prikriveni oblik bošnjačkog unitarizma. Takav narativ naročito je usmjeren prema građanima koji su osjetljivi na poruke o kolektivnoj ugroženosti. Građanski princip se zato ne prikazuje kao model jednakih prava svih državljana, nego kao pokušaj da se brojčana većina pretvori u političku dominaciju nad ostalima. Na taj način pojam „građanske države“ namjerno se poistovjećuje s idejom centralizirane nacionalne države u kojoj bi Bošnjaci navodno preglasavali druge narode. A sakriva se činjenica da liberalno

shvaćena građanska država ne počiva na dominaciji bilo kojeg naroda, nego na univerzalnim demokratskim principima: na jednakosti pred zakonom, zaštiti individualnih prava, institucionalnim mehanizmima zaštite manjina i političkoj odgovornosti prema svim građanima. (U tom modelu etnički identitet nije ukinut, ali politička prava ne zavise od etničkog izjašnjavanja.)

Zato je važno razlikovati građanski model od etnonacionalnih projekata koji se služe građanskom retorikom. (Nije svaki poziv na građansku državu izraz „bošnjačkog unitarizma“, kao što ni svaki poziv na zaštitu kolektivnih prava nije izraz demokratije.)

Evo najčešćih (netačnih) floskula:

- Kroz građansku ideju pokušava se progurati Bošnjački **unitarizam**.
- Bošnjački **unitarizam** govori o građanskom konceptu koji nije provodiv.
- Većinski narod ima tu standardnu političku poziciju da nastoji stvoriti jedan većinski oblik demokratije i **unitarno** uređenje u kojem bi na kraju vlast pripadala brojčanoj većini.
- **Unitarizam** kao koncept pokazao se štetnim, primjerice u bivšoj Jugoslaviji, koja je, unatoč federativnom ustroju sa šest republika i dvije autonomne pokrajine, bila opterećena srpskim **unitarizmom** temeljenim na brojčanoj nadmoći.
- **Unitaristički** ciljevi i interesi nespojivi su i izravno suprotstavljeni temeljnim dejtonskim načelima.
- Sintagmom „**unitarna** građanska država“ nastoji se osigurati etnička dominacija Bošnjaka.
- Rješenje za budućnost Bosne i Hercegovine nije **unitarna**, tzv. građanska BiH, nego federalizam na osnovi tri federalne jedinice, entiteta ili ih možemo bilo kako nazvati: Republika Srpska, Herceg-Bosna ili bilo kako da se zove bošnjački entitet. Jedino tako BiH može nastaviti funkcionirati, inače ćemo opet u dogledno vrijeme govoriti može li BiH opstati kao država.

Unitarni oblik državnog uređenja

Piše: **Dr. Slaven Kovačević**

Promatrajući recentne izjave različitih političkih aktera, pa povremeno i analitičara ili intelektualaca, oko unitarnog oblika državnog uređenja, u čemu se izražava određeni strah ili skepsa prema tom obliku državnog uređenja, nameće se relativno jednostavan zaključak da ti ljudi ne znaju šta i o čemu govore.

Zato bi bilo poželjno ukazati na nekoliko elemenata oko unitarnog oblika državnog uređenja, posebno onima koji se tome suprotstavljaju.

Prvo zapažanje – kod onih koji se suprotstavljaju unitarnom obliku državnog uređenja – odnosi se na to da oni odbijaju **demokratski princip „jedan čovjek - jedan glas“** argumentirajući da može doći do nekog etnički utemeljenog preglasavanja, što je u svojoj suštini netačno. **Metod „jedan čovjek - jedan glas“ nije ekskluzivitet unitarnog oblika uređenja**, jer takav metod postoji u jednakoj mjeri i u federalno uređenim zemljama (Njemačka, Austrija, Belgija, Švicarska i tako redom).

Unitarni oblik državnog uređenja nema apsolutno nikakve veze s načinom izbora i izbornim procedurama iz kojih proizlazi formiranje vlasti. **Unitarni oblik državnog uređenja govori isključivo o tome kako se upravlja državom – postoji centralna vlast s najvećim stepenom nadležnosti.** Nadležnosti se, odlukom te centralne vlasti, mogu transferirati i na niže nivoe vlasti, ako za tako nešto postoji racionalno opravdanje, kako bi se država učinila funkcionalnijom.

Ako promatramo države nastale raspadom nekadašnje Jugoslavije – Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora, Kosovo i Sjeverna Makedonija – sve one, izuzev Bosne i Hercegovine imaju jednodomne sisteme. (Gornji dom zakonodavnog organa vlasti je u

Bosni i Hercegovini predstavljen kroz Dom naroda.) Sve one **biraju predsjednika ili šefa države u okviru jedne izborne jedinice i sve redom su unitarno uređene države.**

Zašto se onda Bosni i Hercegovini nameće dvodomni sistem zakonodavnog organa vlasti i k tome agresivno predlaže njena federalizacija i to etničkog karaktera?

Takve inicijative nisu opredijeljene na racionalno i funkcionalno upravljanje državom, već se opetovano okreću ka etničkoj podobnosti na štetu kvaliteta. (Kovačević, *Slobodna Bosna.ba*, 2025.)

Zaključak

Ako postoji opravdan strah da bi se u građanski uređenu Bosnu i Hercegovinu mogla infiltrirati velikobošnjačka politika, onda takva „građanska BiH“ nije građanska.

Pogrešno uvjerenje br. 3

”Bošnjaci, bosanski Srbi i bosanski Hrvati – to je sve jedan narod!

Neki protivnici vladajuće etnokratije u BiH tvrde da Bošnjaci, bosanski Srbi i bosanski Hrvati nisu tri, nego jedan narod. Evo njihovih argumenata:

Prvo. Ako ostavimo po strani različite religijske tradicije (katoličku, pravoslavnu i muslimansku), možemo reći da ove tri zajednice imaju isto porijeklo, jezik (jezik je isti ako nije potreban prevodilac) i kulturu.

Drugo. U 15. stoljeću, mnogi stanovnici tadašnje Bosne prelaze na islam da bi lakše živjeli pod turskom okupacijom, a ostali su zadržali svoju katoličku ili pravoslavnu vjeru.

U 19. stoljeću, bosanskohercegovački pravoslavci i katolici pristaju (neki i iz revolta što su u Osmanskom carstvu bili „građani drugog reda“) da administrativnim putem budu proglašavani pripadnicima hrvatske, odnosno srpske „nacije“. Cilj probuđenog hrvatskog i srpskog nacionalizma bio je uz pomoć religije (kao vezivnog tkiva), bosanskohercegovačke katolike i pravoslavce preimenovati u pripadnike srpske i hrvatske „nacije“, a onda teritorije na kojima žive pripojiti Srbiji i Hrvatskoj. Tako bi susjedne zemlje mogle formirati svoje „Velike nacionalne države u etničkim granicama“.

Procvat nacionalnog romantizma u Evropi

Od 18.stoljeća širi se svijetom ideja o nacionalnoj državi. Svoju afirmaciju dobija u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina iz 1789.godine, u čijem Članku 3. Francuska revolucija deklarira: „Izvor suverenosti nalazi se u Naciji. Nijedno tijelo i nijedan pojedinac ne može vladati bez izričitog dopuštenja Nacije.“ Time je „nacija“ – termin koji označava zajednicu svih državljana – postala temelj suvereniteta. Država počiva na širokoj zajednici građana državljana, koji više nisu ničiji podanici!

Istočni i zapadni koncept nacije

U 19. stoljeću, u doba tek procvjetalog „nacionalnog romantizma“ u Evropi, formiraju se dva modela nacionalnih država: *zapadni* i *istočni*. Za zapadni model nacije vezuje se atribut *ujedinjujući* (nacija ujedinjuje sve državljanke).

U istočnom modelu, poznatom i kao „habsburški model (etno) nacionalizma“, cilj nije ujediniti sve državljanke bez obzira na rasu, religiju ili etničko porijeklo, nego objediniti narod kroz ujedinjavanje teritorija na kojima žive njegovi pripadnici.

Nacionalna država: jedna država – jedna nacija!

I dok zapadni koncept naciju definiše kao zajednicu svih državljana, istočni koncept naciju shvata kao zajednicu pripadnika jednog naroda koji ima ili teži da ima vlastitu, odvojenu državu. (Neophodno je zadovoljiti standarde moderne nacionalne države. Nacionalna država = jedna država – jedna nacija.)

Nacija kao „politički osviješten narod“

Narod i nacija su u BiH jedno te isto. Sinonimi. Pogledajte popisni listić gdje jasno stoji etničko/nacionalno izjašnjavanje, da ne bi bilo dvoumljenja. Što si etnički, to si i nacionalno. Ne možeš biti nacionalno

Bosanac, a etnički Bošnjak, jer je to jedna rubrika. Možeš biti samo jedno. Na zapadu su narod i nacija odvojene kategorije i tamo je francuski koncept nacije državljana. Kod nas je narod isto što i nacija. Dajte da bar ovu lekciju naučimo.

- Dva su koncepta nacije: jedan je evropski – **francuski koncept nacije državljana** u kojem naciju čine svi državljani jedne države. Drugi je koncept u kojem živi Bosna i Hercegovina, a to je **germanski koncept etnonacije**. Neki ga zovu i istočni koncept jer se proteže od Alpa prema istoku. U tom konceptu narod i nacija su sinonimi.
- Na Zapadu je nacija zajednica svih državljana jedne države, bez obzira na etničko porijeklo. Kod nas se pojam nacije koristi da označi „politički osviješten narod“, pa se nacija vezuje za etničku pripadnost i zato se narod i nacija često pogrešno poistovjećuju.
- Na prostoru ex Jugoslavije su narodi stvarali nacije još u 19. stoljeću s namjerom da imaju svoju državu i zato je nacija predstavljala „politički osviješten narod“.
- Liberali i progresivci građanske svijesti govore o naciji kao zajednici ravnopravnih građana koji imaju različite etničke i religijske identitete ili nemaju nikakav etničko-religijski identitet. To je zapadni, francuski model nacije i moderne građanske države.
- Francuska je prva stvorila francusku naciju, a dotad su se imenovali prema pokrajinama. Italija je prvo stvorila Italiju pa onda stvarala Talijane.
- Kod nas je habsburški model nacije, karakterističan za zemlje istočne, slavenske i balkanske Evrope. **Kod nas narodi žele da budu nacije – usko etničke, monoetničke nacije koje imaju svoje držav(ice). Spremni su na agresivne strategije koje teže eliminaciji drugih etnonacija i svih „ostalih“.** U modernoj historiji postoje brojni primjeri ovakvih strategija, počevši od progona ili prisilne asimilacije onih koji nisu „mi“, pa sve do genocida ili masovnog izmještanja čitavih etničkih grupa. (Kurtćehajić)

Nacionalne države pojavljuju se tek u 19. stoljeću

Nikola Vučić: Ima li, profesore, države bez nacionalizma, danas?

Prof. dr. Siniša Malešević: Kad gledamo na nacionalizam kao povijesni fenomen, možemo vidjeti da je tek kratko s nama. Tek poslije Francuske revolucije i Američke revolucije... tek početkom 19. stoljeća nacionalizam prodiere... Danas se države definiraju kao nacionalne države, iako nisu nužno etnički homogene.

Treće. Prije 1991. godine, Bosanci i Hercegovci – podijeljeni u tri „nacije“ isključivo na osnovu religije – nikada nisu imali etnički odvojene teritorije i uglavnom su živjeli izmiješani, naročito u urbanim sredinama.

Ovim argumentima neki akademici, univerzitetski profesori i politički analitičari dokazuju da je dioba jednog bosanskohercegovačkog naroda na tri različita naroda-nacije bila vještački kreirana i nametnuta.

Zašto takvi navodi – iako bazirani na nepobitnim činjenicama! – izazivaju revolt ljudi kojima je etnički identitet važan?

„Ovih dana među našim Bošnjacima ima onih koji nas ponovo zbunjuju, koji misle da mi nismo narod, koji je preko svojih pleća sve to prebacio, i koji misle da, ako ispred svog imena stave doktor ili akademik, znaju nešto o našem narodu. Ništa oni ne znaju. Mi smo Bošnjaci, nikakvi Bosanci. Naš narod se zove Bošnjak“, istakao je reisul-ulema (Kurtćehajić, Face Portal, 2023.)

Iznošenjem podataka koji sugeriraju da su današnji Bošnjaci, bosanski Srbi i bosanski Hrvati u prošlosti činili jedan narod, indirektno se šalje poruka da njihovi etnonacionalni identiteti nisu

autentični. Tvrdnja da nečiji identitet nije autentičan, da je „lažan“, nametnut ili rezultat manipulacije, duboko pogađa ljude.

Razumljiva je njihova potreba da brane svoj kolektivni identitet i štite ga od onih „koji ne razumiju“. Čak i kad ti koji „ne razumiju“ imaju najbolje namjere. Naprimjer, kada upozoravaju da etničke podjele mogu voditi daljnjoj fragmentaciji Bosne i Hercegovine, a da bi prihvatanje bosanstva moglo doprinijeti njenom očuvanju, jer bosanstvo ima integrativnu funkciju.

Zaključak

Paralelno s evolucijom društvenih zajednica razvija se i kolektivna svijest – od plemenske i ratničke, preko tradicionalne (etno-religijske), do moderne (sekularno-liberalne), postmoderne (progresivne, tzv. zelene) i post-postmoderne (integralne svijesti).

Iako se, uopćeno govoreći, kvalitet života na višim razvojnim stadijima unapređuje, svjetonazori postaju širi, a sistemi vrijednosti humaniji i inkluzivniji, svaki stadij podjednako je važan.

Na svakom od tih stadija oblikuje se specifičan kolektivni identitet. Mi ljudi se osjećamo uvrijeđeni kad nam omalovažavaju, ugrožavaju ili negiraju ono s čim smo se identifikovali. Razlog za to je i duboko ukorijenjen strah od gubitka identiteta. Taj strah nije lako prevazići.

Nebitno je jesu li se tri bosanskohercegovačke etnonacionalne zajednice – i tri identiteta Bošnjak, Hrvat i Srbin – formirale „u doba prije Turaka, za vrijeme Turaka ili poslije Turaka“ (u 19. stoljeću, u vrijeme kada slabi uticaj Osmanskog carstva, a jača uticaj susjednih država, Srbije i Hrvatske).

Bez obzira kada i kako su nastali, ti identiteti danas su društvena realnost i ne mogu se negirati.

Pogrešno uvjerenje br. 4:

”Postojanje tri odvojene etnonacije glavni je razlog zbog kojeg BiH ne može izrasti u građansku državu i imati svoju (bosansku) naciju.

Mnogi zagovornici građanske Bosne i Hercegovine tvrde da ova država ne uspijeva izgraditi zajednički nacionalni identitet (bosanski) niti razviti građansko društvo zato što su naglašene (i prenaplašene!) podjele na *mi* i *oni*, *naš* i *njihov* narod. Kao potvrdu takvih tvrdnji, iznose sljedeće argumente:

Prvo. U javnom prostoru fokus je na etničkim prefiksima i često se ističu etničke razlike:

„Zašto se tako bezobrazno nameće naracija o tri naroda – tri etničke grupe i njihove religijske diferencije? Kao da u BiH ne postoji ništa drugo osim tri naroda i njihovi lideri.“

„Kakav je to društveno-politički sistem koji vodi interese samo o etničko-religijskim zajednicama? U BiH žive i ljudi koji nisu religiozni... ili su djeca iz mješovitih brakova...“

„Zašto samo iz tri etničko-religijske grupe mogu biti birani članovi Predsjedništva države? Zašto ne mogu biti birani svi... bilo ko od onih koji su državljani Bosne i Hercegovine?“

„Zar nije došlo vrijeme da se prestane govoriti o tome ko će koga preglasavati, a ko će se od koga odvajati?! Nama treba građanski model vlasti koji pojedinca-građanina vidi kao temelj društva. U takvom društvu niko nikog neće preglasavati!“

Drugo. Lideri etničkih stranaka vode narode ka separaciji, umjesto ka integraciji u bosansku naciju:

„Cilj etničkih lidera je držati narode odvojene, jer je to jedini način da se zadrže na vlasti.

Njihova etnonacionalistička politika je glavna prepreka napretku u Bosni i Hercegovini. Oni zagorčavaju život svih onih koji se suprotstavljaju podjelama.“

„Etnički lideri treba da imaju kao zajednički cilj bolju budućnost Bosne i Hercegovine i svih njenih građana. No, etnička politika živi na podjelama i političari to spretno koriste da bi opstali. Ovo je poznata politička taktika zvana zavadi pa vladaj. Umjesto da razmišljaju o BiH kao o modernoj građanski uređenoj državi, njima je cilj održavati maksimalnu razdvojenost naroda i dovesti do raspada državnog sistema.“

Treće. Tri etnička tora (u kojima dominira politikantstvo i sveštениčko držanje), ne dozvoljavaju da u njih uđe diskurs o BiH kao o modernoj nacionalnoj državi koja ima svoju naciju – naciju koju čine svi njeni građani državljani.

„Prave se problemi bračnim parovima iz mješovitih brakova, a posebno njihovoj djeci. Problem u Bosni i Hercegovini jeste da smo osmislili sistem koji forsiranjem etniciteta ima za cilj da takve parove izbriše, dakle stavlja ih u rang građana drugog reda. Jer njihovo postojanje suprotstavlja se narativu koji insistira da je etnicitet jedini identitet koji je važan.“

Kad zagovornike građanske Bosne i Hercegovine pitaju pod kojim okolnostima i na koji način bi ova država ipak mogla izrasti u modernu, građanski uređenu zajednicu, njihovi odgovori najčešće glase:

„Mi prvo moramo napraviti uslove da se narodi ne plaše jedni drugih. Kad budu sigurni da nijedan narod neće preglasavati drugi, tek tada ćemo postati građanska država koja će se brinuti za sve građane (a ne samo za interese tri naroda).“

„BiH će postati građanski uređena zemlja kad postanemo svjesni da građanska ideja nije uperena protiv etničkog i religijskog, i da individualna prava ne isključuju kolektivna prava kakvo je pravo na vjeroispovijest, naprotiv, sadržana su u pravu svakog pojedinca.“

„Građanska BiH je moguća tek onda:

- kad se ljudi probude i shvate da je ovakav diskriminatorni i korumpirani sistem neizdržljiv;*
- kad razvijemo građansku svijest i prestanemo glasati za sadašnju etničku elitu na vlasti;*
- kad se oslobodimo ideologija koje su poražene u Drugom svjetskom ratu;*
- kad izumre ideja da ljudi različitog etničkog ili religijskog porijekla ne mogu i ne treba da žive zajedno;*
- kad ljudi prestanu demonizirati zagovornike liberalne demokratije i građanskog društveno- političkog uređenja države BiH i predstavljati ih kao neprijatelje naroda i vjere;*
- kad ljudi nauče razliku između naroda i nacije i prestanu govoriti: ‘Svi Srbi treba da se uvežu i žive u jednoj državi!’ ili ‘Hrvatski narod u Bosni i Hercegovini je dio jedne i nedjeljive hrvatske nacije, bez obzira u kojoj zemlji pripadnici te nacije obitavaju’.“*

Ovakve tvrdnje zasnivaju se na uvjerenju da je uvođenje građanskog modela uređenja države moguće kroz „udruženo djelovanje naroda i predstavnika triju etnonacionalnih zajednica“. Zašto je ovo uvjerenje pogrešno?

Iz razvojne psihologije znamo da razvoj kognitivnih (spoznajnih) funkcija djeteta prolazi kroz četiri predvidljiva stadija: 1) *senzomotorni period* (od rođenja do druge godine); 2) *pre-operacioni period* (od druge do sedme godine); 3) *period konkretnih operacija* (od sedme do 12. godine) i 4) *period formalnih (apstraktnih) operacija* (od 12. godine).

Na svakom narednom stadiju formiraju se sve složenije mentalne strukture – šeme koje pomažu da se informacije interpretiraju i organizuju. Radi se o nekoj vrsti mentalnih programa koji određuju način razmišljanja (mindset) i način na koji dijete percipira sebe, druge ljude i svijet (svjetonazor).

Primjer:

Osmogodišnjak vrlo dobro zna šta su diferencirani geografski oblici: rijeka, planina, dolina..., ali ne razumije šta je to reljef. Rijeka, planina, dolina su konkretni pojmovi i lako ih je zamisliti (možeš ih i nacrtati), a reljef je apstraktni pojam koji dijete može razumjeti tek kad njegov kognitivni razvoj pređe s nivoa konkretnih operacija (uzrast 7 - 12 godina) na nivo formalnih operacija (nakon 12. godine). Ako u udžbeniku za prirodu i društvo pročita riječ reljef, ode ocu i pita ga: „Tata, šta je to reljef?“, otac će mu pokušati objasniti da je to pojam koji objedinjuje razne geografske oblike. Ali osmogodišnjak još uvijek nema razvijenu mentalnu matricu uz pomoć koje bi „procesirao“ pojam koji označava nešto apstraktno, pa misli da je reljef nekakva mješavina planina, rijeka i dolina. I da se u toj „mješavini“ geografski oblici mogu izgubiti. Ili da jedni mogu dominirati nad ostalim.

Njegov stariji brat već je „skočio“ na naredni razvojni stadij i razumije apstraktne pojmove kao što su reljef i voće. Ali ne razumije kako njegov mlađi brat ne razumije da pojam voće nije tek skup jabuka, krušaka i šljiva (i „ostalih“ voćki).

I kao što je djeci teško razumjeti način razmišljanja djece koja nisu na istom stadiju u razvoju kognitivnih funkcija kao i oni, tako je i odraslima teško razumjeti zašto podjednako inteligentni i obrazovani ljudi imaju različite svjetonazore i zastupaju različite političke ideologije.

Sukob perspektiva među Bosancima i Hercegovcima – proizašao iz razlika u svjetonazorima i u onom što vrednuju (jedni vrednuju naciju koju čini samo *naš* narod, drugi pod nacijom podrazumijevaju zajednicu svih *naših* državljana – očigledan je. Kad slušamo njihove rasprave, spontano se nameće slika aviona koji lete na različitim visinama.

Je li Republika Srbija matična država svih Srba?

Milan Tegeltija: „Republika Srbija je matična država svih Srba.“

Miro Lazović: „Nije moja matična država. Moja država je Bosna i Hercegovina.“

Milan Tegeltija: „Evo, vaša nije. Ali je većine Srba. Možemo li reći... složiti se da većina Srba doživljava Srbiju kao svoju matičnu državu?“

<https://www.facebook.com/reel/1393355388831123>

Miro Lazović, bivši predsjednik Skupštine Republike Bosne i Hercegovine.

„Ja sam kao bosanski Srbin smatrao da treba voditi političku bitku s anahronom, nazadnom politikom koju je SDS ispoljavao.

Imao sam najviše kontakta sa Aleksom Buhom, koji je tada bio predsjednik kluba SDS-a. On je smatrao da smo mi poražena strana i da je ono što on i njegova partija govore prava stvar za budućnost srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.

Ja sam imao potpuno drugačije viđenje rješenja problema na prostoru bivše Jugoslavije, a pogotovo na prostoru Bosne i Hercegovine. Često sam istupao braneći potrebu zajedničkog života u Bosni i Hercegovini na način građenja jednog civilnog, građanskog društva i da Bosna i Hercegovina može opstati samo kao građanska država. I upravo ta riječ ‘građanska’ je posebno njega iritirala i on je meni često govorio da sam utopista, da Bosna i Hercegovina neće moći opstati kao građanska država, da je pitanje da li uopšte Jugoslavija može biti ta država u kojoj srpski narod treba graditi svoju budućnost... i tako dalje. Tu se nismo slagali.“ (Čabaravdić, *Radio Slobodna Evropa*, 2008.)

Sukobu perspektiva među ljudima na različitim stadijima u razvoju političke svijesti dodatno doprinosi i konfuzija oko pojmova narod i nacija. Liberali pod nacijom podrazumijevaju zajednicu svih građana državljana, odnosno državljana. Etnonacionalisti-separatisti nacijom nazivaju narod koji ima – ili teži da ima – vlastitu, odvojenu državu.

Etnos ili Cives: etnički i građanski model nacije

U konzervativnom dijelu Europe, u Srednjoj i Istočnoj Europi, a prije svega u njemačkom kulturnom krugu, očuvan je evolucijski, **etnički koncept nacije**. Taj nacionalni identitet nije određen državom u kojoj stanovništvo živi, već je nomadski, vezan uz jezik, kulturu, religiju...

Takav je nacionalizam stvorio jedan **blok prema institucijama koje proizlaze iz apstraktnih ideja** odvojenih od kulturnog i povijesnog kontinuiteta određenog naroda. Ovakav je model, kolokvijalno nazvan „njemačkim“ **tipom nacionalizma** koji se temelji na zajedničkoj kulturi, **prevladao u Srednjoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Europi**. Često je u literaturi taj evolucijsko-etnički koncept nacije oklevetan kao plemenski, isključiv, netolerantan, antiliberalan i ekskluzivistički.

S druge strane nalazi se **konceptija nacije koja je karakteristična za francuski nacionalizam** revolucionarne ere. Prema tom revolucionarnom shvaćanju, **nacionalnost se određuje našom pripadnošću državi**, a ne našim kolektivnim etničkim, jezičnim ili religijskim identitetom.

Univerzalna je u smislu da pojedinci mogu postati **građani (pripadnici) takve nacije**, uz uvjet da prihvaćaju podvrgavanje zakonima njezine zajednice.

S obzirom na različita stajališta, nije neočekivano da se ponekad ta dva diskursa jednostavno mimoilaze ili da dolazi do obostrane žestoke kritike. U suprotstavljanju ovih dvaju modela često je u raznim diskursima znalo dolaziti do pitoresknh i međusobno negativnih opisa

pa je od strane pojedinih tradicionalističkih autora **građanski model nacije nazivan „buržoaskim“**, dok je **etničko-kulturalni model nacije nazivan „mračnim“, „plemenskim“ i „nazadnim“**.

Etnički diskurs, čini se, gubi nekadašnju poziciju.

Zaključak

Gotovo dva stoljeća diskurs građanske nacije kritiziran je zbog svoje artifičijelnosti i individualizma. Dok je s druge strane **etnički diskurs kritiziran zbog velikoga broja međuetničkih sukoba**.

Prema dominantnoj matrici, nacije bi se trebale temeljiti isključivo na državljanstvu i jednakosti pred zakonom bez obzira na etnicitet.

Upravo zbog „političko-praktičnih razloga“ ugovorno-građanski model zadržava „prednost“ pred etničkim. (Tomas, *Obnova radovi*, 2012.)

Zagovornici liberalne i progresivne političke ideologije etnički koncept nacije (etnonacija) smatraju isključivim („naciju čini jedan narod i niko više!“), zastarjelim („taj koncept nacije je plemenski!“) i opasnim („ogromna količina krvi nedužnih civila prolivena je u ime te i takve nacije!“)

Etnički diskurs kritiziran je zbog velikoga broja međuetničkih sukoba.

Mario Tomas

Kod nas narodi žele da budu nacije – usko etničke, monoetničke nacije koje imaju svoje držav(ic)e. Spremni su na agresivne strategije koje teže eliminaciji drugih etnonacija i svih „ostalih“.

U modernoj historiji postoje brojni primjeri ovakvih strategija, počevši od progona ili prisilne asimilacije onih koji nisu „mi“, pa sve do genocida ili masovnog izmještanja čitavih etničkih grupa.

Suad Kurtćehajić

Na suprotnoj strani su protivnici zapadnog koncepta nacije.

*Diskurs građanske nacije kritiziran je zbog svoje
artificijelnosti i individualizma.*

Mario Tomas

Za liberale je „jedna država-jedna nacija“ proklamovani ideal države. Neki njihovi politički oponenti takvu državlјansku naciju asociraju s etatizmom. (*Etatizam* = definisan kao nametanje nacionalnog identiteta od strane države.) Nikako ne vole kad im država „diktira“ naciju koja je drugačija od njihove etnonacije. U Bosni i Hercegovini je to razumlјivo, jer su u svojoj dugoj historiji, istoriji i povijesti sve tri etničke zajednice doživjele „pokušaje nametanja“ nacionalnog identiteta.

Proces stvaranja jedne nacije od strane državnih vlasti poimamo kao etatistički oblik stvaranja nacija.

Etatistička nacija kao oblik prevazilaženja etničkih sukoba

Vezir Osman Topal-paša (1861. – 1869.), kao turski poglavar u Bosni, je uviđao da su međuvjerski sukobi između etničkih grupa takvog intenziteta i obima da ugrožavaju funkcionisanje i opstanak turske države. U Bosni i Hercegovini je zagovarao teoriju o bošnjaštvu, kao opštoj vrijednosti, koja bi prevazišla sukobe i stabilizovala državu.

Namjera Osman Topal-paše bila je da se izgradi novi identitet u Bosni, koji bi podržavao tursku državu i njene reforme i koji bi, istovremeno, sadržavao zajedničke vrijednosti za sve tri konfesionalne grupe.

Pokušaj stvaranja bošnjaštva – kao novog zajedničkog identiteta njenih stanovnika – bio je iznuđen potez. Ideje Topal-paše nisu mogle da se

realizuju, jer nijedna etnička zajednica u Bosni nije se mogla odreći svog izvornog vjerskog identiteta kao osnove nacije. Ideja Topal-paše o bosanskoj naciji bila je i protivrječna, jer je za stvaranje nove bosanske nacije bila potrebna nova bosanska država, a ovaj turski vezir je imao dužnost da na prostoru Bosne jača Tursku, a ne da Bosancima stvara posebnu državu.

Etatistička nacija kao interes države

Ovaj oblik etatističke nacije karakterističan je za austrougarsku upravu u Bosni i Hercegovini, naročito u periodu od 1882. do 1900. godine. Dolaskom Kalaja na čelo Ministarstva finansija u Zajedničkoj vladi u Beču ponovo je aktivirana ideja bosanske nacije.

Konstituisanje bosanske nacije negiralo bi posebnost hrvatskoj i srpskoj. S druge strane, muslimani nisu mogli prihvatiti nacionalnu vrijednost koja bi bila odvojena od njihovog vjerskog sadržaja.

Etatistička nacija kao interes vladajuće elite

U prvoj zajedničkoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca nametanje nove jugoslovenske nacije nije prihvaćeno. (Nešković, 2013.)

Svi mi pružamo otpor kad mislimo da nam se nameće identitet. I borci za građansku BiH pružaju otpor – prisilu da se identifikuju s jednom od tri etničke grupe doživljavaju kao nametanje. (*Zašto me nazivaš Bošnjakom!? Ja se nikad nisam izjašnjavao kao Bošnjak, ja sam Bosanac!*)

Na drugoj strani su oni koji građansku BiH i bosanskohercegovačku naciju doživljavaju kao prijetnju svom već formiranom etnonacionalnom identitetu Bošnjak, Srbin, Hrvat. (*Ko je to ko će meni reći da sam Bosanac i da treba da prestanem govoriti da sam Bošnjak?!*) Bez obzira koliko vole ovu zemlju i osjećaju se Bosancima, neće reći da su po nacionalnosti Bosanci. Razumljivo, jer ako se plaše da će im

identitet biti ugrožen – ili misle da im se nameće identitet (*Neće meni država određivati šta sam ja po nacionalnosti!*) – naravno da će pružati otpor.

Najveći otpor ideji građanske Bosne i Hercegovine i bosanske nacije pružaju oni čiji je cilj povezivanje teritorija na kojima živi „njihov“ narod kako bi se formirala velika i politički snažna država utemeljena na etnonacionalnom principu.

Srpski svet

„Srpski svet je prirodna potreba Srba. Mi ćemo se ili ujediniti, ili će nas nestati! Zamislite da smo uedinjeni. Koliko bi to moćnija, ekonomski uspešnija, snažnija, zdravija država bila, nego što smo sada... ovako razbijeni. Mi smo bez svoje volje ostali u različitim državama.“

(Facebook.com) <https://www.facebook.com/reel/873939888326254>

Pitamo li ih šta će biti s ostalim narodima u toj „moćnoj, ekonomski uspešnijoj, snažnijoj i zdravijoj državi“, odgovaraju: „Pa neka i drugi narodi naprave svoje nacionalne države, ako mogu!“

Ima i onih koji kažu: „Meni nekako žao ovih ljudi koji sebe zovu Bosancima. Koliko samo žele da imaju svoju nacionalnu državu, a ne znaju kako da je naprave, pa se drže za druge k'o krpelj, a ovi neće sa njima u zajedničku državu, već teže svojoj“.

Podsjetimo li ih da u modernom zapadnom svijetu nacionalna država nije vlasništvo jednog naroda (a ostali su privjesak ili podstanari), oni će podsjetiti nas da BiH nije dio zapadnog svijeta.

Bosna i Hercegovina država bez nacije

Još od kreiranja Dejtonskog sporazuma njegovi tvorci su računali na faktor vrijeme, koje će kroz djelovanje fusionih procesa donijeti izrastanje nove nacije „bosanske“, identifikovane sa Bosnom i Hercegovinom kao posebnom državom.

Takav koncept ustvari naslanja se na prvobitnu ideju tvoraca Dejtona o jednoj bosanskoj naciji koja tek treba da nastane procesima „reintegracije“.

Takvom opredjeljenju tvoraca Dejtona značajno je doprinjela činjenica da i sami potiču iz deetnificirane državlanske nacije (SAD), zbog čega su taj vlastiti primjer, kao model, namjeravali aplicirati u BiH.

Međutim, tvorci Dejtona su napravili krupnu grešku, zanemarujući činjenicu da u Istočnoj Evropi takav državlanski koncept nacije nije održiv, jer se pojam nacije na tom području čvrsto izražava kroz etničku pripadnost koja tvori naciju, a nacija potom tvori državu. (Tegeltija, Banjaluka.net, 2023.)

Njihova ideja vodilja je *Svi Srbi (Hrvati) u jednoj državi!* Kažu, mi ćemo se ili ujediniti ili će nas nestati! Naravno, srpski (hrvatski) narod neće i ne može nestati. Ali srpska „nacija“ – može. Sve su glasniji ljudi koji zagovaraju liberalne vrijednosti i zalažu se za građansko društveno-političko uređenje države u kojoj žive. Objašnjavaju da im je etnički identitet srpski, ali su po nacionalnosti Srbijanci, Bosanci, Slovenci, Crnogorci...

USTAV CRNE GORE

Država Član 1

Crna Gora je nezavisna i suverena država, republikanskog oblika vladavine.

Crna Gora je građanska, demokratska, ekološka i država socijalne pravde, zasnovana na vladavini prava.

Suverenost Član 2

Nosilac suverenosti je **građanin koji ima crnogorsko državljanstvo.**

Građanin vlast ostvaruje neposredno i preko slobodno izabranih predstavnika.

Ne može se uspostaviti niti priznati vlast koja ne proističe iz slobodno izražene volje građana na demokratskim izborima, u skladu sa zakonom.

Jezik i pismo Član 13

Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski jezik.

Ćirilično i latinično pismo su ravnopravni.

U službenoj upotrebi su i srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik.

Odvojenost vjerskih zajednica od države Član 14

Vjerske zajednice odvojene su od države.

Vjerske zajednice su ravnopravne i slobodne u vršenju vjerskih obreda i vjerskih poslova.

Zaključak

U Bosni i Hercegovini žive (i još dugo će živjeti) ljudi koji zagovaraju ultradesničarske, desničarske, centrističke i ljevičarske političke ideologije. Ove četiri grupe imaju različite vizije budućnosti BiH.

Uvođenje građanskog modela uređenja BiH i širenje ideje o bosanskoj državljanskoj naciji anatema je za etnonacionaliste-separatiste. Dođu li liberali na vlast i većinom glasova dobiju podršku građana za izmjenu Ustava, velikosrpski i velikohrvatski projekti padaju u vodu. Etnonacionalisti-separatisti će učiniti sve što mogu da do te „katastrofe“ ne dođe!

*„Srbi nemaju šta više tražiti u Bosni ukoliko se usvoji i
 proglasi bosanska nacija, Bosanci.
 Glavni naš prioritet je po svaku cenu sprečiti službeno
 priznavanje te bosanske nacije.“*

Dobrica Ćosić,

član Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU), 1989. godina.

Ni zagovornici tronarodne BiH neće rado podržati inicijativu da se „ekskluzivitet tri naroda zamijeni s inkluzivnom kategorijom građanina“.

Građansko uređenje BiH kao historijska nužnost

Ustavni poredak BiH je nepravedan i diskriminirajući.

Kao takav je suprotan internacionalnim konvencijama o zaštiti ljudskih prava. Presudama Evropskog suda za ljudska prava je iskazana neophodnost za uspostavljanje političkog sistema koji će svim građanima BiH omogućiti aktivno i pasivno biračko pravo za sve nivoe vlasti, te isključiti diskriminaciju na osnovu etničke pripadnosti.

Implementacija pomenutih presuda bi značila **zamjenu ekskluziviteta konstitutivnosti sa inkluzivnom kategorijom „građanina“** u izbornom procesu. To bi u principu trebalo rezultirati uspostavom demokratskog ustavnog sistema u kome je građanin titular suvereniteta, nosilac aktivnog i pasivnog biračkog prava, partner u procesu javnog odlučivanja i nosilac svih demokratskih vrijednosti. (Tursić, *Patria*, 2022.)

Zašto neće?

U svijesti mnogih Bosanaca i Hercegovaca duboko je usađeno uvjerenje da su ne samo po narodnosti, nego i po nacionalnosti Bošnjaci, Srbi, Hrvati. Uvede li se građanski model uređenja države, vremenom bi se formirao i (novi) nacionalni identitet.

Markiz Massimo d'Azeglio: „Stvorili smo Italiju, sad treba da stvorimo Talijane.“

Azeglio, Massimo Taparelli, markiz, talijanski političar i pisac (1798. – 1866.).

Jedan od prvaka pokreta za ujedinjenje Italije. Borio se protiv Austrijanaca 1848-49. Predsjednik vlade Kraljevstva Sardinije 1849-52, zagovornik liberalne politike, ukinuo crkvene sudove i imunitet klera.

Ako bi bosanski nacionalni identitet dublje prodro u kolektivnu svijest ljudi, identiteti Bošnjak, Srbin i Hrvat mogli bi se početi doživljavati prvenstveno kao etnički identiteti. Tu nastaje problem.

Čak i kada se smanji strah da bi njihov narod mogao biti ugrožen u građanskoj Bosni i Hercegovini – kroz preglasavanje, potiskivanje ili asimilaciju – ostaje bojazan da bi uvođenje državljanske nacije, doživljeno kao nametnuto od strane države (etatizam), moglo dovesti do anuliranja njihovih postojećih nacionalnih identiteta. Nekad i sama pomisao da bi (apstraktni) pojam građanina mogao potisnuti ili „izbrisati“ (konkretni) etnonacionalni identitet dodatno pojačava nelagodu i učvršćuje uvjerenje da bi se u građanskoj BiH ljudi morali odreći onoga što jesu.

Objašnjenja liberala da niko ništa ne gubi – ni svoj identitet ni kolektivna prava kao što je pravo na vjeroispovijest – neće ih razuvjeriti. Ni upozorenja da postojeći etnički model uređenja države otežava funkcionisanje zajedničkih institucija, da je diskriminatoran,

da Bosna i Hercegovina zbog toga ne može napredovati ka Evropskoj uniji i gubi značajna sredstva pomoći, kao i da bi neuvođenje građanskog modela mogao dovesti do destabilizacije ili čak raspada države, ne smanjuju bitno otpor građanskoj BiH. To važi čak i za one koji iskreno vole ovu zemlju.

Tako postaje očigledno da građanska država ne nastaje kroz dogovor etničkih struktura.

Građanski model uređenja države Bosne i Hercegovine ne može se graditi „na platformi koja objedinjava tri stuba bosanskog tronošča“, ma koliko se ta „tri stuba“ odnosili prijateljski jedni prema drugima. Niti će građanska BiH nastati „kroz proces reintegracije“ tri naroda.

MILAN TEGELTIJA: Još od kreiranja Dejtonskog sporazuma njegovi tvorci su računali na faktor vrijeme, koje će kroz djelovanje fusionih procesa donijeti izrastanje nove nacije „bosanske“, identifikovane sa Bosnom i Hercegovinom kao posebnom državom.

Takav koncept ustvari naslanja se na prvobitnu **ideju tvoraca Dejtona o jednoj bosanskoj naciji koja tek treba da nastane procesima „reintegracije“**.

Takvom opredjeljenju tvoraca Dejtona značajno je doprinijela činjenica da i sami potiču iz deetnificirane državlanske nacije (SAD) (Tegeltija, *Banjaluka.net*, 2023.)

Prof. dr. DEJAN JOVIĆ: Pričao sam o stvaranju Dejtonskog sporazuma s Christopherom Hillom, koji je bio zamjenik glavnog arhitekta tog sporazuma, Richarda Holbrookea. Pitao sam ga zašto je za BiH zamislio sistem koji je sasvim drukčiji od onog u SAD-u. Rekao mi je da su Amerikanci htjeli građansku Bosnu i Hercegovinu, ali da su tri lidera – Milošević, Tuđman i Izetbegović – rekli da je jedino oko čega se slažu to da je BiH zemlja tri naroda. Amerikanci su na to rekli: „U redu, ako je to ono oko čega se slažete, gradit ćemo takvu Bosnu i Hercegovinu.“ Oni su – ta trojica (Milošević, Tuđman i Izetbegović) vrlo dobro znali zašto

se protive bilo kakvoj drukčijoj Bosni i Hercegovini. A kad se pogleda današnje stanje, vidi se da su time omogućili trajnu etnifikaciju politike unutar te zemlje. (Vrsaljko, *Valter.portal*, 2026.)

Zašto BiH ne može izrasti u građanski uređenu nacionalnu državu tako što će se „reintegrirati njena tri naroda“?

Nema ništa neprirodno u tome što postoje diferencirane etničke zajednice i odvojeni etnički identiteti Bošnjak, Srbin, Hrvat. Neprirodno bi bilo očekivati da se „reintegriraju“. (Navodno zato što su nekad bili jedan narod, ali su vještački razdvojeni u tri.) Građansko uređenje države ne podrazumijeva povratak u neko zamišljamo „zlatno doba“ kada nije bilo podjela na *mi* i *oni*, *naš* narod i *njihov* narod.

Iluzorno bi bilo i očekivati da se građanska Bosna i Hercegovina može izgraditi kroz dogovor etničkih elita (po uzoru na Švicarsku koja je, 1. augusta 1291. godine, nastala ujedinjenjem zajednica Schwyz, Uri i Nidwalden, nakon zakletve njihovih vođa na livadi Rütli.)

Fokus političke svijesti etničkih lidera usmjeren je na odnose među etničkim zajednicama. Teško je izaći iz tog okvira. Zbog toga se može očekivati da će, u manjoj ili većoj mjeri, nastaviti djelovati u pravcu očuvanja postojećeg stanja ne samo iz ličnih interesa, već i zbog ukorijenjenog načina razmišljanja koji otežava prelazak ka drugačijem poimanju društveno-političkog uređenja. Drugim riječima, specifičan mindset većine ovih ljudi ne dozvoljava im „da se okrenu ka izgradnji moderne građanski uređene države BiH“. (Ovo, naravno, ne znači da su oslobođeni zakonske odgovornosti za svoje propuste.)

„Okrenuti se ka izgradnji moderne građanski uređene države BiH“ mogu ljudi koji imaju razvijenu građansku političku svijest. U tom smislu, postojanje etničkih zajednica Bošnjaka, Srba i Hrvata nije prepreka na putu ka građanskoj Bosni i Hercegovini.

Mnogi Bosanci i Hercegovci zagovaraju progresivne vrijednosti i lijevo orijentisane političke ideje. Državu razumiju kao organizacijski okvir zajedničkog života i ističu da država mora biti u službi svih građana. Oni su ti koji mogu (i treba!) da uvedu građanski model uređenja BiH. Kako?

Kako srušiti etnopolitiku?

Vildana Selimbegović: Šta očekujete od oktobra? Svi govore o tome... zapravo prijetite kako će se vratiti trojac SDA, HDZ, SNSD.

Prof. dr. Asim Mujkić: Kako su srušeni komunisti? Srušeni su tako što su HDZ, SDS i SDA svezali zastave. Ušli su u koaliciju sa jasno postavljenim ciljem. To je recept kako ćemo sada protiv te koalicije: formirati koaliciju i imati program s listom ciljeva koji su nam svima u interesu. Ako se to ne desi, gledaćemo reprizu reprize. (Mujkić, *Oslobođenje*, 2026.)

Pogrešno uvjerenje br. 5:

”Nije realno očekivati da etnonacionalnu politiku ukine sadašnja generacija Bosanaca i Hercegovaca.

Često čujemo tvrdnje *„Građanska svijest se ne stiče rođenjem, to je nešto što se uči i razvija. Zato je obrazovanje – naročito obrazovanje mladih! – najbolji lijek za naše etnonacionalizme“*. *„Na mladima svijet ostaje, nova generacija će izgraditi modernu građanski uređenu Bosnu i Hercegovinu!“*

Ali o kojim mladim ljudima govorimo?

Kao i stari, i mladi Bosanci i Hercegovci zastupaju različite političke ideologije – jedni su ultradesničari koji slave ratne zločince, drugi su ljevičari koji osuđuje ratne zločine bez obzira jesu li zločin počinili *naši* ili *njihovi*. Jedni su „programirani“ da ništa ne mijenjaju u sadašnjem društveno-političkom sistemu u BiH, drugi imaju viziju BiH kao građanske države i smatraju da etnokratiju, uvedenu Dejtonskim ustavom, treba zamijeniti modernom liberalnom demokratijom.

Mladi političari sa starim političkim ideologijama

Ne trebaju nam mladi političari sa starim političkim ideologijama – odgajani na etnonacionalističkoj matrici. Potrebna je kolektivna/generacijska promjena, s mladim ljudima iz Bosne i Hercegovine koji imaju kosmopolitsku viziju i koji bi se možda udružili s onima koji su se školovali u uređenijim društvima i demokracijama. Takva suštinska promjena mogla bi onda promijeniti političku paradigmu.

Edina Bećirević (Balunović i Bešlin; *Nomad*, 2021.)

U većini slučajeva, tu lijevu političku ideologiju naslijedili su od svojih roditelja ljevičara. Ali je i stekli kroz obrazovanje.

Mladi o budućoj (dez)integraciji Bosne i Hercegovine

Nivo političke svijesti sigurno određuje zbog čega se neki mladi zalažu za etničku, a drugi za građanski uređenu državu BiH.

Nažalost, budućnost nam se čini još neizvjesnom jer 58,1% mladih pokazuju minimalno ili nikakvo interesovanje za politiku.

Osnovno znanje o politici ima svega 30,9%, a prisutna je i grupa od 14,9% ispitanika koji su priznali da nemaju gotovo nikakvo znanje o politici.

Duboka politička polarizacija u zemlji ne dotiče 40,2% mladih koji su pokazali nezainteresiranost za političke koncepte i žele „miran život u zemlji“. To implicira da mladi nemaju dovoljno znanja ali ni interesa za razumijevanje političkih koncepata etničke i građanske države te pojmova kao što su narod i nacija.

Znatian dio njih ima i pogrešna uvjerenja koja izazivaju otpor integralnom modelu uređenja države.

Ovakva diverzifikacija nivoa znanja o politici ukazuje na potrebu za boljim političkim obrazovanjem, informiranjem i sticanju znanja i vještina koje će mlade napraviti konkurentnim i ravnopravnim sudionicima u vlastitoj zemlji.

Npr. kada su zemlje Istočne Europe ulazile u EU, u sve nivoe obrazovanja uvedeno je informiranje o EU, ali su osnovani i specijalizirani programi na fakultetima koji su obučavali i obrazovali buduće generacije stručnjaka iz oblasti europskog prava, građanskih vrlina, iz oblasti savremenih načina upravljanja državom, upravljanja u privatnom sektoru te mnogim drugim oblastima. (Mujagić, 2025.)

Tačno je da se razvoj svijesti odvija kroz predvidljive razvojne stadije – svaki je podjednako važan i nijedan se ne može preskočiti. Međutim, bez obrazovanja taj razvoj nije nemoguć. Upravo zato se obrazovanje smatra najmoćnijim sredstvom društvene promjene. *Obrazovanje je najmoćnije oružje kojim možeš promijeniti svijet* – govorio je Nelson Mandela.

*Education is the most powerful weapon which you can
use to change the world.*

– Nelson Mandela

Ipak, stvari nisu tako jednostavne.

Ono što mladi uče, kao i način na koji je obrazovni sistem organizovan, uveliko zavisi od toga ko je na vlasti i koje političke ideje ti akteri zastupaju. U Bosni i Hercegovini značajan dio političke moći imaju oni koji zagovaraju etnički princip uređenja države. Razumljivo je onda što je obrazovanje fragmentirano po etničkom ključu i što je obrazovni sistem često u funkciji očuvanja postojećeg društveno-političkog poretka.

Današnje etnonacionalistički koncipirano obrazovanje je ideološki konstrukt i sastavni dio mreže ideoloških etnonacionalističkih aparata uz čiju pomoć se proizvode etnonacije na tlu Bosne i Hercegovine.

Asim Mujkić

Najbolji dokaz za to je fenomen „dvije škole pod jednim krovom“.

DVIJE ŠKOLE POD JEDNIM KROVOM:**Najveća rasistička svinjarija nakon ratnih logora**

„Ne možete miješati kruške i jabuke. Jabuke s jabukama, a kruške s kruškama!“ Autorica ove misli je Greta Kuna, bivšaktilna ministrica obrazovanja u Vladi Srednjobosanskog kantona.

Govorimo o stožernoj izjavi svih naših podjela. Zagovornici ovakve forme postojanja tvrde da ni za živu glavu ne možemo i ne smijemo živjeti jedni s drugima, samo „jedni pored drugih“. Kako to izgleda u praksi, savršeno ilustrira priča stara više od deset godina:

U jednom malom zapuštenom gradu, razorenom ratom, godinama je funkcionirala ta čuvena zgrada zvana Dvije škole pod jednim krovom. Učenici kruške išli su na nastavu prije, a jabuke poslijepodne. Između ovih vočki komunikacija je bila rijetka, i uglavnom se svodila na provokacije, svađe i tuče. Kruške i jabuke od malih su nogu sistematski programirane da se ne miješaju, ni u školi ni u ostatku života.

Jednog dana u gradić dođe sumnjiva nevladina organizacija, simbol svakog zamislivog zla u Bosni i Hercegovini, i organizira ljetovanje za đake. Roditelji siromašni, mnogi bez posla, a i oni što rade ne znaju hoće li i kada dobiti platu, pa se niko nije htio odreći mogućnosti da mu pačurlija vidi i okusi malo Jadrana. Jedini problem predstavljalo je to što putovanje nije bilo organizirano na principu jedna ekskurzija u dva autobusa, nego su i kruške i jabuke morale u isto prometalo. Ali što je džaba, nikom nije mrsko, te učenici oprezno udoše u to nakaradno čudo od mješovitog autobusa. (Kebo, *Analiziraj.ba*, 2020.)

Zaključak

Teret uvođenja građanskog društveno-političkog uređenja ne može se prebaciti na pleća budućih generacija. Ako mlade Bosance i Hercegovce pitamo šta misle o tome da se u Ustavu BiH koncept „tri naroda i ostali“ zamijeni konceptom „u svemu ravnopravni građani državljani“, i oni će se, kao i starije generacije, podijeliti u dvije grupe: na one koji podržavaju postojeće uređenje i na one koji zagovaraju modernu, građanski uređenu državu. Kao i starije generacije, u izgradnji građanske Bosne i Hercegovine učestvuju mladi ljudi koji već imaju razvijenu građansku političku svijest, ali i oni koji će je – zahvaljujući obrazovanju – uskoro razviti.

Nermina Mujagić

3. DEMITOLOGIZACIJA POLITIČKE STVARNOSTI

3.1. Mitovi u konstrukciji nacija

„Osnovno ishodište iz kojeg narod crpi predstave o sebi je mit“, podsjeća nas utemeljivač konzervativne političke tradicije u modernoj političkoj filozofiji Edmund Burke. Prema njegovim uvidima mit se kroz vrijeme provlači poput političkog podvodnog grebena, često nevidljivog oku klasične političke opservacije. U političkom smislu, mit nije tek priča iz davnina – on je aktivna sila oblikovanja kolektivnog nacionalnog identiteta, izvor emocionalne orijentacije i alat za učvršćivanje političkog poretka. Političke ideologije rado posežu za mitovima iz prošlosti kako bi, ispričale priču o naciji, njenom porijeklu, kontinuitetu i misiji, o nama i njima. Mitovi su često (polu)izmišljene priče, koje ne moraju biti neistinite – ali ne korespondiraju nužno s empirijskim činjenicama. Njihova istina mjeri se njihovom djelotvornošću: koliko su prihvaćeni, koliko rezoniraju s dominantnim vrijednostima, obrascima i etičkim normama određene društvene grupe. Karen Armstrong ističe da je „mit istinit jer je djelotvoran, a ne zato što nam daje činjenične podatke“. To je ključ razumijevanja političkog mita – njegove simboličke moći.

U kontekstu stvaranja nacija, posebno mjesto zauzima *mit o utemeljenju*, jedan od ključnih političkih mitova. To je narativ o početku, o „velikom događaju“ koji je dao smisao i legitimitet postojećoj političkoj zajednici. Mit o utemeljenju uključuje patnju, borbu, progon ili veliku historijsku nepravdu koja je nadvladana i time postaje temelj nove državnosti. On ne samo da simbolički opravdava postojanje države, već i proizvodi emocionalnu lojalnost i narativni kontinuitet. Nijedan politički poredak nije održiv bez nekog mita. Ti mitovi mogu biti religiozni (božansko pravo), historijski (pravo

na teritoriju), izborni (narodna volja, političko predstavljanje), ili pobjednički (oslobođenje, otpor, nezavisnost). Ilustrirajmo to „mitom sudbine“ koji je oblikovao američku nacionalnu svijest u 19. stoljeću i čiji se odjeci i dalje osjećaju u savremenoj američkoj kulturi, politici i vanjskoj politici. *Manifest Destiny* pojavio se u SAD-u tokom 1840-tih i koji je tvrdio da su Amerikanci „predodređeni“ od Boga, prirode, historije ili sudbine, da šire svoju civilizaciju i vrijednosti preko cijelog sjevernoameričkog kontinenta. U srži, riječ je o kombinaciji mita o izuzetnosti, misiji i pravu na dominaciju. Taj mit ima „religijski ton“ („božanska misija“), „civilizacijski narativ“ (širenje napretka, slobode i reda), ali i vrlo „praktične političke posljedice“, služio je kao opravdanje za ekspanziju prema zapadu, rat s Meksikom, istrebljenje i potiskivanje domorodačkog stanovništva, kao i širenje američkog uticaja izvan granica SAD-a. Iako se *Manifest Destiny* prvobitno odnosio na unutrašnju ekspanziju, kasnije je prerastao u „vanjskopolitički narativ“, kojeg danas najuvjerljivije sprovodi aktualni američki predsjednik Donald Trump. *Manifest Destiny* je mnogo više od jednostavne naracije o prošlim događajima. Taj mit samo prikriva stvarne političke i ekonomske motive širenja SAD-a, poput osvajanja teritorija, resursa i dominacije nad drugim narodima. Mit se više ne koristi pod ovim imenom, ali njegova logika opstaje kroz ideološki okvir koji služi za legitimaciju političkih interesa u SAD. „Živa struktura osjećanja“ da je Amerika posebna, da ima misiju, i da je „pozvana“ da predvodi stvara kognitivnu podlogu koja oblikuje kako Amerikanci doživljavaju sebe, svoju ulogu u svijetu i kako opravdavaju vanjskopolitičke ciljeve svoje države.

3.2. Mitovi u i oko Bosne i Hercegovine

3.2.1. Mit o granici na Drini

Mit o granici na Drini kao granici između istoka i zapada, između katoličanstva i pravoslavlja, predstavlja ključnu nacionalističku simboliku koja se koristi za legitimizaciju političkih granica i

diskriminaciju drugih naroda. Ovaj mit, koji se javlja u intelektualnim krugovima desničarskih i proustaških autoriteta, koristi historijski imaginarij o Drini kao liniji podjele koja ugrađuje političku i kulturnu isključivost. Kroz ovu simboliku, Drina postaje ne samo geografska granica, nego i metafora etničke i vjerske podjele u nacionalističkim ideologijama. U članku „Granica na Drini – značenje i razvoj mitologema“, hrvatski historičar Ivo Goldstein istražuje porijeklo i razvoj mita o granici na Drini, koji je postao ključni element u političkoj simbolici Hrvatske. Granica na Drini postavljena je kao granica između istoka i zapada, odnosno između katoličanstva i pravoslavlja. Autor objašnjava kako je ovaj mitologem nastao u dvadesetim godinama prošlog stoljeća, u radovima Milana Sufflayja, a dalje se oblikovao pedesetih godina u inozemstvu među bivšim dužnosnicima i simpatizerima ustaškog režima. Mit o granici na Drini temelji se na činjenici da se, nakon smrti cara Teodozija 395. godine, Rimsko carstvo podijelilo na istočni i zapadni dio, a Drina je postala njihova granica. Kroz povijest, Drina je bila granica između različitih kulturnih i političkih utjecaja. U 6. i 7. stoljeću, Slaveni - Hrvati i Srbi nastanjuju prostor zapadno i istočno od Drine. U procesu stvaranja samostalne Srbije (1833. i 1878.), Drina je bila granica između Osmanskog carstva na zapadu i Srbije na istoku, a nakon što je Bosna i Hercegovina aneksirana od Austro-Ugarske 1878., Drina je ostala granica sve do 1914. godine. Goldstein ukazuje da su se prve ideje o granici na Drini kao mitologemu pojavile u krugovima Čiste stranke prava, struje koja je nastala nakon smrti Ante Starčevića. Ideja o „granici na Drini“ postaje ključna u odbrani Milana Sufflayja 1921. godine, kada je bio optužen da radi na razgradnji tadašnje Kraljevine SHS. Sufflay je govorio o podjeli Rimskog carstva, spominjući kako su hrvatski i srpski narod bili pod različitim utjecajima (rimsko-zapadni i bizantinsko-turski) i naglašavao da, iako su jezici slični, njihova psihološka i kulturna razlika čini ih nemogućim za potpunu unifikaciju. Ova ideja postaje temelj za mnoge desničarske autore, uključujući Antu Pavelića, koji je prepoznao Drinu kao ključnu granicu. Ustaška vlast je tada, u kontekstu NDH, odredila Drinu kao granicu, čime mit o Drini postaje dijelom stvarne političke i geografske

stvarnosti. Nakon Drugog svjetskog rata, u „drugoj emigraciji“ ustaša, mit o Drini postaje sredstvo za izražavanje nostalgije, čežnje i otpora prema novoj političkoj stvarnosti. Kroz mit o Drini, ustaški krugovi potiču želju za osvetom, a ovaj mit ostaje prisutan u radovima do kraja šezdesetih godina, kada časopisi poput „Drine“ počinju smanjivati svoju fokusiranost na BiH i granicu na Drini. „Kontra-mit“, koji su istakli autori poput Vjekoslava Perice, stavlja Drinu u suprotnost s rijekama kao što su Neretva i Sutjeska, koje simboliziraju partizanske pobjede i antifašističke borbe. Goldstein navodi da se, iako se Drina više ne spominje u službenim političkim diskursima, od 1991. godine, ideja predsjednika Tuđmana o podjeli BiH ponovno postavlja Drinu kao simbol podjele, dok u desničarskim krugovima ovaj mit ne prestaje živjeti.

U ovom kontekstu, Drina nije samo granica, već i ideološki alat koji koristi nacionalističke elite da afirmiraju svoj politički projekt. Ideja o „stoljetnoj granici“ na Drini koju je promovirao Sufflay, postaje alat za ideološku proizvodnju neprijatelja i omogućava politizaciju historije. Drina postaje simbol strukturalne isključenosti gdje svaka politička inicijativa koja se protivi etničkoj čistoti postaje sumnjiva ili čak opasna.

3.2.2. Mit o bogumilima

Narativ o Crkvi bosanskoj i tzv. bogumilima snažno je obilježen mitologizacijom, čiji su temelji nastajali u 19. stoljeću pod utjecajem nacionalno-romantičarskih ideologija. Prema bosanskohercegovačkom historičaru Dubravku Lovrenoviću (2012.), posebno je značajnu ulogu u stvaranju tzv. bogumilskog mita imao Franjo Rački, koji je pod utjecajem hrvatskog romantizma interpretirao Crkvu bosansku kao heretičku zajednicu, povezujući je s dualističkim učenjem karakterističnim za bogumile. Rački je ovu crkvu predstavio kao „lijepu nacionalnu herezu“ kojom su Hrvati mogli biti ponosni pandan češkom husitizmu (Lovrenović,

2012: 233). Taj narativ je u velikoj mjeri zasjenio složeniju stvarnost srednjovjekovne Bosne, u kojoj Crkva bosanska nikada nije imala masovnu podršku ni institucionalnu strukturu kakvu je posjedovala Katolička crkva. Dodatnu dimenziju ovom mitu dao je i austrougarski upravitelj Benjamin Kállay kroz projekt „integralnog bošnjaštva“, dok je pisac Safvet-beg Bašagić uveo ideju o kontinuitetu između bogumila i bosanskih muslimana, što je imalo snažan utjecaj na formiranje moderne bošnjačke povijesne svijesti (Lovrenović, 2012: 234). U svemu tome zanemarene su brojne činjenice: da je Bosna imala snažnu slavensko-glagoljašku katoličku tradiciju, da su optužbe za herezu bile politički motivirane i instrumentalizirane te da Crkva bosanska u svojoj suštini nije poricala kristološka načela, već je bila kritična prema institucionaliziranoj Crkvi (Lovrenović, 2012: 235). Lovrenović također razotkriva i mit o bogumilskom porijeklu stećaka, nadgrobnih spomenika srednjovjekovne Bosne. Iako je taj mit bio široko prihvaćen krajem 19. i početkom 20. stoljeća, savremena historiografija je napustila takvu interpretaciju, sagledavajući stećke u kontekstu društvenih i estetskih obrazaca feudalnog sloja, a ne kao isključivo bogumilski fenomen (Lovrenović, 2012: 237).

Ovaj kompleksni splet mitova, kako zaključuje Lovrenović, više govori o političkim i identitetskim potrebama epoha koje su ih stvarale nego o stvarnom karakteru srednjovjekovne Bosne. Demitologizacija narativa o Crkvi bosanskoj i bogumilima stoga je ključna ne samo za razumijevanje prošlosti, već i za suočavanje s naslijeđem historijskih manipulacija i njihovim utjecajem na današnje identitetske politike.

3.2.3. Mit o Herceg-Bosni

U konstrukciji „Herceg-Bosne“ kao zasebnog političkog entiteta 1990-tih, svjedočimo još jednom primjeru aktivne mitopoeze u realnom vremenu – stvaranja simbola, narativa i identitetskih figura koji služe legitimaciji etnoteritorijalnih pretenzija. Herceg-Bosna je, kao politička tvorevina, formirana 1991. godine, pod krinkom

„privremene autonomije“, da bi ubrzo prerasla u paradržavni projekt sa svim atributima: vlastitom administracijom, vojskom (HVO), simbolima, medijima i sistemom obrazovanja. Cilj nije bio samo zaštita Hrvata u ratu, već i dugoročno teritorijalno prestrukturiranje Bosne i Hercegovine, usmjereno ka mogućem pripajanju Hrvatskoj. Riječ je o nasilno uspostavljenoj strukturi koja tek naknadno pokušava da sebi pridoda elemente „prirodnosti“, „prava“ i „historijske opravdanosti“. U političkom imaginariju hrvatskog nacionalizma, Herceg-Bosna je postala simbol „vjekovne težnje Hrvata Bosne i Hercegovine za slobodom“ (biti slobodan od onih *drugih* koji se ne identifikuju kao katolici i Hrvati) – što je eklatantan primjer mitološke inverzije: projekt koji je doveo do masovnih zločina, etničkog čišćenja i podjele društva, reinterpreтира se kao emancipatorski čin. Historijska činjenica da je rukovodstvo Herceg-Bosne osuđeno pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju zbog udruženog zločinačkog poduhvata, u okviru kojeg je provođeno nasilno preseljavanje i zatvaranje Bošnjaka, sistematski se potiskuje iz kolektivne svijesti. Barthes bi rekao: mit iskrivljuje – briše historijski kontekst i proizvodi osjećaj prirodnosti. Tako se i Herceg-Bosna u postdejtonskom narativu sve češće predstavlja ne kao rezultat rata i politike, već kao „legitimna težnja jednog naroda“. Pritom se zaboravlja kako je taj narod bio objekt manipulacije, kako su elite koje su stvarale Herceg-Bosnu često imale vlastite interese moći, ne uvijek identične s interesima „naroda“. Mit o Herceg-Bosni služi i kao resurs za kontinuiranu političku mobilizaciju. On opravdava zahtjeve za „trećim entitetom“, racionalizira institucionalnu separaciju unutar Federacije i koristi se kao argument protiv funkcionalne države. Tu više nije riječ samo o prošlosti – riječ je o strateškoj mitologiji sadašnjosti.

3.2.4. Mit o srpskoj Republici Srpskoj

*(primjer institucionalnog mitotvorstva u
postjugoslavenskom prostoru)*

Mit o „srpskoj Republici Srpskoj“ počiva na pokušaju uspostavljanja pravnog i istorijskog kontinuiteta između paradržavne strukture proglašene 1992. i entiteta Republike Srpske priznatog u okviru Dejtonskog sporazuma 1995. godine. Iako pravni kontinuitet ne postoji, u akademskom i političkom diskursu se proizvodi njegova simbolička rekonstrukcija – kao što je slučaj u radu Milana Pilipovića, gdje se tvrdi da „Republika Srpska od samog početka predstavlja izraz volje jednog konstitutivnog naroda da politički artikuliše svoj status u državnoj zajednici“ (Pilipović, 2020: 9). Takva tvrdnja ignoriše činjenicu da entitet nije nastao na temelju ustavnog poretka SR BiH, nego kao rezultat rata, nasilnog zauzimanja teritorije i međunarodne agresije. U drugom Memorandumu SANU-a iz 2011. jasno se vidi strategija mitotvorstva: preporučuje se korištenje izraza *Srpska*, izbjegavanje termina *Bosna i Hercegovina* i predstavljanje entiteta kao ekskluzivno srpskog prostora, što je oblik simboličke aneksije. „Vrlo je bitno da se osim političara, medija, kulturnih i javnih radnika u Republici Srpskoj, ovoga pridržavaju i mediji, kulturni i javni radnici u Srbiji“, navodi se u dokumentu koji, iako nezvaničan, djeluje kao programski manifest. Ovaj mit dobija novu funkciju u okviru projekta „Srpski svet“, političke doktrine koja želi homogenizaciju svih Srba pod političkim okriljem Srbije.

*Ovaj mit dobija novu funkciju u okviru projekta
„Srpski svet“ – političke doktrine koja želi homogenizaciju
svih Srba pod političkim okriljem Srbije.*

„Srbi su jedinstven politički narod, to znači da o najvažnijim nacionalnim pitanjima odlučujemo zajedno“, izjavio je Aleksandar Vulin (2021.), jedan od glasnogovornika ove ideje. U toj konstrukciji,

mit o Republici Srpskoj postaje simbol otpora gubitku Kosova i kompenzacijski narativ za unutrašnje frustracije. Posljedice takve mitologizacije su višestruke: legitimira se politička korupcija, etnonacionalizam se ugrađuje u javne politike, a multietnički suživot se sistematski potiskuje. Ovaj slučaj pokazuje kako mit – i kad nije utemeljen u pravu – postaje instrument stvaranja „narodne istine“ kroz retoriku, obrazovne narative, simbole i manipulaciju istorijom. Takva „istina“ može djelovati mnogo stvarnije od pravnih činjenica jer je zamišljena zajednica nacije često zasnovana na emocionalno snažnijem konstruktumu nego što su ustavi ili zakoni.

Asim Haračić i Indira Nović

4. INTEGRALNA POLITIKA – Most na putu do građanske BiH

Dolazi vrijeme u kojem će se odlučivati hoće li Bosna i Hercegovina ostati u postojećoj pat poziciji, otići u regresiju i raspasti se (*breakdown*) ili će sadašnji etnokratski društveno-politički poredak zamijeniti demokratskim, građanskim (*breakthrough*).

Može li integralna politika pomoći BiH da se probije do te naredne razvojne stepenice?

Integralna politika naziva se i razvojna politika (*developmental politics*). Naročito je populariše Steve McIntosh, autor knjige *Developmental Politics: How America Can Grow into a Better Version of Itself*. (McIntosh, 2020.)

Integralisti poput McIntosha naglašavaju da ljude ne treba posmatrati samo kroz „nivo svijesti“ na kojem se trenutno nalaze. Fokus treba prebaciti na razvojni proces. Kao što je posao direktora škole da obezbijedi povoljne uslove kako bi svaki učenik mogao napredovati u viši razred, tako je i dužnost političara koji zagovara integralnu (razvojnu) politiku da doprinosi razvoju društva – društva u kojem svaki pojedinac, organizacija i zajednica u cjelini mogu dosegnuti narednu razvojnu stepenicu. Jer, dobro društvo, iz ove perspektive, nije samo ono koje omogućava pristojan život, mirno je i stabilno, nego i podstiče razvoj.

Šta je dobro društvo?

Mreža „Psiholozi za društvenu promjenu“ zagovaraju primjenu psihologije u političkom aktivizmu. (*Psychologists for Social Change*, PSC, 2019.) Navode pet karakteristika dobrog društva – društva kakvog gradi zdrava državna politika:

- 1) **Agensnost** (*Agency*) – pojedinac ima moć da djeluje i donosi odluke. (Samostalnost i autonomija stvaraju osjećaj kontrole nad životom i okruženjem – ljudi mogu uticati na ono što se dešava). Samostalno donose odluke u privatnom životu i učestvuju u donošenju odluka važnih za budućnost zajednice.
- 2) **Sigurnost** (*Security*) – osjećaj zaštićenosti: materijalna sigurnost (krov nad glavom, posao); zaštićenost od nasilja i kriminala; zaštićenost od nasilja u porodici.
- 3) **Povezanost** (*Connection*) – mogućnost uspostavljanja saradnje i bliskih odnosa s drugim ljudima; osjećaj prihvaćenosti u široj zajednici.
- 4) **Smisao** (*Meaning*) – mogućnost bavljenja aktivnostima koje životu daju smisao i svrhu.
- 5) **Povjerenje** (*Thrust*). Osjećaj da se možeš osloniti na društvene institucije i na ljude u zajednici.

4.1. Kako do boljeg bosanskohercegovačkog društva?

Prema istraživanjima javnog mnijenja, većina Bosanaca i Hercegovaca smatra da bi ulazak u Evropsku uniju mogao značajno doprinijeti razvoju države BiH. Kažu, radi se o pitanju koje je u direktnoj vezi sa svakodnevnim životom građana. Veliki broj građana Bosne i Hercegovine žive na rubu siromaštva, mladi ljudi teško pronalaze zaposlenje i ne vide perspektivu u BiH, a ulazak u

Evropsku uniju mogao bi otvoriti prostor za snažniji ekonomski razvoj i omogućiti pristup značajnim fondovima podrške.

Milijarda eura na dohvat ruke.

Ali BiH mora provesti reforme!

Samir Huseinović (*U fokusu*, 2025.)

U decembru 2022. Evropska unija donijela je odluku o dodjeljivanju kandidatskog statusa Bosni i Hercegovini i time su otvoreni pregovori o članstvu.

Nažalost, uspostavilo se da je BiH „najmanje pripremljena kandidatkinja“ za članstvo u EU. U publikaciji NAŠ PUT KA EVROPSKOJ UNIJI Od kandidatskog statusa do pregovora o članstvu, oktobar 2022. – oktobar 2024. navodi se da je Evropska komisija objavila svoj godišnji Izvještaj o BiH 8. novembra 2023. godine i zaključila: „U svojim naporima da se uskladi sa standardima EU, BiH se i dalje suočava s velikim izazovima.“ Posebno su naglašeni problemi u pravosuđu, a političko okruženje u zemlji okarakterisano je „dubokom političkom polarizacijom i etničkim podjelama, koje i dalje ometaju provođenje neophodnih reformi.“

Za otvaranje pregovora o članstvu, Evropska komisija je pred BiH postavila listu od 14 ključnih prioriteta – podijeljenih u četiri tematske grupe: demokratija i funkcionisanje, vladavina prava, osnovna prava i reforma javne uprave. BiH će morati da „postigne neophodan stepen usklađenosti s kriterijima za članstvo – a posebno s političkim kriterijima koji se odnose na vladavinu prava i demokratski poredak. Među ostalim zahtjevima, Bosna i Hercegovina mora osigurati jednakost i nediskriminaciju građana i postupiti prema presudama Evropskog suda za ljudska prava.

U Ustavu BiH postoje odredbe koje pravo učešća u vlasti vežu za pripadnost ‘konstitutivnim narodima’. Time je načelno osigurana ravnopravnost triju najvećih etničkih zajednica, ali ne i puna ravnopravnost svih državljana. Tako, naprimjer, građanin ne može

biti član Predsjedništva ukoliko se ne izjašnjava kao Bošnjak, Srbin ili Hrvat. To čini Ustav diskriminatornim. Diskriminatorni Ustav – i odbijanje da se izvrše reforme kako bi se osigurala ravnopravnost svih građana, u skladu s presudom Evropskog suda za ljudska prava – jedna je od glavnih prepreka za članstvo države u Evropskoj uniji.

Ulazak BiH u EU ključ je za jačanje institucija i unapređenje socioekonomskih uslova u zemlji, ali usvajanje reformskih zakona i ispunjavanje evropskih prioriteta u BiH je u blokadi. Uslovi koje EU postavlja moraju se ispuniti, no mediji javljaju da su pomaci u reformi često ometeni, naročito ‘zbog nastavka secesionističke retorike’.

Bosna i Hercegovina - Status članstva: zemlja kandidat

Prema najnovijem izvještaju o proširenju, došlo je do stagnacije u procesu reformi u Bosni i Hercegovini (BiH) od marta ove godine, iako su vlasti u BiH prethodno „poduzele konkretne reforme“. Pozitivni pomaci su „ometeni“ zbog „događanja u Republici Srpskoj“, uz „nastavak secesionističke retorike“. (*Raport.ba*, 2024.)

I dok bi za jedne ulazak BiH u Evropsku uniju predstavljao skok na narednu razvojnu stepenicu i put do boljeg bosanskohercegovačkog društva, za druge bi „skok na narednu razvojnu stepenicu“ bio nešto sasvim drugo – odvajanje dijela teritorije BiH i pripajanje „zemlji matici“. Tako postaje očigledno da se ove dvije strane kreću u suprotnim smjerovima: jedna vuče zemlju prema evropskim integracijama, druga prema teritorijalnom razdvajanju i vezivanju za drugu državu.

Polarizacije i kulturni ratovi

Evropska komisija je političko okruženje u BiH okarakterisala „dubokom političkom polarizacijom i etničkim podjelama, koje i dalje ometaju provođenje neophodnih reformi“. O kakvim polarizacijama je riječ?

Mnogi politički analitičari govore o sukobu između *tradicionalističko-konzervativne* i *modernističko-evropske* (građanske) koncepcije uređenja Bosne i Hercegovine. Opisuju ih kao dva dijametralno suprotstavljena modela koja se istovremeno „nameću“ stanovnicima BiH. Ovi autori tvrde da oni koji nameću prvi (etnički), ne vide da tradicionalističko-konzervativni model nema budućnost, a oni koji nameću drugi (građanski), ne shvataju da mi nemamo odgovarajuću društvenu bazu za to, jer se tradicionalisti neće odreći svojih etničkih nacija („etničkih torova“) da bi gradili građansku državu BiH.

Zagovornici integralne politike ne koriste sintagmu „sukob dijametralno suprotstavljenih političkih koncepcija“. Umjesto o sukobu, govore o razlikama o svjetonazorima.

Steve McIntosh definiše svjetonazor (*worldview*) kao koherentan sistem vrijednosti, uvjerenja i ideala. Ovi sistemi vrijednosti i uvjerenja o tome šta je dobro, istinito i lijepo prenose se iz generacije u generaciju. (McIntosh, 2025.)

*I define the concept of a worldview as a coherent
system of values, beliefs, and ideals*

*that persists across multiple generations. Worldviews are
widely held cultural agreements about what is good, true, and beautiful.*

Steve McIntosh

VRIJEDNOSTI

Vrijednosti su implicitne ili eksplicitne koncepcije o nečemu što je važno.

A važno je ono što nam zadovoljava potrebe.

Mi ljudi najveću vrijednost pridajemo važnim potrebama, naročito kada su nezadovoljene. Zato se vrijednosti često opisuju kao sudovi o tome šta omogućava dobar život – život kakav želimo živjeti. Definišu se i kao konstrukti, odnosno stavovi ili uvjerenja o tome kako treba živjeti i ponašati se. Takvi stavovi, karakteristični za pojedinca, grupu, širu društvenu zajednicu, epohu ili društveni trend, utiču na način na koji promišljamo o ispravnom i neispravnom, o dobru i o zlu.

Vrijednosti imaju kognitivnu, afektivnu i bihevioralnu komponentu. Služe kao rukovodeći principi – određuju kako treba misliti, šta treba postići, a šta izbjeći (kognitivna komponenta). Drugo, prožete su emocijama. Na primjer, ako smo usvojili pravednost kao vrijednost, na nepravdu reagujemo ljutnjom (afektivna komponenta). Vrijednosti pokreću na akcije i služe kao moralni kompas koji usmjerava ka ciljevima koje treba postići (bihevioralna komponenta).

Duboko ukorijenjene i otporne na promjenu, vrijednosti daju dosljednost načinu na koji mislimo, osjećamo i ponašamo se.

Ljudi su uglavnom zadovoljni svojim vrijednostima, rijetko ih preispituju, a još rjeđe napuštaju. Ako se dovede u pitanje sistem vrijednosti za koji se zalažu, reakcije su često burne. Vidimo to u javnim debatama, naprimjer kad modernisti tvrde da bi tradicionalisti trebali napustiti svoje „patrijarhalne svjetonazore i shvatiti da je ovo 21. vijek“. Takve reakcije su razumljive, jer ljudi vjeruju da imaju dobre razloge zbog kojih nešto vrednuju, čak i kad tih razloga nisu potpuno svjesni.

Različiti sistemi vrijednosti

Sistemi vrijednosti baziraju se na dvjema vodećim potrebama: a) preživljavanje i b) rast i razvoj. Sve što ugrožava život, rast i razvoj ima negativnu konotaciju. Tako je od samih početaka razvoja društvenih zajednica, objašnjavaju socijalni psiholozi. Primjer: Kako bi povećali šanse za opstanak, članovi plemena morali su komunicirati, koordinirati akcije i usklađivati različite perspektive. Zato su u prvobitnim kulturama udruživanje i saradnja bile među najvažnijim vrijednostima.

Međutim, stvari vezane za potrebe – na kojima se zasnivaju sistemi vrijednosti – nisu uvijek jednostavne ni očigledne. Postavlja se pitanje: Na kojim potrebama je izgrađen sistem vrijednosti tradicionalista? Naprimjer, kako razumjeti vrijednosti kao što su poštovanje strogih zakona kakav je smrtna kazna („oko za oko, zub za zub!“; „ubio si čovjeka i treba da budeš ubijen!“). Modernisti smatraju da je smrtna kazna barbarstvo, pa je u većini država u kojima su oni na vlasti smrtna kazna zamijenjena doživotnim zatvorom.

Uđemo li dublje u razloge zbog kojih se u tradicionalnim kulturama vrednuje poštovanje strogih zakona, uključujući i smrtnu kaznu, vidjet ćemo da ova vrijednost proizilazi iz potrebe za egzistencijalnom sigurnošću – potrebe da se pronađe rješenje za probleme koje stvaraju ljudi skloni nasilju. (U većini slučajeva radi se o ljudima devijantne ratničke svijesti; ratnička svijest, u modelu *Spiralne dinamike* opisana kao crvena svijest.) Nasilnici i pripadnici raznih paravojnih grupa koji teroriju, pljačkaju, siluju, porobljavaju i ubijaju imaju specifičan mindset. Samo strah da će biti ubijeni ako ubiju i strah od Božije kazne (ako usvoje monoteističku religiju) može djelovati kao snažan faktor odvratanja od nasilničkog ponašanja.

Tradicionalna društva bila su prva društva koja su uvela moćne državne institucije, kao što je policija i pravosudni sistem, koje su uspijevale ograničiti takve destruktivne impulse. A usvajanje monoteističke doktrine (i ideje o raj i paklu) dodatno je inhibiralo poriv da se

nešto ostvari ili dobije nezakonitim putem i značajno je doprinijelo internalizaciji vrijednosti kao što su poštenje i nenasilje.

Tako se ovaj sistem vrijednosti, zasnovan na poštovanju strogih zakona (uključujući, na primjer, i šerijatsko pravo), u tradicionalnim kulturama pokazao kao dobar i funkcionalan, jer je zadovoljavao, a i danas zadovoljava, važnu potrebu: očuvanje života, reda i društvenog poretka. Zato zagovornici tradicionalnih (konzervativnih) svjetonazora smatraju da takav sistem vrijednosti treba očuvati.

Modernisti se s tim ne slažu. Smatraju da ga treba mijenjati. Tvrdе da, jednom kada se određeni sistem vrijednosti internalizira i učvrsti, strah – bilo od smrtne kazne, bilo od Božije kazne (poput straha od pakla) – više nije nužan. Ljudi su sposobni obuzdavati destruktivne porive i bez religijskog uvjerenja; ne ubijaju čak ni kada znaju da neće biti kažnjeni smrtnom kaznom.

Ali koji ljudi? Za neke je jedan sistem vrijednosti uvjerljiv i opravdan i oni imaju svoje razloge da ga brane. Za druge je prihvatljiv drugačiji sistem, utemeljen na drugačijim pretpostavkama.

Te razlike u perspektivama između stavova poput *Treba uvesti smrtnu kaznu!* i *Smrtna kazna je barbarstvo!* često srećemo u zajednicama u kojima žive i jedni i drugi.

Vrijednosti u kulturi tradicionalista vs. vrijednosti u kulturi sekularista

Na osnovu opsežnih istraživanja, koja su obuhvatala oko 70 posto zemalja svijeta, politolozi Ronald Inglehart i Christian Welzel došli su do zaključka da se kulture najviše razlikuju prema tome kojim vrijednostima se pridaje veći značaj: tradicionalnim ili sekularno-racionalnim (*traditional values* vs. *secular-rational values*) i da li su vrijednosti više vezane za preživljavanje ili za samoekspresiju (*survival values* vs. *self-expression values*). (Inglehart, R., & Welzel, C., 2005.).

U većini zemalja, jedni uz druge žive i zajednice koje zagovaraju tradicionalne i zajednice koje zagovaraju sekularne vrijednosti. Kako naglašavaju Ronald Inglehart i Christian Welzel, ključna razlika među njima ogleda se u ulozi religije u svakodnevnom životu. U tradicionalnim kulturama religija ima centralno mjesto, dok je u sekularnim njen uticaj znatno slabiji. Razlike se očituju i u tome što u tradicionalnim kulturama ljudi više ističu svoj etnoreligijski identitet, a odbacuju homoseksualnost, eutanaziju i pobačaj.

Još jedna važna razlika između ova dva sistema vrijednosti tiče se pojma ravnopravnosti. Vrijednost *ravnopravnost* – odnosno ideja jednakih prava za sve ljude, bez obzira na spol, rasu, društveni status, etničku pripadnost ili seksualnu orijentaciju – zauzima centralno mjesto u sekularnim vrijednostima.

U tradicionalnim kulturama dominira uvjerenje da ljudi nisu jednaki, prema tome ne treba ni da budu ravnopravni (da imaju jednaka prava). Naprimjer, ističe se da žene i muškarce treba jednako poštovati, ali žene ne mogu imati ista prava kao i muškarci jer bi se time narušio prirodni (bogomdani) društveni poredak.

Podjele postoje i unutar „kulture sekularista“. Prema Inglehartu i Welzelu, sekularni sistem vrijednosti može se razdvojiti na: a) vrijednosti koje dominiraju u materijalističkim industrijskim kulturama (*moderna*) i b) vrijednosti karakteristične za postindustrijske kulture (*postmoderna*).

U postindustrijskim (postmaterijalističkim) kulturama ljudi pridaju manji značaj materijalnim dobrima i akumulaciji bogatstva. Učvršćen im je osjećaj egzistencijalne sigurnosti, a potrebe u vezi s preživljavanjem (*survival values*) uglavnom su zadovoljene, pa se fokus pomjera ka drugim ciljevima. U prvi plan dolaze vrijednosti kao što su unapređenje međuljudskih odnosa, kvalitet života ranjivih društvenih grupa, razvoj ličnih potencijala, samoizražavanje kroz umjetnost i kreativnost (*self-expression values*). Veći naglasak je na političkom aktivizmu i participaciji u društvenoj zajednici kako bi doprinijeli jačanju demokratskih procesa, zaštiti okoline i zaštiti prava manjina, uključujući migrante i pripadnike LGBT zajednica.

Transmisija vrijednosti i političkih ideologija

Vrijednosti se po pravilu prenose s roditelja na djecu, pa govorimo o međugeneracijskom (vertikalnom) transferu vrijednosti. Usvajanje vrijednosti je dvostepeni proces: dijete prvo opaža svjetonazore roditelja i ono čemu roditelji pridaju vrijednost, a onda odlučuje (svjesno ili potpuno nesvjesno) da te vrijednosti prihvati ili odbaci. Ali šta se dešava kada otac zastupa jedan sistem vrijednosti, a majka drugi? Usvojeni sistemi vrijednosti predstavljaju osnovu iz koje se razvijaju političke ideologije. Od čega zavisi hoće li dijete usvojiti ili odbaciti političku ideologiju roditelja?

Iz transakcione analize (TA – škola u psihologiji i psihoterapijski pravac) znamo da porodična dinamika u tome ima ključnu ulogu. Ako, na primjer, majka podržava očevu, recimo, profašističku ideologiju i želi da sin slijedi očev put („ide očevim stopama“), a sin prihvati njene eksplicitne ili implicitne „direktive“ o tome ko i šta on treba da bude u životu, velika je vjerovatnoća da će nastaviti zastupati iste stavove kao i otac i boriti se za iste političke ciljeve (usvojiti očevu ideologiju).

S druge strane, ako majka ne podržava očev sistem vrijednosti i ideologiju – naprimjer, ako se otac prikloni radikalnim organizacijama, a majka to ne odobrava – sin, posebno ako je emocionalno bliži majci, u većini slučajeva neće prihvatiti očevu ultradesničarsku ideologiju.

Važnu ulogu ima i šira društvena sredina u kojoj odrastamo. Sredina u velikoj mjeri oblikuje naše predstave o tome šta je vrijedno, moralno ispravno i poželjno (horizontalna transmisija vrijednosti).

To objašnjava zašto se neka djeca roditelja koji insistiraju na tradicionalnim vrijednostima okreću ka vrijednostima *moderne* (liberalne vrijednosti) i *postmoderne* (progresivne vrijednosti).

Promjena vrijednosti

Istraživanja jasno pokazuju da, jednom kad su usvojene, vrijednosti ostaju relativno stabilne. Opiru se promjeni jer su postale sastavni dio identiteta, pa bi promjena vrijednosti značila i promjenu slike o sebi („Prezirao bih sebe kada bih to uradio!“). Zbog toga su namjerni pokušaji (npr. kroz institucije) da se jedan sistem vrijednosti zamijeni drugim uglavnom neuspješni.

Široko je rasprostranjeno uvjerenje da modernizacija dovodi do toga da djeca rođena u tradicionalnim kulturama usvajaju moderne, liberalne vrijednosti. Otuda i česta tvrdnja da je promjena vrijednosti na nivou zajednice moguća jedino kroz generacijsku smjenu. Međutim, to nije univerzalno pravilo.

U mnogim sredinama razlike između vrijednosnih sistema u kulturi tradicionalista i u kulturi modernista ostaju jednako izražene kao prije pedeset ili čak sto godina, iako te grupe žive unutar iste društvene zajednice i podjednako su izložene procesima modernizacije. (Pod modernizacijom se podrazumijeva: a) socio-ekonomski i industrijsko-tehnološki razvoj, b) usvajanje emancipativnih vrijednosti, npr. ravnopravnost muškaraca i žena i c) demokratizacija kroz uspostavljanje demokratskih institucija. (Ova tri faktora obično idu zajedno, ističe se u tekstu *The theory of human development: A cross-cultural analysis*.¹⁰⁷) Welzel, C., Inglehart, R. F., & Klingemann, H.-D. (2003.)

Očigledno je da faktori poput ekonomskog blagostanja, uticaja liberalne ideologije i jačanja demokratskih institucija nisu sami po sebi dovoljno snažni da izazovu promjenu u sistemima vrijednosti. Međutim, to ne znači da su vrijednosti nepromjenjive.

Više studija pokazuje da pojedinci počinju preispitivati svoje vrijednosti onda kada se značajno promijene okolnosti i životna sredina. Vrijednosti

su izvedene iz potreba i ako se u novim životnim okolnostima javi nova potreba, stari sistem vrijednosti može oslabiti. (Ye, S., & Ng, T. K. (2019.)

Poznato je da do promjene vrijednosti (obično je to pomak s tradicionalnih ka modernim vrijednostima) najčešće dolazi onda kada se porodica preseli u novu sredinu (faktor migracija) u kojoj dominira liberalni sistem vrijednosti. Ili se u državi desi smjena ljudi na vlasti, pa novi politički akteri promovišu vrijednosti koje se u široj zajednici doživljavaju kao pozitivne (npr. ravnopravnost žena i muškaraca ili jednaka prava za ljude iz različitih etnoreligijskih zajednica).

Ipak, ni ovi faktori, migracije u zapadne zemlje ili političke promjena koje uvode demokratske institucije i liberalne norme, ne djeluju jednako na sve. Kako onda objasniti razlike u sistemima vrijednosti ljudi koji žive u istoj sredini, imaju sličan koeficijent inteligencije, iste su profesije, iz iste su porodice (dva brata – jedan zagovara tradicionalne, drugi moderne, liberalne vrijednosti)?

S promjenom stadija u razvoju svijesti promijeni se i sistem vrijednosti

Kulturološke teorije vrijednosti polaze od pretpostavke da se vrijednosti uče i da su primarno određene društveno-političkim okolnostima. Ali kako objasniti da se djeca iz iste porodice zalažu za različite vrijednosti? Ili da pod istim društveno-političkim okolnostima koegzistira više generacija koje pripadaju dvjema jasno razdvojenim kulturama: jednoj koja naglašava tradicionalne vrijednosti (religiju i etnički identitet) i drugoj koja zagovara liberalne, sekularne vrijednosti?

Mora da postoji još neki faktor koji utiče na to šta ljudi vrednuju, pored faktora: učenje od roditelja, ekonomsko blagostanje, društveno-politički kontekst.

Zahvaljujući istraživanjima psihologa Clare W. Gravesa i njegovih studenata C. Coveny i D. Becka, autora modela *Spiralne dinamike*, danas znamo da svaki stadij u razvoju svijesti iznjedri specifičan sistem vrijednosti.

Vrijednosti na stadiju *infantilno ja* (bež nivo). Dominira nagon za preživljavanjem. Vrijedno je ono što zadovoljava potrebe za hranom, vodom i skloništem.

Vrijednosti na stadiju *magično ja* (ljubičasti nivo). Dominira potreba za sigurnošću. Vrijedno je ono što daje osjećaj zaštićenosti – pripadanje porodici i plemenu; vjerovanje u dobre duhove koji štite.

Vrijednosti na stadiju *impulsivno ja* (crveni nivo). Dominira potreba za samopotvrđivanjem, slavom, moći i superiornosti nad drugima.

Vrijednost zdrave ratničke svijesti – Viteštvo. Viteški ideali: hrabrost, junaštvo i slava, poštenje, darežljivost, briga za slabe i nezaštićene. Vrednuju se i fizička snaga, ratničke vještine, moć i nadmoć.

VITEŠTVO u srednjovjekovnoj Bosni

Knjiga „Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni“ autora Emira O. Filipovića predstavlja detaljnu specijalističku studiju koja se bavi širenjem i afirmacijom viteške kulture u srednjovjekovnoj Bosni.

Posebno se ističe činjenica da se koncept viteštva tijesno povezuje s vojnom službom te da se, ovisno o vremenskim i prostornim okolnostima, postupno razvio u sistem ponašanja i etički kodeks. Ono je tako postupno postalo ne samo simbol ratničkih vrлина, već i statusni simbol.

U kontekstu prepoznavanja idealnih viteških osobina poput hrabrosti, junaštva, fizičke snage, ratnih vještina, poštenja, darežljivosti i drugih, autor je pronašao i iskoristio dovoljno podataka koji jasno

sugeriraju da su i bosanski vitezovi težili istim atributima i obrascima ponašanja. (Peco, 2024.)

.....

Vrijednosti na stadiju „poslušno ja“ (plavi nivo). Dominira potreba za mirom, redom i stabilnim društvenim poretkom. **Tradicionalna svijest** – vrednuje se poštenje, nenasilje, poštovanje pravila, zakona i autoriteta, patriotizam i lojalnost etnoreligijskoj zajednici (*našem narodu i našoj vjeri.*)

Vrijednosti na stadiju „uspješno ja“ (narandžasti nivo). Dominira potreba za autonomijom.

Vrijednosti na stadiju **liberalna svijest (moderna)** – vrednuje se racionalnost i nauka; individualizam i demokratija; ravnopravnost svih ljudi bez obzir na rasu, pol, etničko porijeklo, seksualnu orijentaciju.

(*Jednaka prava za sve* – vrijednost je koja se usvaja tek na ovom stadiju u evoluciji svijesti.) Vrednuje se „uspjeh u životu“ i materijalne vrijednosti.

Vrijednosti na stadiju „osjećajno ja“ (zeleni nivo). Dominira potreba za zajedništvom i skladnim međuljudskim odnosima. Vrijednosti na stadiju **progresivna svijest (postmoderna)** – vrednuje se i uspjeh/progres zajednice (ne samo pojedinca), humanost, zaštita prava manjina, briga o planeti, pluralizam, dekonstrukcija rigidnih hijerarhija.

(Na svakom od ovih šest stadija prisutno je uvjerenje da su upravo vrijednosti koje *mi* zastupamo jedine ispravne. Kada se govori o „narušenom sistemu vrijednosti“, time se često implicira da drugi ne dijele – ili ne poštuju – *naše* vrijednosti.)

Sistemi vrijednosti i političke ideologije

Kakva je veza između vrijednosti za koje se zalažemo i političke ideologije koju zastupamo?

Ultradesničarska ideologija – Vrednuju se lična moć i nadmoć nad „onim drugim“ (crncima, muslimanima, kršćanima, migrantima, ženama...) Cilj je zadržati nadmoć, odnosno ne dozvoliti da „oni drugi“ budu ravnopravni s *nama*.

Konzervativna ideologija – Vrednuju se tradicionalna porodica, naš narod i naša vjera. Cilj je konzervirati etnoreligijski i patrijarhalni društveno-politički poredak.

Liberalna ideologija (*moderna*) – Vrednuju se individualne slobode i ljudska prava. Cilj je građanski uređena država koja štiti prava, slobodu mišljenja i izražavanja, slobodu tržišta i privatnu svojinu.

Progresivna ideologija (*postmoderna*) – Vrednuju se inkluzivnost i pluralizam. Cilj je inkluzivno društvo, dekonstrukcija hijerarhija i tradicionalnih binarnih opozicija (uvjerenje da stvari nisu crno-bijele, da su istine i identiteti fluidni – u stalnom procesu transformacije.) Relativizuju se „velike priče“ i teorije koje pretenduju na apsolutnu istinu.

Na svakom stadiju razvoja kulture – *tradicionalizam*, *moderna*, *postmoderna* – formira se drugačiji sistem vrijednosti.

U većini zapadnih zemalja kulture tradicionalista, modernista i postmodernista koegzistiraju. Iako mogu biti dobri susjedi, bliski prijatelji, kolege ili čak bračni partneri, ljudi iz različitih kultura imaju različite svjetonazore, pa na sebe, druge i svijet gledaju iz različitih perspektiva.

Kulturne vrijednosti

Šta je kultura?

Nizozemski socijalni psiholog Geert Hofstede, poznat po svojim interkulturalnim istraživanjima, kulturu definiše kao kolektivno programiranje uma. Jezgru, odnosno središte kulture čine vrijednosti, koje Hofstede naziva *kulturne vrijednosti* (Hofstede, Minkov, 2010.)

Kulturne vrijednosti su mentalni programi (*software of the mind*) koji određuju šta je važno, potrebno i poželjno, šta je dobro, a šta loše, ispravno ili pogrešno. Determinišu ponašnje i preciziraju ciljeve koje članovi zajednice treba da ostvare. Upravo su ti mentalni programi ono po čemu se kulture razlikuju.

Hofstede objašnjava da su vrijednosti zapravo odgovori na društvene probleme s kojima se određena zajednica suočavala u prošlosti a s kojima se možda i sada suočava. (Naprimjer, tradicionalne vrijednosti nude rješenje za probleme nasilja, anarhije i haosa u društvenoj zajednici.)

Kad govorimo o različitim kulturama, govorimo o razlikama u sistemima vrijednosti. Duboko ukorijenjeni, sistemi vrijednosti postali su dio identiteta, i to je razlog što ponašanje osobe i svjetonazori mnogo više zavise od usvojenih vrijednosti, nego od nivoa obrazovanja – ističe Hofstede.

Prema njegovoj teoriji kulturnih dimenzija (*Hofstede's Cultural Dimensions Theory*), postoji šest dimenzija na osnovu kojih se jedna kultura razlikuje od druge.

Šest dimenzija kulture (kulturnih vrijednosti):

1. **Distanca moći** (*Power-Distance*) – opisuje opseg razlike u moći između ljudi na višim i nižim nivoima u hijerarhijama. Istražuje do koje

mjere članovi društvene zajednice ili organizacije prihvataju nejednakost moći i smatraju je nečim normalnim i do koje mjere prihvataju velike razlike u bogatstvu ljudi.

U kulturama s visokom distancom moći, nejednakost se percipira kao nešto normalno i prirodno. (*Mi nadređeni/podređeni smo drugačiji od njih podređenih/nadređenih*). U takvim zajednicama poštuje se hijerarhija i zahtijeva se poslušnost autoritetima. Autoriteti imaju veću moć odlučivanja i veću kontrolu nad podređenima (kontrola je oblik moći), nego autoriteti u kulturama s niskom distancom moći, pa je i veća potreba za nadzornim osobljem. Idealan šef je sličan ocu, on treba da bude dobronamjerni autokrata od kojeg podređeni očekuju da im kaže šta i kako će raditi. Tolerišu se velike razlike u platama; preferira se centralizacija.

U kulturama s niskom distancom moći ljudi vrednuju ravnopravnost i pravednost. U poslovnom okruženju, idealan šef je sposobni demokrata. Prilikom donošenja važnih odluka vezanih za organizaciju on će se konsultovati sa svojim zaposlenicima. Razlika u visini plata između radnika na vrhu i radnika na dnu organizacijske strukture manja je nego u onim s visokom distancom moći.

2. Individualizam vs. kolektivizam (*Individualism vs. Collectivism*). Ova dimenzija određuje svjetonazor, način na koji ljudi vide sebe, druge i svijet.

U individualističkim kulturama vrhunska vrijednost je ravnopravnost svih individua, bez obzira na plemićko ili plebejsko porijeklo, boju kože, etničku pripadnost, seksualnu orijentaciju, itd.

U kolektivističkim kulturama fokus nije na *ja* (individua), nego na *mi* (društvena zajednica; kolektiv). U tradicionalnim zajednicama važno je održavanje *mi* identiteta, vrednuje se lojalnost zajednici. (Ako je to potrebno, pojedinac treba da žrtvuje vlastite interese radi očuvanja tradicije i društvenog poretka.)

Naglasak je na pripadnosti – na pripadnosti porodici, grupi, organizaciji ili narodu. Pojedinci preuzimaju odgovornost za druge članove zajednice. Prioritet pri zapošljavanju je članstvo – zapošljavaju se članovi porodice, klana, etničke ili religijske zajednice, a stručnost je sekundarna. Vrednuje se disciplina, posvećenost, marljivost i „naporan rad“.

Za individualističke kulture karakteristična je veća mobilnost radnika, nivo „lojalnosti kolektivu“ je niži, radni odnosi se posmatraju kroz prizmu poslovnog ugovora. Naglasak je na stručnosti i postignućima, veći je broj žena među zaposlenim stručnjacima i profesionalcima.

3. Maskulinitet vs. feminitet (*Masculinity vs. Femininity*). Kulture se razlikuju i na osnovu toga koliko su muškarci i žene ravnopravni, kolike su razlike između rodni uloga (male ili velike razlike), kakva je zastupljenost žena u poslovnom svijetu i svijetu politike, kao i kakav je omjer takozvanih muških i ženskih vrijednosti.

Prema Hofstedeu, u zajednicama u kojima su muškarci i žene ravnopravni vidljivo je „preklapanje uloga“ – i žene su zaposlene izvan kuće; i muškarci rade kućne poslove. Podjednako su plaćeni za iste poslove; više je žena u menadžmentu i u politici. Oštra vertikalna hijerarhija je manje izražena, a religioznost je manje važna stvar u životu. Kompeticija („muška“ vrijednost) i kooperacija („ženska“ vrijednost) u ovim kulturama se podjednako vrednuju. Poslovni uspjeh je važan, ali su važni i međuljudski odnosi i „kvalitet života“. Sukobi se rješavaju pregovorima i kompromisom.

U kulturama u kojima žene i muškarci nemaju ista prava cijene se tradicionalne patrijarhalne vrijednosti. Rodne uloge su striktno podijeljene: zna se šta rade žene, a šta muškarci. Od muškarca se očekuje snaga, mudrost i hrabrost, on mora biti glava porodice, mora biti uspješan u poslu koji radi.

4. Izbjegavanje neizvjesnosti (*Uncertainty Avoidance*). Procjenjuje se koliko članovi zajednice tolerišu promjene, novine i neizvjesnost u svakodnevnom životu i na poslu.

Izbjegavanje neizvjesnosti koncept je za kojeg Hofstede smatra da određuje do koje se mjere ljudi u nekoj kulturi plaše novog i nepoznatog. Otud podjela na tradicionalna konzervativna društva – težnja da se zadrži (konzervira) staro jer se pokazalo kao funkcionalno (vrednuje se tradicija) i liberalna moderna društva, otvorena za ono što je viđeno kao novo i bolje.

U konzervativnim društvima promjene se percipiraju kao prijetnja. Toleriraju se uvođenje novih regulativa koje određuju šta i kako raditi (**što više propisa i pravila, to bolje!**), ali se ne toleriraju uvođenje nečeg što je nepoznato i riskantno. Stabilnost i egzistencijalna sigurnost važniji su od kreativnosti i inventivnosti. Preferiraju se standardizacija, formalizacija i rigidna hijerarhija koja treba da obezbijedi red i ustaljeni poredak. U svakodnevnom životu dominira rutina, a rad se odvija prema striktnim pravilima i propisima.

Suprotno tome, kulture s niskim stepenom izbjegavanja neizvjesnosti otvorenije su za promjene. Cilj nije trajno zadržati staro (ma koliko da je funkcionalno), nego imati nešto što je još bolje. Ljudi se manje plaše rizika od neuspjeha, pravila im služe kao smjernice, a ne kao zakoni koji se moraju bezuslovno slijediti. Za razliku od ljudi u kulturama s niskim stepenom tolerisanja neizvjesnog, preferira se što manje pravila i propisa (*ne treba više regulativa nego što je potrebno!*), a menadžeri i radnici nisu dva odvojena tabora, nego tim koji ima iste aspiracije.

5. Vremenski horizont ciljeva – dugoročna vs. kratkoročna orijentacija (*Long-term vs. Short-term Orientation*).

U kulturama u kojima se misli na budućnost zajednice i vodi se računa o dobrobiti budućih generacija, veći je fokus na dugoročne ciljeve. Štede se kolektivni resursi, investira se u infrastrukturu, u tehnička i naučna istraživanja, u razvoj ekonomije, medicine i tehnologije. Ljudi zadovoljavaju lične interese, ali se i podređuju višoj svrsi.

U zajednicama u kojima se poštuje tradicija manji je fokus na budućnost. Ljudi su preokupirani ispunjavanjem kućnih, poslovnih i religijskih

obaveza, fokus je na sadašnjosti („živimo od danas do sutra“). Zaokupljeni su ugledom i statusom u zajednici, manje misle na dobrobit drugih i dobrobit budućih generacija – piše Hofstede.

6. Zadovoljavanje vs. ograničavanje (*Indulgence vs. Restraint*). Ova dimenzija opisuje stepen do kojeg društvo dozvoljava gratifikaciju ljudskih nagona, potreba i želja. Ispituje se u kojoj mjeri ljudi imaju osjećaj kontrole nad vlastitim životom.

U kulturama u kojima se insistira na suzdržavanju, zahtijeva se „moralna disciplina“, naglašavaju se tradicionalne vrijednosti i vlada uvjerenje da intimne odnose treba regulisati društvenim normama.

**Država nije monolitna društvena struktura
sa samo jednom kulturom!**

Geert Hofstede, autor modela *dimenzije kulturnih vrijednosti*, upozorava da u raspravama o kulturnim vrijednostima treba izbjegavati generalizacije i treba voditi računa da u mnogim društvenim zajednicama, organizacijama i državnim političkim arenama žive ili rade ljudi iz različitih kultura.

U većini savremenih društava susrećemo i tradicionalni i moderni i postmoderni pogled na svijet (svjetonazor). Za svaki od ova tri svjetonazora vezuje se specifičan sistem vrijednosti (kulturne vrijednosti) i politička ideologija koja proizilazi iz tog i takvog sistema vrijednosti:

Tradicionalizam obično asociramo s desničarskim političkim ideologijama;

Modernizam s liberalnom politikom;

Postmodernizam s takozvanom progresivnom sviješću i „zelenom politikom“, političkom filozofijom koja zagovara inkluzivnost i poštovanje razlika, empatiju i nenasilje, socijalnu pravdu, ekološku mudrost i održivost – traženje ravnoteže između potreba ljudi i brige o životnoj sredini.

Iz svjetonazora se iznjedre različite političke ideologije i tako vidimo da je sukob političkih ideologija ustvari sukob perspektiva ljudi iz različitih kultura. Jedni se bore za ono čemu se drugi protive, jedni vrednuju ono što drugi smatraju bezvrijednim ili opasnim. To stvara polarizaciju u društvu, a polarizacija izaziva kulturni rat.

Građanski odgoj i obrazovanje kao prilika za kulturni rat

Cilj je ovog istraživanja bio analizirati ideje i ideološki sadržaj oponentata građanskog odgoja i obrazovanja (GOO) u Hrvatskoj.

Oponenti razumiju GOO kao ideološku ugrozu, jer dovodi u pitanje obiteljske vrijednosti, koje uključuju, često eksplicitno, istaknute kršćanske vrijednosti, brak, domoljublje, i pravo na život.

Govore o subverzivnom obliku indoktrinacije kojim se uvodi tzv. rodna ideologija. Ističe se da se potkopavaju vrijednosti obitelji, katoličanstva, spolnosti, prava na život, a ideologija koju GOO navodno promovira, jest protukršćanska i protudomoljubna. (Koncept građanina, iz ove perspektive, nužno je vezan uz nacionalnu državu, pa neki oponenti čak i eksplicitno ističu kako obrazovanje treba biti utemeljeno na „zdravom hrvatskom nacionalističkom duhu“.)

Temeljni argument koji koriste protivnici građanskog odgoja i obrazovanja – **djecu treba štititi od nove „civilne religije“ koju se želi uvesti kroz građanski odgoj i obrazovanje.**

Rješenja koja nude oponenti su potpuno dokidanje ili dubinska izmjena sadržaja GOO-a u smislu uvođenja nacionalno kontekstualiziranog sadržaja, poput vrijednosti domoljublja i braka. (Baketa, N i Bovan, K.)

Vjeronauk u školama, da ili ne?

Katolički vjeronauk u Republici Hrvatskoj uveden je kao izborni nastavni predmet u osnovnoj školi i obvezni izborni nastavni predmet u srednjoj školi (umjesto njega učenici „moraju dobrovoljno“ izabrati etiku u srednjoj školi, a „šetnju“ po hodnicima u osnovnoj školi).

Dvije podvale s Katoličkim vjeronaukom

Prva. Manji dio javnosti se sjeća devedesetih kad Katolička crkva s predumišljajem insistira da se u škole uvede izborni nastavni predmet kojemu bi se dao naziv religijska kultura. (Religijska kultura je trebala biti kvalitetan i otvoren program pristupa različitim religijama koji bi u mnogome obogatio opću kulturu učenika.) Tako je počelo... ideja religijska kultura... da bi se u stvarnosti uveo vjeronauk.

U to vrijeme, novinar Jutarnjeg lista Darko Pavičić piše: „Religijska kultura je poslužila kao trojanski konj kojim se Crkva poslužila da bi uvela vjeronauk.“

Druga (podvala) odluka je ministrice Ministarstva prosvjete i športa Ljilje Vokić o nastavnom programu za 5. razred osnovne škole, gdje je vjeronauk „prokrijumčaren“ u 24 sata redovne nastave. Kad se upitalo premijera Zlatka Matešu što će Vlada s ovom „podvalom“, odgovorio je: „Ništa, jer vjeronauk nije obavezan.“ A dodatno je ministrica Vokić pojasnila kako je vjeronauk omaškom stavljen u redovitu nastavu u planu za 5. razred osnovne škole.

Je li to bila omaška ministrice s izrazito konzervativnim stavovima, odnosno nastojanja da se cjelokupni kulturni život u Hrvatskoj uskladi s naukom Katoličke crkve? Kako bilo da bilo, vjeronauk se održao do danas kao izborni „obvezni neobvezni“ nastavni predmet od dva sata tjedno u osnovnoj školi i jedan sat tjedno u srednjoj školi, koji predaje 2577 vjeroučitelja u osnovnim i 585 vjeroučitelja u srednjim školama. Pitanje, vjeronauk DA ili NE, aktualno je s obzirom na rasterećenje školskog kurikuluma, odnosno učenika (nema logike da učenici osnovne škole imaju po jedan sat tjedno likovne kulture, glazbene kulture i tehničke kulture u osnovnoj školi, a vjeronauka dva sata).

Teško se oteti dojmu da je za veliki broj roditelja vjeronauk neka vrsta „političke iskaznice“ u smislu, ako nisi vjernik, nisi pravi Hrvat. (Bajrović, *Hamdočamo*, 2018.)

Do kulturnog rata dolazi kada su stanovnici iste zajednice duboko polarizirani oko važnih društveno-političkih pitanja. U zapadnom svijetu te se podjele obično opisuju kao sukobi između sekularnih (liberalnih) i religijskih (tradicionalnih) sistema vrijednosti, odnosno kao polarizacija između konzervativnih i progresivnih svjetonazora.

Svjetonazori usmjeravaju ponašanje i definišu ciljeve koje članovi zajednice nastoje ostvariti, zato svjetonazori i političke ideologije idu ruku pod ruku.

Ko poriče genocid u Srebrenici? I zašto?

Ljudi devijantne ratničke svijesti (u političkoj areni obilježeni kao ultradesničari) ne koriste često psihološke mehanizme odbrane koji ih štite od osjećaja krivice. Zašto? Ne trebaju im. Neki šalju poruku *Mi nismo znali za ratne zločine*, ali ako pročitamo šta piše između redova vidimo da poruka glasi *Mi smo znali i smatramo da je dobro to što se desilo!*

Za razliku od njih, ljudi tradicionalne svijesti ne misle da su etničko čišćenje, silovanje, mučenje i ubijanje civila nešto što je dobro i poželjno, čak i kad je riječ o „neprijateljskom narodu“. Ipak, kad se suoče s dokazima da su *naši* počinili zločine, prva reakcija je poricanje. Djeluje kao da negiraju genocid (recimo, onaj u Srebrenici), ali ono što zapravo nastoje poreći nisu gorke činjenice nego bolne emocije – nesvjesno žele izbjeći neprijatna osjećanja koja se aktiviraju kad se spomene „taj događaj“.

Takva njihova reakcija je razumljiva. Napad na *nas* isto je što i napad na *mene*, pa tvrdnju da smo *mi* ubijali nevine ljude doživljavaju kao ubod nožem u srce. Bol nastoje sedirati poricanjem. Naravno, to ne važi za sve. Ima onih kojima ne treba sedativ. (Nović, Haračić, *Prometej*, 2025.)

U Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama često se govori o kulturnom ratu između konzervativaca i progresivaca. Rat se vodi oko brojnih pitanja: od religije, moralnosti, seksualnosti, rodnog identiteta i prava na abortus, do posjedovanja oružja i klimatskih promjena.

Navikli smo da na polarizaciju gledamo kao na negativnu pojavu, pa mnogi mirotvorci – u strahu da bi suprotstavljena gledišta mogla dovesti do ozbiljnih tenzija ili čak otvorenih sukoba – nastoje kroz podizanje svijesti, obrazovanje i „prosvjeđivanje“ približiti suprotstavljene strane. Cilj je podstaći ih na dijalog, pregovore i saradnju.

U većini slučajeva to nije nimalo jednostavno. Razlog je u tome što su kulturne vrijednosti svojevrсни „mentalni programi“ (*software of the mind*), formirani na različitim stadijima razvoja kolektivne i političke svijesti. Određuju šta smatramo dobrim ili lošim, poželjnim ili nepoželjnim, ispravnim ili pogrešnim. To je razlog što pravljenje kompromisa s onima koji ne dijele *naše* vrijednosti može djelovati kao izdaja vlastitih vrijednosti.

Istina je da kulturni ratovi često prethode stvarnim sukobima. Mnogim građanskim konfliktima u Sjedinjenim Američkim Državama prethodila su duboka društvena previranja oko „vrućih“ tema poput ropstva i rasizma. Međutim, polarizacija nije nužno negativna pojava, tvrdi Steve McIntosh. Naravno, može dovesti do nasilja i raspada društvene kohezije, ali može djelovati i kao pokretač razvoja. Kako? Time što nas prisiljava da se suočimo s ograničenjima vlastitih svjetonazora i razvijemo šire perspektive. Te šire perspektive su inkluzivnije, pa mogu integrisati različita gledišta.

Šta znači integrisati različita gledišta?

Integrisati gledišta ljudi koji imaju različite svjetonazore (tradicionalne, moderne ili postmoderne) ne znači miriti ili naći kompromis, nego prepoznati vrijednost koju to gledište brani. Tradicionalni svjetonazor često štiti stabilan poredak i moralna načela; moderni svjetonazor naglašava slobodu, ravnopravnost i funkcionalne institucije; postmoderni brani ljudsko dostojanstvo, podsjeća na empatiju i zaštitu marginaliziranih. Upravo zato u svakoj perspektivi postoji zrno istine, ali i slijepe mrlje.

Iz integralne perspektive, pitanje nije „ko je u pravu?“ Pitanja koja postavljaju integralisti su: „Šta ljudi brane?“, „Šta je ovdje tačno?“ i „Šta nedostaje?“ Kad se dvije parcijalne istine povežu s onim što nedostaje, smanjuje se tenzija izazvana sukobljenim gledištima.

Jedan ilustrativan primjer je rasprava o smrtnoj kazni. Sukobljene stavove: *Treba uvesti smrtnu kaznu!* i *Smrtna kazna je barbarstvo!* često srećemo u zajednicama u kojima žive zajedno ljudi tradicionalnih i liberalnih svjetonazora.

U tradicionalnim kulturama, stroge kazne (oko za oko, zub za zub; ubio si čovjeka i zato treba da budeš ubijen) imale su jasnu funkciju – djelovati

preventivno. Pokazale su se efikasnim jer su zadovoljavale važne potrebe: očuvanje života, reda i stabilnog društvenog poretka.

Talion princip

Talion princip (lat. *lex talionis* – „zakon odmazde“ ili „uzvratanja“) oslanja se na ideju da kazna treba biti srazmjerna počinjenoj šteti, odnosno da se na povredu odgovara „istom mjerom“ (poznato načelo „oko za oko, zub za zub“). Najčešće se povezuje s ranim oblicima krivičnog prava (poput babilonskog), a kasnije se javlja i u religijskim tradicijama kao standard pravednog kažnjavanja, tj. pravedne odmazde. (Na ovom stadiju u razvoju svijesti ne pravi se razlika između kazne i osvete.)

Uloga strogih zakona u tradicionalnim društvima – šta se njima „brani“?

U tradicionalnim društvima strogi zakoni (talion, tjelesne kazne, smrtna kazna) često se opravdavaju kao zaštita nekoliko temeljnih vrijednosti: red i stabilan društveni poredak; očuvanje onog što je „sveto“ – život, porodica, čast, imovina, vjera; obnova narušene ravnoteže, tj. „zadovoljenje pravde“. Također, u mnogim kulturama pravda se doživljava kao „vratanje u ravnotežu“ – stroga kazna daje osjećaj da zajednica nije bespomoćna pred zlom i da žrtva nije „zaboravljena“.

Zagovornici tradicionalnih svjetonazora smatraju da je smrtna kazna u nekim slučajevima opravdana kazna i da je prijetnja smrtnom kaznom jedini način da se suzbije epidemija ubistava nedužnih ljudi, npr. civila ubijenih u terorističkim napadima, ubistava motivisanih rasizmom ili seksizmom. (Npr. epidemija postseparacionog femicida – ubistava koja se dešavaju kada žena planira da prekine vezu ili je već napustila nasilnog partnera. Motivi za ubistvo žene su: diskriminacija – *Ja mogu napustiti nju, ali ne može ona, žena, napustiti mene!*; narcistička povreda i

osjećaj vlasništva – *Ponizila me i zato ću joj se osvetiti!; Ona je moja!; Brak je trajna veza, ona nema pravo da me napusti i zato zaslužuje da bude kažnjena!*)

Zagovornici liberalnih vrijednosti se protive svakom obliku nasilja i torture, a odbacuju smrtnu kaznu i iz nekoliko dodatnih razloga. Prvo, ako sistem pogriješi (pogrešna presuda, pritisak javnosti), država čini zlo koje se ne može ispraviti. Drugo, zbog rizika zloupotrebe moći – kada država dobije ovlaštenje da ubija, legitimno je pitanje ko garantuje da će to ovlaštenje ostati usko, pravedno i otporno na političke manipulacije. Treće, liberalni okvir insistira na razlici između osvete i kazne (cilj kazne je i rehabilitacija nasilnika). Zato liberalni odgovor obično ide u pravcu zatvorske kazne, ali i šireg paketa mjera kojim se ciljaju uzroci za počinjeno krivično djelo.

Međutim, kad je u pitanju prevencija terorizma, suzbijanje epidemije postseparacionog femicida i drugih oblika zločina iz mržnje – poput ubistava motivisanih rasizmom (*Ubio sam ga zato što je on, crnac, oženio bjelkinju; ne može on oženiti bjelkinju!*), iskustvo pokazuje da se broj takvih zločina (u osnovi zločina je diskriminacija) može smanjiti kroz prijetnju doživotnom zatvorskom kaznom. Zato je doživotna zatvorska kazna uvedena u zakonodavstvo u većini zapadnih zemalja.

U tom smislu, integracija sukobljenih stavova: *Treba uvesti smrtnu kaznu!* i *Smrtna kazna je barbarstvo!* – nije „kompromis“, nego „zrelije rješenje“: u zemljama u kojima vlada liberalni demokratski poredak smrtna kazna je preinačena u doživotni zatvor. Tako je zadržana preventivna funkcija kazne, ali bez nepovratnog i lako zloupotrebljivog instrumenta državnog ubijanja.

Razumljivo je zašto svjetonazor (pogled na sebe, druge i svijet) postaje širi i inkluzivniji sa svakim skokom na narednu razvojnu stepenicu – naredni stadij prevazilazi prethodni, ali uključuje ono što je vrijedno. Riječ je o procesu u kojem se različiti sistemi vrijednosti ne poništavaju, nego se u svakom prepoznaje ono što je validno i

korisno, a onda se ugrađuje u širi, integrativni okvir, objašnjavaju integralisti.

Primjer: Kada u kulturnom ili stvarnom ratu između ljudi ratničke svijesti (egocentrična svijest) i ljudi tradicionalne svijesti (etnocentrična svijest) pobijede tradicionalisti, oni često „uključe“ i vrijednosti prethodnog stadija – vrijednosti kao što su hrabrost, odanost i viteštvo. Ali dodaju i nove vrijednosti na koje se oslanja etnoreligijski društveni poredak: lojalnost zajednici, moralna pravila, ispunjavanje dužnosti, poštovanje autoriteta i zakona. Uvedu i nove institucije (milicija, institucije koje pomažu siromašnim, i sl.) kako bi se unaprijedio život u zajednici i suzbile devijantne društvene pojave karakteristične za prethodni stadij (ratnička svijest).

Drugi primjer: Kada u kulturnom ili stvarnom sukobu između tradicionalista i liberala pobijede liberali i uspostave liberalno-demokratski društveni poredak, oni promovišu vrijednosti kao što su ravnopravnost muškaraca i žena i jednaka prava svih državljana. Time se suzbija institucionalna diskriminacija i smanjuje rizik da društvo proizvodi građane „prvog i drugog reda“, što u pravilu značajno unapređuje kvalitet života u zajednici. Istovremeno, liberalni poredak ne negira vrijednosti na kojima tradicionalna društva insistiraju, nego ih štiti kroz zaštitu kolektivnih prava (na jezik, vjeru, kolektivni identitet, i sl).

Ipak, postoji ključna razlika: u liberalnom okviru kolektivna prava se uglavnom utemeljuju kao prava *osoba*, a ne kao pravo *naroda*. Na taj način čuva se temeljni liberalno-demokratski princip: zaštititi ravnopravnost svih državljana, bez obzira na boju kože, vjeroispovijest, etničku pripadnost, i sl.

Tako su u građanski uređenoj državi integrisane vrijednosti tradicionalne i liberalne kulture, pa tipično pravilo glasi: (a) svi građani su jednaki pred zakonom i imaju jednaka politička prava (birati i biti biran); (b) kolektivna prava se štite (ali tako da nijedan

građanin ne bude prisiljen da se etnički izjašnjava kako bi mogao učestvovati u vlasti).

Šta se u liberalnim demokratijama smatra „kolektivnim pravima“?

Najčešće se misli na prava koja pojedinac može uživati kroz grupu ili u kolektivnom kontekstu, npr.:

- pravo na jezik (u obrazovanju, administraciji, medijima);
- pravo na vjersku praksu (vjerske zajednice i institucije);
- pravo na kulturnu autonomiju (kultura, tradicija, udruženja, simboli);
- pravo na obrazovanje (ili na manjinskom jeziku ili s kulturno relevantnim sadržajem);
- pravo na posebne mjere (kako bi se osigurala zaštita i/ili ravnopravnost).

Kako se kolektivna prava štite u praksi? Najčešći mehanizmi:

- Antidiskriminacijski zakoni + jaka sudska zaštita – štite pojedince i grupe od diskriminacije u zapošljavanju, školstvu, stanovanju, javnim uslugama.
- Jezična prava i dvojezičnost (gdje ima smisla) – npr. pravo na obrazovanje i službenu upotrebu manjinskog jezika u općinama/regijama gdje manjina živi u značajnom broju.
- Regionalna autonomija – ne kao etnička ekskluzija, nego kao autonomija koja omogućava različite kulturne izraze (pokrajine, kantoni, regije).
- Kulturna autonomija bez teritorijalne secesije – finansiranje kulturnih institucija, medija, škola, vijeća manjina, vjerskih zajednica uz jasna pravila transparentnosti i bez političkog monopola.

Naravno, to što su na vlast došli „progresivci“ ne znači da su „konzervativci“ iščezli. Zato su kulturni ratovi i polarizacije nešto što je konstanta.

McIntosh koristi izraz hiperpolarizacija i spominje četiri odvojena bloka u američkom društvu i u političkoj areni: **1) lijevi blok** (*Progressive Postmodernists*); **2) centar-lijevi blok** (*Liberal Modernists*); **3) centar-desni blok** (*Conservative & Libertarian Modernists*); **4) desni blok** (*Conservative Traditionalist*) (Steve McIntosh: Official Website). Objašnjava da su modernisti jedno vrijeme bili viđeni kao ljevičari, ali se 60-tih godina prošlog vijeka pojavio postmodernizam, pa sada modernisti zauzimaju poziciju centrista – podijeljenih na lijevo i desno krilo. Tako su se formirala četiri bloka: tradicionalizam se asocira s desnim politikama, progresivizam s lijevim, a modernizam – desni i lijevi – s centrom.

O sličnoj podjeli govori i Slavoj Žižek, poznati filozof i politički analitičar: „Sjedinjene Američke Države transformiraju se iz dvopartijskog u četveropartijski sistem. U političkom prostoru djeluju četiri partije – *establišment republikanci*, *establišment demokrati*, *alt-desni populist* i *demokratski socijalisti*.“ Centriste – „stare mainstream republikance i demokrate“ (*establišment republikanci*, *establišment demokrati*) – Žižek opisuje kao „umiruće partije uhvaćene u svojoj inerciji, bez ozbiljne vizije za državu“. (Žižek, *Prometej.ba*, 2025.)

Politička(hiper)polarizacijavidljivajeiubosanskohercegovačkom društvu. Naročito dolazi do izražaja kad se spomene tema etnička vs. građanska BiH. Na ovo pitanje Bosanci i Hercegovci gledaju iz četiri ugla:

Prvi. Etnonacionalisti-separatisti teže uspostavljanju odvojene teritorije-države na kojoj bi dominirao „njihov“ narod (klero-etno-nacija). Naciju razumijevaju kao politički osviješten narod koji, kao vrhunac svoje historijske misije, treba da stvori vlastitu državu.

Politički projekt im se zasniva na ideji homogenizacije i teritorijalnog ujedinjenja pripadnika vlastitog naroda – pripadnici njihove klero-etno-nacije žive u različitim državama, potrebno je

povezati ih i objediniti kroz institucionalno vezivanje s „maticom“. Tako bi se stvorio jedinstven politički prostor i izgradila „velika“ etnonacionalna država. U tom procesu religija često služi kao vezivno tkivo. (Religija ima važnu identitetsku i mobilizirajuću ulogu.)

Drugi. Tradicionalisti smatraju da država treba biti uređena tako da osigura političku ravnopravnost triju konstitutivnih naroda (uz adekvatnu zaštitu i za „ostale“). Pojmove narod i nacija često smatraju sinonimima. Ako odbacuju definiciju nacije kao zajednice svih građana jedne države, to je zato što vjeruju da bi takvo poimanje nacije „poništilo“ njihov historijski formiran narodni, tj. nacionalni identitet. Etnoreligijski identitet doživljavaju kao svoj primarni i „autentični“ kolektivni identitet. Kad sebe nazivaju Bosancima, to nije zato što smatraju da su „po nacionalnosti“ Bosanci (u smislu političke državljanske nacije), nego zato što su stanovnici zemlje koja se tako naziva ili su porijeklom iz Bosne i Hercegovine.

Njihov politički cilj je očuvanje postojećeg društveno-političkog uređenja BiH. Uglavnom se protive separatističkim težnjama etnonacionalista. Ali se protive i izgradnji građanskog modela države – zato što vjeruju da bi u građanskoj BiH etnički identiteti bili smatrani politički irelevantnim i „pogurani“ u privatnu sferu ili bi većinski narod mogao dominirati. Na referendumsko pitanje: *„Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana državljana?“* – odgovorili bi odrično.

Treći. Centristi smatraju da je potrebno pronaći ravnotežu između etničkog i građanskog modela uređenja države. Polaze od stava da etnički i građanski identiteti nisu međusobno isključivi, nego se nadopunjavaju, pa zagovaraju model koji bi građanski princip jednakosti spojio s etničkim principom konstitutivnosti, kako bi se istovremeno štitila i individualna i kolektivna prava. Referendumsko pitanje formulisali bi ovako: *„Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana i naroda BiH – Bošnjaka, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?“*

Bošnjake, Srbe i Hrvate obično ne smatraju konstituentnim – autohtonim narodima (koji se nisu udružili da bi formirali Bosnu i

Hercegovinu), već ih vide kao konstitutivne narode. Zato zagovaraju zajednički poduhvat izgradnje građanske Bosne i Hercegovine kroz udruženo djelovanje predstavnika tri etnonacionalne zajednice.

Četvrti. Ljevičari ističu da narod i nacija nisu sinonimi i da je nemoguće napraviti održiv „balans“ između građanskog i etničkog principa uređenja države. Objašnjavaju da se u savremenom međunarodnom pravu nacija u pravilu definiše kao zajednica građana, odnosno državljana (a ne kao zbir etničkih kolektiviteta), pa bi uvođenjem koncepta „ravnopravni građani“ nestala potreba za posebnim isticanjem društvenih grupa bilo da su one definisane po rasnoj, spolnoj, etničkoj ili religijskoj osnovi.

Zalažu se za građanski model uređenja a to podrazumijeva inkluzivnu državu u kojoj su svima zagarantovana ista prava: sloboda vjeroispovijesti, ali i sloboda da se ne pripada nijednoj religijskoj zajednici; puno poštovanje etničkog identiteta onih koji ga imaju, ali isto takvo poštovanje onih koji ga nemaju ili se ne žele identifikovati kao pripadnici etničke zajednice.

Nikada nećemo imati modernu BiH s etničkim podjelama

O temi „Put od etničkog ka građanskom, put ka modernoj Bosni i Hercegovini“, govorio je Milan Dunović, potpredsjednik Federacije BiH.

Dunović smatra da se mora napraviti distinkcija između etničkog i građanskog uređenja, za koje vjeruje da nemaju dodirnih tačaka.

Podsjetio je kako relativizacija problematike ide u smjeru uvođenja novih termina, a jedan od njih je „pomirenje“ etničkog i građanskog, za što Dunović smatra da nema potrebe.

Kod uređenja države, u konkretnom primjeru BiH, Dunović ne vidi svađu ova dva uređenja i potrebu za „pomirenjem“, jer etnički princip i građanski nisu isti sistem vrijednosti zbog čega nisu uporedivi ni mjerljivi.

Istakao je kako ako postoji etnički princip, koji je prisutan blizu 30 godina, jasno je da pojedinačna građanska prava ili ne postoje ili se pokušavaju ugušiti. (Dunović, *Faktor*, 2022.)

Kulturni rat u BiH oko pitanja *građanski poredak vs. etničko predstavljanje* sve se više zaoštrava.

Na jednoj strani su oni koji smatraju da treba početi političku borbu protiv etnocentrizma – za pobjedu koncepta građanske BiH. Neki sebe nazivaju „bosanskim suverenistima“ i otvoreno izražavaju stav da „Bosna i Hercegovina treba promijeniti kočecu političku paradigmu u kojoj se sve određuje na osnovu etničkog ekskluziviteta“.

Potrebna je odvažna i odgovorna politička borba protiv etnocentrizma za pobjedu koncepta građanske Bosne.

Građanima Bosne i Hercegovine nameću se još uvijek rasprave o tzv. „konstitutivnim narodima“, „legitimnim predstavnicima naroda“, etničko-religijskom političkom organiziranju stranaka, o nužnosti „etničkog ključa“.

Građanska Bosna nikoga ne ugrožava i ne obespravljuje, već, naprotiv, oslobađa građanski život od nemoralne trodecenijske diktature antibosanske etnopolitike.

(Lavić, Đonlagić, Patria, 2020.)

„Bosanskim suverenistima“ se suprotstavljaju etnonacionalisti-separatisti, zagovornici tronarodne Bosne i Hercegovine, ali i centristi.

Pitamo li bosanskohercegovačke centriste kako bi riješili problem (hiper)polarizacije oko pitanja uređenja države BiH, reći će da se narodi i njihovi politički predstavnici trebaju dogovarati. Kažu, treba izaći iz vlastitih okvira i sagledati i perspektivu druge strane.

Ali šta raditi kad to nije moguće? Ima situacija kad ljudi nisu u stanju sagledati problematičnu društveno-političku situaciju iz perspektive „onih drugih“.

Steve McIntosh, američki politolog, zagovornik integralne politike i osnivač Instituta za kulturnu evoluciju (*Institute for Cultural Evolution*), smatra da centristi suviše investiraju u zadržavanje disfunkcionalnog *statusa quo*. Rješenje za problem hiperpolarizacije u evropskim i američkim političkim arenama nije u „pronalaženju zajedničkog rješenja“ niti u balansiranju, sabiranju ili kompromisima, nego u postprogresivnom (metamodernom) političkom svjetonazoru koji nosi naziv integralna politika – tvrdi Steve McIntosh. O čemu govori?

INTEGRALNA POLITIČKA SVIJEST

Oni koji misle da se problem može riješiti tako što će se pomiriti desnica i ljevica

obično se svrstavaju u centriste (umjereni), ali McIntosh tu ne vidi sebe. Tvrdi da je filozofija centrizma (*Hajde da se nađemo na sredini i napravimo neki kompromis*) mlaka politička orijentacija koja, u nastojanju da se dopadne i jednima i drugima, suviše investira u zadržavanje disfunkcionalnog *statusa quo*.

Izlaz iz „horizontalne debate“ – između lijevog i desnog političkog krila – McIntosh vidi u vertikalnoj razvojnoj spirali. Tvrdi da rješenje za problem hiperpolarizacije u društvu nije u balansiranju, sabiranju ili kompromisu, nego u postprogresivnom (metamodernom) političkom svjetonazoru koji se naziva *integralna politika*.

Nаша pozicija nije ni lijeva, ni desna, ni centristička — mi istražujemo višu perspektivu.

(Our position is neither left, nor right, nor centrist —we're exploring higher ground.)

<https://developmentalist.org/our-basic-approach/>

Cilj integralne politike je omogućiti uslove za razvoj društvene zajednice i svakog pojedinca u zajednici.

A da bi se omogućio rast i razvoj, potrebno je integrisati sisteme vrijednosti sa svih stadija u razvoju kulture – i tradicionalne i moderne i postmoderne – i eliminisati devijantne društvene pojave koje se javljaju na svakom od tih stadija. (Nović, Haračić, 2022.)

Razumijevanje stadija u razvoju kulture (svaki naredni stadij uključuje vrijedne aspekte prethodnog), pomaže integralistima da razumiju zašto su kulture na višim nivoima u razvojnoj spirali inkluzivnije od kultura na nižim i zašto im je kolektivni *mi* identitet širi – pa uključuje sve više različitih ljudi, grupa, sistema vrijednosti i interesa.

Na najužem nivou, *mi* se svodi na pripadnike jedne vjerske frakcije ili rigidno definisane zajednice (npr. u ekstremnim fundamentalističkim režimima). Tako Talibani u Afganistanu pod *mi* podrazumijevaju samo članove *naše* vjerske sekte. U tradicionalnim kulturama *mi* se obično veže za zajedničku religiju i/ili etničku pripadnost. Moderni, liberalno-demokratski poredak uvodi ideju građanstva i nacije-države, pa *mi* postaje šire: uključuje različite religije i etnije unutar iste političke zajednice. Postmodernisti proširuju taj krug još dalje i u *mi* identitet uključuju i one koji su historijski bili marginalizirani, potisnuti ili zanemareni. *Post-postmoderna* (integralna svijest) pokušava da sačuva funkcionalne vrijednosti na svim stadijima, ali i da umanja tipične devijacije (npr. isključivost i dehumanizacija „drugih“), i da ih uveže u sve širi spektar identiteta – bez raspada društvene kohezije.

S prelaskom na svaki naredni razvojni stadij širi se i svjetonazor. Širenje svjetonazora podrazumijeva i uključivanje vrijednosti za koje se zalažu ljudi u kulturama formiranim na prethodnim razvojnim stadijima, a s tim i zaštitu njihovih prava. Zato je u državama u kojima vlada liberalna demokratija pravo na vjeroispovijest – i pravo da nosiš hidžab – zagarantovano pravo. Ali ne važi i obratno: u Islamskoj Republici Iran nemaš pravo da ne nosiš hidžab!

Bogom protiv žena

Jedno od najosjetljivijih pitanja u sekularnim zapadnoeuropskim zemljama jest i pitanje nošenja hidžaba.

Slažemo se s Assmannom da ne treba zabranjivati nošenje hidžaba bez obzira čini li to netko iz religijskih, tradicijskih ili kulturoloških razloga. Ako je to izraz slobodne volje, ako nije riječ o prisili, nošenje hidžaba je naprosto privatna stvar svake muslimanke i kao takvo pripada grupi neotuđivih čovjekovih prava.

Pritom ostaje i dalje neodgovoreno pitanje: kako postupati u slučajevima kada se nošenje hidžaba nameće kao obaveza i prisila. Je li u tom slučaju sekularna država dužna zaštititi članice svoga društva od religijske prisile?

Nije uvijek riječ samo o tome da roditelji imaju pravo na odgoj djece, riječ je i o pravima djece (djevojčica) koju roditelji prisiljavaju da prihvate obiteljske i religijske tradicije.

Vjerske tradicije i običaje treba poštivati ukoliko su one čovjekov slobodni izbor, ukoliko ne diskriminiraju druge i u skladu su s vrednotama i zakonima sekularne države.

(Bojić, 2021.)

To je zato što je država organizovana na etničkom principu manje inkluzivna od države organizovane na građanskom principu. Tradicionalna svijest prethodi liberalnoj, pa ravnopravnost naroda ne podrazumijeva automatski i ravnopravnost svih državljana. Razumljivo, jer razlika je prije svega u prioritetu zaštite: etnički princip polazi od zaštite kolektiviteta, dok liberalni princip polazi od političke jednakosti državljana. Kad se država utemelji gotovo isključivo na prvom, prava građanina mogu ostati nezaštićena.

Građanski poredak vs. etničko predstavljanje

Ustav BiH i Izborni zakon BiH treba urediti na način da se građanski princip integrira u nove odredbe i da pojedinac, građanin, državljanin Bosne i Hercegovine bude u središtu ustavne zaštite sa svim svojim pravima, pojedinačnim i kolektivnim. Svi građani moraju imati jednaku vrijednost glasa i svi su jednaki pred ustavom i zakonima.

Njihova individualna građanska prava ne isključuju i njihova kolektivna prava. Naprotiv, sadržana su u pravu svakog pojedinca!

Demokratska građanska politika mora pokazati da misli na građanina i osjeća njegove probleme, to jeste ona mora misliti na „obične ljude“ u svakodnevnom životu koji ispaštaju zbog nacionalističke bolesti u politici.

Stoga koncept građanske države jeste validan odgovor na stanje u Bosni i Hercegovini kojeg danas karakterizira pokušaj cementiranja etničkog modela. (Lavić, Đonlagić, *Patria*, 2022.)

Jasno je onda da bi građanska BiH bila inkluzivnije društvo nego BiH društvo kakvo je sada.

*Moja je teza uvijek bila, i ponovit ću je i sada, da je jedino
rješenje za BiH građanska država.*

*Govorim o državi u kojoj će se ravnopravnost triju naroda ostvarivati
kroz ravnopravnost svih građana.*

Stipe Mesić

Zato će se političar koji vidi cijelu razvojnu spiralu (a ne samo odvojene segmente – tradicionalni, moderni, postmoderni) zalagati za građansku BiH. Ali se neće složiti s tvrdnjom da „*mi Bosanci treba da se pobunimo protiv života u etničkim kavezima u koje su nas ugarali etnonacionalisti*“. Zašto neće?

Kad smo na stadiju tradicionalna svijest, naš kolektivni identitet i svjetonazor je etnoreligijski. Kad pređemo na naredni stadij (*moderna*), zaista djeluje da su ljudi „ugurani u etničko-religijske kaveze“. Ali to samo tako djeluje. Činjenica je da nas niko nigdje nije „ugurao“.

Razvoj individualne, kolektivne i političke svijesti prolazi kroz specifične razvojne stadije. Svaki od tih stadija je važan. I kao što djeca u višim razredima osnovne škole ne razumiju zašto djeca u nižim razredima misle tako kako misle, često ni mi odrasli ne razumijemo zašto se ljudi zalažu za sistem vrijednosti koji je drugačiji od našeg. (I uvjereni smo da je ispravan samo naš način razmišljanja.)

Bez obzira o kojoj temi raspravljamo – o etničkoj vs. građanskoj BiH, o rasnoj diskriminaciji ili slobodi govora, o migrantima ili ravnopravnosti žena i muškaraca – svoje mišljenje iznosimo iz ugla karakterističnog za stadij na kojem se trenutno nalazimo. Od tog stadija zavisi poklanjamo li pažnju davno donesenim pravilima koja treba slijediti (tradicionalizam), principima koje treba braniti (*moderna*), pozicijama moći i nadmoći koje treba dekonstruisati (*postmoderna*). Nameće se onda kao logičan zaključak da svako ima pravo na svoja uvjerenja sve dok ne ugrožava prava, sigurnost, red, slobode, zdravlje i život drugih.

Ahmet Alibašić ima razloga za optimizam

„Po mom mišljenju, bilo bi mnogo važnije da otvorimo prostor za što je moguće veći broj svjetonazora, tako da se svi ljudi osjete dobrodošli. To bi bilo u skladu s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, koja govori o slobodi vjere i uvjerenja, ali ne samo vjerskih, teoloških uvjerenja, nego i bilo kojih drugih – filozofskih i životnih uvjerenja.

Nažalost, naši liberali tu pomalo kaskaju... ne razumiju.

Član 9. Evropske konvencije kaže da svi imamo pravo na manifestiranje svojih uvjerenja – teoloških ili drugih, vjerskih ili drugih – sve dok to naše manifestiranje ili ispoljavanje ne ugrožava javno zdravlje, sigurnost, red, moral, prava i slobode drugih.“ (Alibašić. *Tačno.net*, 2025.)

To je razlog što političar koji vidi kako naredni razvojni stadij nikne iz prethodnog neće nastojati da pretvara etnos u demos, nego će „otvarati prostor za što je moguće veći broj svjetonazora, tako da se svi ljudi osjete dobrodošli“.

Ali otvoriti prostor za veći broj perspektiva ne znači biti slijep za ono što ugrožava ljude i zajednicu. Nema sigurnosti, reda, slobode, rasta i razvoja ako se ne otklone po život opasne patološke pojave u društvu.

Etnonacionalizam-separatizam jedna je od najopasnijih devijantnih pojava u bosanskohercegovačkom društvu. U socijalnoj psihijatriji se opisuje kao patološka društveno-politička pojava. Zašto je patološka?

Prirodni i neprirodni holoni i holarhije

Temeljna heuristička vrijednost i poruka teorije holona: **svaki entitet je istovremeno i cjelina, s vlastitim identitetom, ali i dio druge cjeline.**

Prema teoriji holona stvarnost se sastoji od međuprožimajućih holona. Holoni se udružuju, čineći tako zajednice holona, odnosno holarhije.

Treba istaknuti da Wilber ukazuje na potrebu razlikovanja prirodnih (zdravih, normalnih) holarhija i neprirodnih (patoloških, dominatorskih) holarhija, kod kojih je narušena ravnoteža između njihovih poriva *cijelosti* i *dijelosti* (*cijelost* i *dijelost* – holoni su cjeline koje su ujedno i dijelovi većih cjelina).

Neprirodne (patološke, dominatorske) holarhije. Ako neki holon zapostavlja svoju *dijelost*, u cilju dominiranja nad ostatkom holarhije, tada govorimo o neprirodnim (patološkim, dominatorskim) *hijerarhijama*. Naprimjer, diktatori s raznim oblicima diktature nastoje dominirati u nekom društvenom sustavu; šovinistička ideologija nastoji se nametnuti (dominirati) unutar kulture neke zajednice, itd.

A ukoliko holon zapostavlja svoju *cijelost*, to dovodi do toga da se stopi s ostatkom holarhije i tada govorimo o neprirodnim (patološkim, dominatorskim) *heterarhijama*. U ovakvim slučajevima, dezintegrirani holon se stapa (asimilira) s ostalim holonima, pri čemu gubi svoje svojstvene karakteristike i vrijednosti, odnosno identitet. Drugi holoni onda njime upravljaju, odnosno dominiraju.

Dakle, važno je uočiti radi li se o uspostavljanju neprirodne (patološke, dominatorske) hijerarhije, pri čemu neki holoni ili holonske razine uspostavljaju vlastite patološke (dominatorske) *hijerarhije*, ili se radi o asimilaciji holona te rušenju svih rangiranja, kako je to kod neprirodne (patološke) *heterarhije*.

Očito je da **prirodne (zdrave) holarhije predstavljaju sredstvo rasta i progresije**, naspram **neprirodnih (patoloških, dominatorskih) holarhija koje predstavljaju sredstvo opresije ili regresije, te su samim time destruktivne.** (Borš, V, 2011.)

Etnonacionalizam-separatizam nastoji razbiti bosanskohercegovački društveno-politički organizam (holon), pretvarajući etniju (manji holon) u naciju kako bi se stekao suverenitet određene etničke grupe, a time i pravo na odcjepljenje od države. Čemu to?

Teorija holona nas uči da je svaki entitet istovremeno i cjelina, s vlastitim identitetom, ali i dio veće cjeline. Ali ima arogantnih holona koji ne žele da budu i cjelina i dio nečeg što je veće od njih. I ne vide zašto neki njihovi sunarodnjaci insistiraju na „prijateljskom suživotu s ostalim narodima u BiH“.

Svi Nijemci u jednoj državi! – uzviknuo je Hitler i pripojio Austriju Njemačkoj. Etnonacionalisti-separatisti u tome ne vide ništa loše. Kažu, mi želimo državu u kojoj smo mi svoji na svome (u kojoj mi dominiramo). U mentalnom programu ljudi koji se zalažu za ideju „Svi Srbi (Hrvati) u jednoj državi!“ koncept „ravnopravnost“ još nije učvršćen. Fokus svijesti je na ekskluzivitetu i dominaciji. Druge zajednice koje dijele isti prostor – nebitne su. Nema mjesta za saosjećanje s njima! Oni koji im se suprotstavljaju bit će potisnuti, napadani, etnički očišćeni ili genocidom izbrisani.

Zbog toga se u socijalnoj psihijatriji etnički separatizam opisuje kao devijantna socijalna pojava – ne zato što izražava potrebu za identitetom, već zato što u svojim radikalnim oblicima ugrožava živote ljudi, proizvodi konflikte, nasilje i dugoročnu nestabilnost u društvenoj zajednici.

SOCIJALNA PSIHIJARIJA: Devijantne društvene pojave na Balkanu

Ratnička /egocentrična/ svijest

Nasilničko ponašanje motivisano „voljom za moć“ (težnjom za nadmoći nad drugima) – najizraženiji je oblik socijalne patologije u zajednicama ljudi devijantne ratničke svijesti (u političkoj areni ih nazivaju ultradesničarima – krajnja, radikalna ili ekstremna desnica). U stalnoj su potrazi za neprijateljem. Neprijatelj je viđen kao prijetnja vlastitom identitetu ili statusu (neprijatelj ugrožava sliku o sebi kao superiornom.) Zato politika krajnje desnice često sadrži ideju supremacije, odnosno uvjerenja o inherentnoj superiornosti jedne grupe ljudi nad drugom. Odbacuje se princip ravnopravnosti, a podržava politika segregacije – odvajanje grupe „superiornih“ od grupe „inferiornih“.

Opasnim ih čini to što ne mogu imati osjećaj moći ako ne osjete nadmoć nad drugima (nad crncima, ženama, migrantima, homoseksualcima ili pripadnicima bilo koje druge grupe koja traži ravnopravnost i time im direktno ili indirektno ugrožava poziciju superiornih.) Najopasniji su kad se „inferiorni“ bore za svoja prava. Svim silama nastoje „vratiti žene u kuću“ (najčešće kroz zabranu abortusa), kako ne bi bile konkurencija, i ne dozvoliti crncima, migrantima, homoseksualcima, povratnicima – izbjeglicama i žrtvama etničkog čišćenja, ili pripadnicima neke druge „inferiorne“ grupe da imaju ista prava kao oni.

Tradicionalna /etnocentrična/ svijest

Na prostoru Balkana, najčešći oblici socijalne patologije koju vidimo u ponašanju ljudi na prelazu između ratničke (egocentrične) svijesti i tradicionalne (religijsko-etno-centrične) svijesti su:

Vjerski fundamentalizam. („Naš način razmišljanja o religiji i/ili o tome kako treba živjeti je jedini ispravan! Oni koji to ne prihvataju su neprijatelji!“);

Militantni etnonacionalizam i ekspanzionizam – spremnost da se prolijeva krv civila i kroz etničko čišćenje i genocide obezbijedi monoetnička teritorija. Težnja da se uvežu teritorije na kojima živi vlastita etnacija i/ili da se teritorija proširi kako bi se formirala velika etnonacionalna država, slična carstvu.

Racionalna svijest/moderna

Militantni ateizam – ispoljavanje netrpeljivosti prema religijskim institucijama i religijama.

Neoliberalizam. Pohlepni kapitalizam, privatizacija državnih preduzeća, kao i eksploatacija ljudi i prirodnih resursa zbog težnje za profitom po svaku cijenu postali su vidljivi odmah nakon raspada Jugoslavije.

Crony kapitalizam – recipročna razmjena po sistemu „ti meni, ja tebi“ između onih koji imaju privatni biznis i onih na vlasti koji imaju pristup državnim fondovima. „Glavni akteri su osobe na prelazu između etnoreligijske i liberalne svijesti. (Steve McIntosh svrstava *crony* kapitalizam među tipične negativne pojave u kulturama desnog centra – na prelazu između tradicionalnog i liberalnog svjetonazora.) (McIntosh)

Kroz različite epohe – srednjovjekovna država, osmanski period, austrougarski period, jugoslovenska federacija – teritorija Bosne i Hercegovine postojala je i postoji kao jedinstvena politička cjelina s pluralnim identitetima. Razbiti je po etničkoj liniji, da bi se fragmentirani dijelovi spojili sa susjednim zemljama, značilo bi njeno urušavanje i gubitak historijskog i političkog kontinuiteta.

Politike u zemlji Bosni

Zagovornici integralne politike oslanjaju se na model *Spiral Dynamics*. Model opisuje stadije u razvoju društvenih zajednica i kolektivne svijesti. Svaki stadij obilježen je drugačijom bojom, pa se govori o crvenoj ratničkoj svijesti, plavoj tradicionalnoj svijesti, narandžastoj svijesti *moderne*, zelenoj svijesti *postmoderne*, žutoj svijesti *post-postmoderne* (integralna svijest).

Kako se mijenjaju stadiji u razvoju društvenih zajednica, tako se mijenja i politika. Evo kako bi se, uz pomoć ovog modela, mogle opisati politike u različitim periodima u historiji Bosne:

Bosansko kraljevstvo - crvena politika: politika moći i dominacije, ličnog autoriteta, teritorijalnog osvajanja.

Na Balkanu su stoljećima vladale moćne vođe, ratovalo se za teritorije, politički sistem je bio baziran na sili, država se nije doživljavala kao institucionalni okvir, nego kao instrument moći određene elite.

IZMIŠLJANJE PREDAKA?

STVARANJE PRIČE O PORIJEKLU KOTROMANIĆA

Po samoj svojoj prirodi patrilinearna porodica prati porijeklo kroz mušku krvnu liniju sve do osobe koja se smatra osnivačem. Ovisno o pouzdanosti očuvanog sjećanja, ovaj praotac, odnosno rodonačelnik, mogao bi biti stvaran ili fiktivan, a njegovi bi potomci onda o njemu konstruirali pogodne narative oko kojih bi njegovali osjećaj solidarnosti, jedinstva i ponosa. Ove „priče

o postanku“, ili „mitovi o porijeklu“ pojedinih obitelji su doživljavane kao svojevrsne čiste ploče na kojima se mogla ispisivati idealizirana verzija prošlosti, **nudeći priliku njihovim pripadnicima da istaknu svoju nadmoćnost u odnosu na druge potencijalne suparničke familije i da potvrde vodeću ulogu u političkom životu zemlje.** Zbog svoje učinkovitosti, tako osmišljene priče su postajale ključni segmenti legitimirajuće strategije vladarskih i vlasteoskih dinastija, potvrđujući njihovu moralnu predodređenost da vladaju i potkrepljujući autoritet vladara ili vlastelina u očima njegovih podanika. (Filipović, E, 2022.)

Bosna kao dio Osmanskog carstva - plava politika: Društvo prelazi na stadij tradicionalna svijest. Vrednuje se red u zajednici i stabilan društveni poredak, formira se i učvršćuje etnički identitet, pridaje se važnost monoteističkoj religiji koja postaje usko povezana s etničkim identitetom.

Pripadanje zajednici daje osjećaj egzistencijalne sigurnosti, pa lojalnost etnoreligijskoj zajednici postaje važnija od individualnog identiteta (što je karakteristično za prethodni stadij – ratnička crvena egocentrična ja svijest).

Veliko kulturno naslijeđe Osmanskog carstva

Stotinu godina nakon službenog kraja njihovog carstva 1. novembra 1922., vrijeme je da iznova pogledamo na Osmanlije.

Trajali su više od šest stoljeća, od 1299. do 1922., prostirali

se na tri kontinenta Evrope, Azije i Afrike, i vladali nad 70 etničkih grupa koje su govorile više od 12 različitih jezika. (*The Bosnia Times*, 2022.)

Na ovom razvojnem stadiju, politički narativi na Balkanu naglašavaju „misiju našeg naroda“ i zaštitu kolektivnih etnoreligijskih identiteta.

Političko naslijeđe Osmanskog carstva

Dvije tradicije, dva različita refleksa koja je turska uprava ostavila za sobom na psihi bosansko-hercegovačkog stanovništva: Islamizirani dio bosanskog pučanstva postao je nosilac islamskog pogleda na svijet i čuvar islamskih civilizacijskih i kulturnih tradicija. Taj element, koji je u tursko doba bio društveno i kulturno povlašten, izgradio je svoj identitet u okvirima islamske antropologije te sačuvao uspomenu i kult prema onome razdoblju turske države kada se ona nalazila u svome osvajačkom i civilizacijskom zamahu. Neislamizirano pučanstvo, naprotiv, sačuvalo je nelagodnu uspomenu na dekadentno razdoblje, odnosno dekadentne strane turske uprave, koju je sve više i više doživljavalo kao tuđinsku tlačiteljsku vlast.

„Posebno je nelegitimno to što balkanski političari i intelektualci koriste Osmansko carstvo kao dežurne krivce za sve svoje nesreće i pogreške, što pokušavaju da sebe odrede u odnosu na demoniziranog drugog“, kaže Marija Todorova.

Društvo koje, poput bosanskohercegovačkog, u svom razvoju nije prošlo kroz humanizam, renesansu i prosvjetiteljstvo... čiji je povijesni *credo* sazdan na epskom kultu odanosti kolektivnom... društvo kojim caruju kriminalizirane pseudoelite, takvo društvo izloženo je egzistencijalnoj potrebi razrješenja duboke političke krize.

... „Ostalo je nešto neriješeno i nedovršeno. Iz neriješenosti ili nedovršenosti rađalo se nešto što je trajalo krivo ili se razvijalo naopako... Događaji se nisu uspijevali zaključiti i izvesti do kraja – stvarali su

nedovršena razdoblja i nepotpunu prošlost. Sakatu prošlost.“ (Predrag Matvejević).

Podjele – nekadašnje i današnje – iza sebe ostavljaju slijepe rukavce prošlosti, pod čijom se žabokrečinom talože virusi „retrospektivnih mržnji“ (Henri Pirenne). Kada su imperije srušene i preselile se u povijest, ostali su Balkanci s davno raspoređenim simpatijama, da kao „odvjetnici“ prošlosti nastave prastare imperijalne okršaje.

...Balkanski političar – podrijetla često obilježenog „čamotinjom siromaštva“ (Vladimir Dvorniković), još češće sumnjivih moralnih kvaliteta – uspješno se služi etnonacionalnom demagogijom koja je i u vrijeme rustikalnog parlamentarizma na prijelazu iz XIX. u XX. st. ostala njegovim rekvizitom manipulacije masom.

Balkanu ne treba iznuđena, nego slobodna država. Pred Balkanom je europski put: prelazak iz staleško-hijerarhijskih u funkcionalne strukture. (Lovrenović, Svjetlo riječi, 2023.)

Socijalistička Jugoslavija - plavo-narandžasta politika

U 19. i početkom 20. stoljeća Balkan ulazi u period snažnih (etno) nacionalnih pokreta. Za razliku od zapadnih nacionalnih država, pod nacijom se podrazumijeva samo jedan narod koji teži da ima svoju odvojenu državu. Politika postaje prostor na kojem se odvija sukob između (etno)nacionalnih projekata.

Nakon Drugog svjetskog rata formira se država Jugoslavija. Politički sistem – socijalistička federacija – uspijeva stabilizovati region, a razlike u etnonacionalnim identitetima se nastoje ublažiti kroz „ideologiju bratstva i jedinstva“.

Na političkoj sceni pojavljuju se ljudi liberalne političke svijesti (narandžasta svijest; racionalna sekularna svijest.) Njihov fokus je na

industrijalizaciji, modernizaciji, razvoju nauke i tehnologije. Žele stvoriti zajednički jugoslovenski identitet, ali veliki broj ljudi tradicionalne svijesti ne prihvata državljanski nacionalni identitet Jugosloven; ističu svoj etnički identitet. Kad je centralna politička struktura oslabila, težnja ka povratku na stari etničko-religijski poredak je ojačala. To je oživjelo stare etničke konflikte.

Postjugoslovenski period - povratak plave etnonacionalne politike

Nakon raspada Jugoslavije, na društvenu scenu se vraća plava politika etničkih identiteta i crvena politika moći i dominacije nad drugim narodima koji žive na našoj teritoriji. Izbija rat.

Značajan broj ljudi narandžaste i zelene svijesti napušta region. Novonastale države grade politički legitimitet na etnonacionalnom identitetu, a „crveni lideri“ (ultradesničari; mnogi od njih su ratni zločinci) postaju popularni. Kako

bi učvrstili političku moć, političke elite koriste retoriku kolektivne ugroženosti. Rezultat je politički sistem u kojem je fokus na etničkom identitetu, a ne na programu; na prošlosti, a ne na budućnosti; na konfliktu, a ne na saradnji.

Plava politika je i danas vrlo prisutna u regionu. Političke stranke mobiliziraju birače kroz narative o ugroženosti našeg naroda i historijskoj pravdi (i nepravdi).

Cilj etnonacionalističko-separatističke politike je podijeliti državu Bosnu i Hercegovinu po etničkoj liniji, a onda fragmentirane dijelove spojiti sa susjednim zemljama. Ovakva secesionistička i dominatorski nastrojena politika ugrožava živote ljudi. Zato je potrebno naći način da se zaustavi. Kako? Politikom nulte tolerancije.

Epidemiju postseparacionog femicida zaustaviti politikom nulte tolerancije

Zahvaljujući istraživanjima u forenzičkoj psihologiji i kriminologiji danas znamo da je **a) svijest o tome da će biti brzo uhvaćen i b) strogo kažnjen** – ono što sprečava nasilnika da ne ponovi nasilje. Cilj nije napuniti zatvore nasilnicima, nego ih zaustaviti uz pomoć posebnih policijskih metoda odvraćanja od nasilničkog ponašanja (engl. *focused deterrence policing methods*). Ove policijske metode oslanjaju se na teoriju poznatu u kriminologiji kao teorija odvraćanja od kriminalnih radnji.

Znamo i da je epidemiju postseparacionog femicida moguće suzbiti na isti način na koji je suzbijena epidemija ubistava motivisanih rasizmom i terorizmom – **uvodenjem politike nulte tolerancije**.

Nulta tolerancija podrazumijeva da se određene kriminalne radnje neće tolerisati ni pod kojim okolnostima (**nema olakšavajućih okolnosti**). Svrha je prevencija – zaustavljanje neprihvatljivog ponašanja tako što će se potencijalni nasilnik zastrašiti doživotnom zatvorskom kaznom. Zašto baš ovom kaznom? Bijelci koji ubiju crnca – *zato što je oženio bjelkinju, ne može on oženiti bjelkinju! (Jer bi to značilo da je ravnopravan sa mnom, a ja to neću dozvoliti!)*, i muškarci koji ubiju partnericu – *zato što je prekinula vezu sa mnom! (Ne može ona to meni raditi!)* – imaju vrlo specifičan mindset. Samo strah od doživotnog zatvora može ih spriječiti da ne ubiju crnca („jer je oženio bjelkinju“) ili ženu („jer ih je ostavila“).

I politika nulte tolerancije se oslanja na teoriju odvraćanja od kriminalnih radnji. Ova teorija nas uči da jednom kad u kolektivnu svijest uđe i učvrsti se informacija: **Za svako a) ubistvo, b) pokušaj ubistva i c) saučesništvo u ubistvu partnerice (sadašnje ili bivše) očekuj doživotnu kaznu zatvora** – ta informacija poprimi funkciju vakcine (prevencija). Kao što je epidemija koronavirusa suzbijena vakcinom, tako će i strah od doživotne

zatvorske kazne suzbiti epidemiju ubistava žena koje se usude napustiti toksičnu vezu. To je razlog što se u zapadnim zemljama sve češće izriče doživotna zatvorska kazna za ubistvo (bivše) partnerice – bez obzira je li ubica prethodno bio fizički nasilan ili nije. (Doživotna zatvorska kazna za ubistvo partnerice uvedena je na Kipru, Malti, a odnedavno i u Italiji.) (Nović, *Prometej.ba*, 2025.)

To što bi političar integralne svijesti uveo politiku nulte tolerancije ne znači da ne razumije ili obezvređuje težnju pripadnika etničkih zajednica da se povezuju s pripadnicima srodnih zajednica u drugim državama. Naprotiv, podržao bi uvezivanje i saradnju Srba iz Bosne i Hercegovine sa Srbima iz Srbije, Hrvatske i Crne Gore, kao i povezivanje Hrvata i Bošnjaka s Hrvatima i Bošnjacima u regionu. Međutim, takva saradnja ne bi smjela dovesti do uspostavljanja bilo kakvih „paralelnih“ institucija koje bi ugrozile ustavni poredak i funkcionalnost državnih institucija Bosne i Hercegovine.

Etnonacionalizam-separatizam nije jedina opasnost za bosanskohercegovačko društvo.

Etnopolitika – koja drži BiH u stanju permanentne krize – također predstavlja ozbiljnu prijetnju funkcionalnom društveno-političkom poretku i blokira razvoj.

Integralna politika nudi okvir koji može pomoći Bosni i Hercegovini da izađe iz zastoja i dosegne narednu razvojnu stepenicu.

Integralna politika u Bosni i Hercegovini

Ciljevi integralne politike u Bosni i Hercegovini mogli bi se sažeti u četiri ključne tačke: (1) integracija vrijednosti, (2) pluralizam identiteta, (3) funkcionalne državne institucije i (4) stvaranje uslova koji omogućavaju rast i razvoj.

Integracija vrijednosti. Posebna pažnja posvećuje se integraciji vrijednosnih sistema na kojima počivaju različite dominantne kulture (tradicionalne, moderne i postmoderne), uz dosljednu zaštitu ljudskih prava – kako ničija prava ne bi bila prijetnja pravima drugih. (Ken Wilber uvodi koncept *transcend and include* – prevaziđi prethodni nivo, ali uključi ono što je vrijedno.)

Pluralizam identiteta. Integralna politika ne nameće građanima odgovor na pitanje ko su ili ko bi „trebali“ biti. Umjesto isključivog izbora ili–ili (ili si po nacionalnosti Bošnjak/Srbin/Hrvat, ili si Bosanac), nudi okvir u kojem različiti kolektivni identiteti mogu koegzistirati bez međusobnog poništavanja. Polazi se od stava da etnički identitet nije suprotan građanskom, niti je „manje vrijedan“. Bosanci i Hercegovci mogu istovremeno biti pripadnici svog naroda i pripadnici državljske nacije i dio šire evropske političke zajednice. (Kolektivni identiteti su viđeni kao holoni – cjeline koje prirodno teže da budu dio veće cjeline. Identiteti se uvezuju u stabilnu holarhiju.)

Funkcionalne državne institucije. Integralna politika je razvojna politika. Cilj je unaprijediti funkcionalnost institucija kako bi se omogućio razvoj. To podrazumijeva suzbijanje etnopolitike kao obrasca koji je odgovoran za blokade rada državnih organa i za usporen ekonomski razvoj. (U političkoj teoriji, koncept holona i holarhije omogućava razumijevanje odnosa između lokalnih zajednica, regionalnih struktura, nacionalnih država i međunarodnih institucija. Takođe pomaže u izgradnji stabilnog sistema koji zahtijeva ravnotežu između autonomije i integracije na različitim nivoima vlasti.)

Uslovi koji omogućavaju rast i razvoj. Kako bi se stvorili uslovi za razvoj pojedinaca, organizacija i države u cjelini, fokus se prebacuje na praktične probleme: politička agenda se pomjera sa simboličkih

identitetskih (etničkih) konflikata na egzistencijalna pitanja većine građana – na ekonomsku sigurnost, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, borbu protiv korupcije, i sl. U tom kontekstu, evropske integracije nisu samo spoljnopolički cilj, nego i okvir koji može pomoći ekonomski razvoj i integraciju državne zajednice u šire političke strukture, posebno u okviru Evropske unije.

Jedan od ciljeva ove politike je integrisati različite sisteme vrijednosti ljudi koji žive u istoj društvenoj zajednici, kako bi se ostvario prostor za različite glasove, interese i kolektivne identitete. Cilj je također suzbiti devijantne društvene pojave i zaštititi prava svih građana. Kako to izgleda u praksi?

To, na primjer, znači poštovati pravo ljudi tradicionalne svijesti da organizuju mirne proteste protiv Parade ponosa. U nekim religijskim zajednicama postoji uvjerenje da ne izraziti neslaganje s onim što se smatra grijehom može značiti njegovo prećutno odobravanje, zbog čega vjernici osjećaju potrebu da javno izraze svoje stavove. Istovremeno, političar će insistirati na tome da Parada ponosa ima policijsko obezbjeđenje, kako bi učesnici bili zaštićeni od potencijalnog nasilja. Policijsko obezbjeđenje potrebno je jer ljudi devijantne ratničke svijesti *nemaju* pravo da kroz nasilje izražavaju svoje neodobravanje homoseksualnosti.

Na koji način bi ovaj političar riješio problem diskriminatornog Dejtonskog ustava i pomogao BiH da uđe u Evropsku uniju?

Politički sistem Bosne i Hercegovine uspostavljen je nakon rata kroz *Dayton Peace Agreement*, čiji je primarni cilj bio zaustaviti oružani sukob. Sporazum je okončao rat, ali je proizveo strukturalni okvir koji održava etnopolitiku. Problem nije samo ideološki, već i sistemski: politički subjekti nisu građani državljanima, nego etnički kolektivi. Time se politička legitimnost veže za etničku pripadnost, važne su etničke kvote i etničko predstavljanje, a programi rada su manje bitni. Posljedica: politički akteri imaju slabu motivaciju

da razvijaju i nude konkretne programe za unapređenje života građana. Drugim riječima: Igranje na kartu etničkog identiteta ostaje najefikasniji način osvajanja i zadržavanja vlasti i tako sistem nagrađuje etnonacionalizam.

Drugo, kroz entitetsko glasanje i zaštitu tzv. vitalnog nacionalnog interesa sistem uključuje složene mehanizme veta i blokade. Iako su ovi mehanizmi prvobitno zamišljeni kao instrument zaštite kolektivnih prava, u praksi su postali sredstvo političke ucjene. Političari koji blokiraju rad institucija nerijetko se predstavljaju kao zaštitnici naroda, dok u stvarnosti štite interese vlastitih stranaka. Tako blokada prerasta u političku strategiju: političke elite opstaju na vlasti održavajući osjećaj etničke ugroženosti i pozicionirajući se kao jedini čuvari kolektivnih interesa. Ključni društveni problemi – siromaštvo, korupcija i nefunkcionalnost institucija – ostaju u drugom planu. Politički diskurs se preusmjerava na pitanja etničkog identiteta i historijskih narativa, čime se dodatno učvršćuju postojeće podjele.

Zaključak: Očigledno je da problem nije samo u ljudima, nego i u sistemu koji oblikuje njihovo ponašanje. Etnonacionalizam u Bosni i Hercegovini se održava kroz institucionalni dizajn koji etničke kolektivitete postavlja kao primarne političke subjekte. Dok god je politička legitimnost vezana za etnički identitet, politički akteri će imati snažan motiv da: a) održavaju etničke podjele; b) pojačavaju osjećaj kolektivne ugroženosti; c) blokiraju razvoj funkcionalne države.

*Razvijena bosanskohercegovačka demokratska svijest
jasno izražava stav da Bosna i Hercegovina treba promijeniti
kočecu političku paradigmu u kojoj se danas sve
određuje na osnovu etničkog ekskluziviteta.*

Senadin Lavić i Dženan Đonlagić

Kako riješiti ovaj problem?

Iz perspektive integralne politike, cilj nije „pobjeda jedne strane“, nego: priznati legitimnost i validnost različitih svjetonazora i omogućiti svima da izraze svoje vrijednosti, a istovremeno postaviti čvrste granice (npr. nema diskriminacije; nema blokada rada institucija). To znači: zadržavanje kolektivnih prava ali ukidanje etničkih prefiksa, kao i uvođenje mehanizama koji nagrađuju programsku politiku (fokus je na: egzistencijalnoj sigurnosti, socijalnoj zaštiti, zdravlju, obrazovanju, infrastrukturi, i sl.)

Očigledno je da trajna stabilnost društveno-političkog poretka u Bosni i Hercegovini nije moguća dok se politički sistem ne transformiše iz etničkog u građanski model. Ali takva transformacija može se dogoditi tek kada na vlast dođu ljudi čija je politička svijest na višem razvojnem nivou od onog na kojem je problem i nastao.

Problem se ne može riješiti s istog nivoa svesti na kojem je nastao.

– Albert Einstein –

(No problem can be solved from the same level of consciousness that created it.)

EU nije strateški cilj svih stranaka u BiH

Profesor Adnan Huskić: Ponašanje SDA je dokaz da EU nije strateški cilj svih stranaka u BiH

BiH nije iskoristila ni dodatno vrijeme koje je dobila od Evropske komisije, pa je zbog izostanka podrške četiri kantonalna premijera iz SDA ostala jedina država Zapadnog Balkana koja u Brisel nije dostavila svoju Reformsku agendu. Osim gubitka prve tranše iz Plana rasta EK

za Zapadni Balkan u iznosu od 70 miliona eura, posljedice bi mogle biti mnogo dublje.

– Meni je sve ovo, ovaj čitav cirkus sa četiri kantona i premijerima iz SDA, jasan znak da u BiH ne postoji ono o čemu sve vrijeme govorimo, a to je da se EU, približavanje EU ili bilo šta što se tiče zapadnih integracija, treba tretirati kao strateški cilj. A strateški cilj je nešto što ne smije biti predmetom dnevne politike – kaže profesor Huskić.

– Ovakvo ponašanje SDA-ovih premijera direktno govori u prilog tome da EU nije strateški cilj svih stranaka u BiH i da se o tome ne može uopšte govoriti. Jednako tako to se da izvesti i na djelovanje drugih stranaka u prethodnom periodu, posebno vlasti u RS.

Model *Spiralne dinamike* pomaže zagovornicima integralne politike da razumiju zašto se problem, kakav je diskriminatorni Dejtonski ustav, može prevazići tek iz „više perspektive“, odnosno s narednog nivoa razvoja političke svijesti.

Problem se ne može riješiti s istog nivoa svijesti na kojem je nastao

Epidemija nasilja, kriminala, anarhije i nereda u društvenim zajednicama u kojima su vlast imali ljudi ratničke svijesti značajno je suzbijena tek dolaskom na vlast ljudi tradicionalne svijesti. Oni su ti koji su uveli stroga moralna načela, utemeljena u vjerskim tekstovima (Tora, Biblija, Kur'an), izgradili snažne državne institucije i uspostavili čvrst pravni poredak zasnovan na *talion* principu.

Drugi primjer. Ako pogledamo ko najviše ukazuje na problem zagađenja okoline – često uzrokovanog nemarom modernih korporacija usmjerenih prvenstveno na profit – vidimo da su to uglavnom postmodernisti (u modelu *Spiralne dinamike* označeni kao ljudi zelene, progresivne svijesti). Mnogi modernisti i tradicionalisti su indiferentni ili čak negiraju da

problem uopće postoji. (Ili se bune protiv zakona o zaštiti okoline. Rudari u nekim dijelovima Sjedinjenih Američkih Država gube posao jer je ugalj glavni zagađivač i zato se opiru politikama koje zagovaraju „zeleni“ aktivisti.)

Po istoj logici, problem diskriminatornog Dejtonskog ustava može biti riješen tek dolaskom na vlast ljudi čija je politička svijest na višem razvojnem stadiju od svijesti etnonacionalista-separatista (krajnja desnica) i konzervativnih tradicionalista (desnica).

Ulazak u Evropsku uniju predstavlja jedan od ključnih preduslova za ekonomski i opšti razvoj Bosne i Hercegovine i pitanje je koje je važno za svakodnevni život građana. Nažalost, usvajanje reformskih zakona i ispunjavanje evropskih prioriteta u BiH je u blokadi. Potrebno je provesti presude Evropskog suda za ljudska prava, a to zahtijeva transformaciju političkog sistema, odnosno zamjenu etnokratije, ugrađene u Dejtonski ustav, demokratskim poretom. Ali ko će etnokratiju zamijeniti demokratskim poretom?

Ambasada SAD-a reagovala na odluku suda u Strasbourg:

„Ako BiH želi u EU, mora provesti sve presude“

„Sjedinjene Američke Države dosljedno su podržavale provođenje presuda Evropskog suda za ljudska prava (ECHR). Od 2006. godine **podržali smo nekoliko nastojanja da se pregovara o skupu amandmana**

na Dejtonski ustav, koji su imali za cilj, između ostalog, rješavanje ECHR presuda.

Nažalost, ova nastojanja su propala zato što su politički lideri odbili pregovarati ili uopće sudjelovati u pregovorima, zato što nisu bili voljni

izgraditi konsenzus i kompromis, ili zato što su stavili svoje uske interese ispred interesa građana ove zemlje. Ako Bosna i Hercegovina želi budućnost unutar euroatlantskih institucija, ECHR presude će se morati provesti. **Presude mogu biti provedene samo ako lokalni političari preuzmu odgovornost i uložte težak rad u pregovaranje i stvaranje konsenzusa.**“ (Radiosarajevo.ba, 2023.)

„Presude se moraju provesti... mogu biti provedene samo ako političari preuzmu odgovornost i uložte ozbiljan napor u pregovaranje i postizanje konsenzusa...” – navodi se u saopštenju Ambasade SAD-a.

Međutim, očigledno je da etnokratiju u demokratiju mogu transformisati samo akteri s razvijenom demokratskom političkom svijesću. Etničke elite niti pokazuju spremnost, niti imaju kapacitet da „preuzmu odgovornost i uložte težak rad u pregovaranje i stvaranje konsenzusa kako bi se riješio problem diskriminacije u Dejtonskom ustavu i omogućilo provođenje presuda Suda“.

Kroz kompromise predstavnika tri *konstituentna* naroda jačati stabilnost i prosperitet BiH

„Sada je vrijeme za lokalna rješenja lokalnih aktera – predstavnika tri bosanskohercegovačka konstituentna naroda. Pozivamo ih da iskoriste ovu priliku i kroz kompromise jačaju stabilnost i prosperitet zemlje.“

„Pozivamo predstavnike tri bosanskohercegovačka konstitutivna naroda da kroz kompromise doprinesu jačanju stabilnosti i prosperiteta zemlje“, navela je predstavница SAD-a u Vijeću sigurnosti.

Ali etničke elite rijetko pokazuju spremnost za takve kompromise. Zašto? Jedan od razloga je što smatraju da odgovornost za stabilnost i prosperitet države nije njihova obaveza.

Život u nekoj zemlji – kao i ključna pitanja oko kojih se lome koplja u političkoj areni te zemlje – u velikoj mjeri zavise od toga ko je na vlasti. Vlastodršci na različitim nivoima razvoja političke svijesti oblikuju i različite političke ciljeve.

Lider tradicionalne svijesti ima jasno definisane političke ciljeve i prioritete. Prvi je očuvanje ili osiguranje teritorije za vlastitu etničku zajednicu. Nakon toga, fokus se pomjera na jačanje unutrašnje kohezije i identiteta te zajednice. Ostali ciljevi – razvoj ekonomije i podizanje standarda svih stanovnika (a ne samo vlastitog naroda), unapređenje socijalne i zdravstvene zaštite, razvoj tehnologije, nauke, kulture, umjetnosti... – manje su bitni, ako su uopće bitni. Takav pristup proizlazi iz shvatanja da je primarna odgovornost ovog tipa liderstva zaštita interesa etnoreligijske zajednice.

Kad su prisiljeni da pregovaraju ili prave kompromise, etničke elite problem posmatraju isključivo iz perspektive interesa *mog* naroda (i *moje* stranke), a onda trguju između sebe (tzv. *etnotrgovačka demokratija*).

Etnotrgovačka demokratija

Etnotrgovačka demokratija reducirala je forme općeg interesa i svela se na emotivna mišljenja etnija, pa javna sfera danas liči na streljište, odnosno jednu veliku brbljaonicu u kojoj niko nikog ne sluša i sve se obezvređuje.

Nermina Mujagić

Partijske elite ne mogu, već dvadeset godina, da se dogovore ni o jednom bitnom pitanju funkcionisanja države i u svemu su suprotstavljene, a saglasnost mogu postići jedino oko podjele vlasti na principu podjele plijena.

Možemo zaključiti da je suštinsko određenje političkog sistema Bosne i Hercegovine, kao i svake druge države, bilo i ostalo u Aristotelovoj klasifikaciji: „Ko ima koristi od vlasti?“

Političke sisteme u kojima građani imaju koristi od vršenja državne vlasti nazivamo demokratskim, a one sisteme u kojim građani nemaju koristi od državne vlasti nazivamo nedemokratskim.

Bosna i Hercegovina ima nedemokratski politički sistem. (Nešković, 2013.)

Neki „trguju“ i sa saveznicima (ortacima) koji im pomažu da se održe na vlasti. Ovaj oblik „poslovanja“ (*crony* kapitalizam) uvukao se u svaku poru bosanskohercegovačkog društva i usko je povezan s korupcijom, namještenim tenderima, stranačkim zapošljavanjem i kupovinom glasova.

PREDIZBORNA KAMPANJA U BiH: Od ucjene i pucnjave – do koncerta i šaha

Predizborna kampanja vrijeme je kada se ne biraju sredstva iz kojih se puca. Postavljanje spomenika, otvaranje igrališta, renoviranje fiskalturnih sala, koncerti i zabava za šire narodne mase... sve je dopušteno.

CIK je do sada zaprimio ukupno 140 prijava za zloupotrebu javnih resursa, a do početka zadnje sedmice kampanje izrečeno je samo sedam sankcija.

Pojedini kandidati cijelu kampanju zasnivaju praktično na kritikama svog protukandidata, ne nudeći pritom nikakav konkretan program. Drugi, opet, govore više o sebi i svom porodičnom stablu od onoga što zaista mogu učiniti.

Prema izvještaju Transparency Internationala stranke su do 1. oktobra potrošile oko 10,8 miliona KM na bilborde, reklame u medijima (televizija i štampani mediji), oglase kompanije Meta i predizborne skupove. Najveće iznose potrošio je SNSD (1,6 miliona KM), zatim slijede SDA (1,3 miliona KM), SDP BiH (1 milion KM), PDP (713 hiljada KM) i HDZ (643 hiljade KM). Ovi iznosi predstavljaju samo dio troškova.

Milioni za kupovinu glasova

Transparency International (TI BiH) je već ukazivao na brojne primjere indirektne kupovine glasova kroz podjelu jednokratnih subvencija, kroz koje je u posljednja tri mjeseca podijeljeno oko 60 miliona maraka sa svih nivoa vlasti. U samoj kampanji Vlada Brčko Distrikta izdvaja jednokratnu pomoć svim penzionerima od 100 KM. Predsjednik RS je u samoj kampanji podijelio 56 ugovora o dodjeli sitne stoke povratnicima. Ipak CIK je zauzeo stav da sva jednokratna davanja pred izbore ne predstavljaju zloupotrebu javnih resursa. (Žurnal, 2024.)

Slabljenje etnokratije ugrađene u Dejtonski ustav dovelo bi i do slabljenja ekonomije zasnovane na ortačkom kapitalizmu. Oni kojima to ne odgovara nastaviti će podržavati etničku elitu na vlasti.

Teško je očekivati da se išta značajno promijeni u društveno-političkom životu u Bosni i Hercegovini sve dok na vlast ne dođu političari kojima je istinski stalo da BiH uđe u Evropsku uniju. Ali kako će ti ljudi doći na vlast?

„Pobjeda Mamdanija pokazuje da ljevica mora **jasno artikulirati svoje radikalne ciljeve**, ne bojeći se gubitka centra“, pojašnjava Žižek, naglašavajući kako je upravo ta **strateška jasnoća ključ uspjeha**.

(Žižek, N1, 2025.)

Da li bi im „formula“ američkih progresivnih demokratskih socijalista mogla pomoći?

4.2. Kako je Zohran Mamdani pobijedio na izborima?

Apatija vlada među građanima Bosne i Hercegovine. Proistekla je iz osjećaja bespomoćnosti, a bespomoćnost iz uvjerenja: „Mi nemamo moć da išta promijenimo u ovoj zemlji.“

Istina, građani povremeno organizuju proteste, ali njihovi protesti rijetko donose promjene.

Neki tvrde da je apatija – i uvjerenje da promjena nije moguća – smišljena politika onih na vlasti kojima nije u interesu građanski uređena, snažna i ekonomski razvijena država Bosna i Hercegovina. Građani osnivaju pokrete za građansku BiH, ali mnoge vlastodršce ti pokreti ne zabrinjavaju. Zabrinjava ih samo ono što ima moć da im preuzme vlast. Protesti i pokreti nemaju tu moć.

Osnovan je Pokret za građansku Bosnu i Hercegovinu.

Pokret je nastao kao odgovor na duboku institucionalnu i društvenu krizu, produbljenu etničkim podjelama, blokadama i diskriminatornim ustavnim rješenjima koja decenijama sprječavaju

izgradnju funkcionalne, demokratske i pravno uređene države za sve njene građane – bez obzira na etničku, vjersku ili političku pripadnost.

Ciljevi Pokreta:

1. Građanska Bosna i Hercegovina kao politički ideal – država u kojoj su svi građani ravnopravni, bez obzira na kolektivnu pripadnost.
2. Ustavne reforme – usklađivanje ustavnog poretka u skladu s presudama Evropskog suda za ljudska prava (Zornić i dr.).
3. Mobilizacija građanske energije – okupljanje svih progresivnih snaga, u zemlji i dijaspori, oko ideje građanske države Bosne i Hercegovine.
4. Internacionalna saradnja i lobiranje – djelovanje prema EU, UN i drugim relevantnim institucijama za podršku transformaciji Bosne i Hercegovine u građansku državu.

POZIV GRAĐANIMA I ORGANIZACIJAMA

Pokret za građansku državu poziva sve slobodnomisleće građane, akademsku zajednicu, nevladine organizacije, dijasporu i političke aktere koji dijele ove vrijednosti da se aktivno uključe u rad Pokreta, da se zajedno i organizovano borimo za građansku državu.

Borba demosa „odozdo“ – kroz inicijative građana (protesti, plenumi, itd.) i kroz platforme i programe kojima je cilj podizati svijest o važnim društvenim pitanjima u zemlji – izuzetno je važna. Ali nije dovoljna. Nije dovoljna jer bez borbe „odozgo“ nema moć da izazove stvarne promjene.

Demos se bori za svoje političke ciljeve na dva načina:

- 1) **ODOZDO – od dna ka gore:** kroz pokrete koji djeluju iz *demos*a – demos mobilizira zajednicu i podiže svijest o važnim društvenim pitanjima u zemlji.

Rađa se „Pokret za građansku državu BiH“

– Ideja o formiranju Pokreta za građansku Bosnu i Hercegovinu nastala je kao odgovor na dugotrajno zarobljavanje države kroz etničke podjele. Pokret nije politička stranka, nego građanska platforma – poziv svima koji vjeruju da BiH može biti država svojih građana – rekao je

Edin Osmančević.

- 2) **ODOZGO – od vrha na dole:** kroz pokrete koji djeluju „odozgo“ – formiraju se stranke i koalicije s ciljem da demokratskim putem dođu na vlast kako bi imali moć da utiču na društvenopolitička dešavanja u okviru formalnog političkog prostora (u političkoj areni).

Obje strategije su važne za ostvarivanje političkih ciljeva demos.

Društveno-politički sistem ne može se promijeniti samo podizanjem svijesti i ukazivanjem na probleme. Koliko god protesti građana i aktivistički pokreti bili važni i potrebni, sami po sebi nisu dovoljni da donesu suštinsku promjenu niti da prevladaju apatiju u društvu.

Šta, onda, može dovesti do promjene? Poznata izreka kaže: *Ako želiš nešto promijeniti, izgradi novi model koji će postojeći učiniti zastarjelim.*

You never change things by fighting the existing reality.

To change something, build a new model that makes the existing model obsolete.

– R. Buckminster Fuller

Novi model uređenja države, koji će građanima vratiti moć da utiču na društvena zbivanja i odlučuju o pitanjima važnim za njihov svakodnevni život, mogu uvesti samo politički akteri koji imaju jasnu viziju Bosne i Hercegovine kao države u kojoj se ljudi osjećaju sigurnima: ne strahuju od diskriminacije, preglasavanja, potiskivanja ili marginalizacije. I, što je najvažnije, ne plaše se da neće imati dovoljno sredstava ni za osnovne životne potrebe!

I dalje ostaje pitanje: kako će takvi ljudi doći na vlast?

Mamdani: čovjek koji budi nadu

Zohran Mamdani – NOVI GRADONAČELNIK NEW YORKA!

Rođen 18. 10. 1991. u Kampali, glavnom gradu Ugande, Mamdani se u New York doselio s porodicom kad mu je bilo sedam godina. Majka mu je poznata indijska režiserka Mira Nair, a otac Mahmood Mamdani istaknuti je akademik i profesor postkolonijalnih studija na Univerzitetu Columbia.

Kaže da je još kao dijete želio da se bori za prava obespravljenih. Kada je shvatio da bavljenje politikom može donijeti stvarne društvene promjene, pridružio se Demokratskim socijalistima Amerike (*Democratic Socialists of America*), pokretu koji se snažno oslanja na ideje Bernieja Sandersa. Posebno ga je privuklo to što Sandersov model nudi formulu kako vizijom progresivnih demokratskih socijalista odgovoriti na fenomen trumpizma (*a model of how Trumpism could be combatted with a progressive vision*).¹ <https://www.commondreams.org/opinion/social-movements-trump-2-0>)

Bavio se i muzikom – bio je reper i muzički producent, a jedno vrijeme i dio muzičkog dua koji je vješto kombinovao političku poruku s humorom.

Šta je to u strategiji Zohrana Mamdanija što ju je učinilo tako „revolucionarnom“?

Odgovor je: jasnoća. Njegove kratke, razumljive i emotivno dopadljive poruke jednostavne su i jasne. „Slušam Njujorčane kad govore o teškoćama u svakodnevnom životu i nalazim rješenje za njihove probleme“. (U krajnjoj liniji, zar posao političara nije da sluša birače i rješava njihove probleme?!)

Način na koji komunicira poruke osvježavajuća je novina u svijetu politike. Koristeći kratke, efektne, stilski dotjerane video poruke, postao je prepoznatljivi glas progresivne ljevice. Kad govori ili piše, direktan je i emotivan. Naprimjer, na svojoj web stranici (<https://www.zohranfornyc.com/platform>) podvlači: „NEW YORK JE PRESKUP! ZOHRAN ĆE SMANJITI TROŠKOVE ŽIVOTA“. Konkretno rješenje za konkretan problem.

Ide dalje i opisuje kako će smanjiti troškove i olakšati život. Plan je povećati porez bogatima, a tim dodatnim novcem finansirati projekte za zajednicu. Povećat će se porez za dva posto na prihode veće od jedan milion dolara i tako omogućiti besplatna obdaništa i programe za čuvanje djece uzrasta od šest mjeseci do pet godina. Plate vaspitača izjednačit će se s platama učitelja u državnim školama.

Plan je i uvesti minimalnu satnicu od 30 dolara, otvoriti lanac prodavnica s nižim cijenama prehrambenih proizvoda, zamrznuti subvencionirane stanarine, omogućiti više jeftinih stanova u gradu i tako pomoći siromašnim stanovnicima New Yorka. Cilj mu je i unaprijediti rad policije kako bi se smanjila stopa nasilja, poboljšati rad gradskih službi za mentalno zdravlje i omogućiti besplatan javni prevoz. (Njegov prvi uspjeh bio je pilot-program za besplatne autobuse – jedan u svakom od pet gradskih okruga, što je uveliko pomoglo građanima s niskim primanjima.)

U planu su i drugi programi za dobrobit svih građana New Yorka. Kaže, njegova socijaldemokratska politika treba da koristi svim ljudima, a ne samo onima koji su „ideološki usklađeni s njim“.

Kako je uspio mobilizirati tako veliki broj birača?

Konzervativci su vrlo uspješni u korištenju emotivnih narativa koji izazivaju strah, a strah odvodi ljude na glasanje. Mamdani ne mobilizira izazivanjem straha. On budi nadu. Nadu budi tako što kroz jasne poruke i lična svjedočenja pokazuje šta će uraditi.

Mamdani ne mobilizira izazivanjem straha.

On budi nadu tako što pokazuje šta će uraditi.

Desničari govore protiv koga i čega se treba boriti. Mamdani govori za šta se treba boriti – za egzistencijalnu sigurnost i ljudsko dostojanstvo, za prava svakog čovjeka, za dobrobit svih koji žive u zajednici kojom rukovodi, bez obzira slažu li se s njegovom političkom ideologijom ili ne.

Politička platforma mu se temelji na borbi protiv diskriminacije, klasne nejednakosti i siromaštva.

Siromaštvo. Više od četvrtine Njujorčana živi u siromaštvu, uključujući oko 420,000 djece. Čak i oni koji pristojno zarađuju jedva plaćaju račune i visoku stanarinu.

Klasne nejednakosti. Tvrdi da ekonomska kriza ne proizilazi iz povećanog broja imigranata, već iz političkog sistema od kojeg najviše profitira nekolicina bogatih. Poslušao je savjet senatora Bernija Sandersa („Suptilno se obrati razočaranim siromašnim radnicima i farmerima koji obično glasaju za Trumpa“) i ponudio rješenje: povećati porez bogatima i tim sredstvima pomoći ljudima kojima treba pomoć.

Diskriminacija. Otvoreno izjavljuje da će njegova administracija zaštititi imigrantske zajednice.

Za razliku od Trumpa, koji udovoljava desničarima i ultradesničarima pa je donio niz mjera protiv LGBT osoba, 34-godišnji Mamdani želi da se prava ove zajednice povećaju. Ovakav stav potvrđuje da dolazi iz redova progresivnih demokrata: zalaže se za prava manjina i bori se protiv svih oblika diskriminacije ljudi.

Njegova ljubaznost i istinska briga za sugrađane, borba za ekonomsku pravdu i insistiranje na solidarnosti, nepokolebljiva podrška Palestini i vještina da komunicira progresivne ideje i privuče mlade ljevičare – a naročito sposobnost da ponudi rješenja za probleme s kojima se veliki broj stanovnika grada suočava svaki dan – donijeli su mu pobjedu. Prvog januara 2026. godine položio je zakletvu stavljajući ruku na Kur' an.

(Armin Haračić, 2025.)

Neki politički analitičari tvrde da je Zohran Mamdani pobijedio na izborima zahvaljujući formuli progresivnih demokratskih socijalista koji imaju jasnu viziju pravednog društva. U takvom društvu i najsiromašniji građani imaju uslove koji im omogućavaju ne samo da prežive, nego i da se razvijaju. (Naprimjer, ako se samohranom majci obezbijedi besplatno obdanište i besplatan javni prevoz, ona može pohađati obrazovne kurseve ili otići na intervju za posao. Tako se stvaraju realni uslovi za njen lični i profesionalni razvoj.)

Ta vizija pravednog društva od ogromnog je značaja. Mnogi političari znaju protiv čega se bore, ali Mamdani zna za šta se bori. Ključ njegovog uspjeha su: **a) strateška jasnoća** – jasno artikulise svoje ciljeve i govori šta će uraditi; **b) efikasna mobilizacija birača** – mobilizira birače tako što nudi konkretna rješenja za konkretne probleme građana.

Zohran: pobjeda za budućnost

Ovi izbori, poprimili su karakter referenduma između dvije politike: Trumpove desničarske i Mamdanijeve ljevičarske. Za nas na Balkanu, Mamdanijeva pobjeda nudi uvid u nekoliko političkih trendova. Ti trendovi nam mogu poslužiti kao putokaz, možda i kao

upozorenje, da istinske promjene u današnjim društveno-političkim odnosima proizilaze isključivo iz organizovanog otpora zasnovanog na ideološkim principima solidarnosti i pravednijoj preraspodjeli ekonomskih dobara.

Po prvi put od 1993. godine više od dva miliona građana New Yorka izašlo je na izbore, predvođeni rekordnim brojem mladih glasača. Kako je do toga došlo? Odgovor leži u dvije ključne linije, ideološkoj i organizacijskoj.

Ideologija. Prvu ideološku liniju čini sloj stanovništva koji izvore problema vidi u imigrantima i demografskim promjenama. Drugu liniju predstavljaju oni koji smatraju da kriza ne proizlazi iz većeg broja imigranata, već iz ekstremnog bogaćenja malog broja ljudi koji sve manje doprinose zajednici i državi. Prvu ideološku liniju predstavlja Cuomo, i po svojoj prirodi Trump, dok drugu liniju predstavljaju Mamdani i njegova rastuća koalicija. Politike koje najavljuje Mamdani sušta su suprotnost politikama koje provodi Trump.

Organizacija. Organizacija Mamdanijeve kampanje predstavlja primjer savremene političke mobilizacije utemeljene na visokom stepenu društvenog angažmana i tehnološke prilagodljivosti. Kampanja je kombinovala široku mrežu dobrovoljaca, lokalno utemeljenih terenskih timova i snažan oslonac na društvene medije kako bi došla do onih dijelova biračkog tijela koji tradicionalno ostaju politički pasivni. Poseban naglasak bio je na strategiji u kojoj **pojedinci u kampanju aktivno uključuju vlastite društvene mreže, porodicu, prijatelje i kolege**, što je prema istraživanjima sličnih kampanja u urbanim sredinama povezano s povećanjem izlaznosti za nekoliko postotnih poena. Uz intenzivan terenski rad, kampanja je ostvarila izniman doseg putem društvenih mreža, gdje su kratki informativni zapisi, snimci javnih nastupa i **vizuelno prilagođene poruke ostvarili izuzetnu vidljivost među mlađim biračima. Ovo je ključni faktor.** Mladi su uspjeli da nametnu svoj diskurs i narativ u javnom prostoru, i nisu davali prostora, vremena i pažnje starim idejama koje se decenijama vrte unutar demokratskog „establišmenta“. Čak su uspjeli da elokventno

i razumno predstave svoje probleme i probleme svojih sugrađana, van okvira ideološkog konflikta koji trenutno polarizira Ameriku.

Masovne baze volontera (na zadnji dan glasanja brojali su i preko 100.000 osoba) i stalni politički skupovi u četvrtima koje tradicionalno nisu politički mobilisane **omogućili su Mamdaniju da svoju poruku pretvori u pokret** te da dopre do rekordnog broja birača koji nikada ranije nisu učestvovali u lokalnim izborima. (Hodžić, *Prometej.ba*, 2025.)

Više od dva miliona građana New Yorka izašlo je na izbore, predvođeni rekordnim brojem mladih glasača. Ovakva mobilizacija birača, uz pomoć velikog broja volontera, omogućili su Mamdaniju da svoju poruku pretvori u pokret.

Može li ova „formula“ progresivnih demokratskih socijalista pomoći bosanskohercegovačkim ljevičarima da dođu na vlast i „poguraju“ BiH na narednu razvojnu stepenicu?

Pobjeda Mamdanija: inspiracija i putokaz za napredne političke snage širom svijeta.

Da, uključujući i BiH.

Na tradicionalnoj Minhenskoj sigurnosnoj konferenciji učestvovalo je i “pola tuceta” istaknutih lidera američke Demokratske stranke, za koje se vjeruje da su “ispipivali” svoje šanse za kandidaturu na narednim predsjedničkom izborima. Među njima je zvijezda bila Aleksandria Ocasio Cortez, zastupnica Predstavničkog doma iz New Yorka, koja je do izbora u Kongres 2019. godine radila kao konobarica, bez zdravstvenog osiguranja i bez mogućnosti da sama plati mjesečnu rentu za stan.

Da li je „novi Mamdani“ moguć i u Bijeloj kući? Teško da neko tako „radikalan“ kao Ocasio Cortez ima šanse. Ne samo da bi se protiv nje mobilizirali moćni cionisti, već i svi najbogatiji tehnološki moguli i industrijalci, zato što je njen ključni cilj srazmjerno oporezivanje najbogatijih i pristojan život siromašne većine američkih građana. No, ni Mamdaniju na izborima za gradonačelnika New Yorka nisu davane ni minimalne šanse za pobjedu, ali se dogodilo čudo.

Zohran Mamdani i Aleksandria Ocasio Cortez bi mogli biti inspiracija i putokaz za napredne političke snage širom svijeta. Da, uključujući i BiH. Mislim da i BiH vapi za strankom čiji bi uzori bili njih dvoje. (Pada mi na pamet profil lidera kakvi su bili Zdravko Grebo i Nijaz Duraković, uz sve njihove međusobne razlike.) (Pećanin, 2025.)

Bi li politika Zohrana Mamdanija i njegov stav „*Svi građani treba da imaju koristi od moje politike, bez obzira jesu li ‘ideološki usklađeni’ sa mnom ili nisu*“ mogla biti inspiracija i putokaz za napredne političke snage u BiH? Snage koje su u stanju da grade društvo s visokim stepenom empatije – naročito empatije za najranjivije i najosjetljivije. U takvom društvu, od prosperiteta bogatih morali bi imati koristi siromašni, pa bi i najsromašniji imali mogućnost da zadovolje bazične egzistencijalne potrebe.

Nažalost, u postojećim okolnostima, bosanskohercegovačkim ljevičarima nije lako doći na vlast. Ipak, Mamdanijeva „formula“ mogla bi im pomoći.

Formula glasi:

1. **Formiraj koaliciju *Svi zajedno!***
2. **Jasno definiši ključne probleme s kojima se građani BiH svakodnevno suočavaju.**
3. **Izađi na izbore na platformi koja nudi rješenja za te probleme.**

1. FORMIRAJ KOALICIJU *Svi zajedno!*

Stara deviza pobjednika u političkoj areni glasi: „*Izađi na izbore na platformi koja zahtijeva rješenje problema.*“

O rješenju problema razmišljamo u zavisnosti od toga kako vidimo problem.

Pitamo li stanovnike Bosne i Hercegovine u kakvoj državi žele da žive, dobit ćemo različite odgovore.

Jedni će govoriti o građanskoj državi i (integrisanoj) bosanskoj naciji, drugi će isticati miran i prijateljski suživot s drugim (diferenciranim) narodima.

Treći će reći da ne vide šta je dobro i vrijedno ni u „toj građanskoj BiH“ ni u priči o „suživotu“ s drugim narodima. Često koriste narativ o ugroženosti i ističu „pravo na samoodređenje“, uključujući i mogućnost odcjepljenja. Ostvarivanje takvih ciljeva neminovno bi ugrozilo prava drugih građana. (Istorija, historija i povijest obiluje primjerima u kojima su susjedi postali „građani drugog reda“, izloženi progonima, nasilju ili prisilnoj asimilaciji.)

Ovakvu patološku društvenu pojavu teško je izliječiti, ali se može pobijediti. Naprimjer, u Drugom svjetskom ratu partizani su se udružili i pobijedili fašiste i etnonacionaliste-separatiste. Ključna riječ je – udružili se!

Udruže li se bosanskohercegovački ljevičari na platformi koja nudi konkretna rješenja za egzistencijalne probleme građana Bosne i Hercegovine i koja zagovara ukidanje etnopolitike kako bi BiH mogla napredovati ka članstvu u Evropsku uniju, realno je očekivati da će njihovi najljući protivnici biti oni kojima ne odgovara ideja uklanjanja etničkih prefiksa i prevazilaženje „politike većine i manjine“.

Politika većine i manjine

Iz jedne stranke skromnog broja glasova, koja se zove Građanski savez, lansirana je parola o „većini i manjini“ u Federaciji Bosne i Hercegovine, u nedvosmislenom značenju tih pojmova: većina su Bošnjaci, manjina su Hrvati, i ono što treba jest osigurati vlast većine.

Pred onima koji žele afirmirati građanstvo kao vrijednost, a to je zaista vrijednost koju treba afirmirati, preostaje težak zadatak čišćenja tog pojma od svega čime su ga zagadili i ogadili svakom pristojnom čovjeku. (Šarčević, 2023.)

U bosanskohercegovačkom društvu i u političkoj areni mogu se prepoznati tri dominantna tabora:

1) oni kojima je cilj podjela i fragmentacija države; 2) oni koji zagovaraju očuvanje postojećeg stanja (status quo); 3) neuvezani pojedinci – političari, akademici, pisci, intelektualci, novinari i umjetnici – koji imaju viziju Bosne i Hercegovine kao građanske države.

Ovi treći, zagovornici građanske Bosne i Hercegovine, često izražavaju nezadovoljstvo zbog toga što etnopolitika državu posmatra kao „tronarodni prostor“ i ukazuju na gorku činjenicu da su građani podijeljeni prema etničkoj i religijskoj pripadnosti. Njihova frustracija je razumljiva. Zbog svojih stavova, mnogi su izloženi javnom blaćenju, čak i fizički napadani (prebijani palicama i metalnim šipkama jer su kritikovali etnopolitiku koja slavi ratne zločince).

Razumljiva je i frustracija zagovornika tronarodne BiH. (Posebno kada im se pripisuje da „šire etnoreligijske mitove iz kojih je prognana kritičko-racionalna svijest“.) Njihova politička uvjerenja duboko su

ukorijenjena i teško promjenjiva, zbog čega će i na narednim izborima vjerovatno nastaviti podržavati svoje etničke lidere.

Postavlja se onda pitanje: ko i na koji način može okupiti dovoljnu političku snagu i zadobiti povjerenje većine birača?

Ako bi koalicija *Svi zajedno!* izašla na izbore s platformom utemeljenom na viziji ekonomski razvijene i demokratske Bosne i Hercegovine – države u kojoj se ne favorizuju etnički prefiksi, već kompetentnost i stručnost – mogla bi imati značajan mobilizacijski potencijal. Takva politička platforma mogla bi posebno privući mlade ljude koje ne zanima „politika većine i manjine“. Upravo bi njihov glas mogao biti presudan i odlučiti hoće li i na narednim izborima prevagnuti logika *Svako sebi!* Ili neće.

2. DEFINIŠI PROBLEM (*dijagnoza*)

Dijagnostika kaže da je ustavna demokratija u Bosni i Hercegovini neliberalna i da ne doprinosi stvaranju odgovorne vlade. Vlast koja nije odgovorna građanima nije demokratska.

Nermina Mujagić

Političari često kreiraju teme i sadržaje koji privlače pažnju. Razumljivo, jer imati političku moć u velikoj mjeri znači imati pažnju. (Pažnja je najskuplja valuta u svijetu politike.)

Pažnja se najlakše privlači govorom o temama koje nas lično dotiču i koje izazivaju snažne emocije. Ali mi ljudi se razlikujemo po tome kako i koliko emocionalno reagujemo na određene teme.

Naprimjer, na temu „ugroženosti našeg naroda od strane drugog naroda“, neki reaguju intenzivnim osjećajima straha i ljutnje. Iz

njihove perspektive, etnički lideri nude zaštitu i tako ublažavaju ova neprijatna osjećanja. Zato glasaju za njih i daju im političku podršku. Drugi u tim liderima vide mogućnost poboljšanja vlastitog životnog standarda, pa iz tog razloga glasaju za njih.

Treći ne pridaju poseban značaj narativu o „ugroženosti naroda“. Njima je problem to što je politički fokus u Bosni i Hercegovini pretežno usmjeren na etnonacionalna pitanja i identitete, umjesto na unapređenje kvaliteta života svih građana. Često navode negativne posljedice takve etnopolitike:

- **Visoka stopa nezaposlenosti, niske plate radnika, ugrožena egzistencija.**

Pravi problem naših naroda, kao i svih ostalih ljudi, odnosno „građana BiH“ jeste što oni nemaju posao, socijalnu zaštitu, pravo povrata na svoje, sigurnost i zaštitu, dobru infrastrukturnu podršku svakodnevnom životu, efikasan upravni aparat, itd.

Nedim Ademović

- **Crony kapitalizam i privatizacija javnih resursa.** Privatizacija javnih resursa i „ortački kapitalizam“ vode u bogaćenje malog broja i siromašenje velikog broja stanovnika zemlje.

U BiH privatizacija se provela kao uzurpacija i pustošenje javnih resursa od različitih grupa koje su (is)koristile državni aparat za gomilanje vlastitog bogatstva i promociju vlastitih interesa, sve pod parolom navodne „zaštite vitalnih (etno)nacionalnih interesa“.

Nermine Mujagić

- **Korupcija i stranačko zapošljavanje.**

*Ljudi se učlanjuju u stranku da bi dobili posao, imali „štelu“, dobili tender, itd.
Najbolji način da ostvarite svoja građanska prava nije kroz institucije države, nego kroz etničke stranke.*

Nermina Mujagić

- **Ugrožena ljudska prava.**

Sramotna podjela u 21. stoljeću

Ko su „ostali“ u BiH, imaju li oni svoja prava i ima li posla za njih

Pišu: **Mirza Ajnadžić i Ajdin Kamber**

U preambuli Ustava pravi se razlika između dvije kategorije građana – Bošnjaci, Hrvati i Srbi nazvani su konstitutivnim narodima, dok drugu kategoriju čine „ostali“. „Ostali“ uključuju Rome, Jevreje i druge manjine te one koji odluče da se ne svrstaju ni u jednu etničku grupu.

Diskriminatoran ustav

Prema Ustavu BiH, članstvo u državnim institucijama ograničeno je na „konstitutivne“ narode. Prema Dejtonskom sporazumu, Predsjedništvo je tročlano i čine ga Bošnjak, Srbin i Hrvat, a 15 mjesta u Domu naroda ravnopravno je podijeljeno na pripadnike triju glavnih grupa, čime je onemogućen pristup ostalima.

Zakon BiH nema mehanizme kojima se utvrđuje nečija etnička pripadnost. Glavni način utvrđivanja je kada pojedinac u nekom dokumentu navede pripadnost određenoj etničkoj skupini.

Državne institucije koriste **samoizjašnjavanje kao način održavanja etničkih kvota i – namjerno ili ne – potiču isključivanje „ostalih“.**

Prema odluci Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu, **Ustav BiH treba uskladiti s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, tako što će iz njega biti izbačene sve diskriminirajuće odredbe. BiH neće moći pristupiti Evropskoj uniji ukoliko ne izmijeni svoj ustav i ne uskladi ga s presudom Evropskog suda.**

Mladen Šain, profesor međunarodnog prava na Univerzitetu u Sarajevu, kaže da nije problem u ponovnom pisanju ustava, nego u tome da bi se politička struktura, prvenstveno Predsjedništva, morala izmijeniti. Šain je zaključio da cijeli sistem na kojem se temelji sadašnji ustav – **sistem koji je uspostavljen tako da štiti interese tri konstitutivna naroda – treba odbaciti, jer će uvijek nekog diskriminirati.** Ukoliko odlučimo da se riješimo ovog sistema, cijelo Predsjedništvo i njegova uloga morat će također biti reformirani.

Etnička pripadnost igra veliku ulogu i kada aplicirate za posao.

Formular za apliciranje na radno mjesto u Centralnoj banci BiH, koja je državna institucija, sadrži pitanje o etničkoj pripadnosti sa četiri uobičajene opcije – Bošnjak, Hrvat, Srbin i „ostali“.

Jasmin Brutus, fotograf iz Sarajeva, rekao je za IWPR da se prilikom zapošljavanja često gleda na etničku pripadnost. „Jedan moj prijatelj prijavio se za posao za koji je bio kvalificiran i za koji je ispunjavao sve uslove. Ali ništa od toga nije bilo važno koliko njegova etnička pripadnost. Na razgovoru za posao otvoreno su ga pitali o etničkoj pripadnosti, što je nečuveno“, kaže Brutus.

Brutusa lično pogađaju ova pitanja, jer, iako bošnjačkog porijekla, on se ne osjeća pripadnikom niti jedne etničke grupe, te se na pitanje o etničkoj pripadnosti sam svrstava u kategoriju „ostalih“.

„Jednostavno se izjašnjavam kao građanin ove zemlje“, kaže on.

On nije jedini. Osvit Seferović je predsjednik organizacije Građanski front ostalih iz Mostara.

„Mi smo građanski front onih koji se ne osjećaju pripadnicima niti jednog od tri konstitutivna naroda, iako njihova imena i prezimena možda ukazuju na to da im pripadaju“, kaže on.

Bosanci i Hercegovci, koji su samoinicijativno odlučili da se izjašnjavaju kao „ostali“, žele da ustav i sistem priznaju bh. državljanstvo kao jedini oblik formalnog nacionalnog identiteta.

Seferović kaže da je podjela naroda BiH na etničke grupe upravo ono što je zemlju odvelo u rat.

„Ova podjela se danas koristi u svrhu pridobijanja glasova“, kaže on.

Damir Bašić, novinar i student Fakulteta za arhitekturu u Sarajevu, odlučio je da se izjašnjava kao pripadnik „ostalih“. „Ukoliko vidim da ne mogu naći posao, ili da su mi oduzeta moja građanska prava samo zato što se nisam izjasnio kao Bošnjak, Srbin ili Hrvat, otići ću iz zemlje“, kaže on.

(Ajnadžić, M. i Kamber, A., 2012.)

„Bosanskohercegovački političari još uvijek nisu ukinuli status građana drugog reda za Jevreje, Rome i druge manjine, ni deceniju nakon odluke Evropskog suda za ljudska prava kojom je utvrđeno da bosanskohercegovački ustav krši njihova prava“ – saopštili su iz Human Rights Watcha. (Čilić, U. *Radio Slobodna Evropa*, 2019.)

• **Neefikasan politički sistem.** U ustavnopravnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine, tzv. entitetsko glasanje i zaštita vitalnog nacionalnog interesa uvedeni su kao „veto mehanizmi“ pri odlučivanju. Zloupotreba ovih „mehanizama“ dovodi do blokada u radu državnih institucija.

**Entitetsko glasanje: Jedna trećina onih koji su izabrani
ili jedna trećina onih koji su prisutni?**

Ustavni tekst je neodređen o tome da li se radi o jednoj trećini svih izabраниh članova iz oba entiteta ili onih koji su prisutni i glasuju. Pretpostavka je da se radi o po jednoj trećini članova koji su prisutni i glasuju. Međutim, u domovima Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, ova ustavna odredba tumači se u smislu da je neophodno da za odluku glasuje najmanje po jedna trećina svih zastupnika ili delegata koji su izabrani. **Tako je moguće spriječiti odlučivanje samim time što zastupnici, odnosno delegati, neće prisustvovati sjednici.** (Sahadžić, 2012.)

3. PONUDI RJEŠENJE ZA PROBLEM (*terapija*)

- Predloži rješenja za probleme koji pogađaju većinu građana.
- Objasni kako je moguće riješiti problem diskriminativnog Ustava BiH i neefikasnog političkog sistema.

U međunarodnom pravu, diskriminacija zasnovana na etničkom porijeklu definiše se kao oblik rasne diskriminacije.

Definicija rasne diskriminacije

U članu 1. Međunarodne konvencije o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije navodi se: izraz **rasna diskriminacija** odnosi se na svako razlikovanje koje se zasniva na rasi, boji kože, nacionalnom ili etničkom porijeklu.

Evropski sud za ljudska prava ocijenio je da je Ustav Bosne i Hercegovine diskriminatoran jer ne garantuje u potpunosti prava iz Opće deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija. Sud zahtijeva uklanjanje diskriminatornih odredbi iz Ustava i Izbornog zakona. Kako to postići? Tako što bi osnovni politički subjekt u Ustavu bio građanin, a ne narod.

Nerazumijevanje pojma konstitutivnosti naroda – prepreka razvoju građanske BiH

Ustav BiH je predvidio „ekskluzivno pravo učešća u vlasti“ pripadnicima konstitutivnih naroda za dvije institucije u državi – Predsjedništvu i Domu naroda.

Zloupotreba „ekskluzivnog prava učešća u vlasti“ pripadnika konstitutivnih naroda, kao ustavno-pravnog mehanizma zaštite njihovog „identiteta“, i to na svim nivoima i u svim vrstama vlasti, predstavlja glavni kamen spoticanja za razvoj građanske BiH.

Konstitutivni narodi tretiraju „ekskluzivno pravo učešća u vlasti“ kao cilj samom sebi. Međutim, moramo biti svjesni da pravo na učestvovanje u vlasti, u principu, mogu uživati samo pojedinci u svojstvu građanina, a ne u svojstvu pripadnika određene grupe, jer je građanin stub demokratije.

Mi dajemo ekskluzivno pravo narodima da vladaju i postepeno se udaljavamo od već davno utvrđene evropske, demokratske građanske tradicije.

In conclusio, današnje i „amandmandsko“ definisanje „vitalnog i nacionalnog interesa“ je odraz dubokog nepoznavanja ustavno-pravne materije zaštite grupnih prava, odraz straha, nepovjerenja i osjećaja ugroženosti. **Međutim, problemi se ne rješavaju u korijenu, već se liječe neadekvatnim sredstvima koja, zasigurno, otvaraju prostor za totalnu razgradnju zajedničke društveno-političke zajednice u BiH.**

„Nacionalna blokada“ i zloupotreba instituta zaštite „vitalnog nacionalnog interesa“ kočit će svaki pokušaj razvoja savremenog i funkcionalnog društva.

Pravo na jezik, pravo na slobodu vjeroispovijesti ili pravo na kulturno i tradicionalno nasljeđe nisu, u principu, problemi za naše narode. Osim toga, ta vrsta izražavanja pripada, uglavnom, privatno-pravnoj sferi života, a ne javnoj, građanskoj. **Pravi problem naših naroda, kao i svih ostalih ljudi koji ne pripadaju niti jednom konstitutivnom narodu, a dijele bosanskohercegovačku stvarnost – odnosno „građana BiH“ jeste što oni nemaju posao, socijalnu zaštitu, kvalitetno obrazovanje, pravo povrata na svoje, sigurnost i zaštitu, dobru infrastrukturnu podršku svakodnevnom životu, efikasan upravni aparat, itd.** Adekvatan odgovor na ove probleme ne mogu im dati njihovi „narodni“ političari, već profesionalni i stručni političari, što je van sfere „vitalnog nacionalnog interesa“. **Zato moramo probuditi građansku svijest i postaviti novi sistem vrijednosti – bolji i kvalitetniji život!** (Ademović, 2026.)

Ko može provesti promjene u Ustavu i Izbornom zakonu?

Problemom diskriminacije – po bilo kojoj osnovi, pa tako i etničkoj – ne mogu se ozbiljno baviti oni koji u tome ne vide ništa sporno. Ropstvo u Sjedinjenim Američkim Državama ukinuto je kad je na vlast došao Abraham Lincoln, čovjek koji se protivio rasnoj diskriminaciji.

Rasna diskriminacija – uzrok građanskog rata između Sjevera i Juga

Deklaracija nezavisnosti (zvaničan naziv *Jednoglasna deklaracija 11 nezavisnih sjedinjenih država*) potvrđena je na Kongresu 4. jula 1776. godine. Riječ je o prvom konstitutivnom aktu SAD-a kojim se pravo na otpor tiraniji ne zadovoljava samo promjenom vladara, nego cjelokupnog sistema vladavine, što predstavlja izvjesnu ustavotvornu revoluciju.

Paradoksalno, u to vrijeme robovlasništvo je na Jugu cvjetalo, i SAD su imale 600.000 robova. Odredbe *Deklaracije* dovešće do sukoba, posebno u kontekstu stava: „Svi ljudi su stvoreni ravnopravni“. (Vrhovni sud je 1823. godine donio odluku da je diskriminacija prema starosjediocima opravdana i da je legitimno pravo doseljenika da starosjedioce stave u rezervate. „Starosjedioci ne pripadaju narodu Sjedinjenih Država“, stajalo je u obrazloženju odluke.)

Pitanje ropstva bio je sukob koji je razdirao Sjedinjene Države.

Konstitutivne države, iako izrazito različite – južne države bile su agrarne i robovlasničke, a sjeverne više industrijske i bez ropstva – uglavnom su koegzistirale mirno nešto više od 11 godina. Ali pitanje ropstva razdiralo je Sjedinjene Države, a sukob se vodio između država koje jesu i koje nisu imale robove.

Madison je imao plan oslobađanja svih robova u Americi tako što bi države bile obavezne oštetiti vlasnike robova. Za njega je robovlasnički sistem „najrepresivnija dominacija čovjeka nad čovjekom“. Ali na Konvenciji u Philadelphiji propuštena je prilika da se Ustavom zabrani trgovina robljem. Robovi su bili jedna vrsta najamne snage i neki će kongresmeni biti protiv ukidanja ropstva.

Na platformi koja je zahtijevala ukidanje ropstva Abraham Lincoln pobijedio je na predsjedničkim izborima 1860. Tri godine kasnije, 1863., ropstvo je i zvanično ukinuto. (Mujagić, 2022.)

Pogovor

Poznata je činjenica da birači ne glasaju za političara zato što je dobar, obrazovan ili pametan čovjek, nego zato što pokazuje interes za njih. Glasaju za lidera koji dijeli njihove vrijednosti, koji ih vidi, čuje i razumije – razumije njihove brige i strahove, dobronamjeran je i želi da im pomogne. Ako se političari ne bave pitanjima važnim za život birača, zašto bi birači izlazili na izbore i glasali!? (*Za koga da glasaš?!*)

Bosanskohercegovački ljevičari će imati političku moć – potrebnu da osvoje vlast – ako probude nadu. Probudit će nadu i pomoći Bosancima i Hercegovcima da izađu iz stanja hronične apatije ako ponude rješenja za probleme većine građana (bez obzira kakav im je etnički predznak ili nemaju nikakav) i ako daju obećanje: „Pobijedimo li na izborima, raspisat ćemo referendum i tako građanima BiH vratiti moć da odluče o sudbini svoje zemlje”.

Od Bosanaca i Hercegovaca će onda zavisiti hoće li Bosna i Hercegovina: **a)** ostati u postojećoj pat poziciji; **b)** popucati po etničkim šavovima ili **c)** napraviti razvojni skok i izrasti u demokratsku građansku državu.

LITERATURA

A

- Agamben, Giorgio (2021). *Dokle smo stigli? Epidemija kao politika*. Preveo Mario Kapić. Zagreb: Sandorf.
- Ajnadžić, M. i Kamber, A. (2012). „Ko su ‘ostali’ u BiH, imaju li oni svoja prava i ima li posla za njih“. *Klix.ba* <https://www.klix.ba/vijesti/bih/ko-su-ostali-u-bih-imaju-li-oni-svoja-prava-i-ima-li-posla-za-njih/120703033>
- Alpar Lošonc (2003), „Multikulturalnost i etnokulturalni diverzitet“, u Goran Bašić (ur.), *Demokratija i multikulturalnost u jugoistočnoj Evropi*, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd.
- Anderson, B. (1998). *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd.
- Arnautović, S. (2019). „Geneza izbornih procesa u Bosni i Hercegovini od 1996. do 2018. godine i moguće promjene u Ustavu i Izbornom zakonu“. Preuzeto s *Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* <https://bastina.anubih.ba/server/api/core/bitstreams/c7e17b24-4499-4795-ae1a-4de08b88b196/content>

B

- Bajramović, A. 2024. „Profesor Adnan Huskić za ‘Avaz’: Ponašanje SDA je dokaz da EU nije strateški cilj svih stranaka u BiH“. *Dnevni avaz*. <https://avaz.ba/vijesti/bih/919535/profesor-adnan-huskic-za-avaz-ponasanje-sda-je-dokaz-da-eu-nije-strateski-cilj-svih-stranaka-u-bih>
- Bajrović, V. (2018). „Vjeronauk u školama, da ili ne? Teško se oteti dojmu da je za veliki broj roditelja taj predmet neka vrsta ‘političke iskaznice’“ *Hamdočamo*. <https://hamdocamo.wordpress.com/2018/09/04/vjeronauk-u-skolama-da-ili-ne-tesko-se-oteti-dojmu-da-je-za-veliki-broj-roditelja-taj-predmet-neka-vrsta-politicke-iskaznice/>
- Baketa, N. i Bovan, K. („JANE ŽELIM DA MOJEDIJETE...” – GRAĐANSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE KAO PRILIKA ZA KULTURNIRAT) <file:///C:/>

Users/60083826/Downloads/BaketaBovan-Janeelimda-mojedijete...GOOkaoprilikazakulturnirat.pdf

- Balibar, É., & Wallerstein, I. (1991). *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London: Verso.
- Balunović, F. i Milivoj Bešlin, M. (2021). Edina Bećirević „Ko odlučuje o budućnosti BiH?“. *Nomad*. <https://nomad.ba/ko-odlucuje-o-buducnosti-bih>
- Beck, D. E. (2002). „The crucible: Forging South Africa’s future“. *Integral Leadership Review*.
- Beck, D. E., & Cowan, C. C. (1996). *Spiral dynamics: Mastering values, leadership, and change*. Blackwel, Oxford, UK.
- Begić, Z. i Delić, Z. (2013). „Constituency of peoples in the constitutional system of Bosnia and Herzegovina: Chasing fair solutions.“ *International Journal of Constitutional Law, Volume 11, Issue 2, April 2013*, <https://academic.oup.com/icon/article/11/2/447/753622>
- Bibo, Ištvan (1996), *Beda malih istočnoevropskih država*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad.
- Billig, Michael (2009). *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Bojić, D. (2021) „Drago Bojić: Bogom protiv žena“ *Ivan Lovrenović*, <https://ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/drago-bojic-bogom-protiv-zena>
- Bondžulić, K. (2023). „Razlika između Srbina i Srbijanaca: Na koga se pod kojim pojmom misli i kako je nastala ova podjela?“ *Danas*.
- Borš, V. (2011). „Holoni i Holarhije“, *Filozofska istraživanja*, Sv. 3 (669–683) <https://hrcak.srce.hr/file/111946>
- *Bošnjaci.net*. (2020) „BiH – građanska država – zašto ne!?“ https://bosnjaci.net/prilog.php?pid=69557&BIH_%E2%80%93_GRA%C4%90ANSKA_DR%C5%BDAVA_%E2%80%93_ZA%C5%A0TO_NE!

C

- Cerić, R. (2025). „Ahmet Alibašić: Nasilnicima nema mjesta u islamu, Islamska zajednica je jasno protiv poligamije“. *Tačno*.

net. <https://tacno.net/ahmet-alibasic-ima-razloga-za-optimizam-ali-svakako-i-za-zabrinutost/>

- Commentary on the Constitution of Bosnia and Herzegovina, Commentary of Steiner/Ademović The constituent status of Bosniaks, Croats, Serbs and Others <https://ustavbih.ba/en/preamble/b-about-the-lines-respectively/constituent-power/commentary-of-steiner-ademovic/the-constituent-status-of-bosniaks-croats-serbs-and-others/>

Ć

- Ćerimagić, A. (2025), *Naš put ka Evropskoj uniji: od kandidatskog statusa do pregovora o članstvu, oktobar 2022. – oktobar 2024.*, Fondacija Boris Divković, Sarajevo.

Č

- Čabaravdić, S. (2008). „Miro Lazović: Utopisti i buhe“. *Radio Slobodna Evropa*. <https://www.slobodnaevropa.org/a/1045348.html>
- Čengiđ, N.N. (2017). *Desilo se što se desilo: Govor, život i vrijeme nakon opsade Sarajeva*. Orion/Art.
- Čilić, U. (2019). „Sejdić i Finci: Deset godina bez prava na izbor“. *Radio Slobodna Evropa*.

D

- *Danas.hr*. (2019). „Kolumna Prof. dr. Srđana Kerima / Nacija i narod, odnosno, zašto Republika Hrvatska nije članica Ujedinjenih naroda?“

E

- *Evropski sud za ljudska prava, Veliko vijeće, Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, Presuda, Strasbourg, (2009)* https://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/novosti/default.aspx?id=1008&langTag=bs-BA

F

- *Face Portal*. (2023). „Akademik Kurtćehajić odgovorio reis-ul-ulemi Huseinu Kavazoviću: Bošnjaštvo se poštuje, a bosanstvo se voli!“ <https://face.ba/vijesti/bih/akademik-kurtcehajic-odgovorio-reis-ul-ulemi-huseinu-kavazovicu-bosnjastvo-se-postuje-a-bosanstvo-se-voli/339222/>
- *Face Portal*. (2024). „Milorade, gdje su pare?! Ambasada SAD ponovo potkačila porodicu Dodik: RS vam dođe kao porodični biznis!“ <https://face.ba/face-tv/milorade-gdje-su-pare-ambasada-sad-ponovo-potkacila-porodicu-dodik-rs-vam-dodje-kao-porodicni-biznis/425157/>
- *Face Portal*. (2024) „Dodik opet po starom: ‘Bošnjaci, hajde da se razdružimo! Svako sebi...’“ <https://face.ba/vijesti/bih/dodik-opet-po-starom-bosnjaci-hajde-da-se-razdruzimo-svako-sebi/435565/>
- *Faktor* (2021). „Hadžidedić za referendum: Za nas u BiH je sada pitanje biti ili ne biti - jedna ili tri nacije“ (2021),. <https://faktor.ba/bosna-i-hercegovina/aktuelno/hadzidedic-za-referendum-za-nas-u-bih-je-sada-pitanje-biti-ili-ne-biti-jedna-ili-tri-nacije/102739>
- *Faktor*. (2022). „Dunović: Nikada nećemo imati moderno uređenu BiH, ukoliko imamo etničke podjele“. <https://faktor.ba/bosna-i-hercegovina/aktuelno/dunovic-nikada-necemo-imati-moderno-uredenu-bih-ukoliko-imamo-etnicke-podjele/140164>
- Filipović, E. (2022). „Emir O. Filipović: KOTROMANIĆI. STVARANJE I OBLIKOVANJE DINASTIČKOG IDENTITETA U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI“. *Ivan Lovrenović*. <https://ivanlovrenovic.com/clanci/varia/emir-o-filipovic-kotromanici-stvaranje-i-oblikovanje-dinastickog-identiteta-u-srednjovjekovnoj-bosni>
- Foucault, Michel (2008) *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. New York: Palgrave Macmillan.

G

- Gentile, E. (2000). *The Sacralization of Politics in Fascist Italy*. Harvard University Press.

- Girardet, R. (1986). *Political Myths and Mythologies*. Seuil.
- Goldstein, Ivo (2003), Granica na Drini - razvoj i značenje mitologema, u: *Historijski mitovi na Balkanu*, Institut za istoriju, Sarajevo.
- Griffin, R. (1991). *The Nature of Fascism*. St. Martin's Press.
- Groys, B. (1992). *The Total Art of Stalinism: Avant-garde, Aesthetic Dictatorship, and Beyond*. Princeton University Press.
- Gudžević, S. (2024). „Gudžević: Put u srpski svet“. *Nomad* <https://nomad.ba/gudzevic-put-u-srpski-svet>

H

- Habermas, J. (1992). Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe, *Praxis International*, 12(1).
- Habermas, J. (1996) *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Translated by William Rehg. Cambridge: MIT Press.
- Hadžidedić, Z. (2024). „Zašto ‘etno-teritorijalna koncepcija’ ne postoji nigdje, osim u BiH?“ Okrugli stol: Kako prevazići sukob dvije političke koncepcije u BiH: etno-teritorijalne i građanske? 15 Days of BHAAAS, 20–23. juni 2024.
- Halilovich, H. (2025). „Ivan Lovrenović kao čitatelj ‘nesuvislog galimatijasa’“, *Prometej* <https://prometej.ba/clanak/osvrti/ivan-lovrenovic-kao-citatelj-nesuvislog-galimatijasa-6126>
- Halimović, Dž. (2020). „A ko je ta, gdje li je ta kolektivna jednakost Bošnjaka, Srba i Hrvata u BiH?“ *Slobodna Evropa* <https://www.slobodnaevropa.org/a/30862716.html>
- Haračić, A. (2025) Mamdani: čovjek koji budi nadu https://open.substack.com/pub/bosnianbeef/p/how-zohran-mamdani-can-help-change?r=nyog&utm_medium=ios&utm_source=post-publish
- Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds.). (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press.

- Hodžić, T. (2025). „Zohran: pobjeda za budućnost“. *Prometej*. <https://www.prometej.ba/clanak/osvrti/zohran-pobjeda-za-buducnost-6329>
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind* (3rd ed.). McGraw-Hill. https://e-edu.nbu.bg/pluginfile.php/900222/mod_resource/content/1/G.Hofstede_G.J.Hofstede_M.Minkov%20-%20Cultures%20and%20Organizations%20-%20Software%20of%20the%20Mind%203rd_edition%202010.pdf
- Holons: The Building Blocks of the Universe. *Integral life*. <https://www.youtube.com/watch?v=zHuV9sbGML0>
- Huseinović, S. (2025). „Milijarda eura na dohvat ruke: BiH mora provesti reforme“. *U fokusu*.
- Hušić, J. (2019). „Modeli revizije ustava“. *Pravni vjesnik god. 36 br. 1*, 2020. <https://hrcak.srce.hr/file/344586>

I

- Ilić, I. „Problemi konsocijalne demokratije“. *Balkanske sinteze*, Časopis za društvena pitanja, kulturu i regionalni razvoj. <file:///C:/Users/60083826/Downloads/BZSintezZ2017Z2-61-70.pdf>
- *Index.hr* (2022). „Čović: BiH ne može biti klasična građanska država jer bi to vodilo dominaciji“, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/covic-bih-ne-moze-biti-klasicna-gradjanska-drzava-je-rbi-to-vodilo-dominaciji/2396678.aspx>
- *Informer DN*. (2024). „Putin jasan, svi koji mrze Zapad, neka se nasele u Rusiju! Kremlj nudi utočište za ‘ideološke izbeglice’!“ <https://informer.rs/planeta/vesti/936079/rusija-naseljavanje-zapad-vladimir-putin>
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge University

Press.

- Isin, E. (2004). *Being Political. Genealogies of citizenship*. University of Minnesota Press.
- Išerić, E. (2022). „Dejtonski Ustav Bosne i Hercegovine mora se mijenjati iz temelja“. *Patria*. <https://nap.ba/qpost/178448/Dejtonski-Ustav-Bosne-i-Hercegovine-mora-se-mijenjati-iz-temelja>

J

- Jung, C. G. (1964). *Arhetipovi i kolektivno nesvjesno*. Atos. Beograd

K

- Karup-Druško, Dž. (2025). „Rezolucija koja je uzdrmla etnokrate: Dok Evropski parlament traži kraj etničke podjele BiH, Čović traži kraj OHR-a“. *Istraga.ba*
- Kazaz, E. (2024). „Komšićeva građanska država i fikusov fikus“. *Prometej*. https://www.prometej.ba/clanak/osvrti/enver-kazaz-komsiceva-gradjanska-drzava-i-fikusov-fikus-6077?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR3S9rCTVReCuOuV--e3skhzHzHrZBDSSPqHyRGxnPJ0fJcIvMoXfj_5Tq8_aem_oTo4G7ePRTPknzZk3FVwnw
- Kebo, O. (2020). „Kruške i jabuke zajedno u autobusu“. *Analiziraj.ba*. <https://analiziraj.ba/kruske-i-jabuke-jedna-stara-prica-nikad-ne-mijesajte-ono-sto-je-napravljeno-da-bude-razdvojeno/>
- Koestler, A. (1967). *The Ghost in the Machine*. Hutchinson, London, UK.
- Kovačević, S. (2025). „SLAVEN KOVAČEVIĆ: Unitarni oblik državnog uređenja najracionalniji za Bosnu i Hercegovinu“. *Slobodna Bosna*. <https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/448115/slaven-kovachevic-unitarni-oblik-drzavnog-uredjenja-najracionalniji-za-bosnu-i-hercegovinu.html>
- Kristeva, J. (1991). *Stranci za sebe*.
- *Krug 99 Sarajevo*. (2025). „Osnivanje Pokreta za građansku Bosnu i Hercegovinu“. <https://www.krug99.ba/osnivanje-pokreta-za-gradjansku-bosnu-i-hercegovinu/>

- Kurtćehajić: O svim našim identitetima i zašto je Bosanac najbolje (video) https://www.youtube.com/watch?v=fgqP2eU0e_w
- Kymlicka, W. (2003), *Multikulturalno građanstvo*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.

L

- Lavić, S. i Đonlagić, Dž. (2022). „Građanski poredak vs. etničko predstavljanje“. *Patria*. <https://nap.ba/post/695792/gradjanski-poredak-vs-etnicko-predstavljanje>
- Lavić, S. i Hadžidedić, Z. (2025). „Konsocijacija kao mit - zašto BiH nije i nikada nije bila država 'legitimnog predstavljanja'“. *Radiosarajevo.ba* <https://radiosarajevo.ba/metromahala/ja-mislim/konsocijacija-kao-mit-zasto-bih-nije-i-nikada-nije-bila-drzava-legitimnog-predstavljanja/619971>
- Lavić, S. i Hadžidedić, Z. (2026). „Lavić i Hadžidedić: Etnička podjela u Bosni kao uzrok, a ne posljedica rata“. *Radiosarajevo.ba*. <https://radiosarajevo.ba/metromahala/ja-mislim/etnicka-podjela-u-bosni-kao-uzrok-rata/627062>
- Lefort, C. (1986). *The Political Forms of Modern Society: Bureaucracy, Democracy, Totalitarianism*. MIT Press.
- Lovrenović, D. (2010). *Mit o bosanskim bogumilima*. Sarajevo/Zagreb: Synopsis.
- Lovrenović, D. (2023). „Političko naslijeđe Osmanskog Carstva“. *Svjetlo riječi*. <https://www.svjetlorijeci.ba/politicko-naslijede-osmanskog-carstva/>
- Lijphart, Arent (1992.) *Demokracija u pluralnim društvima*. Globus. Zagreb, Hrvatska
- Ljubičić, Z. (2018). „Liberalna demokratija. O liberalizmu i novoj knjizi Tarika Haverića.“ *Prometej* <https://www.prometej.ba/clanak/drustvo-i-znanost/liberalna-demokratija-3691#:~:text=U%20tipologiji%20politi%C4%8Dkih%20poredaka%2C%20a%20sa%20stajali%C5%A1ta%20kriterija,vlast%20legitimiraju%20na%20vrijednostima%20tradicije%20ili%20karizmi%20osobe>.

M

- Malia, M. (1994). *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia*. Free Press.
- Malešević, S. (2026). "Nacionalizam je neizbježan okvir modernih država, a najopasniji je kad postane „normalan“ i prirodan", *N1 BiH*.
- McIntosh, S. (2025). „Cultivating Noosphere Evolution in the Spirit of Teilhard and Whitehead“ *The Developmentalist*. <https://developmentalist.org/article/cultivating-noosphere-evolution-in-the-spirit-of-teilhard-and-whitehead/>
- McIntosh, S. (2020). *Developmental politics: How America can grow into a better version of itself*. St. Martin's Press.
- McIntosh, S.(2025) „Updated Charts: Polarities on the Left and Right“ <https://www.stevemcintosh.com/blog/updated-charts-polarities-on-the-left-and-right/>
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije <https://media.cgo-cce.org/2013/06/7-Medjunarodna-konvencija-o-ukidanju-svih-oblika-rasne-diskriminacije.pdf>
- *Možemo.hr* (2020). IDEMO NA IZBORE! <https://mozemo.hr/idemo-na-izbore-predstavljena-koalicija-mozemo-nova-ljevica-radnicka-fronta-orah-zagreb-je-nas-za-grad/>
- Mujagić, N. (2017). *Višegrađanstvo: Analize i nove teorije na relaciji: država, građani i društvo*. Fakultet političkih nauka, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.
- Mujagić, N. (2022). *Pro et contra ustava: Komparacija američkih i bosanskohercegovačkih politika*. Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.
- Mustafić, D. (2025). „Od masline do moderne države: Odbrana BiH od etničkog feudalizma“, *Tačno.net*. <https://tacno.net/od-masline-do-moderne-drzave-odbrana-bih-od-etnickog-feudalizma/>

N

- N1 (2024): „Lazović: U Dejtonu se trebao zaustaviti rat, ali smo znali da nije dobar sporazum“ <https://n1info.ba/vijesti/lazovic->

u-dejtonu-se-trebao-zaustaviti-rat-ali-smo-znali-da-nije-dobar-sporazum/

- N1 (2025). „Žižek o historijskoj pobjedi Mamdanija: Radikalna ljevica dobiva priliku u New Yorku“. <https://n1info.ba/vijesti/zizek-o-historijskoj-pobjedi-mamdaniya-radikalna-ljevica-dobiva-priliku-u-new-yorku/>
- Nešković, R. (2013). *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.
- Nović, I. (2020). „Kako je Radovan Karadžić postao arhitekta genocida?“ *Tačno.net*. <https://arhiva.tacno.net/beograd/indira-novic-kako-je-radovan-karadzic-postao-arhitekta-genocida/>
- Nović, I. (2025). „Kako suzbiti epidemiju postseparacionog femicida?“ *Prometej*. <https://www.prometej.ba/clanak/drustvo-i-znanost/kako-suzbiti-epidemiju-postseparacionog-femicida-6343>
- Nović, I. I Haračić, A. (2025). „Psihologija poricanja genocida“. *Prometej*. <https://www.prometej.ba/clanak/drustvo-i-znanost/psihologija-poricanja-genocida-6233>
- Nović, I., & Haračić, A. (2022). *Na kojem si nivou svijesti? Priručnik za političare i one koje politika zanima*. Udruženje za kritičko mišljenje, Mostar, Bosna i Hercegovina.

O

- *Oslobođenje*. (2026). „Asim Mujkić: Svi su etnonacionalisti Šešeljeva djeca - Direktno sa Vildanom“ <https://www.oslobodjenje.ba/podcast/politika/direktno-sa-vildanom/asim-mujkic-svi-su-etnonacionalisti-seseljeva-djeca-direktno-sa-vildanom-1116584/>
- Offe, C. (1991), „Capitalism by Democratic design? Democratic Theory Facing Triple Transition in East Central Europe“, *Social Research*, vol. 58, no. 4
- Otajagić, F. (2024). „Kontradiktornosti između vrijednosti pojedinca i etnosa u Dejtonskom ustavu kao stalni izvor diskriminacija u BiH“. Okrugli stol: Kako prevazići sukob dvije političke

konceptije u BiH: etno-teritorijalne i građanske? 15 Days of BHAAAS, 20–23. juni

- Omerović, A. (2022). „Uvijek ista priča: Rudari štrajkuju za plate dok se milioni troše na privatne firme“, *Žurnal*, <https://zurnal.info/clanak/rudari-strajkuju-za-plate-dok-se-milioni-trose-na-privatne-firme/25511>

P

- Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. New York: Penguin Press.
- Peco, A. „Emir O. Filipović, Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni, Plejada, Zagreb 2024“. https://www.academia.edu/126892412/Emir_O_Filipovi%C4%87_Vite%C5%A1tvo_u_srednjovjekovnoj_Bosni_Plejada_Zagreb_2024_415_str
- Pells, R. (2016). „Polish community centre head speaks of ‘overwhelming’ public support following graffiti hate crime“. *Independent* https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/brexit-hate-crime-racism-polish-community-centre-support-eu-referendum-result-a7107751.html?utm_source=chatgpt.com
- Pilipović, M. (2020). *Nastanak i državnost Republike Srpske – od države do entiteta Bosne i Hercegovine, od svoje prošlosti i sadašnjosti ka budućnosti*. Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Podunavac, M. (2001). *Princip građanstva i poredak politike*. Beograd: Fakultet političkih nauka / Čigoja štampa.
- Psychologists for Social Change. (2019). Manifesto <https://www.psychchange.org/psc-manifesto-2019.html>
- Puhalo, S., Zlokapa, Z., Cipek, T. (2008). „Ideološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini“. *Banja Luka: Art Print* <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/06047.pdf> file:///C:/Users/60083826/Downloads/Ideolo%C5%A1ki%20profil%20glasa%C4%8Da%20i%20apstinenata%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf

R

- Račić, M. (2024). „Ivor Perić – Koliko li je Ivora u Mostaru i u BiH?“ *Tačno.net*. <https://tacno.net/ivor-peric-koliko-li-je-ivora-u-mostaru-i-u-bih/>
- *Radiosarajevo.ba*. (2023). „Ambasada SAD reagovala na odluku suda u Strasbourgu: ‘Ako BiH želi u EU, mora provesti sve presude’“ https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/ambasada-sad-reagovala-na-odluku-suda-u-strasbourg-ako-bih-zeli-u-eu-mora-provesti-sve-presude/510901?utm_source=Clanak&utm_medium=Embed_Custom
- *Radiosarajevo.ba* (2023). „Azra Zornić: Presuda u slučaju ‘Kovačević’ vraća nadu, nikad nećemo dopustiti da nam Bosnu dijele“, <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/azra-zornic-presuda-u-slucaju-kovacevic-vraca-nadu-nikad-necemo-dopustiti-da-nam-bosnu-dije/510625>
- *Radiosarajevo.ba* (2024). „Politička apatija: Ako na mladima svijet ostaje, BiH se ne piše dobro“.. <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/politicka-apatija-ako-na-mladima-svijet-ostaje-bih-se-ne-pise-dobro/562327>
- *Radiosarajevo.ba* (2025). „Borba protiv milijarderske pljačke: Poslanici kreću u obračun sa kriminaliziranim elitama“, <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/borba-protiv-milijarderske-pljacke-poslanici-krecu-u-obracun-sa-kriminaliziranim-ELITAMA/590919>
- *Radiosarajevo.ba* (2025). „Serwer o Dodiku: Šta je Trump dobio da bi učinio nešto što neće biti dobro za SAD?“ https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/serwer-o-dodiku-sta-je-trump-dobio-da-bi-ucinio-nesto-sto-nece-biti-dobro-za-sad/612232#google_vignette
- *Radiosarajevo.ba*. (2023). „Željko Komšić: Samo građanska Bosna i Hercegovina garantuje društvo bez konflikta“. https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/zeljko-komsic-samo-gradanska-bosna-i-hercegovina-garantuje-drustvo-bez-konflikta/511015?utm_source=Clanak&utm_medium=Embed_Custom

- Radiosarajevo.ba. (2025). „Kraj etničkog modela | Bećirović: BiH mora izabrati građansku budućnost“. https://radiosarajevo.ba/metromahala/teme/kraj-etnickog-modela-becirovic-bih-mora-izabrati-gradansku-buducnost/611198#google_vignette
- Raport.ba (2024). „Put do članstva u Europsku uniju: Gdje su BiH i druge zemlje kandidati?“.
- Renan, E. (1907). *Šta je nacija?*, Č. Stevanović, Beograd.
- Romac, D. (2021). „MESIĆ: BiH kao država ravnopravnih građana“. *Tačno.net*. <https://magazinplus.eu/mesic-bih-kao-drzava-ravnopravnih-gradjana/>

S

- Sahadžić, M. (2012). „Veto mehanizmi’ u parlamentima na državnoj i entitetskoj razini u Bosni i Hercegovini“, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini. Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Friedrich Ebert*.
- Savanović, A. (2023). „Šta nije u redu sa Dejtonskim ustavom?“ *BN*. https://www.rtvbn.com/4053202/sta-nije-u-redu-sa-dejtonskim-ustavom#google_vignette
- Sekulić, T. (2014). *Od razorenog ka otvorenom društvu*. Rabić, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.
- Short, B. (2006). „Integral Psychiatry: Five Elements of Clinical Theory and Practice“. *Journal of Integral Theory and Practice*, 1(2). Preuzeto sa: <https://integrallife.com/wp-content/uploads/2021/11/010205-IntegralPsychiatry.pdf>
- Simmel, Georg (1950). *The Sociology of Georg Simmel*. Edited and translated by Kurt H. Wolff. Glencoe, IL: Free Press.
- Slapšak, S. (2006). *Ženske ikone antičkog sveta Biblioteka XX vek Knjižara krug*. Beograd
- Slobodna Bosna (2024). „MILORAD DODIK, SASVIM ISKRENO: SNSD ne promovise liberalne vrijednosti!“. <https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/374294/milorad-dodik-sasvim-iskreno-snsd-ne-promovise-liberalne-vrijednosti.html>

- *Slobodna Bosna* (2023). „SPOJILI NESPOJIVO: Samo u Bosni i Hercegovini ministar može biti i zastupnik u dva parlamenta; Ovo su rekorderi po broju funkcija“. https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/284420/spojili_nespojivo_samo_u_bosni_i_hercegovini_ministar_moze_biti_i_zastupnik_u_dva_parlamenta_ovo_su_rekorderi_po_broju_funkcija.html
- *Slobodna Bosna* (2024). „Miro Lazović ravno u metu: Prevaziđeni Dejton prepreka izgradnji funkcionalne države Bosne i Hercegovine“, https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/364262/miro_lazovic_ravno_u_metu_prevazidjeni_dejton_prepreka_izgradnji_funkcionalne_drzave_bosne_i_hercegovine.html
- *Slobodna Bosna* (2022). „ZAUSTAVITI ETNIČKE PODJELE I DISKRIMINACIJU: SDP predao Parlamentu FBiH deklaraciju o neprihvatanju najavljenog prijedloga OHR-a“, https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/260652/zaustaviti_etnichke_podjele_i_diskriminaciju_sdp_predao_parlamentu_fbih_deklaraciju_o_neprihvatanju_najavljenog_prijedloga_ohr_a.html
- Smith, D., Anthony (2003), *Nacionalizam i modernizam: kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*, Politička misao, Zagreb.
- Spahić, M. (2020). „Narod, nacija, država“. *Bosanski Pogledi*, Sarajevo. <http://bosanskipogledi.com/2020/10/10/narod-nacija-drzava/>
- Srpska akademija nauka i umetnosti (2011). Memorandum 2 (nezvanični dokument)
- Steve McIntosh (2020). *Developmental politics: How America can grow into a better version of itself*. St. Martin's Press.
- Supek, O. (1989). „Etnos i kultura“. *Časopis Migracijske i etničke teme*, Svezak 5, Br. 2-3 (1989). <https://ojs.imin.hr/index.php/met/article/view/748/717>

Š

- Šalaj, B. (2014). „Budućnost suvremenih društava: Iliberalne demokracije ili liberalne autokracije?“ *Političke perspektive*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu & Fakultet političkih znanosti u Zagrebu.
- Šarčević, F. (2023). *Izvan stroja*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo.
- Švarc, J. (2018). „Klijentizam postaje normalna činjenica, koja se moralno i pravno više ne osuđuje“. *Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar*. Preuzeto sa: <https://www.pilar.hr/2018/04/dr-sc-jadranka-svarc-klijentizam-postaje-normalna-cinjenica-koja-se-moralno-i-pravno-vise-ne-osuduje/>

T

- Tamir, Y. (1993). *Liberal Nationalism*. Princeton University Press.
- Taylor, C. (1994). *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton University Press.
- Tegeltija, M. (2023). „Bosna i Hercegovina država bez nacije“. *Banjaluka.net*.
<https://banjaluka.net/bosna-i-hercegovina-drzava-bez-nacije/>
- *The Bosnia Times*. (2022). KAHVA, KAUCI, PEŠKIRI I HLAČE: Veliko kulturno naslijeđe Osmanskog carstva. <https://thebosniatimes.ba/79964/kahva-kauci-peskiri-i-hlace-veliko-kulturno-nasljedje-osmanskog-carstva/>
- Tomas, M. (2012). „Etnos ili Cives: etnički i građanski model nacije“. *Obnova radovi*. <https://www.obnova.com.hr/radovi/autori/81-etnos-ili-cives-etnicki-i-gradanski-model-nacije>
- Trifunović, A. (2025). „Mali vodič kroz najčešće korištene floskule međunarodnjaka u BiH“ <https://6yka.com/autor/aleksandar-trifunovic/page/3/>
- Tursić, N. (2022). „Građansko uređenje BiH kao historijska nužnost i prirodno pravo moderne države-nacije“. *Patria*.

U

- Ugrešić, Dubravka (2020). *Kultura laži*, Konzor. Zagreb.
- Ujedinjene nacije. (1965). *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*. United Nations. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial-discrimination>
- Ustav Crne Gore - Vlada Crne Gore- <https://www.gov.me/dokumenta/8001ff01-60bd-451a-be3f-83e7b71e112a>

V

- Vele, F. (2026). „Nenad Veličković: Na kojim vrijednostima je moguća alternativa društvu laži, nasilja i korupcije?“ *Radiosarajevo.ba*. <https://radiosarajevo.ba/metromahala/kultura/nenad-velickovic-na-kojim-vrijednostima-je-moguca-alternativa-drustvu-lazi-nasilja-i-korupcije/623780>
- Veler, Hans-Ulrich (2002), *Nacionalizam: istorija - forme - posljedice*, Svetovi, Novi Sad.
- Vrsaljko, M. (2026). „INTERVJU DEJAN JOVIĆ: Radikalna desnica razara svaki pokušaj kritičkog mišljenja“. *Valter.portal*. <https://valterportal.ba/intervju-dejan-jovic-radikalna-desnica-razara-svaki-pokusaj-kritickog-misljenja/>
- Vučelj, N. (2023). „Srbi i Srbijanci“. *PCNEN Društveno angažovani medij*. <https://www.pcnen.com/portal/2023/01/31/srbi-i-srbijanci/>

W

- Welzel, C., Inglehart, R. F., & Klingemann, H.-D. (2003). „The theory of human development: A cross-cultural analysis“, *European Journal of Political Research*.
- Wilber, K. (2000). *A Theory of Everything: An Integral Vision for Business, Politics, Science and Spirituality*. Shambhala, Boston, MA.

Y

- Ye, S., & Ng, T. K. (2019). „Value change in response to cultural priming: The role of cultural identity and the impact on subjective well-being. *International Journal of Intercultural Relations*“.

Z

- Zvijerac, P. (2020). „Skoro 400 presuda protiv BiH zbog kršenja ljudskih prava“. *Radio Slobodna Evropa*. <https://www.slobodnaevropa.org/a/skoro-400-presuda-protiv-bih-zbog-kr%C5%A1enja-ljudskih-prava/30993991.html>

Ž

- Žižek, Slavoj. (2025). „Agonija establišmenta i buđenje ljevice“, *Prometej*. <https://prometej.ba/clanak/osvrsti/slavoj-zizek-agonija-establimenta-i-budjenje-ljevice-6326>
- Žurnal (2024). „PREDIZBORNA KAMPANJA U BiH: Od ucjene i pucnjave - do koncerta i šaha“. <https://zurnal.info/clanak/od-ucjene-i-pucnjave-do-koncerta-i-saha/27236>

O AUTORIMA:

Asim HARAČIĆ

Dr. Asim Haračić je psihijatar i klinički direktor psihijatrijskog odjela u bolnici Providence, Washington, D.C. Član je Bosanskohercegovačko-američke akademije nauka i umjetnosti (BHAAAS).

Koautor je knjige: Na kojem si nivou svijesti? *Priručnik za političare i one koje politika zanima.*

Nermina MUJAGIĆ

Prof. dr. Nermina Mujagić je politologinja i redovna profesorica Univerziteta u Sarajevu na Fakultetu političkih nauka. Bavi se društvenim i političkim konfliktima, kulturom ljudskih prava i demokratizacijom javne sfere. Članica je Bosanskohercegovačko-američke akademije nauka i umjetnosti (BHAAAS).

Autorica je nekoliko knjiga: *Pro et kontra ustava: komparacija američkih i bosanskohercegovačkih politika*; *Višegrađanstvo: analize i nove teorije na relaciji: država, građani i društvo*; *Politika kao spektakl: bacanje mreže u susjedov ribnjak*; *Tihi govor Bosne*; *Izvan politike i Politička de/re socijalizacija i mediji.*

Indira NOVIĆ

Indira Nović, klinička je psihologinja, radi sa žrtvama torture i traume. Zaposlena je kao psihoterapeutkinja i klinička konsultantica u centru STARTTS (NSW Service for the Treatment and Rehabilitation of Torture and Trauma Survivors), Sydney, Australia.

Samostalno i u koautorstvu objavila je knjige: *Toxic Love: Breaking the Addictive Patterns of Domestic Abuse*; *Zašto si je ubio? Uzroci i prevencija femicida*; *Na kojem si nivou svijesti? Priručnik za političare i one koje politika zanima.*

